

OM NIET TE VERGETEN

MEI 2020

75 **JAAR**
VR **JHEID**

UITGAVE VAN DE HISTORISCHE VERENIGING SCHIEDAM

WOORD VOORAF

OM NIET TE VERGETEN is een e-book (in PDF formaat) uitgebracht door de Historische Vereniging Schiedam ter gelegenheid van 75 JAAR VRIJHEID. Het e-book is samengesteld uit (delen van) artikelen gepubliceerd in de periode 1975 – 2019 in het tijdschrift Scyedam met als onderwerp de gebeurtenissen voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog en de bevrijding.

In 2020 herdenken we dat driekwart eeuw geleden een einde kwam aan het oorlogsgeweld en de onderdrukking door de Duitse bezetter. Feest vanwege de herwonnen vrijheid. En diepe droefheid bij velen vanwege het verlies van dierbare familieleden of vrienden. Over hetgeen mede-Schiedammers meemaakten staan vaak zeer aangrijpende verhalen opgetekend in de voorgaande jaargangen van ons tijdschrift Scyedam. Het leek ons een goede gedachte sommige van deze artikelen te selecteren en in een digitaal boek samen te brengen. De verhalen hebben mede als bron gediend voor het standaardwerk Schaduwen over Schiedam, dat in 1995 verscheen. Veel andere artikelen met herinneringen van mede-Schiedammers, die op schrift werden gesteld, vormen bij elkaar een zeer gevarieerde aanvulling en een verbreding van kennis over de periode 1940-45.

Anno 2020 zijn er nog weinigen die uit eigen ervaringen over het oorlogsleed kunnen vertellen. Van de auteurs van de verhalen in deze selectie zijn er in de voorbije jaren een aantal overleden. Het is goed dat zij, en ook de andere schrijvers, hun belevenissen hebben opgetekend, zodat de verhalen kunnen worden doorverteld aan volgende generaties.

De Tweede Wereldoorlog is een periode die nog lang niet vergeten is en niet mag worden vergeten !

Realisatie:

P.L.M. (Paulus) de Beer	digitale bewerking en vormgeving
J. (Sjaak) Meijer	advies en testen
S.J. (Siem) Rosman	idee en redactie
J.M. (Jos) de Waardt	redactie

Schiedam, mei 2020

INHOUDSOPGAVE

Er kan direct naar de artikelen worden gegaan door bij het zoekveld een paginanummer (P...) in te voeren. Terug naar de inhoudsopgave met PPP. Ook de tekst van het e-book is doorzoekbaar. Met verschillende PDF readers, zoals Microsoft Edge, is het mogelijk om de tekst hardop te laten voorlezen.

Artikel	Auteur	Pagina
Woord vooraf		
Inhoudsopgave		PPP
Fascisme, civiele verdediging, mobilisatie		P6
De N.S.B. in Schiedam voor de tweede Wereldoorlog	H. Noordegraaf	P7
De Algemene Nederlandsche Fascistenbond in Schiedam	H. Noordegraaf	P18
Schuilplaats Vlietland-Luchtbeschermings bunker in Schiedam	R. Vossenbeld	P39
Schiedam in oude foto's	W.P. Rook	P60
Oorlog, onderdrukking, onvrijheid		P68
Op vrijdag 10 mei 1940 werden we vroeg wakker	F. Sondermeijer	P69
De Schiedamse Artsen in crisis en oorlogstijd	S. Rosman	P77
Een gevelsteen ingemetseld in het slachthuis	F.C. Noordegraaf Sr.	P87
Een bom op het Julianapark	P.J.H. Willems	P89
Een bombardement op het Singelkwartier	Ph.C.J. Swinkels	P90
Bernard IJzerdraat, de onvervaarde, de allereerste	P. Sey	P92
Kethel had een actieve verzetsgroep	B. van Bochove en P. Plaisier	P106
De geschiedenis van de Neutrale Organisatie	B. van Bochove	P109
De illegale pers in Schiedam – Een oproep	D.H. Doctor	P112
Enige opmerkingen over de Schiedamse pers in de oorlog	W. Snickers	P113
Drukkerij Roelants-Schiedam	Ph.C.J. Swinkels	P116
Heldendaad	A. Kleijwegt	P119
Foto gijzelaars St. Michielsgestel		P120
Om niet te vergeten	A.M.S. Rosman-Koren	P121

Artikel	Auteur	Pagina
Foute boeken in de bibliotheek	B. van Bochove	P125
Postcensuur in Schiedam	Ph.C.J. Swinkels	P128
Brieven uit Duitsland: Arbeitsinzet van Schiedammers	W. Schelberg	P132
Niet de brave knul uithangen. Oorlogsherinneringen van P. Plaizier	A. van der Tang	P137
Schiedamse dwangarbeider beschreef zijn belevenissen	S. Louis	P142
Door Eendracht Victorie	J.L. van der Pauw	P146
Klandizie in de oorlog	E.P. Hajee van Bommel	P149
Er waren ook 'goede' Duitsers	D.H. Doctor	P150
Jenever in de oorlog	W. Snickers	P152
Hollandia in de oorlog	F. Wessel en H. Rosman	P159
Uit de levensherinneringen van H. Sabel	H. Noordegraaf	P160
Cultuur en vermaak tijdens de bezetting	B. van Bochove	P162
De vleesdistributie	F.C. Noordegraaf Sr.	P166
Vijf jaar spanningen en nachtwerk	H. Noordegraaf	P174
Ziekenvervoer in Schiedam	S. Peereboom	P178
De hongervinter		P184
De hongervinter van 1944 – 1945	S. Louis	P185
De boot van Bijloo	J. de Vlieger-Verbeek	P191
Het IKB en de 'uitzending' van kinderen	S. Louis	P193
Herinneringen aan de hongervinter 1944 – 1945	S. Rosman	P197
Vijf december 1944 – nog steeds de mooiste dag van ons leven	E. Bleislout	P201
Herinneringen van H. W. Winterswijk-Liefhebber	W. Schelberg	P204
Bevrijding, oorlogsleed en herdenken		P215
Waar blijven toch die Canadezen	B. van Bochove	P216
Foto bevrijdingsfeest		P220
Onbekende bevrijdingsfoto's	D.H. Doctor	P221
De bevrijding in het concentratiekamp Dachau	L. Buist	P223
In het spoor van Hendrik Adriaan Marius Jonker Roelants	M. Geerdes en F. Geerdes	P226
Toen trouwde mijn buurmeisje met een Engelse bevrijder	L. Meijer	P236

Artikel	Auteur	Pagina
Van falsaris tot openbare aanklager	P. Sey	P238
Een bijzondere bevrijdingsrevue	W. Schelberg	P241
De kabeljauw	J. Gans	P245
Bevrijdingsfeesten 1945	H. Kiela	P247
Boekbesprekingen		P248
Schaduwen over Schiedam, bij de totstandkoming van een boek	H. Noordegraaf	P249
Eindelijk gewoon weer naar buiten	W. Schelberg	P251
Van bleekneusje naar zenuwpeesje	A. Lagrouw	P253
Piet Edelman: Oorlogsherinneringen	L. Meijer	P257
Bronvermelding		P261
Historisch tijdschrift Scyedam		P264

Foto's tijdvakken

Uit de beeldbank van het Gemeentearchief Schiedam. Makers onbekend.

Fascisme, civiele verdediging, mobilisatie

Tijdens de Duitse bezetting waren er ook Nederlanders die de 'nieuwe orde' omarmden. In allerlei verbanden kwamen ze bij elkaar. Hier is te zien hoe een groepje Schiedammers, in de naar Duits model georganiseerde 'Hitlerjugend' over de Broersvest marcheert vooraf gegaan en gevolgd door twee politieagenten om te voorkomen dat het tot ongeregeldheden komt.

Oorlog, onderdrukking, onvrijheid

Een soldaat van de Duitse Wehrmacht op wacht in Schiedam.

De hongervinter

Tijdens de Duitse bezetting waren shag en sigaretten zeer gewilde artikelen. In mei 1942 gingen ze 'op de bon' (distributie). Voor het zover was gingen velen nog snel wat rookwaren kopen. Hier staat men daarvoor in de rij voor sigarenmagazijn J.P van Munster op de Singel 89.

Bevrijding, oorlogsleed en herdenken

Canadese militairen nemen een oorkonde in ontvangst van de kinderen van de Kl.v.e.VA (Kinderen van een Vader) kleuterschool voor de deur van het rooms-katholieke broederklooster in de Warande (waar de soldaten korte tijd gelegerd waren) ter gelegenheid van de bevrijding van het Duitse juk. Uiterst rechts het hoofd der school, Johanna Plooij.

Fascisme, civiele verdediging, mobilisatie

DE NSB IN SCHIEDAM VOOR DE TWEEDE WERELDOORLOG

Herman Noordegraaf

Oprichting van de NSB.

We schrijven 4 mei 1933: In gebouw Eendracht op Plein Eendragt vindt een druk bezochte vergadering plaats.

Spreker is J.F. Overwijn, kringleider van de NSB in Rotterdam. Hij treedt op voor de kortgeleden opgerichte groep Schiedam, waarvan de leden voorheen onder de Rotterdamse groep vielen.

De vergadering passeerde niet zo maar. Communistische jongeren, belust op een relletje, aldus de geïrriteerde reporter van de Schiedamse Courant, demonstreerden in de omgeving van Plein Eendragt. De politie greep in en ontruimde omstreeks acht uur het plein.

Maar ook na de vergadering was het rumoerig. De NSB-ers L. en S. werden door communisten in de Ploegstraat aangevallen. De ruiten van L.'s woning waren kort daarvoor vernield. Een vechtpartij ontstond, waarbij wederzijds harde klappen vielen. De politie arriveerde, waarop de menigte zich verspreidde.

Zo had de NSB officieel zijn intrede in Schiedam gedaan¹.

Kort daarna, op 10 juli, was wederom een grote groep mensen bijeen in hetzelfde gebouw. Nu grotendeels, maar niet alleen, jongeren. Woordvoerder was ook dit keer J.F. Overwijn. Hij installeerde 'groep 123' een jongerengroep. Hij deed dat door de jongeren te wijzen op hun plichten tegenover elkaar en tegenover de beweging. Hij sprak vervolgens de wens uit dat de nieuwe groep krachtig zou meewerken de nieuwe geest van het nationaal-socialisme in Schiedam uit te dragen².

De oprichting van de Schiedamse groep was geen toeval.

Opgericht in december 1931 door ir. A.A. Mussert en zijn vriend C. van Geelkerken, groeide de Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland tot 1935 gestaag en soms onstuimig. De landelijke oprichtingsvergadering telde twaalf bezoekers, begin 1933 waren er duizend leden, een jaar later 33.000 en eind 1935 52.000.

In 1933 waren er in alle provincies en honderden gemeenten groepen en kringen. De 'groep' was de basisorganisatie en moest minimaal 15 leden tellen.

Een aantal groepen vormden een kring. Elke groep en kring werd door de leider (Mussert) benoemd. De oprichting van de Schiedamse groep paste in deze stormachtige ontwikkeling die de NSB tot de hechtste en grootste nationaal-socialistische groepering in Nederland zou maken. Fascisme en nationaal-socialisme waren onderdeel van de autoritaire en anti-democratische stroming die Europa tussen de wereldoorlogen teisterde en die onder druk van de economische crisis, met haar uitzichtloosheid voor miljoenen, flink de wind in de zeilen kreeg. In het eerste programma vinden we nog geen rassenleer of anti-semitisme, maar wel het anti-democratische en

anti-parlementaire karakter, de grote nadruk op orde en gezag en een sterk nationalisme. Het was, aldus de NSB, een rotzooi in de parlementaire democratie, waar men veel praatte en weinig deed voor de bevolking. De NSB schroomde niet om op de populistische toer te gaan en niet zonder resultaat.

Het kringhuis

De groei en de organisatorische uitbouw kreeg een markeringspunt in de opening van het kringhuis van de kring Nieuwe Waterweg op 17 mei 1934. Het kringhuis, in het pand op de Lange Haven 90, was door de NSB-ers zelf zoveel mogelijk ingericht.

*Kringhuis NSB Lange Haven 90
(foto: Gemeentearchief Schiedam)*

Het bevatte onder meer een vergaderruimte, een buffet, een kantoor voor de administratie, een kamer voor de 'weermannen' (met hun zwarte uniformen, leden van de W.A., de weerbaarheidsafdelingen), alsmede een vertrek voor de Nationaal Socialistische Werknemers Organisatie (NSWO), en een woongedeelte voor de commandant. Deze beheerde en onderhield het pand, daarbij bijgestaan door een aantal werkloze leden.

De opening geschiedde door niet minder dan de leider zelf⁴. Op 17 mei kwam hij naar Schiedam. De politie had voorzorgsmaatregelen genomen. Een inspecteur met zes of zeven personen was aanwezig. Er was echter weinig publiek. Een veertigtal leden van de W.A., voor een deel in uniform, grotendeels Rotterdammers, stond bij het kringhuis hem op te wachten. Toen hij arriveerde, liep hij onder een lange poort van uitgestrekte rechterarmen door. De wachtmeester was er echter niet ingelopen: het was een dubbelganger!

Na twintig minuten wachten, om 19.20 uur, kwam de auto met de echte Mussert. Nu gaf de wachtmeester het commando wel: 'Geef acht!'. Weer vlogen alle hakken tegen elkaar en gingen alle handen omhoog. Mussert liep door de poort. Halverwege de gang bleef hij staan, bedankte en ging de trap op naar boven om daar de vlag aan de W.A.-mannen uit te reiken. Daarna begaf Mussert zich naar het voorzaaltje, waar de kringleider v.d.G. hem welkom heette. V.d.G. zei dat vanuit het kringhuis krachtige propaganda zou plaatsvinden en dat men van geworven leden fascisten zou maken.

Op het door de dhr. Overwijn gelegde fundament werd thans voortgebouwd. Mussert feliciteerde de kring met dit huis, dat een steunpunt, een bastion zou moeten vormen van waaruit Schiedam veroverd zou moeten worden:

'Wij worden nu nog beschouwd als burgers van den derden rang, maar er komt een tijd dat de machthebbers van thans ons zullen vragen: wat kunnen wij voor u doen? Dan zal het antwoord zijn: voor ons behoeft u niets meer te doen! Het gaat om het brengen van een anderen geest, een andere mentaliteit in ons volk, zoodat wij weer trotsch zullen zijn Nederlander te zijn!'

Met een driemaal 'Hou zee!' besloot men de plechtigheid.

Daarna gingen de genodigden gezamenlijk naar het Passagetheater. Een enkeling riep, toen hij de stoet langs zag komen, 'moordenaar!'. Op de Broersvest was het drukker. Tegenstanders van de NSB colporteerden met blaadjes en pamfletten. De politie was nu in flink aantal aanwezig en maande het publiek tot doorlopen.

Slechts aan het benedeneinde van de Broersvest kon een groepje blijven staan. Enkele pamfletten werden nog in beslag genomen.

De Passage was alleen toegankelijk voor mensen met een toegangsbewijs. Even voordat de vergadering geopend werd, vond een kleine strubbeling plaats. Een geroyeerd lid had een toegangsbewijs en was dientengevolge door de contrôle gekomen. Een potige W.A.-er sommeerde hem weg te gaan. Toen hij dat weigerde, werd hij op hardhandige wijze verwijderd.

Het podium was versierd met NSB-vlaggen, links stond een kathedr voor Mussert, rechts voor de leider van de vergadering. In het midden was, temidden van bloeiende hortensia's, een gipsen borstbeeld van de koningin geplaatst. Achter op het toneel stond een tamboersband, langs de zijwanden in de zaal, dicht bij het podium, een wacht van W.A.-ers.

Toen de zaalleider M. de komst van de leider aankondigde, rezen de NSB-ers van hun plaatsen en brachten de fascistengroet.

In zijn rede keerde Mussert zich scherp tegen het liberalisme. Dat had tot gevolg dat het volk werd uitgemergeld, terwijl de staat alleen toezag dat de mensen elkaar niet vermoordden. Er was een diepe kloof ontstaan tussen een klein deel, dat het goed had

en de grote massa, die het slecht had. Op basis daarvan verkondigde Marx zijn leer. De klassenstrijd kostte ons volk echter veel aan morele, zedelijke en financiële waarden. Liberalisme en Marxisme wortelden op dezelfde stam: het egoïsme. Men zegt wel dat de NSB onchristelijk is, maar hoe denken zij, die tot het pauperisme vervallen zijn over de resultaten van het christendom en over de toekomst:

'Het nationaal-socialisme wil die teleurgestelden in het leven een toekomst geven, de nationaal-socialisten voelen mee, dat zij hun broeders broeder zijn!

Zij hebben zich tot taak gesteld een nieuwen staat te stichten, waar sociale rechtvaardigheid zal heerschen; een staat waarin eerbied voor den arbeid zal zijn en geen plaats is voor een horde parasieten. Het kapitaal zal in dienst gesteld moeten worden van de productie en de productie zal dienstbaar moeten zijn aan het volk. Noodig zal zijn een corporatieve staat, om uitsluiting en staking tegen te gaan en de productie te regelen. In plaats van staking en uitsluiting zal moeten komen de rede en de verantwoordelijkheid; de klassewaan en de klassenstrijd moeten verdwijnen. De synthese zal de plaats innemen van de antithese. De taak van het fascisme is orde te brengen in eigen huis.

Het is waanzin orde te willen brengen in de wereld, als er geen orde heerscht in eigen huis. (...) Verdwijnen moeten de burgerlijke arrogantie, de ongebreidelde concurrentie, de politieke partijen, de strijd van allen tegen allen. Daarvoor moet in de plaats komen: solidariteit, samenwerking, beslechting van geschillen door overleg, met de staatsmacht als hoogste arbiter. Ons volk moet terugkrijgen zijn gevoel van eigenwaarde (...) De fascistten willen een gepaste vrijmanstrots, één staat, één volk, één koning en allen voor allen'.

Na de pauze beantwoordde Mussert een aantal schriftelijke vragen. Daarbij verklaarde hij uitdrukkelijk dat de NSB de religie wilde eerbiedigen zonder aan één godsdienst een monopolie te geven.

Tenslotte beëindigde men de vergadering met het zingen van het Wilhelmus. Boven de hoofden van de aanwezigen zag men een zee van rechterhanden.

Ook na afloop was er een uitgebreide politiemacht op de been, die het publiek afzijdig hield van degenen die het Passagetheater verlieten.

In gebouw Eendracht, hetzelfde gebouw als waarin de schiedamse NSB was opgericht, had de met de Communistische Partij Nederland gelieerde Strijdbond tegen het Fascisme, in samenwerking met de Anti Oorlogs Liga, een tegenbijeenkomst georganiseerd op diezelfde avond.

Eén van de sprekers daar was Willem Weergang, gewezen gemeenteraadslid voor de Christen Democratische Unie, een kleine progressieve christelijke partij. De bijeenkomst stond in het teken van protest tegen het fascisme en de oorlog, die men zag naderen. Men nam een protestmotie aan tegen de processen en de gevangenhouding van anti-nationaal-socialisten in Duitsland.

[N. S. B.]

OPENBARE VERGADERING
op 7 Maart a.s. te Schiedam

SPREKERS:

MUSSERT

Leider der Nationaal Socialistische Beweging

en **H. C. NIJE**

Lid der Prov. Staten van Zuid-Holland

in **GEBOUW „EENDRACHT”**
PLEIN EENDRAGT 11

en in **„MUSIS SACRUM”**
LANGE HAVEN 115

Beide sprekers in beide vergaderingen.

Zaal open 8 uur.

Aanvang 8 30 uur

Toegangsprijs 25 ct. en 10 ct. (voor werkloozen)

KAARTEN verkrijgbaar bij iederen Nationaal Socialist, in het Kringhuis, Lange Haven 90, en op Dinsdag 7 Maart, van 's morgens 11 uur af aan de zalen.

Hoort nu zelf den Leider over de volksche strooming die niet meer te onderdrukken valt. Oordeelt of dit niet Christelijker en Nederlandscher is, dan wat wij thans beleven.

**ZORGT VOOR EIGEN VOLK IN HET HEDEN
 EN IN DE TOEKOMST !**

Aankondiging vergadering. Wegens ziekte is leider Mussert door Ten Hoorn vervangen en de vergadering in 'Muis Sacrum' is toen vervallen (1939)

Propagandabijeenkomsten / de zaak F.

De voornaamste activiteiten van de groep bestonden uit het maken van propaganda, zoals colportage van 'Volk en Vaderland' en het houden van propagandaverzamelingen. Van een aantal van deze laatste hebben we verslagen. We zullen er kort op ingaan. Op 21 september 1933 hield de groep een propagandaverzameling in Musis Sacrum⁵. De zaal, die vol zat, was versierd met de nederlandse vlag en roodzwarte doeken met het embleem van de NSB. Voorzitter van de vergadering was J.F.Overwijn, die al gauw het woord gaf aan J., de schiedamse groepleider. Deze las in hoog tempo zijn rede voor, vertelde over zijn in Duitsland opgedane ervaringen, sneed een groot aantal andere thema's aan en eindigde zijn rede met het wijzen op mogelijke japanse en amerikaanse agressie tegen Nederlands-Indië: 'Wij zullen moeten oppassen dat onze kinderen niet in China met pindatrommeltjes behoeven te lopen'. Hoofdspreker was G.F.Vlekke, een rooms-katholieke onderwijzer uit Haarlem, die een bekend spreker was voor de NSB. Vlekke gaf allereerst af op de pers, die het volk tegen de NSB zou opzetten. Vervolgens bestreed hij het vooroordeel dat de NSB militaristisch en oorlogszuchtig zou zijn: 'Zouden wij den oorlog willen voor een volk, dat wij willen opvoeden tot orde en rust? De leuze van de rooden 'Tegen oorlog en fascisme' is vals. Wij zijn in ons hart dapper en eerlijk Nederlander en zullen geen oorlog maken. Maar als men aan een plekje grond komt, dan wenschen wij een weerkracht en een weermacht om ons te verdedigen'. Applaus was zijn deel na deze woorden.

Het volgende punt dat hij aansneed, was de gedachte dat de NSB de vijand van de arbeiders zou zijn. Vlekke bestreed dit door te stellen dat de NSB de welvaartsbronnen voor de arbeiders beter wilde aanboren. Het Marxisme daarentegen met zijn klassenhaat werkte ontbindend, zocht slechts materiële verheffing en vergat de waarheid van de geestelijke grootheid. De NSB wilde samenwerking tussen werkgevers en werknemers, één voor allen, allen voor één.

Ten slotte had hij er een grote behoefte aan om te spreken tot diegenen, die godsdienstige bezwaren tegen de NSB hadden. Hij meende dat onder de confessionele regering weinig bereikt was op godsdienstig gebied en wees erop dat in Italië het aantal praktiserende godsdienstigen gestegen was onder het fascistisch bewind en dat als Hitler er niet was geweest, we nu onze knieën moesten buigen voor de communisten.

Nadat na de pauze Overwijn en Vlekke enige vragen hadden beantwoord, werd de vergadering om kwart voor elf gesloten met het zingen van het Wilhelmus.

Enige aanwezigen die dit niet wensten mee te zingen, verlieten de zaal. Alle andere aanwezigen zongen uit volle borst het volkslied, de NSB-ers onder hen hielden daarbij de rechterarm gestrekt opgeheven. Een driewerf 'Hou zee' volgde op het volkslied.

Zowel voor als na afloop van de vergadering was het rustig gebleven. De politie had de nodige voorzorgsmaatregelen genomen. Bij het uitgaan begeleidde zij een groepje Rotterdammers naar de tram. Eén van de oorzaken dat het rustig was gebleven, was de boycot van de communisten van deze vergadering. De Anti-fascistische Strijdbond had namelijk een eigen bijeenkomst belegd in het lokaal van de met de communistische partij verbonden Roode Sporeenheid op de zolder van een moute-

rij op de Noordvest. Ook deze vergadering was druk bezocht. Er waren zo'n tweehonderd mensen gekomen in verband met een pijnlijk gerucht. Het SDAP- orgaan 'Voorwaarts' had geschreven dat het communistische raadslid F. was overgegaan naar het fascisme. F. sprak dit tegen in een toespraak die niets aan duidelijkheid te wensen overliet. Hij was en bleef communist. Hoe anders zou het lopen...

Kort daarna trad F. namelijk toe tot de NSB. Dat gaf een grote deining. Voor de communisten was F. een verrader net als enige andere communisten die eveneens naar de NSB waren overgegaan. Maar ook bij de NSB zag men de overgang van F. niet zonder argwaan. Zo kwam op een propaganda-avond op 21 februari 1934 de vraag naar diens politieke zwenking aan de orde. De spreker op die avond, Overwijn, vroeg zich af waarom deze zich niet zou kunnen verbeteren. F. zag nu volgens hem in dat hij langs de weg van het nationaal-socialisme iets voor de arbeiders kon bereiken.⁶ Ook buiten de stadsgrenzen trok de zaak-F. de aandacht.

F. was namelijk spreker op een NSB-vergadering in Amsterdam. Uit de krant hebben we de volgende sfeertekening.⁷ 'De zaal was stampvol en toen de heer F. (...) het woord nam, werd hij door een groot aantal communisten uitgejouwd: vrouwen krijschten en de mannen riepen in koor: weg met den verrader! Het duurde geruime tijd voor de heer F. zich weer verstaanbaar kon maken; telkens laaide het lawaai weer op. Er werd geroepen: wat verdien je bij de NSB? Toen de orde-commandanten en rechercheurs wat rust hadden weten te scheppen, beantwoordde de heer F. die vraag met: 'Vijftig gulden voor deze spreekbeurt. En dan krijgt ik ook nog evenveel van ir Mussert en van een rijken Rotterdammer!' Later deelde hij mee dat dit natuurlijk maar een grapje was: hij doet alles uit overtuiging en ontvangt van de NSB geen cent! Tijdens de rede van den ex-communist ontstond nog een schermutseling in de zaal en werden klappen uitgedeeld. Enige bezoekers werden naar buiten gewerkt en toen er politie in uniform in de zaal verscheen, werd het wat rustiger, maar nu en dan laaide de herrie toch weer op'.

Toen de vergadering beëindigd werd, hieven de communisten de Internationale aan en riepen de NSB-ers: Hou zee!

Behalve de reeds genoemde propaganda-avonden, vermelden we nog de volgende: Op 2 november 1933 en 8 maart 1935 sprak wederom Vlekke.⁸

Op de eerste avond stelde Vlekke de corporatieve staatsidee tegenover de parlementaire staat en deed hij een felle aanval op de linkse partijen, bestreed hij de binnen de rooms-katholieke kerk levende bezwaren tegen de NSB en beklemtoonde hij dat de NSB achter het vorstenhuis stond en de koningin juist meer bevoegdheden wilde geven. In zijn rede in 1935 deed Vlekke wederom een aanval op de parlementaire democratie. Nu moest vooral de regering-Colijn het ontgelden, die regeerde ten koste van de armsten:

'De corporatieve staat, met de waarachtige volksinvloed zal pas dan gevestigd worden, wanneer de partijpolitiek geëindigd is, want nooit zal de NSB hem door revolutie vestigen. Het is begrijpelijk dat het geheele politieke stelsel tegen de NSB is en daarom is het de plicht van een ieder om mede te werken aan den opbouw van een gelukkig en beter vaderland, met een welvarend volk, dat geregeerd wordt door onze geëerbiedigde koningin Wilhelmina'.

Een andere spreker, die nog naar Schiedam kwam, was ds G. van Duyl. Deze vrijzinnig-Hervormde predikant uit Hilversum was één van die predikanten die lid waren geworden van de NSB. Door zijn grote sprekersvaardigheden was hij de meest gevierde spreker van de NSB. Zijn rede op 8 juni 1934 bevatte de bekende NSB-elementen: het falen van de parlementaire democratie en het liberalisme, de niet te vertrouwen pers, het belang van Nederlands-Indië, het rode gif van Moskou (hiertegen volgden interrupties), de corporatieve staat en de toewijding aan de natie. Hij betoogde voorts dat de NSB stond op de soevereiniteit Gods (interruptie: Dat is niet waar!)⁹.

Ook de algemeen secretaris van de NSB, C. van Geelkerken, kwam nog naar Schiedam. Op 11 februari 1935 sprak hij voor een volle zaal in gebouw Eendracht¹⁰. De redevoeringen op de propaganda-avonden van de NSB geven een goed inzicht in haar ideeën-goed. Opvallend is dat daarbij nog geen sprake is van een uitgesproken antisemitisme.

Verkiezingsresultaten

In 1935 vonden verkiezingen voor provinciale staten plaats.

Dat waren de eerste verkiezingen waaraan de NSB deelnam en als zodanig een belangrijke graadmeter voor haar populariteit. Ze werden een eclatant succes: de NSB behaalde over het hele land 294.596 stemmen, dat wil zeggen 7,94% van het totaal. In Schiedam lagen die cijfers op 1.678 resp. 6,15%.

Wellicht dat een stemmer in het gymnastieklokaal aan de Prins Mauritsstraat de gevoelens van velen verwoordde toen hij het volgende gedicht in de stembus deponeerde:

'Eigenlijk meende ik niet te stemmen.

Je raakt warempel in de war.

Overal voetangels en klemmen

en alles politiek gesar.

Ik zal het nu nog één keer wagen.

Voor deze keer neem ik NSB.

En afwachten wat zij bedoelen,
die nieuwe heeren met Hou-zee'¹¹

Ook in Schiedam had de NSB, zij het op een iets lager niveau, in één keer een grote sprong gemaakt. Deze reikte veel verder dan de 582 stemmen die andere nationaal-socialistische partijen in 1933 in schiedam bij de Tweede Kamerverkiezingen hadden gehaald. De verkiezingen van 1935 vormden voor de NSB een 'hoogtepunt'. Bij volgende verkiezingen zou ze weer terugvallen, zoals de volgende staat duidelijk maakt¹².

Verkiezingsresultaten NSB

	Landelijk		Schiedam	
	abs.	perc.	abs.	perc.
Provinciale Staten 17.4.35	294.596	7.94%	1678	6.15%
Tweede Kamer 26.5.37	171.137	4.22%	903	3.05%
Provinciale Staten 19.4.39	159.872	3.89%	733	2.21%

De verkiezingen van 1937 waren een grote klap voor de NSB, die ook als zodanig ervaren werd. 'Geslagen, maar ongebroken' was het commentaar van Mussert in Volk en Vaderland. Men beseftte nu dat de meerderheid van het volk voorlopig niet te winnen was. Het ging er nu vooral om om de kern te behouden.

Dat de stemming ook bij de NSB in Schiedam niet best was, ervoer de reporter van de Schiedamsche Courant. Op de gevel van het kringhuis had men de dag voor de verkiezingen reeds een bord gehangen om de uitslag bekend te maken. Het bord werd echter niet of nauwelijks gebruikt. Om elf uur in de avond arriveerden twee bussen bij het kringhuis. De leider commandeerde 'Hier nog één bij!' 'Opschieten'. 'Rijden!'. Op vragen waar men naar toe ging, gaf hij aanvankelijk geen antwoord aan de passagiers. 'Naar Monopole!' zei hij tenslotte toen de tweede bus ging rijden. Op de vraag van de reporter waar het nachtelijk transport heenging, antwoordde de leider tot tweemaal toe: 'Neen!' om de deur voor de neus van de journalist dicht te smijten¹³.

Uit een bewaard gebleven nummer 'Schoon Schip!' van 22 mei 1937 kunnen we opmaken welke thema's de NSB aansneed. In dit extra verkiezingsnummer voor Schiedam, dat een oplage had van 15.500 exemplaren, wees men ook op het in Schiedam falend 'democratisch stelsel'.

Een hoofdopzichter bij de plantsoendienst misbruikte zijn positie door bovenop een 'dik salaris' en een 'flink extraatje' dat hij ontving als leraar van een tuinbouwcurcus, particulieren diensten te leveren. Terecht beklagden de bonafide bloemisten en tuinlieden zich over deze oneerlijke concurrentie. Voorts vond men de bij de politie doorgevoerde reorganisatie niet deugen, want hoe vatte men daar het gezag op?

Samenvattend kunnen we stellen dat de neergang van de NSB zich ook in Schiedam doorzette.

Propaganda-avonden na de verkiezingen van 1935

De tot lid van Provinciale Staten gekozen H.C.Nije uit Voorburg sprak op 3 juni 1935 in Musis Sacrum. Na deze bijeenkomst volgden nog propagandavergaderingen op 7 november 1935 (Van Duyl en Boddé - deze laatste was eveneens uit Hilversum afkomstig), op 19 december 1935 (A. Roskam en C. van Geelkerken, die de zieke Mussert vervingen), 6 februari 1936 (C.Stet uit IJmuiden), 2 april 1936 (nu kwam Mussert wel), 6 mei 1937 (het Eerste Kamerlid Graaf de Marchant et d'Ansembourg). De thema's die deze lieden aansneden, waren gelijk aan die we eerder tegenkwamen. Wel wordt de toon scherper. Men keert zich fel tegen de pers, andere partijen en wetgeving, die de NSB het leven zuur maken. Uitdrukkelijk probeert men de indruk te vermijden dat

de NSB anti-godsdienstig en anti-monarchie was. Hitler-Duitsland wordt verdedigd, o.a. met het argument dat er veel laster verspreid wordt. Het rassenelement zien we nu sterk naar voren komen: Roskam sprak over 'een vrije, Germaansche volksgemeenschap', terwijl Geelkerken stelde:

'Als de NSB over rassen spreekt, doet zij het niet à la Julius Streicher (een vooraanstaande Nazi, HN). De NSB wil slechts dat het Nederlandsche volk zich bewust wordt van het één-zijn van het volk met het voorgeslacht en den grond'¹⁴.

In zijn rede in het Passagetheater op 2 april 1936 betitelde Mussert de NSB als 'de eer en de levenswil der natie'. 'Wij kunnen niet langer in deze bende leven'. Het volk ging stap voor stap materieel zowel als moreel naar de ondergang. Echter: 'Het kan beter, als wij ons zelf maar ten goede keeren. De arbeid is nationaal bezit. Daarom zullen wij het ook verdedigen als het nodig is; maar dan ook goed en het zal niet op een koopje gaan. In den nieuwen staat zal ook sociale rechtvaardigheid heerschen. Er zal een werkelijke onderscheiding gemaakt worden tusschen werkers en slampampers, ieder zal op zijn plaats zijn in zijn vak, in zijn corporatie'. En zich kerend tegen het ambtenarenverbod voor NSB-ers: 'In onzen strijd daarvoor ondervinden wij natuurlijk tegenstand van de belanghebbende machten, de politieke partijen. De overheid is ook tegen ons. Wij zijn uit onze ambten ontzet. Men zal de gevolgen van dit terrorisme moeten dragen'. Applaus was zijn deel¹⁵

Nog een keer had Mussert naar Schiedam zullen komen.

Wederom was hij door ziekte verhinderd. In zaal Eendracht, waar het ook officieel begonnen was, spraken toen Nije (die al eerder in Schiedam was geweest) en Ten Hoorn voor zo'n 250 personen. Het is het laatste krantenbericht dat we over de NSB van voor de Tweede Wereldoorlog hebben. We hebben geprobeerd aan de hand van enige fragmenten iets te laten zien van de plaats van de NSB in het vooroorlogse Schiedam. Wellicht dat nader onderzoek meer gegevens kan opleveren over ledental, verloop, activiteiten en het anti-fascistisch verzet dat er, zoals we ook hebben aangeduid, in Schiedam was. Het waren de inleidende schermutselingen en voortekenen van het brute geweld en de ongekende tragedie, die weldra de wereld zouden teisteren.

Noten

- 1 Schiedamsche Courant 5 mei 1933.
- 2 Schiedamsche Courant 11 juli 1933.
- 3 Schiedamsche Courant 16 mei 1934.
- 4 Voor het volgende: Schiedamsche Courant 18 mei 1934.
- 5 Schiedamsche Courant 22 september 1933.
- 6 Schiedamsche Courant 22 februari 1934.
- 7 Schiedamsche Courant 26 februari 1934.
- 8 Schiedamsche Courant van 3 november 1933 en 9 maart 1935.
- 9 Schiedamsche Courant 9 juni 1934.
- 10 Schiedamsche Courant 12 februari 1935. Dit bericht bevat geen verslag van het besprokene.

- 11 Schiedamsche Courant 18 april 1935.
- 12 Opgemerkt zij dat de NSB, zoals bijna overal, niet aan de gemeenteraadsverkiezingen heeft deelgenomen.
Mussert adviseerde de leden om op kleine geestverwante partijen te stemmen. Blanco stemmen zou grote partijen ten goede komen. In Schiedam werden de NSB-ers speciaal geadviseerd om op de geestverwante partij Nationaal Herstel te stemmen (Schiedamsche Courant 31 mei 1935).
- 13 Schiedamsche Courant 27 mei 1937.
- 14 Schiedamsche Courant 20 december 1935.
- 15 Schiedamsche Courant 3 april 1936.

Wie herkent deze locatie? Dit zou het bombardement op de 'Nieuwe Matex' zijn. (foto: Gemeentearchief Schiedam)

DE ALGEMENE NEDERLANDSCHE FASCISTENBOND IN SCHIEDAM

H. Noordegraaf

Fascisme in Nederland

Eind oktober 1922 marcheerden de fascistten met hun zwarte hemden naar Rome. Toen, in de ontstane krisissituatie, Mussolini door de koning eindelijk werd aangezocht om minister-president te worden, nam deze de nachttrein om zijn troepen achterna te reizen. In de morgen van 30 oktober kwam hij in Rome aan, en begaf zich direct naar de koning: het fascistische regime was begonnen. Deze machtsgreep in het gisten-de Europa inspireerde ook elders mensen fascistische organisaties op te richten. Zo ontstond in december 1922 als eerste fascistische organisatie in Nederland het "Verbond van Actualisten" (VVA). Een enigszins deftige club, bestaande uit intellektuelen en semi-intellektuelen. De eerste uit een reeks van vrijwel allemaal kleine groepjes en partijen, waaraan het Nederlandse fascisme zo rijk was.

Het waren H.A. Sinclair de Rochemont en Alfred A. Haightor, die naast anderen, tot de motoren van het Nederlandse fascisme behoorden. Zij zorgden ervoor, dat op 9 december 1927 het eerste nummer van "De Bezem. Fascistisch Weekblad voor Nederland" verscheen. Het was het eerste blad in Nederland, dat zich openlijk fascistisch noem-

de. Vanaf het begin richtte het zich tot de "kleine man". Ruim een jaar later, op 15 december 1928, werd een "Vereeniging 'De Bezem'" opgericht. Deze eerste echt-fascistische organisatie, die er niet voor terugdeinsde om agitatie toe te passen, was erop gericht een 'massa-organisatie' te worden. Iets waarvoor het VVA volstrekt niet toe in staat was gebleken. Het was aan de vooravond van de grote economische crisis die het radikale anti-demokratisme een forse duw in de rug zou geven.

Naast Sinclair en Haighton trad Jan Baars als leider op. Doch weldra ontstonden er allerlei ruzies tussen deze lieden. Deels van persoonlijke aard (o.a. onderlinge jaloezie) en deels gebaseerd op verschillen in politiek inzicht. Ik bespaar u daarvan het overzicht. Eén van de resultaten was, dat op een door Baars bijeengeroepen vergadering op 29 juni 1932, Baars tot leider werd benoemd van een nieuwe organisatie, de "Algemeene Nederlandsche Fascisten Bond" (ANFB), die zich als de voortzetting van de Fascistenbond "De Bezem" beschouwde. Vanaf 9 juli verscheen als orgaan het weekblad "De Fascist", dat - om de continuïteit aan te duiden - de jaargangnummering van "De Bezem" voortzette.

De ANFB groeide: er ontstonden afdelingen en er werden openbare vergaderingen belegd, die talloze mensen trokken. Er kwam een vechtgroep naar Italiaans-Duits model, de "Fascistische Stormafdeling", waarvan de leden zwarte uniformen droegen. (1). In Nederland is de NSB de grootste fascistische en nationaal-socialistische groepering geworden, het verzamelpunt van het merendeel dergenen, die zich op Mussolini of zijn politieke familielid Hitler oriënteerden. Daardoor zijn al die andere groepen wat naar de achtergrond geduwd. In dit artikel ga ik in op de, naast de NSB, actiefste fascistische organisatie in Schiedam, nl. de ANFB. Het is ook de eerste organisatie waarover ik in kranten berichten vond.

Jan Baars spreekt

"Een rumoerige avond in en om de stad", zo typeerde de Schiedamsche Courant van 15 juli 1932 de avond van de dag daarvoor. Op die avond sprak Jan Baars in gebouw "Eendracht" op het gelijknamige plein. Jan Baars was een doodgewone arbeidersjongen uit Amsterdam, een van de weinige niet-intellectuelen onder de leiders van het Nederlandse fascisme. Hij was leider van de Bezem-afdeling Amsterdam en, met 26 jaar bezat hij een ontembare strijdlust. Hij was gezegend met redenaars-talent. Een spreker en een schreeuwer, niet begiftigd met veel theoretische kennis, die niet wist waarvoor hij vocht, maar wel waartegen: tegen de

"vette rode bonzen", die hem teleurgesteld hadden. Wat Baars zei op die avond vond weerklank; al had hij dan niet veel letters gevreten en was hij ijdel: geen theorie, maar eiser. Wat hebben we, schreef Baars in een manifest, aan al dat lange gepraat op uw kosten? Wat leveren de talloze redevoeringen, interpellaties en moties op? De arbeider verhongert, terwijl de partijbons die Meileuzen voor hem die broederschap dicht en broederschap predikt, in een luxe-auto rondrijdt. De belastingen gaan omhoog, terwijl dezelfde regering die dat doet er niet aan denkt de veel te hoge salarissen van hun eigen klik te besnoeien. We hebben een sterke man nodig, die de bezem er door haalt!

In het blad "De Fascist" was Baars de held. Er was zelfs een Baars-lied:

"'t Is plicht dat iedere Zwart-
hemd
Jan Baars ter zijde staat
En dat hij desnoods met zijn
vuist
Elke tegenstander slaat.
Heil Baars, heil Baars)
Voor 't Zwarte Front heil) bis
Baars)
Elke Zwarthemd staat steeds
voor hem klaar
Met onverschrokken moed,
Het Zwarte Front staat naast
elkaar,
Wij geven goed en bloed" (2)

Welnu, deze Jan Baars kwam naar Schiedam. Doch dat ging niet zomaar. Dankzij de Schiedamsche Courant van 15 juli 1932 hebben we een uitvoerig verslag: Om

ongeveer kwart over zeven hadden zich ongeveer 50 kommunisten op het plein voor gebouw

Eendracht verzameld om de bezoekers van de vergadering op te wachten en aan den lijve te

De ANFB in Schiedam: Jan Baars links op de foto. (Foto uit W. Zaal, De Herstellers)

onderzoeken of ze ook wapens mee-gebracht hadden. Zij verwezen naar recente gebeurtenissen in Overschie, waar fascistten bij rellen van wapens gebruik hadden gemaakt. "Als de politie de fascistten niet fouilleert, zullen wij het wel doen".

De eerste moeilijkheden ontstonden, toen de eerste zwartgehemde jongeren verschenen. In vechthouding stonden de kommunisten en fascistten tegenover elkaar. Er verschenen twee politiemannen om de groepen uiteen te houden. De kommunisten riepen: "De politie beschermt fascistten die met revolvers in de zakken lopen. Het gaat om een betoging van het eenheidsfront van fascistten en proletariaat tegen de politie".

De politie ontkende dat de fascistten wapens bij zich hadden. Inmiddels was er een derde agent bijgekomen. Slechts met grote moeite wisten zij zich te handhaven. En daar was al de eerste worsteling tussen een agent en een kommunist. Er kwam politieversteking. Een groepje fascistten, dat omsingeld was, werd ontzet.

Het was inmiddels acht uur, doch de kommunisten weigerden nog steeds achteruit te gaan. Nu greep de politie in. Ze voerde een charge uit met de gummi-stok. Er vielen wederzijds gevoelige klappen. De hoofdinspekteur werd met een stuk pijp tegen de knie geslagen. Er viel een schot toen de hoofdinspekteur een man die met een gaspijp gegooid had tot stilstaan wilde nopen. Vele belangstellenden konden zien hoe het de poli-

tie lukte om Plein Eendracht schoon te vegen om vervolgens de hele avond door de politie bezet te worden. De Tuinlaan werd afgezet.

Tegen achten was de auto met Jan Baars (de Heer Baars, schrijft de krant) gearriveerd. Deze werd met stenen bekogeld. Een verwoed fascisttenhater trok een schoen van zijn voet en wierp die naar de auto. "Deze vloog door het geopende portier-raam naar binnen en door de achterraam naar buiten. De heer Baars werd even aan den schouder geraakt. De man, die geworpen had, pakte zijn schoen, die op straat lag, en maakte ijlings dat hij wegkwam".

Tegen half negen waren de kommunisten uit het centrum van de stad verwijderd.

Het was tegen die tijd, dat in de voor driekwart gevulde zaal kameraad C.J. van Knotsenborg, leider van de afdeling Rotterdam, de vergadering opende. Hij verzocht alle aanwezigen om rustig op de stoel te blijven zitten.

Vervolgens trok Jan Baars van leer: De fascistten hadden in Italië de bezem gehaald door alles wat parasiteerde ten koste van land en volk. Dat willen de Nederlandse fascistten ook. Dat is pas Christelijke politiek. We willen een regering die de capaciteit heeft om te regeren. Het is ook de Nederlandse regering die niets doet tegen het overstroom van ons land door vreemde arbeidskrachten.

Vervolgens hield Baars een betoog voor samenwerking tussen

kapitaal, intellekt en arbeid. Deze moesten samenwerken in korporaties, die voor een deel verordenende bevoegdheden moesten krijgen.

Omdat de politie verzocht had om de vergadering nog bij daglicht te beëindigen vond er geen discussie plaats. Baars lichtte nog toe, dat de fascistten tegen overheidsbedrijven waren. Baars erkende daarmee dus het privé-eigendom. Doch hij voegde daar wel aan toe, dat kapitaal een middel moest zijn. Wie het misbruikte, moest de macht erover ontnomen worden.

Dat was het dan. Om ongeveer kwart over tien werd de vergadering gesloten met het zingen van het Nederlandse Fascistenlied en het Wilhelmus.

Tijdens de vergadering was het buiten rustig gebleven. Wel was er veel publiek op de been. Af en toe arriveerden bij het gebouw auto's waaruit 4 of 5 fascistten stapten. Want ze kwamen ook uit Den Haag, Delft en Rotterdam. Toen er een vrachtwagen vol fascistten arriveerde, werd er uit de Plantage geroepen: "Rood Front". Met zachte hand werd daarop de muziek tent in de Plantage ont-ruimd.

Inmiddels was de politie te Overschie (toen nog een zelfstandige gemeente) en Rotterdam gewaarschuwd. Het was onrustig op de Overschieseweg. De Delftse fascistten waren nog niet op de vergadering verschenen. Een fascist, die van Overschie naar Schiedam liep, werd door 30 kommunisten gedwongen zijn zwarte hemd uit te trekken.

Tevergeefs probeerde hij te ontkomen door in de Schie te springen.

Doch toen volgde de veldslag. Het was omstreeks half tien toen twee auto's met fascistten uit Den Haag en Delft arriveerden. Zij werden gebombardeerd met stenen. De Delftse auto trof het ongeluk dat hij voor de overweg op de Overschieseweg moest wachten. Geen ruit bleef heel. De carrosserie kwam vol met deuken. De inzittenden werden gewond door glasscherven, stenen en één werd door een kogel geraakt.

De Schiedamsche Courant sprak er zijn verbazing over uit, dat de Schiedamse politie schijnbaar niet op de hoogte was en niet ingreep. De Overschiese burgemeester, J.C. Baumann, greep wel in. Hij had hulp uit Rotterdam ingeroepen; de gemeentepolitie en een detachement mariniers grepen hard in. De kommunisten vluchtten weg door de weilanden en over de sloten. Enkelen sprongen in de Schie. Er werden rake klappen uitgedeeld. Een aantal personen werd gearresteerd. De politie bleef patrouilleren. Bij De Zweth en op de weg tussen Overschie en Rotterdam werden nog groepen tegenstanders van fascistten uit elkaar gejaagd.

De Schiedamsche Courant kon geen waardering opbrengen voor het optreden van "raddraaiers" en "herrieschoppers". De politie vertoonde een te grote lankmoedigheid. Daarom: "Er zal maar eens zeer krachtadig moeten worden ingegrepen, eens

[...] na een zeer ernstige waarschuwing vooraf in de dagbladen en desnoods tegen het z.g. 'on-schuldige' publiek. Zelfs al riskeert men daarmee een langdradige communistische interpellatie in onzer raad". Met dat laatste kreeg het veelsprakige kommunistische raadslid Willem Collé een veeg uit de pan.

In de rede van Baars vinden we menig punt, dat we ook in het program van de ANFB tegenkomen: Samenwerking van verschillende klassen in een korporatieve ordening, een anti-kapitalistische proletarische inslag, die echter fundamenteel afweek van kommunisme en socialisme, omdat staatseigendom werd afgewezen. De partij was sterk nationalistisch en ook Oranje-gezind. Niet voor niets werd het Wilhelmus gezongen! Men was voor een sterk gezag. Vreemdelingenafkeer komen we ook tegen. Doch Jodenhaat in veel mindere mate, zoals ook bij de NSB het anti-semitisme pas onder steeds sterker wordende invloed van de Duitse zusterpartij groeide. In maart 1933 keerde "De Fascist" zich nog tegen de Jodenvervolgingen en diskriminatie van Joden in Duitsland. Baars verstuurdte zelfs een protesttelegram naar Hitler. In dat opzicht was de ANFB en ook Baars "gematigd".

Oprichting en conflicten

Het tumult rondom Baars belette de ANFB niet, in tegendeel haast, om ook in Schiedam steeds aktiever te worden. Begin september werd definitief een

Schiedamse afdeling opgericht. (3). Doch al spoedig was er een konflikt. De afdeling Rotterdam, onder leiding van Van Knotsenborg, die destijds in Schiedam de vergadering had geleid, was tegen Baars in opstand gekomen. Van Knotsenborg had Baars van de leiding vervallen verklaard. Deze had dit genegeerd, totdat een aantal Rotterdamse fascisten in een weekend het Haagse hoofdkwartier bezetten. De gezagsgetrouwe Baars-aanhangers moesten op maandag een compleet beleg beginnen, dat zij wonnen. Van Knotsenborg trad uit en begon een eigen blad "De Fascist", dat echter al spoedig van het toneel verdween.

Het is opvallend hoeveel aandacht de Schiedamsche Courant aan deze interne twist besteedde. Zij wilde de beide groepen laten horen. Derhalve toog een reporter naar een vergadering van de ANFB (13 december 1932) waarop Baars aan de Schiedamse afdeling zijn visie kwam geven. Er waren zo'n twintig aanwezigen, die merendeels aanhangers van Baars waren. Baars gaf zijn visie op het Nederlandse fascisme. Doch het grootste deel van zijn betoog liet zien dat het om een ordinaire ruzie ging. Uitvoerig bestreed hij Van Knotsenborg. Het was kletspraat, dat hij zich tijdens zijn bezoek in juni 1932 aan Italië, waar hij door Mussolini zelf ontvangen was, had misdragen. Ook had hij geen geheime ziekte. Hij liet korrespondentie zien, waaruit moest blijken, dat hij steeds korrekt gehandeld had.

Kort daarna trok de reporter naar het hoofdkwartier van de Rotterdamse groep van fascistten aan het Haagsche Veer. Van Knotsenborg zette zijn bezwaren tegen Baars uiteen. Hij had ernstige bezwaren tegen diens beleid. Hij stelde steeds de verkeerde mensen aan. De zaken liepen hopeloos in de war. Veel later in het gesprek kwam het privé-leven van Baars aan de orde. Het was niet voor niets, dat er geen vrouwelijk personeel op het landelijk hoofdkwartier mocht werken. Het was, ook financieel, een chaos. Een reorganisatie-kommissie zag haar werkzaamheden mislukken. De Schiedamsche Courant ont-hield zich van een oordeel. Wel vond zij, dat de leider van een idealistische beweging een onberispelijk leven moest leiden.

Hoe het ook zij: Van Knotsenborg verloor, trad uit en Baars bleef. Ook de Schiedamse afdeling bleef hem in overgrote meerderheid trouw. Toch was de kritiek van Van Knotsenborg, naast al het ordinaire geruzie, niet zonder grond: de organisatie was zwak en weifelend. Baars, gevoelsfascist zonder enige theoretische scholing, was niet de man om een duidelijke politieke lijn aan te geven. Iets waaraan de ANFB juist grote behoefte had, gezien allerlei interne tegenstellingen. (4).

Opening Zwarthuis en andere activiteiten

Het lukte de ANFB schijnbaar enige grond aan de voeten te

krijgen in Schiedam. In een kort bericht in de Schiedamsche Courant van 17 februari 1933 vinden we de melding, dat in het pand Lange Haven 102 een zwarthuis geopend zou worden. Op zaterdag 18 maart 1933 werd het als centrum van plaatselijke aktie van de ANFB geopend. Hoe zag het eruit?

De benedenkamer was ingericht als leeszaal. Voorts was er op de benedenverdieping het kantoor van de administrateur van de Schiedamse afdeling. S.. Op de bovenverdieping woonde de leider van de afdeling, B.. De reden om het pand te huren was dat B. veel bezoek ontving. Hierdoor kreeg hij telkens moeilijkheden met zijn huisbazen, die het "geloop" aanvoerden als motief om hem de huur op te zeggen.

De wanden van de kamers waren versierd met portretten van het koninklijk gezin en de afzonderlijke leden ervan. Voorts hingen er AVRO-prentbriefkaarten en spreuken als: "Voor Koningin, Vaderland en gezag", "Fascisme is welvaart", "Op voor de corporatieve staat" en "Nederland voor de Nederlanders". Deze spreuken geven uitstekend aan wat de ANFB voorstond. De combinatie van Oranjegezindheid en fascisme bleek ook uit het feit, dat men overal de kleuren van de ANFB zag, nl. oranje-zwart. Buiten wapperde de Prinsenvlag.

De belangstelling was buiten groter dan binnen. Vooral links georiënteerde tegenstanders kwamen kijken. Er vormden zich groepjes "belangstellenden". Reden voor de politie om, zowel

in burger als in uniform, een oogje in het zeil te houden. De opening van het zwarthuis werd verricht door de administrateur S.: "Wij voelen dat wij broeders zijn, geboren op Nederlandschen grond. We hebben een dubbelen plicht te vervullen, een fascistischen en een Christenplicht, namelijk elkaar te helpen en te steunen. Moge de Almachtige ons dat laten beseffen. Ik open hiermee het Zwarthuis te Schiedam".

Hierop zongen de ongeveer dertig aanwezigen, waaronder enkele jongeren, staande twee koupletten van het Wilhelmus. Namens Jan Baars voerde hoofdbestuurslid S. Porsma daarna het woord. Hij wekte de aanwezigen op stand te houden in het rode Schiedam en zich niet te laten intimideren. De taak van fascisten is moeilijk. Wij zijn een volksbeweging. Arbeid, kapitaal en intellect moeten samenwerken bij de opbouw van Nederland. "Wij willen naar een betere toekomst, wij volgen de groote lijn, die zal voeren ook naar een oranje-zwart Schiedam".

Met opgeheven rechterarm en gestrekte vingers werd staande het Fascistenlied gezongen, waarna door de propagandist van de afdeling, O., bloemen aan de vrouw van de leider werden aangeboden. (5).

Kort daarop, op 29 mei 1933 werd in gebouw Eendracht weer een openbare vergadering belegd. Deze had dit maal een rustig verloop. Er was wat belangstelling van kommunisten en andere linkse groeperingen. De politie

trad zonder geweld te gebruiken op.

Kameraad De Geus, die inmiddels de leider van de Rotterdamse afdeling was geworden, leidde de vergadering. Er waren een kleine 200 personen aanwezig, die voor het grootste deel echter geen Schiedammers waren. Voor het podium stond een achttal jonge mannen de "lijfwacht" van Baars. Voorts waren er leden van de afweerafdeling aanwezig onder leiding van een Rotterdamse hopman, om de orde in de zaal te handhaven. Men was kennelijk op alles voorbereid.

De eerste spreker, ene Swemmelaar, betoogde dat de democratie in doodstrijd was. Tegenover de idealen van het liberalisme en het socialisme stond het ideaal van het fascisme. Het fascisme was niet oorlogszuchtig. Demokratische landen als Frankrijk en de Verenigde Staten gaven meer uit aan bewapening dan Italië. De staat, zo ging Swemmelaar verder, steeg boven het individu uit. We moesten bereid zijn tot offer, zonodig tot zelfopoffering. De korporatieve staat zou de belangenpolitiek uitschakelen. Alleen deskundigen en niet beroeps politici hadden daarin de leiding.

Toen kwam Baars aan het woord. Hij betoogde, dat het uiteindelijk zou gaan tussen kommunisme en fascisme. Ook het fascisme kwam voor de arbeiders op. Uitvoerig behandelde hij het geval van een lid van het personeel van de DES, dat was ontslagen omdat hij fascist was. De motivering van het bestuur was,

dat er een goedkopere kracht kon worden aangesteld. Degenen die aandrongen op verwijdering van de fascist, werkten er aldus aan mee, dat gegaan kon worden in de richting van loonsverlaging. De fascisten zijn geen moordenaars. Het gaat hen om een betere samenleving. Daartoe moesten kapitaal, intellect en arbeiders samenwerken. Vervolgens behandelde hij nog een aantal schriftelijke vragen. Aan het eind kondigde de voorzitter aan, dat het Wilhelmus zou worden gezongen. Hij verzocht hen, die daarbij niet wilden opstaan, de zaal te verlaten. Er zaten enkele tegenstanders van de ANFB in de zaal, want enkele personen verlieten daarop de zaal.

Na het zingen van het Wilhelmus, het driewerf "Leve de Koningin" en het zingen van het fascistisch strijdlied werd omstreeks 11 uur de vergadering gesloten. De leden van de Rotterdamse afweertroep, een man of 40, marcheerden in rijen van 2 of 3 naar het beginpunt van lijn 8, alwaar zij in de tram gingen. Enkele jongens riepen hen toe: "Moordenaars!". De politie joeg hen uiteen. Een man op de Koemarkt die zich niet wilde laten verwijderen, kreeg een sabelklap op de schouder. Bij het pompstation op de Rotterdamsedijk stond een motorbrigade van de Rotterdamse politie. Er hoefde niet ingegrepen te worden. Tevreden konkludeerde de Schiedamsche Courant: "De pogingen van de kwa-jongens, om relletjes te veroorzaken, zijn glansrijk mislukt".

(6).

1933 was ook het jaar waarin de HEMA zich in Schiedam zou vestigen. Dit verwekte nog beroering. Vooral onder de middenstand, die vreesde in deze toch al zo moeilijke krisistijd sterk onder de concurrentie van een warenhuis te zullen gaan lijden. De ANFB sprong hier op in. Begin juli zond de afdeling een schrijven aan het kollege van Burgemeester en Wethouders waarin geprotesteerd werd tegen het verlenen van een vergunning aan de HEMA voor het inrichten van een warenhuis. Voor vele zakenlieden, zo betoogde de afdeling, was de toestand toch reeds benard. De HEMA zou de nood van de handeldrijvende middenstand nog verder vergroten en velen te gronde richten.

De Schiedamsche Courant kon niet nalaten een commentaar te geven op het adres. Volgens haar was de adressant slecht op de hoogte. Voor het op- en inrichten van een winkel was immers geen vergunning van B en W nodig! "De oplossing van het probleem van de concentratie in het winkelbedrijf is niet zoo eenvoudig als de Schiedamsche fascistten zich blijkbaar voorstellen!" (7).

De Nieuwe Schiedamsche Courant, die hetzelfde had signaleerd, ging om toelichting vragen. De heren, aldus de editie van deze krant op 10 juni 1933, deelden mee, dat het niet om de letter van het protest ging, maar om de geest. Hen was ook bekend, dat er geen eigenlijke vergunning voor het openen van

een warenhuis nodig was. Zij wensten echter, dat de plaatselijke overheid de haar ter beschikking staande middelen zou aangrijpen om de oprichting van een warenhuis te voorkomen. Zo zou het adres de flauwe hoop behelzen, dat de gemeenteraad het komende voorstel tot verkoop van de voor het warenhuis bestemde grond niet zou goedkeuren.

Dat de ANFB zich aansloot bij het protest tegen de HEMA typeert haar. Zij haatte het grootkapitaal, dat ze mede schuldig zag aan de crisis. Dit had ze gemeen met haar tegenstanders, de kommunisten. De oplossingen die ze aandroeg voor de crisis verschilden echter aanzienlijk.

Samenwerking met de Nationale Unie: professor Gerretson in Schiedam

Zoals gezegd: de ANFB was één van de groepen uit het konglomeraat van fascistische partijen en groepjes. Al in 1924 was als anti-demokratische en conservatieve beweging de "Nationale Unie" ontstaan. Een intellectueel gezelschap, dat niet aan verkiezingen meedeed, doch door een gezamenlijke bestudering van staatkundige vragen en publikaties probeerde de bestaande partijverhoudingen te doorbreken. In april 1931 kwam er echter een koerswending door de verkiezing van professor dr. F.C. Gerretson tot voorzitter. Gerretson was een geleerd heer. In 1884 geboren, had hij over de hele wereld gereisd als zakenman, journalist en historicus. Ook als

dichter was hij zeer bekend onder de naam Geerten Gossaert (vooral door de bundel "Experimenten" uit 1911). In 1920 werd hij directiesekretaris van de Bataafsche Petroleum Maatschappij en vijf jaar later hoogleraar koloniale geschiedenis in Utrecht. Gerretson streefde ernaar om de Nationale Unie te verbinden met een bredere beweging en de groep Baars leek hem die kans te geven. In de herfst van 1932 gingen de Nationale Unie en de ANFB besprekingen aan om tot samenwerking te komen. Na enkele mislukte pogingen kwam er in augustus/september 1933 een samenwerking tot stand. De Nationale Unie en de ANFB gingen, zonder hun zelfstandigheid prijs te geven samen in de "Corporatieve Concentratie". De Nationale Unie staakte de uitgave van haar gelijknamige orgaan en liet Gerretson e.a. meewerken aan "De Fascist". Voorts belegden ze gezamenlijk openbare vergaderingen, waar meestal Gerretson en Baars als sprekers optraden. (8)

Eén van de steden waar dat gebeurde was Schiedam. Op 27 november 1933 vond er in gebouw Harmonie aan de Nieuwstraat een openbare vergadering van de ANFB plaats. De vergadering stond onder leiding van J.A.L. Aarts uit Rotterdam, hij was gewestelijk leider.

De opkomst leek aanvankelijk niet groot, maar later liep de zaal vol. Baars was echter door ziekte verhinderd. De eerste spreker was nu ene C. de Raadt. Deze betoogde, dat de grondslag van de huidige

maatschappij vermolmd was. Daarom was een nieuwe grondslag nodig in de vorm van een korporatieve staat. Hij verwees naar de miterij op de 'Zeven Provinciën', hetgeen de noodzaak van sterk gezag weer eens aantoonde.

Daarna kwam Gerretson aan het woord. Tot goed begrip van wat nu volgde moet gezegd worden, dat Gerretson zich fascist noemde, maar het nationaal-socialisme in Duitsland en de NSB te extreem vond. Hij wilde het fascisme in "fatsoenlijke" en "gematigde" banen leiden.

Gerretson begon het fascisme te typeren als een hervormingsstroming. Wij willen onszelf blijven en het nationale volksbestaan redden. Het programma van de NSB is daarentegen import, een aftreksel van het programma van Hitler. De Nederlandse staatsgedachte is dezelfde als de Oranje-gedachte. De koningin symboliseert onze staatsgedachte, die in strijd is met het absolutisme. De vrijheid in ons land dreigt te leiden tot anarchie. Daarom is een sterk gezag nodig. Gerretson pleitte dus wel voor een autoritair gezag, maar wilde geen totale diktatuur.

Het fascisme, zo ging Gerretson verder, kan niet gekopieerd worden voor Nederland. Fascisme wil meer orde, ootmoed, plichtsbetrachting, eenvoud en offervaardigheid.

Ook bij Gerretson, de gewezen man van de Bataafsche Petroleum Maatschappij, vinden we het anti-grootkapitalistische sentiment. Hij pleitte voor de korporatieve staat, die op samen-

werking berust. Klassenstrijd vergiftigt immers de mensenziel. Het kan ons helpen te ontkomen aan de diktatuur van het grootkapitaal. Uitvoerig ging Gerretson in op de verschillen met de NSB:

1. De NSB huldigt de gedachte van de staatsalmacht. Dit is in strijd met het Nederlandse volkskarakter.

2. De NSB wil de staatsschool. Daardoor ontketent zij een nieuwe schoolstrijd.

3. De NSB wil het staatsgezag belichaamd in Oranje verzwakken.

Deze uitspraak leidde tot heftige protesten van de in de zaal aanwezige NSB'ers. Gerretson repliceerde echter: "Maar de koningin is een betere draagster van het gezag en doet dat met meer autoriteit dan ooit "het mannetje in Utrecht" zal kunnen doen". Op deze uitval naar Mussert volgde een daverend applaus.

Ook Gerretson wenste eenheid in het Nederlandse fascisme, maar niet ten koste van de nationale gedachte. In Duitsland heeft het grootkapitaal Hitler gefinancierd. Doch, en Gerretson gaf hiermee nauwkeurig aan op welke groepen hij zijn fascisme gericht wilde zien: "Spreker wenscht niet, dat ons volk opnieuw dienstbaar wordt gemaakt aan het grootkapitaal. Daarom trekt spreker er op uit om de kleine burgerij en de echt denkende arbeider op te wekken te strijden voor een nieuwe maatschappijvorm met het gelaat gericht naar de toekomst". Daar was, zo besloot Gerretson, een nieuwe

staat en maatschappij nodig zonder politieke partijen. In plaats van de politieke regeerder dient de deskundige te regeren.

Na de pauze ging Gerretson o.a. in debat met NSB'ers. De NSB'er E. sprak er zijn afkeuring over uit, dat zijn leider was gekrenkt. Gerretson bleef echter staan op de verschillen met de NSB.

Nadat hij nog een aantal vragen uitvoerig had behandeld, werd na het zingen van het Wilhelmus en het ANFB-lied om half twaalf de vergadering gesloten. (9)

De samenwerking tussen de ANFB en de Nationale Unie verliep echter alles behalve goed. Baars en Gerretson lagen elkaar niet. Beiden waren dominerende persoonlijkheden, doch verder karakterologisch zeer uiteenlopend. Bovendien stond Gerretson, zoals eerder gezegd, een "fatsoenlijke" en "gematigde" vorm van fascisme voor, welk standpunt lang niet alle ANFB'ers met hem deelden.

In maart 1934 werd het einde van de Corporatieve Concentratie aangekondigd en in dezelfde maand legde Gerretson zijn voorzitterschap van de Nationale Unie neer, waarmee hij feitelijk van het toneel verdween. Gerretson zou na de oorlog nog actief worden in de CHU, voor welke partij hij van 1952 tot 1956 in de Eerste Kamer zat.

In Schiedam was nog een fascistische partij actief, nl. het in februari 1933 opgerichte "Verbond voor Nationaal Herstel" (VNH). De direkte aanleiding daarvoor was de mouterij op

de 'Zeven Provinciën'. Voormannen waren o.a. generaal C.J. Snijders, opperbevelhebber van de land- en zeemacht tijdens de Eerste Wereldoorlog, en mr. dr. W.M. Westerman, aarts-reaktionair en redakteur van het Haagsch Maandblad.

Het VNH was een extreem nationalistische, militaristische en kolonialistische organisatie, echter niet volbloed fascistisch. Het was een partij van deftige lieden, die haar aanhang vooral vond in rechts liberale kringen. Ook in Schiedam werd een afdeling opgericht. In deze afdeling komen we de namen tegen van zeer conservatieve liberalen. (10) Er werden verschillende openbare vergaderingen belegd. Ook deed het VNH mee aan de gemeenteraadsverkiezingen in juni 1935. Het ANFB zou in grootte na de NSB de tweede anti-demokratische partij worden. Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1933 werd zelfs een zetel veroverd.

Tot samenwerking van dit zo heel andere gezelschap met de ANFB is het niet gekomen. Toen Snijders in het voorjaar van 1933 opperde om bij de Tweede Kamerverkiezingen met een lijst te komen, riep dat zoveel weerstand op in eigen geledingen, dat hij er ijlings van afzag. Ook in Schiedam ben ik geen tekenen van samenwerking tussen ANFB en VNH tegengekomen.

Opkomst van de NSB en einde van de ANFB

Op 14 december 1931 vond in een zaaltje in Utrecht, op een

door slechts twaalf personen bezochte 'openbare vergadering', de oprichting plaats van de Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland, kortweg aangeduid als NSB.

Deze partij is wat grootte en invloed betreft de voornaamste exponent van het fascisme en nationaal-socialisme in Nederland geworden. Anders dan de meeste andere groepjes zette deze beweging onder leiding van ir. A.A. Mussert een voorzichtige en gedegen opbouw in. In het begin groeide het ledental maar matig. De beweging trad ook nog maar weinig naar buiten. In de tweede helft van 1932 begon dat te veranderen. Toen begon een stormachtige groei. Begin 1933 had de NSB in Nederland ongeveer 1.000 leden, een jaar later 21.000. Het hoogtepunt werd in 1936 bereikt, toen waren 52.000 mensen lid. Doch in 1933 was de NSB al uitgegroeid tot de eerste werkelijk grote fascistische organisatie in Nederland. Anders ook dan de andere groepen wist de NSB een hecht doortimmerde organisatie op te zetten, gericht op massa-aktie. De basis van de organisatie werd gevormd door de groep, die op zijn minst 15 leden moest tellen. Groepen in één stad of landstreek konden samen een kring vormen onder een door de algemeen leider (Mussert) benoemde kringleider.

Op 1 februari werd de eerste kring gevormd in Amsterdam, kort daarna gevolgd door Rotterdam. (11) De Schiedamse leden vielen toen nog onder groep 23 uit Rotterdam. Kringleider

in Rotterdam was J.F. Overwijn. Deze trad als spreker op voor de inmiddels gevormde Schiedamse groep op een vergadering op 4 mei 1933. De plaats van de bijeenkomst was gebouw Eendracht. Het is onbekend wat er gezegd is, want de bijeenkomst was niet voor de pers toegankelijk. Wel kan vastgesteld worden, dat de vergadering druk bezocht was. Ook deze vergadering ging geruisloos voorbij. De Schiedamsche Courant ergerde zich daar duidelijk aan, gezien de bewoordingen van een verslag. (12) Kommunistisch gezinde jongelui, waarbij zich, aldus de reporter, oudere jongens die op een relletje belust waren hadden aangesloten, demonstreerden in de omgeving van Plein Eendracht. Zij liepen in groepjes rond en treiterden de bezoekers en de politie. Deze laatste ontruimde omstreeks acht uur het plein en later ook de Plantage. De gummistok hoefde daarbij niet aan te pas te komen.

Na afloop van de vergadering, om kwart voor elf, was het even rumoerig geweest. De NSB'ers L. en S. werden door kommunisten in de Ploegstraat aangevallen. Kort daarvoor waren de ruiten van L.'s woning vernield. Zij lieten zich niet zo maar overvallen, want zij gaven flinke klappen terug. Nadat de politie was gearriveerd, verspreidde de menigte zich. Op 10 juli 1933 werd groep 123, die uit jongeren bestond, in Schiedam onder vrij grote belangstelling ook van ouderen, in zaal Eendracht door de kringleider geïnstalleerd. (13) Dat

de NSB ook in Schiedam groeide, blijkt uit het feit, dat nog geen jaar later de kring Nieuwe Waterweg (het gebied van Schiedam tot Hoek van Holland omvattend) de behoefte had aan een centraal punt, een kringhuis. Dat werd gevonden in een groot herenhuis, vlak bij het zwarthuis, nl. het pand Lange Haven 90.

Het kringhuis was door de NSB-leden zelf zoveel mogelijk in orde gemaakt. Het bevatte o.a. een vergaderruimte, een buffet, een kantoor voor de administratie, een kamer voor de W.A. (de weerafdeling), een vertrek voor de Nationaal Socialistische Werknemers Organisatie (NSWO) en een woongedeelte voor de commandant. Deze laatste beheerde en onderhield het pand, daarbij bijgestaan door een aantal werkloze leden. (14)

Op 17 mei 1934 opende Mussert het Kringhuis, dat hij door een haag van in zwarte hemden gestoken lieden die de fascistengroet brachten, betrad. Na de officiële opening vond er nog een vergadering in het Passagetheater plaats. (15)

SchriL bij deze groei van de NSB stak de neergang van de ANFB af. Niet dat tussen deze beide ontwikkelingen een directe oorzaak bestond. Factoren als slechte organisatie en onderlinge verdeeldheid leidden de ANFB naar de ondergang. Ongeveer tegelijkertijd met het openen van het kringhuis verdween het zwarthuis.

Na allerlei interne strubbelingen en omstreeks dezelfde tijd, dat de eerder genoemde

Corporatieve Concentratie strandde, verdween ook de ANFB van het toneel. Een deel van de ANFB trachtte onder leiding van jhr. Groeninx van Zoelen tevergeefs een nieuwe organisatie op te bouwen.

Meer sukses had de in Oisterwijk woonachtige Arnold Meijer, die uit de ANFB-restanten van beneden de grote rivieren een nieuwe beweging "Zwart Front" opbouwde. Op 5 mei 1934 vond hiervan de oprichting plaats. Ook de Schiedamse afdeling ging ter ziele: "De heer J. Baars bleek niet de leiderscapaciteiten te hebben, noodig om een landelijke organisatie te leiden en het gevolg is dat de ANFB en ook de afdeling Schiedam zo goed als verdwenen zijn. De meeste A.N.F.B.'ers hier ter stede zijn naar de N.S.B. overgegaan. Binnenkort wordt het zwarte huis ontruimd". (16)

Baars was intussen uit de beweging gestapt en trachtte twee dagen na de oprichting van Zwart Front een "Nederlandsche Fascistische Beweging" van de grond te krijgen. Tevergeefs overigens. Ondanks het feit, dat de meeste Schiedamse ANFB-leden naar de NSB waren overgegaan, had Baars ook in Schiedam nog zijn aanhangers. Zo trad de huisbewaarder van het zwarthuis toe tot Baars' nieuwe partij. Huisbewaarder B. verzette zich er tegen, dat S., die commissaris materiaal was, iets weg wilde halen uit het zwarthuis. B. maakte zich daarover zo kwaad, dat hij een pook greep en S. daarmee zo'n klap op de wang gaf, dat een kies van S. in zijn mond rolde. Het was

us een stevige klap. Als pikant detail weet de Schiedamsche Courant hierbij echter te vertellen, dat de kies niet meer al te gaaf was. Na beklag van S. bij de politie kreeg B. een proces-verbaal. (17) Deze ruzie was het laatste bericht over de ANFB in Schiedam. En wat Jan Baars betreft, na enkele mislukte pogingen om terug te keren, verliet hij in 1936 de politiek. Tijdens de oorlog was hij zelfs nog actief in het verzet.

Verkiezingsresultaten

Omdat ik geen ledenlijsten van de ANFB heb, is het niet mogelijk om te zeggen hoe omvangrijk deze groepering was. Een aanwijzing zou kunnen zijn, dat de meer interne vergaderingen door 20 tot 30 mensen bezocht werden. Het ledental zal waarschijnlijk enkele tientallen bedragen hebben. Wel geven uitslagen van verkiezingen inzicht in de aanhang.

In 1933 deed de ANFB mee aan de Tweede Kamerverkiezingen. In Schiedam haalde de ANFB 250 van de 26.614 geldig uitgebrachte stemmen (= 0,94%). Landelijk haalde de ANFB 17.157 stemmen, wat nog geen half procent van het totaal aantal stemmen was. Het Verbond voor Nationaal Herstel scoorde iets hoger: 262 stemmen in Schiedam (= 0,98%), terwijl landelijk 30.329 stemmen behaald werden (= 0,81%), hetgeen goed was voor één kamerzetel.

In 1933 deed de NSB niet mee aan de verkiezingen. Dit was echter wel het geval bij de

verkiezingen voor Provinciale Staten op 17 april 1935. Dit waren de meest succesvolle verkiezingen, die de NSB ooit heeft gehad. In Schiedam haalde de NSB 1678 van de 27.280 uitgebrachte geldige stemmen (= 6,15%). Landelijk haalde de NSB toen 294.596 stemmen (= 7,94%).

Wat toen menigeen bewoog om op deze partij te stemmen, wordt wellicht goed verwoord door een gedichtje, dat in de stembus in het stemlokaal aan de Prins Mauritsstraat gevonden werd:

"Eigenlijk meende ik niet te stemmen

Je raakt warempel in de war.
Overall voetangels en klemmen
En alles politiek gesar.

Ik zal het nog één keer wagen.
Voor deze keer neem ik NSB
En afwachten wat zij bedoelen
Die nieuwe heeren met Houzee."

Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1937 liep het aantal stemmen terug tot 903 (= 2,8%) in Schiedam. Ook landelijk gezien was er een sterke terugval. Deze terugval bleef zich doorzetten, zij het in mindere mate.

Bij de verkiezingen voor Provinciale Staten in 1939 haalde de NSB in Schiedam nog 733 stemmen (= 2,2%). Een groot deel van deze stemmen zal afkomstig geweest zijn van de harde kern van NSB'ers.

Opmerkelijk feit is, dat de NSB in Schiedam niet aan de Gemeenteraadsverkiezingen heeft meegedaan.

Relatief gezien is de omvang van het fascisme in Schiedam dus beperkt gebleven. Toch

blijft het feit, dat in Schiedam enkele honderden mensen een zodanige verbondenheid voelden met het fascisme en nationaal-socialisme, dat zij gestemd hebben op één van de fascistische of nationaal-socialistische partijen.

Verzet tegen het fascisme

Hoe is er nu in Schiedam gereageerd op het fascisme? Daarvan is moeilijk een algeheel beeld te geven. Dat zou ook aanzienlijk meer onderzoek vragen, dan ik hier heb kunnen verrichten. Ik wil hier volstaan met enkele impressies, waarbij ik mij beperk tot de eerste helft van de dertiger jaren, toen de ANFB in Schiedam actief was. Omdat het verzet tegen de ANFB niet te isoleren is van het verzet tegen het fascisme in zijn geheel, behandel ik het verzet tegen het verschijnsel fascisme.

Ik heb al geschreven, dat vergaderingen van ANFB en NSB voor het nodige oproer zorgden en dat geweld daarbij niet geschuwd werd.

De schrijver Adriaan van der Veen, die zijn jeugd in Schiedam heeft doorgebracht, geeft in één van zijn vroege werken, "Wij hebben vleugels", dat zich in de krisistijd afspeelt, de spanning weer, die er was tussen de zwarthemden en de overige bevolking. (18)

Verhaald wordt onder meer over bijeenkomsten van de zwarte hemden op Plein Eendracht. Een korte sfeertekening: "Iemand uit Rotterdam had gesproken.

Zijn zware stem dreunde door de zaal (...). De zaal was vol. Met de vuist op de lessenaar schreeuwde de spreker de zaal in, dat zij zich moesten laten gelden, van zich moesten laten horen, laten merken dat zij bestonden. Voor de Groot-Nederlandse beginselen moest iedereen actief meehelpen het rotte hout, met geweld als het moest, uit de weg ruimen. Er werd luid gejuicht en op de grond gestampt door jongens in regenjassen en meisjes met sjaals om haar hoofd."

De aantrekkingskracht voor jongeren komt herhaaldelijk naar voren: "Het was na afloop van de vergadering niet meer voldoende in zwarte hemden en rijlaarzen te verschijnen. De leden droegen ook vlaggetjes op hun fiets en reden triomfantelijk door de Knappertlaan het bos in, gevolgd door de meisjes, voor wie vooral de vlaggetjes onweerstaanbaar bleken." Toen tegenstanders de zwarthemden tegenhielden liep het op een vechtpartij uit. Ook de propagandist van de afdeling, O., eigenlijk nog maar een jongen, werd eens het slachtoffer van tegenstanders. Hij bezorgde een ochtendkrant en daarbij liep hij altijd rond in een zwart hemd. Hij was een fervent supporter van Hermes DVS. Bij een voetbalwedstrijd werd hij eens door tegenstanders van het fascisme gemolesteerd.

Ook het zwarthuis was doelwit. Enkele maanden na de opening werden de onderste ruiten van blinden voorzien. Regelmatig werden de ruiten ingegooid:

"Doch laten de roode heeren nu maar komen, de zwarte burcht is onneembaar! De fascistten behoeven dus niet meer bang te zijn, dat hun wijze hoofden, als zij zitten te vergaderen, door min of meer harde voorwerpen en stukjes glas worden bezeerd." (19)

Bij die harde konfrontaties speelden vooral partijen ter linker zijde van de SDAP een rol. Daarbij moet genoemd worden de OSP (Onafhankelijk Socialistische Partij), in 1932 ontstaan als linkse afsplitsing van de SDAP. Ook in Schiedam was er een afdeling, die echter nooit tot echte wasdom is gekomen.

De voornaamste rol werd gespeeld door de Communistische Partij Holland. De kommunisten trachtten planmatig vergaderingen van fascistten te verhinderen en te ontregelen, en deinsden daarbij niet terug voor het gebruik van geweld. In het voorgaande zijn daarvan enkele staaltjes te lezen geweest. De kommunist Ary van der Sloot (1912-1981) vertelt in zijn op schrift gestelde levensherinneringen, hoe gepoogd werd partijen van tegenstanders d.m.v. infiltratie te leren kennen: "De man die de leiding had over de pioniers (Jeugd van 11 tot 15 jaar) moest NSB'er worden. Als U dit leest zal het vreemd op U over komen, maar dat kon toen zo. Een betrouwbare partijgenoot, die niet erg bekend was, kon opgedragen worden lid van een andere, meestal verdachte partij te worden, dus infiltreren. Dat moest altijd wel heel omzichtig gaan, want wan-

neer ze er achter kwamen, liep het niet zo goed met ze af. De opdracht was dan de interne gedragingen in zo'n partij te ontdekken en de goede gegevens aan de C.P.H. door te geven.

En zodoende moest Gradus dus het Wilhelmus gaan leren zingen in plaats van de Internationale." (20)

Het waren ook de kommunisten, die het initiatief namen tot de oprichting van een "Anti-Fascistisch Comité". Het was Ben Kedde, die op 12 april 1933 in gebouw Eureka in de Brouwerstraat sprak over het fascisme in Italië, Duitsland en Nederland. Kedde had als propagandist voor de C.P.H. in Amsterdam en in Limburg gewerkt. In 1931 was hij in Schiedam komen wonen. In 1935 zou hij gemeenteraadslid voor de CPH worden. Kedde gaf het startsein voor de oprichting van het Comité. Tot het Comité traden 35 personen toe. Of en hoe het Comité gefunctioneerd heeft, weet ik helaas niet, omdat geen gegevens te vinden zijn. (21)

Wel kunnen we nog lezen over een vergadering op 21 september 1933 van de Anti-fascistische Strijdbond in de lokalen van de met de CPH gelieerde Roode Sporteenheid (op de zolder van een mouterij op de Noordvest). Het ging om een gerucht makende zaak, nl. één van de kommunistische gemeenteraadsliden zou neiging hebben om naar de NSB over te gaan. Zo'n 200 mensen bezochten deze spannende vergadering. (22) Later zou dit raadslid inderdaad naar de NSB overgaan. Doch dat valt buiten het kader van dit artikel.

Voorts kunnen we nog lezen over een vergadering in gebouw Eendracht, die als een tegenactie tegen het optreden van Mussert en de opening van het Kringhuis bedoeld was. (23)

Ook andere partijen namen uiteraard een standpunt in t.a.v. het fascisme. Zo belegde de Anti-revolutionaire kiesvereniging in Schiedam "Nederland en Oranje" op 13 oktober 1932 in de grote zaal van het gebouw van de Protestants-Christelijke Besturenbond aan de Lange Haven een vergadering over het fascisme. Spreker was een niet nader aangeduide heer Pranger.

Deze schetste de opkomst van Mussolini, die orde in de chaos had gebracht. Over veel van wat het fascisme tot stand bracht kon ook door de spreker met veel waardering gesproken worden. De Anti-revolutionairen stonden echter op een principieel andere bodem. Het fascisme ging uit van het staatsabsolutisme. De A.R. rekende echter met het oppergezag van God. Het fascisme rekende alleen met de religie als dat nuttig werd gevonden. De A.R. nam dan ook vierkant stelling tegen fascistische partijen: "De a.r.-partij is een nationale partij, die nu, zowel als ten allen tijde, krachtige handhaving van het gezag eischt en die voorts leeft uit eigen, op Gods woord gegronde beginselen." (24)

Soortgelijke geluiden waren te horen op de door de kiesvereniging "Groen van Prinsterer" van de Christelijk Historische Unie in Schiedam belegde bijeenkomst op 15 december 1932. De

heer J. Reijers sprak toen over "Fascisme en Christelijk Historische beginselen". Reijers was wethouder van Zwijndrecht en lid van Provinciale Staten in Zuid-Holland. Reijers betoogde, dat het fascisme in een aantal opzichten een begrijpelijke reactie was op de ontredendering van de samenleving. In Italië wenste men geheel overeenkomstig de Latijnse volksaard één sterke leider vol macht. Fascisme was voor alles actie en sentiment. Doch het fascisme met zijn vergoddelijking van het gezag, moest afgewezen worden: "Tegenover het fascisme stellen de Christelijk Historischen het gezag, alleen gebaseerd op God met het koningsschap als beschermer van de nationale eenheid en als uitvloeisel daarvan de parlementaire vrijheid van het volk (...). De vrijheden van ons volk moeten we als een kostelijk goed bewaren, maar tevens moeten we ons onderwerpen aan de ordening Gods, aan het gezag door Hem ingesteld, zulks in tegenstelling tot de heidensche gedachte van fascisme en communisme." (25)

Zowel bij de AR, als bij de CHU was een vrij sterk gezagsdenken aanwezig. Dit vloeide voort uit de gedachte, dat gezag 'door God aan de overheid gegeven werd'. Dit was een afweermecanisme tegen diktatuur: een staat die alles opeiste, inclusief de religie, werd afgewezen.

Het was de SDAP die in een debat met de ANFB de direkte konfrontatie aanging. "Fascisme en nationaal-socialisme" was

het thema van een vergadering met debat, die op 17 januari 1934 in het Volksgebouw in de Tuinlaan gehouden werd. Spreker was de heer J.W. Matthijssen uit Amsterdam, lid van het landelijk partijbestuur van de SDAP. De heer Verheul, eveneens uit Amsterdam, trad voor de ANFB op als debater. Er hing een gespannen sfeer in de zaal, die tot en met het podium bijna geheel bezet was. Ook Baarsfascisten zaten in de zaal. De voorzitter van de vergadering was Piet de Bruin, oudwethouder van Schiedam, op dat moment Gedeputeerde in Zuid-Holland en voorzitter van de Schiedamse afdeling van de SDAP. In deze laatste hoedanigheid leidde hij de vergadering. Hij verzocht alle aanwezigen de kalmte te bewaren.

Matthijssen beschuldigde het fascisme ervan, dat het de diktatuur voorstond. Voorts wees hij op de naar zijn mening erbarmelijke resultaten van het fascisme. Mussolini's politiek zat aan de grond. In de begroting zat een groot gat. De Oranje-gezindheid van deze partij was slechts een politieke manoeuvre.

Verheul wees op het groeiend aantal fascistten in Nederland. Hij noemde een getal van 150.000. Hij had niets te maken met hetgeen in Duitsland en Italië gebeurde. Daarom had hij verwacht, dat Matthijssen over Nederland zou spreken. Na in korte trekken zijn eigen ideeën weergegeven te hebben (ideeën die we eerder bij Jan Baars tegenkwamen), deed hij nog een felle aanval op het

bestuur van het NVV, dat volgens hem 80% van de inkomsten aan onkosten besteedde.

De repliek van Matthijssen was fel. De groep-Baars was onbelangrijk. Hij wilde de geest van het fascisme beschrijven. Het gesprokene van Verheul beschouwde hij als kletsboek. Een weerwoord had Verheul niet in zijn dupliek. Het bleef bij bespelen van sentiment.

Het kostte menig aanwezige de nodige moeite om zich rustig te houden. In de zaal was het tijdens het debat nogal eens onrustig. Geen wonder, dat pas tegen half twaalf het debat gesloten kon worden. (26)

Slot

Ik rond af. In kort bestek heb ik een beschrijving van de ANFB proberen te geven. Door gebrek aan gegevens is deze alles behalve volledig. Zo weet ik niet hoeveel leden er waren, waar zij vandaan kwamen, wat hun motivatie was, wat hun activiteiten waren, hoe hun propaganda georganiseerd was, hoe het zwarthuis gefinancierd werd, enz.. Voor informatie hierover houd ik mij aanbevolen.

Wel hoop ik, met de mij ter beschikking staande gegevens, enigszins een beeld te hebben kunnen geven over de bij de ANFB levende ideeën, en de positie van de ANFB in het politieke karakterveld.

Nogmaals zij gesteld, dat de ANFB en het fascisme en nationaal-socialisme in Schiedam een minderheid zijn gebleven; op het 'hoogtepunt' werd echter meer dan 6% van de stemmen be-

haald. In absolute aantallen betekent dat toch, dat enkele honderden mensen in Schiedam zich tot het fascisme aangetrokken voelden. Gezien de inhoud van hun ideeën, en het fanatisme waarmee zij deze in woorden en daden bekleden, is er geen reden om het fascisme als een te verwaarlozen verschijnsel te beschouwen. Het fascisme is de meest extreme ontkenning van de grondslag van de democratie, nl. de waarde van de mens als persoon. Wat die ontkenning betekende, hebben we gezien tijdens de Tweede Wereldoorlog. Nu, veertig jaar na de bevrijding, gedenken we dan ook met grote dankbaarheid diegenen, die hun leven lieten in het verzet tegen het fascisme en nationaal-socialisme.

Opmerking: Omdat het hier om een precair onderwerp gaat en het niet mijn bedoeling is mensen aan de schandpaal te nagelen en nog minder hun nazaten, heb ik de namen van Schiedamse fascistten slechts met een initiaal aangeduid. Voor eventuele reacties op dit artikel wende men zich niet tot de eindredactie, maar rechtstreeks tot de schrijver van dit artikel. (Boerhaavelaan 67 A, 3112 LD SCHIEDAM, tel.010-153934).

Noten

- (1) Voor dit algemeen overzicht is gebruik gemaakt van o.a.: W. Zaal, De herstellende lotgevallen van de Nederlandse fascistten en van Wouter Lutkies tijdschrift 'Aristo', Utrecht 1966, pp. 34 e.v.; A.A. de Jonge, Het nationaal-socialisme in Nederland. Voorgeschiedenis, ontstaan en ontwikkeling, Den Haag 1968, pp. 31 e.v.; L. de Jong, Het Koninkrijk der

Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog I, Den Haag 1969, pp. 229 e.v.

- (2) Over Baars, zie Zaal, pp. 56/57, 99 e.v.
- (3) Schiedamsche Courant 6 september 1932
- (4) Zaal, pp. 113/114; De Jonge, p. 48; Schiedamsche Courant 15 december 1932
- (5) Schiedamsche Courant 20 maart 1933
- (6) Schiedamsche Courant 30 mei 1933
- (7) Schiedamsche Courant 9 juni 1933
- (8) Over de Nationale Unie: Zaal, pp. 62 e.v., 135 e.v.; De Jonge, pp. 48 e.v.
- (9) Schiedamsche Courant 28 november 1933
- (10) Schiedamsche Courant 3 maart 1933
- (11) De Jonge, pp. 69 e.v.
- (12) Schiedamsche Courant 5 mei 1933
- (13) Schiedamsche Courant 11 juli 1933
- (14) Schiedamsche Courant 16 mei 1934
- (15) Schiedamsche Courant 18 mei 1934
- (16) Schiedamsche Courant 16 mei 1934
- (17) Schiedamsche Courant 23 mei 1934
- (18) Adriaan van der Veen werd in 1916 te Venray geboren, doch verhuisde al voor zijn eerste verjaardag naar Schiedam. "Wij hebben vleugels" is opgenomen in de bundel "Het vroege werk", Amsterdam 1978
- (19) Nieuwe Schiedamsche Courant 30 juni 1933
- (20) Mijn hartelijke dank aan mevrouw Van der Sloot-Collé voor de inzage in het manuscript

- (21) Schiedamsche Courant 22 april
1933
- (22) Schiedamsche Courant 22 september
1933
- (23) Schiedamsche Courant 17 mei 1934
- (24) Schiedamsche Courant 14 oktober
1932
- (25) Schiedamsche Courant 16 december
1932
- (26) Schiedamsche Courant 18 januari
1934

SCHUILPLAATS VLIETLAND - EEN LUCHTBESCHERMINGS-BUNKER IN SCHIEDAM

René Vosseveld

Op het terrein van het voormalig Vlietland Ziekenhuis aan de Burgemeester Knappertlaan 25, 3116 BA Schiedam ligt aan de westzijde van het terrein een half verzonken betonnen bouwwerk. Het werk ligt pal tegen de achtertuinen van de Juliana van Stolberglaan 3, 5 en 7 aan. In 2008 heeft het Monumenten Advies Bureau in opdracht van de gemeente Schiedam een cultuurhistorische waardestelling, middels een quick scan, van het voormalige Zusterhuis met tuin, het kinderpaviljoen en de schuilplaats uitgevoerd. Inmiddels is het ziekenhuis van deze lokatie verdwenen en is het kinderpaviljoen gesloopt. In 2011 werd opnieuw een onderzoek gedaan naar de cultuurhistorische waarde van het gebouw. Ditmaal in opdracht van een aantal omwonenden. ViCie, een bureau dat advies op het gebied van cultuurhistorie geeft, voerde het onderzoek uit. Als specialisaties van ViCie gelden de gebieden van het militaire erfgoed, vliegvelden (zowel militaire als civiele) en het gebouwde militaire en civiele erfgoed uit de periode van de Tweede Wereldoorlog. Het onderstaande artikel geeft dit onderzoek integraal weer.

Luchtgevaar

De historische context. Op 11 oktober 1919 werd het Gemeente Ziekenhuis aan de Nasaulaan geopend. In 1936 werd met de bouw van een uitbreiding in de vorm van het Zusterhuis begonnen. Het werd in februari 1938 opgeleverd. Het ontwerp was van de Dienst Gemeentewerken van Schiedam. De architect ir. C.E. Alexander van die dienst heeft aan de totstandkoming van het ontwerp van het Zusterhuis gewerkt. Na de oorlog is het gemeenteziekenhuis verder uitgebreid. Ten westen van het Zusterhuis is voor de oorlog een schuilplaats gebouwd; het gebouw waarover dit advies is geschreven.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog had het vliegtuig zich als een wapen om rekening mee te houden ontpopt. Naast luchtgevechten tussen vliegtuigen onderling werden bommen aan boord van vliegtuigen en luchtschepen meegenomen waarmee grond-

doelen bestookt werden. Zowel militaire als burgerdoelen werden gebombardeerd hoewel de Conventie van Den Haag van 1907 laatstgenoemde categorie verbodt. Ook het neutrale Nederland kreeg met een bomaanval te maken toen in 1917 een Brits vliegtuig per vergissing acht bommen op Zierikzee liet vallen. Het gevolg was drie doden. In dezelfde oorlog werd voor het eerst gifgas als wapen ingezet, aanvankelijk vanaf de grond maar tussen 1922 en 1927 tijdens de oorlog in Spaans Marokko ook vanuit de lucht.

Na de machtovername door de nazi's in Duitsland nam de oorlogsdreiging toe, vooral na de herinvoering van de dienstplicht en de wederopbouw van het leger in Duitsland op 16 maart 1935. Tijdens de Spaanse burgeroorlog zag de Duitse Luftwaffe in het Condor Legioen haar kans schoon om met de Blitzkrieg te experimenteren. Het ging om de combinatie van snelle grond- en lucht-aanvalstroepen. Spaanse dorpen werden als

Hierboven een afbeelding van 'Guernica' van Pablo Picasso uit 1937, genoemd naar de plaats Guernica in Spaans Baskenland (Baskisch: Gernika). Aanleiding voor het schilderij is het bombardement van Guernica door de fascistische onderleiding van Francisco Franco, om de weerstand van de Republikeinen te breken. Het schilderij, met de enorme afmetingen 3,49 m hoog en 7,76 m breed, is een van de meest indrukwekkende en controversiële werken van Picasso. (Bron: Wikipedia)

doelen getest van een nieuwe aanvalstactiek: een vlakgebombardement dat in drie golven uitgevoerd werd. Met de eerste bombardementsgolf werden bommen van 800 kg afgeworpen om ook stevige gebouwen te vernielen; bij de tweede golf werden alleen bommen van 100 kg afgeworpen om het puin te fragmenteren en tenslotte werden brand- en fragmentatiebommen afgeworpen om brandweerlieden te doden en daarmee het bluswerk te storen. Op 26 april 1937 werd het Spaanse dorp Guernica zwaar getroffen. Het aantal doden wordt op een kleine 300 geschat, terwijl de Baskische regering toen het aantal doden op 1650 hield. Het morele effect was desastreus. Een oorlog in de lucht was realiteit geworden. Door de alsnar voortschrijdende techniek was het vliegtuig een geducht wapen geworden. De grote mogelijkheden richtten bommenwerpersvloten op en de mee te nemen bommenlast werd alsnar groter. Daarmee werd de dreiging voor de burgerbevolking om door het luchtwapen getroffen te worden ook alsnar groter. De internationale verhoudingen werden in de jaren dertig slechter maar Nederland vertrouwde als vanouds op zijn neutraliteit.

Bescherming bevolking; schuilplaatsen

Desondanks ontstond de behoefte om preventieve maatregelen tegen luchtaanvallen te nemen. In Groot-Brittannië werd in 1935 een eerste circulaire over luchtbeschermingsmaatregelen naar de lokale besturen gestuurd. In 1937 volgde de Air Raid Protection Act die de lokale besturen verplichtte plannen op het gebied van luchtbescherming te ontwikkelen en een luchtbeschermingsdienst op te richten. In Duitsland was eenzelfde beeld te zien. In 1930 was de vereniging 'Gasschutz und Luftschutz' opgericht. In 1935 volgde de Luchtbeschermingswet die in de organisatie van nationale luchtbescherming voorzag.

In Nederland liepen de ontwikkelingen op dit gebied redelijk parallel aan die in genoemde landen. In 1934 werd de 'Nederlandsche Vereeniging voor Luchtbescherming' (NVL) opgericht. De vereniging beoogde het 'Nederlandsche volk op te voeden en voor te lichten over de luchtbescherming', zo valt te lezen in *Vlugschrift 1* van de NVL, *Algemeene beginselen van de bescherming der burgerbevolking tegen aanvallen uit de lucht*, dat verscheen in het jaar 1937. Via

het verenigingsorgaan 'Luchtgevaar' kweekte de NVL interesse voor luchtbeschermingsplannen maar ook door middel van radiopraatjes, lokale oefeningen, vlugschriften en exposities. De NVL gaf adviezen op het gebied van luchtbescherming in de individuele woning zoals het opruimen van de zolder in de woning, het houtwerk en glas brandwerend te behandelen en emmers met zand, stokken met dweilen en schoppen met een lange steel gereed te houden. De kelder onder woningen werd als een belangrijk toevluchtsoord bij luchtaanvallen aangemerkt.

Ook de Nederlandse overheid begon zich met luchtbescherming te bemoeien. Op 23 april 1936 verscheen de Wet betreffende bescherming tegen luchtaanvallen. Daarmee werd de veiligheid van de burgerbevolking bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken ondergebracht. De grondslagen van de wet waren de volgende:

1. De gemeenten werden, naar gelang zij meer of minder aan gevaar voor luchtaanvallen blootgesteld waren (in verband met op het gebied van de gemeente bevindende oorlogsdoelen) in gevarenklassen ingedeeld. In de eerste gevarenklasse werden de meest blootgestelde gemeenten ingedeeld. Tot deze groep behoorde onder andere Schiedam. Tot de tweede gevarenklasse werden aanvankelijk 70, later 30 gemeenten gerekend en alle overige gemeenten vielen in de derde gevarenklasse.
 2. Bij nieuw- en verbouw van bepaalde gebouwen en woningen kon de minister bepaalde luchtbeschermingsmaatregelen eisen.
 3. De burgemeesters kregen de bevoegdheid bij dreigend gevaar eigendommen in gebruik te nemen, dat tegen schade-loosstelling.
 4. Na goedkeuring van de minister konden ingemeentenluchtbeschermingsoefeningen gehouden worden.
 5. De burgermeesters konden medewerking vorderen en gedragsregels ten aanzien van de luchtbescherming voorschrijven.
 6. In geval van oorlog of oorlogsgevaar was het Militair Gezag bevoegd voor de bescherming van de bevolking zorg te dragen.
- De wetgever ging hiermee van vergaande

TECHNISCH BUREAU J. DUIKER, 's-GRAVENHAGE VREDESTEIN-GASMASKERS

FABRIEKSMERK

BESCHERM
SCHAKELMATERIAAL
VOOR
HOOG- EN LAAGSPANNING
N.V.
HAZEMEYER-HENGELO
FABRIEK VAN ELECTRIISCHE APPARATEN
POSTBUS 22 TELEFOON 2345

APPENDAGEFABRIEK
EN KOPERGIETERIJ

G. DIKKERS & Co. N.V.
HENGELO

MATERIEEL VOOR
LUCHTBESCHERMING

VOOR GASBESCHERMING
-VREDESTEIN RUBBER-
H Y Fabrik . Vredestein Leodüinen.

Luchtgevaar. Tijdschrift voor luchtbescherming No. 4 April 1936. Nederlandsche Vereeniging voor Luchtbescherming (coll. W. Schelberg)

decentralisatie uit. De uitvoering van de luchtbeschermingswet geschiedde aan de hand van twee grote richtlijnen:

1. maatregelen die rechtstreeks door de overheid werden getroffen en
2. maatregelen die - onder toezicht van de overheid - aan particulier initiatief als zelfbescherming overgelaten werden.

Ter uitvoering van de wet werd de Rijksinspectie voor de Bescherming van de Bevolking tegen Luchtaanvallen opgericht. De inspectie werd in vijf territoriale inspecties verdeeld. Voor Zuid-Holland en Zeeland zetelde de inspectie in Den Haag. Er werden diverse richtlijnen uitgevaardigd. Daaronder richtlijnen voor het nemen van zelfbeschermingsmaatregelen in grote gebouwen en richtlijnen voor de luchtbescherming in ziekeninrichtingen. In de tweede helft van de jaren dertig namen zowel de overheid als de bevolking luchtbeschermingsmaatregelen. Het bedrijfsleven speelde daarop in door allerlei producten op het gebied van luchtbescherming aan te bieden: verduisteringsgordijnen, gasmaskers, helmen, gasdichte deuren maar ook kant en klare schuilcellen. Alle maatregelen waren gericht op het weren van scherven en luchtdruk. Bij maatregelen die op bomvrije voorzieningen gericht waren zouden er fors meer kosten gemaakt worden wat men niet opfortuun achtte.

Alleen al een stad als Amsterdam zou 7.000 bombestendige kelders met een muurdikte van drie tot vier meter moeten hebben om alle bewoners schuilruimte te kunnen bieden. Voor militaire doeleinden werden wel (mini-

maal) bomvrije onderkomens gebouwd (pas veel later, tijdens de Koude Oorlog werden wel stevige bomvrije voorzieningen voor de bevolking gebouwd).

Bij wet en algemene maatregelen van bestuur werden gemeentelijke luchtbeschermingsdiensten opgericht. De NVL kwam daarvoor met een grondslagenmodel. Dat model ging van een aantal diensten uit die piket moesten draaien: de Geneeskundige dienst, de Brandweer, de Opruimings- en de Herstelingsdienst. Voor de geneeskundige dienst werd het organisatiemodel als volgt uitgewerkt: het hoofd van de gemeentelijke geneeskundige dienst was het hoofd van de geneeskundige dienst. In de organisatie van de dienst waren geneeskundige hulpploegen met transportmateriaal opgenomen en geneeskundige hulpposten, al dan niet met verplegingsmogelijkheid en personeel. Het hoofd van de dienst regelde de opname van patiënten en slachtoffers in de ziekenhuizen. Het model ging van een bezetting van acht man uit voor een geneeskundige hulppost. In 1938 bracht de Rijksinspecteur voor de Bescherming van de Bevolking tegen Luchtaanvallen

een brochure uit: *'Luchtbescherming. Richtlijnen voor het bouwen en inrichten van schuilplaatsen tegen luchtgevaar'*. Daarin gaf hij aan dat een openbare schuilplaats bescherming moest bieden tegen de effecten van **br**isantbommen, **br**andbommen

GEMEENTEN IN DE EERSTE GEVARENKLASSE

1. Amsterdam	9. Haarlem
2. Rotterdam	10. 's-Hertogenbosch
3. 's Gravenhage	11. Leiden
4. Utrecht	12. Schiedam
5. Amersfoort	13. Eindhoven
6. Den Helder	14. Roosendaal
7. Dordrecht	15. Zuilen
8. Vlissingen	

en strijdgas; zij hoefden dus geen voltreffers te kunnen incasseren. Bombestendige schuilplaatsen (voor meer dan 150 personen) moesten voltreffers kunnen doorstaan.

Over particuliere schuilplaatsen gaf hij aan

HOOFD-AGENTSCHAP VOOR NEDERLAND EN KOLONIËN
N.V. M.H. „OXYGENIUM" - SCHIEDAM.

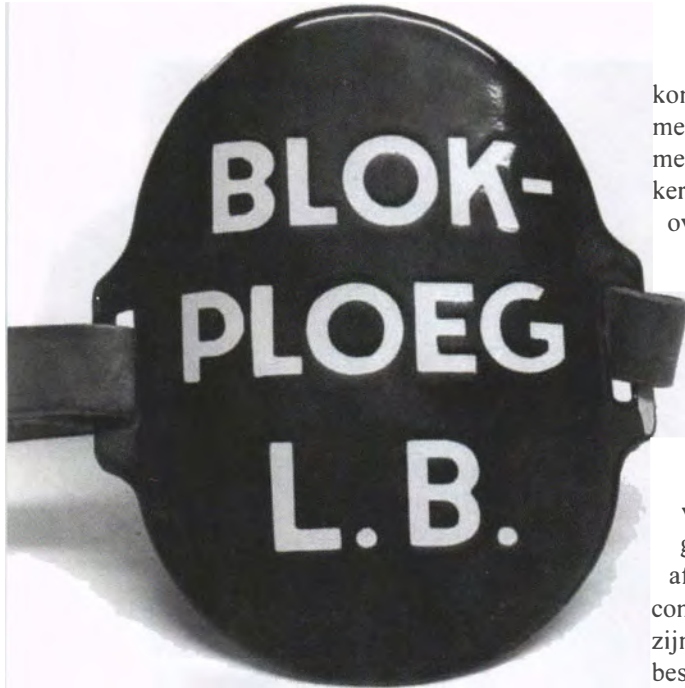
DRAEGER

Gasbeschermingsapparaten voor de luchtbescherming

Vertegenwoordiger
voor Limburg
J. W. KERSTEN
Lenculenstraat 29
Tel. 4961
MAASTRICHT

Gas Pleeg met Draeger-zuurstof-KG-apparaat, type 130, voor werktijd van 1 uur.

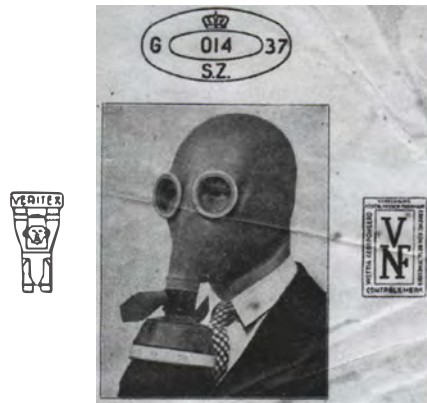
Hierboven: Armband met metalen schild: Blok-ploeg. (collectie W. Schelberg)

dat deze bij woonhuizen, kantoren, fabrieken, werkplaatsen, magazijnen en scholen gewenst waren. De inzittenden van een gewone (openbare) schuilplaats moesten tegen scherfwerking, neerstortend puin en detonatiedruk beschermd worden. De richtlijnen gingen van 0,6 vierkante meter en een inhoud van drie kubieke meter per persoon uit die een verblijf van drie tot vier uur mogelijk moesten maken. De gasbestendige schuilplaats moest tenminste van één gasluis en één nooduitgang voorzien zijn, een minimum aan leidingen, kabels en machines, een voldoende aantal toiletten, noodverlichting en drinkwater. Scherfwerende wanden

Op de pagina links een reclamefolder van de firma Draeger, die gasbeschermingsapparaten voor de luchtbescherming maakte. De folder dateert uit het jaar 1939 en draagt een stempel van het Hoofd-agentschap voor Nederland (en koloniën!) van de N.V. Maatschappij "OXY-GENIUM" te Schiedam. Hiernaast een reclamepamflet voor "Veritex Volksgasmaskers van geheel Nederlandsch fabrikaat". (Collectie W. Schelberg)

konden op drie wijzen gerealiseerd worden: met stampbeton, van grind- of klinkertoeslag, met gewapend beton of met gemetselde klinkers. In de straten verschenen loopgraven, en overdekte scherfwerende voorzieningen, vaak in het kader van de werkverschaffing aangelegd. Het gebruik van gifgas in de Eerste Wereldoorlog en in de Spaanse burgeroorlog leidde ertoe dat men ook aandacht aan het nemen van maatregelen tegen gasaanvallen besteedde. In 1939 bijvoorbeeld werden 93.000 gasmaskers aangeschaft. De vraag van de bevolking was echter niet groot: slechts 9.000 stuks werden daarvan afgenomen en de NVL nam er 3.800 in consignatie. Iedere gemeente ontwikkelde zijn eigen plannen op het gebied van luchtbescherming voor de bevolking.

Dat moest volgens de Memorie van Toelich-

»VERITEX«

**VOLKSGASMASKER f 3.50 + o.b.,
GEHEEL COMPLEET. PATENTEN AANGEMELD.
RIJKSKEUR No. 014.**

Voordeelen: Het laagstgeprijsde goedgekeurde gasmasker, het eenigste goedgekeurde kapmodel, waardoor eenvoud (geen banden, knopen, gespen, trekken, enz., die op het critieke moment kunnen breken) en betere bescherming door omhulling van het geheele hoofd. De allerbeste rubberkwaliteit waarborgt bij goede bewaring een levensduur van minstens 10 jaar. De gasfilterbus blijft, mits ongeopend, onbeperkt goed. Zeer lage ademweerstand.

GEHEEL NEDERLANDSCH FABRIKAAT.

Inlichtingen: VERITEX N.V., Postbus 30, Apeldoorn, en bij den wederverkooper:

De gebruiksaanwijzing van het Veritex gasmasker besloeg enkele pagina's, met daarin ook tips over de houdbaarheid. Die werd volgens de fabrikant gesteld op 15 jaar, mits het masker op een juiste manier werd bewaard: droog en uit de buurt van vetten, zuurstof en zonlicht. Dat alles in de bijgeleverde kartonnen doos en correct opgevouwen. (Collectie W. Schelberg)

ting op de wet op drukke plaatsen in de steden gebeuren waarin de zich bij een luchtaanval bevindende personen en die hun eigen woning niet meer konden bereiken opgenomen konden worden. De gemeente Rotterdam bijvoorbeeld ontwikkelde voor dat doel een eenvoudig prefabsysteem dat uit betonnen platen onder profiel bestond die aan elkaar vastgezet konden worden waardoor een tunnelachtige ruimte ontstond. Het type werd naar zijn bedenker ervan, J.J. Meulenkamp, medewerker van de bouwpolitie, genoemd.

Ook in Schiedam is dit type gebruikt. Wat alle openbare schuilplaatsen gemeen hadden was dat ze hooguit schervvrij waren, zeker niet bomvrij. De muurdikte van stenen of betonnen werken bedroeg niet meer dan 25 cm gelet op de in het archief Inspectie Bescherming van de Bevolking tegen Luchtaanvallen aanwezige ontwerpen en bestekken. Maar wat in de diverse Nederlandse steden tot 1940 aan schuilplaatsen was uitgevoerd waren vooral schuilloopgraven.

Gemeenten in de eerste gevarenklasse kregen rijkssubsidie voor de uitvoering van deze werken. Deze waren goedkoop aan te leggen maar boden weinig bescherming; tegen gasaanvallen al helemaal niet zodat stedelingen zich met een gasmasker moesten

behelpen. Van de vier grote steden bood Rotterdam met 13,2 procent van de bewoners de meeste schuilgelegenheid. In Amsterdam was dat 7,5 procent, Utrecht zes procent en Den Haag drie procent.

Op 26 april 1940 gaf het college van Burgemeester en Wethouders van Schiedam aan de Inspecteur aan dat er 17 openbare schuilplaatsen van één type, namelijk “*zigzag-gebouwde betonnen loopgraven, afgedekt door betonnen kappen, overdekt met grond en graszoden*” gebouwd waren. Het aantal personen dat daarin kon plaatsnemen bedroeg 1.700. De brief werd afgesloten met het vermelden van de gemaakte kosten: fl. 21.720,48. De gemeente beschikte op dat tijdstip over 1.300 gasmaskers, verdeeld over 36 posten. Op 11 en 12 december 1939 had Schiedam een verduisteringsoefening gehouden.

Wat de niet-openbare schuilplaatsen betreft zijn er geen standaardontwerpen bekend. Die

zijn er vanwege de aard van het opdrachtgeverschap - het ging steeds om individuele gevallen - ook niet geweest. Het was aan de particuliere bouwheer hoe de schuilplaats eruit kwam te zien. Wel had de bouwer een bruikbaar handvat aan de richtlijnen van 1938. Van bijvoorbeeld de PTT en Philips zijn verbouwingen van kelderruimten tot schuilplaatsen bekend.

Voor zover bekend heeft de schuilplaats tijdens de Tweede Wereldoorlog geen andere functie gehad dan zijn oorspronkelijke functie. Met het eindigen van de oorlog was het bouwwerk niet meer nodig. Maar al snel na de oorlog bleek er sprake van een nieuwe oorlogsdreiging. Er werd rekening met alweer een aanval uit het Oosten gehouden. Deze keer ging het om een mogelijke inval door de Sowjet Unie. Het land had al snel, naast de USA, ook een atoomwapenarsenaal, reden waarom er voor een atoomoorlog, de Derde Wereldoorlog, gevreesd werd.

ANDERE LUCHTSCHUILPLAATSEN: WILTON-FEIJENOORD

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden ook door de Duitse bezetter bunkers gebouwd in Schiedam. Op 21 april 1943 werd een bedrag van tien miljoen Reichsmark beschikbaar gesteld om een totaal van 24 schuilbunkers (Luftschutzbunker, L.S.) te bouwen in het havengebied van Rotterdam tot Hoek van Holland. Dit om scheepsbemanningen, haven- en werfarbeiders en veilig onderkomen te bieden in geval van bombardementen. Op het terrein van de scheepswerf Wilton-Feijenoord werden maar liefst twee bunkers van elk twee verdiepingen gebouwd. Het hoofdvolume van de bunker - het schuildeel dus exclusief de ingangen, mat grofweg twintig bij dertig meter. Muren en dak waren van 2,5 meter dik gewapend beton en de bunker had aan elk van de korte zijden twee ingangen. Deze ingangen kwamen op het uitwendige van de bunker uit op een gang die opgetrokken en overdekt was met beton van dezelfde dikte. Op die manier kon nooit rechtstreeks sprake zijn van bominslagen op of nabij de ingang. Via de voor Duitse bunkers gebruikelijke druk- en gassluizen kwamen men in het interieur eerst uit in een corridor waarin ook twee trappenhuisen naar de eerste verdieping lagen en waaraan ook twee hoofdruimtes lagen. Die elk ongeveer 15 bij 7,5 meter maten. Via de trappenhuisen werd een vergelijkbaar ingedeelde verdieping bereikt. In de gefilmde bedrijfsjournaals van 1960 is al te zien hoe op het terrein van Wilton één van de Duitse bunkers gesloopt wordt ter voorbereiding op de uitbreiding van de Wiltonhaven; in 1994 werd de andere Luftschutzbunker gesloopt. (WS)

MAANDBLAD

LUCHTBESCHERMING EN BRANDWEER

Nederland trad in 1949 tot de NAVO toe. Met de ervaring van de Tweede Wereldoorlog nog vers in het achterhoofd kregen opnieuw de gevaren van een luchtoorlog de nodige aandacht. Daarom werd in 1952 de Bescherming Bevolking (BB) opgericht. De hoofdtaken van waren: de redding van en de eerste hulp aan slachtoffers van lucht-aanvallen. Maar ook herstel, wederopbouw en opvang van slachtoffers werden tot de taken van de BB gerekend. In feite ging het om civiele verdediging; het was dan ook een zuiver civiele organisatie. In een uitgave van de Afdeling Voorlichting van het Ministerie van Binnenlandse Zaken uit 1979 werd daaronder verstaan: *“Civiele verdediging is een geheel van niet-militaire maatregelen die gericht zijn op het voortzetten en in stand houden van de samenleving in geval van oorlog of omstandigheden die daarmee verband houden.”*.

Net als bij de Luchtbescherming werd er een hiërarchische organisatie opgericht met de Minister van Binnenlandse Zaken als hoogst verantwoordelijke. Onder hem ressorteerden het *Landelijk commando BB* waar de *Provinciale commando's* onder vielen. En lokaal was er het *Plaatselijk commando* en de *Kring commando's*. Onder laatstgenoemde vielen *Wijkploegen* en *Blokwachters*. En opnieuw koos men voor een gevarenklassering op gemeente- of regioniveau. Schiedam werd weer bij de gevaarlijkste klasse ingedeeld: een A-gemeente. Schuilplaats Vlietland werd het onderkomen van een wijkpost, nummer 7, Zuid-Holland C.

De BB was, net als zijn voorganger de Luchtbescherming op vrijwilligers gestoeld. Bij de

Op pagina 43: na de Tweede Wereldoorlog volgde een periode van 'Koude Oorlog' - juist het gevaar van aanvallen uit de lucht met conventionele of nucleaire wapens bleef bestaan en werd voortdurend onder de aandacht van de bevolking gebracht. Hier in het Maandblad luchtbescherming en brandweer. 1e Jaargang nummer 6, van december 1945. (collectie W. Schelberg).

opbouw van de BB werden vele posten op de verschillende niveaus gebouwd. Soms werd er ook van bestaande bouwwerken gebruik gemaakt zoals de Schuilplaats Vlietland. Vanwege zijn grootte en voorzieningen kon deze makkelijk voor gebruik door de BB geschikt gemaakt worden. Waarschijnlijk was er in het werk al een watervoorziening,

Linksonder de schuilplaats. De foto is naar het zuiden toe genomen (foto: J. van Raay).

elektriciteit, verwarming, een keuken en een WC aanwezig. De BB is in 1986 opgeheven. De gebouwen en het materieel zijn daarna langzaam van de hand gedaan. Het ligt dus voor de hand dat de wijkpost bij het Vlietland ziekenhuis in die tijd in onbruik is geraakt.

Beschrijving

In het exterieur valt op dat de schuilplaats gemaakt is van in het werk gestort gewapend beton. De afdruk van de bekisting is overal

Foto's boven en onder toont het dak van de schuilplaats van boven af gezien. Het dak van de bunker steekt rondom ongeveer 15 cm over en is 40cm dik. Op het dak zijn twee ontluichtingskokers aangebracht. Deze vierkante opbouwen met een totale hoogte van 60 cm zijn van een overstekende betonnen plaat van 30 cm voorzien. Op de achtergrond is in de bovenste foto nog net het dak van het Zusterhuis tussen het overvloedige groen zichtbaar. (foto: R. Vosseveld)

nog zichtbaar. Het gebouw is langwerpig met twee in het werk geïntegreerde aanbouwen. De schuilplaats is met de 'rug' tegen de vooroorlogse bebouwing van de Juliana van Stolbergstraat aan gebouwd, dat wil zeggen tegen de achtertuinen van die woningen aan. De schuilplaats kent twee ingangen, één op de zuidoost hoek en één op de noordwest hoek. De gang naar de zuidelijke ingang is in de aanbouw ondergebracht. De noordelijke ingang is daar zonder gang ook in ondergebracht terwijl de toegangsdeur van de zuidelijke ingang met de oostwand gelijk ligt. De beide toegangsdeuren zijn stalen gasdichte deuren. Het dak van de bunker steekt rondom ongeveer 15 cm over en is 40cm dik. Op het dak zijn twee ontluchtingskokers aangebracht. Deze vierkante opbouwen met een totale hoogte van 60 cm zijn van een overstekende betonnen plaat van 30 cm voorzien. Op enkele plaatsen zijn ronde openingen met een metalen flens aangebracht. De buitenmuren hebben een dikte van 27 cm.

Interieur

Van de beide ingangen is de gasluis intact. De binnenste stalen gasdichte deur is ook aanwezig. De noordelijke ingang is later dichtgemetseld. De schuilplaats heeft een indeling. Tegen de oostwand loopt een gang waaraan kamers liggen. De binnenwanden hebben een dikte van 12 cm. In het midden bevindt zich de grootste ruimte. Tussen alle ruimten bevinden zich paneeldeuren. In enkele tussenmuren zijn kleine en grote uitsparingen voorzien van een geprofileerd kozijn aangebracht. In de meeste ruimten

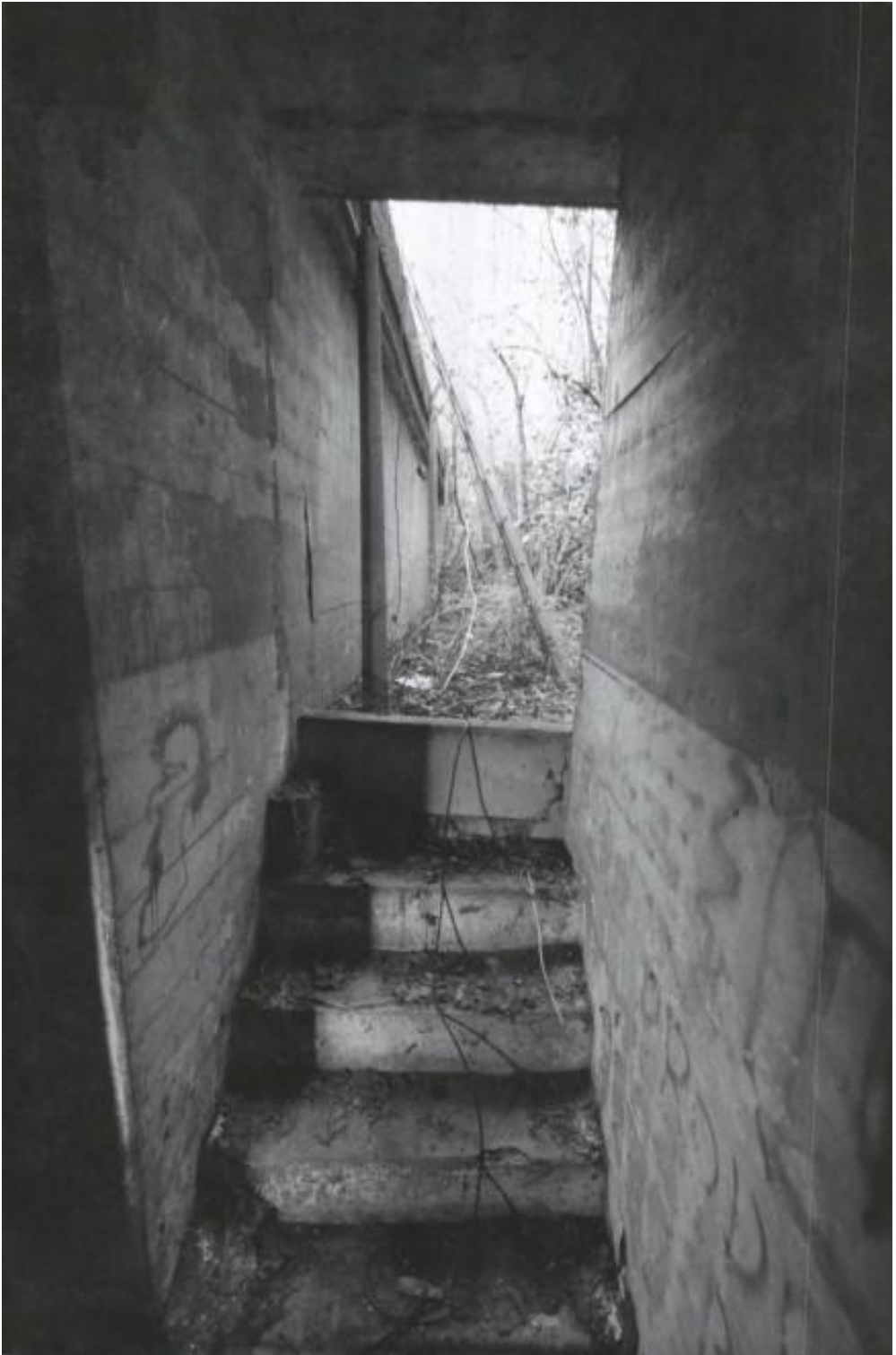
De noordoosthoek van de schuilplaats. Daar valt meteen de dakoverstek op. Ook is op de foto goed de belijning van de bekisting goed te zien, die werd gebruikt om het beton te storten. (foto: R. Vossebeld)

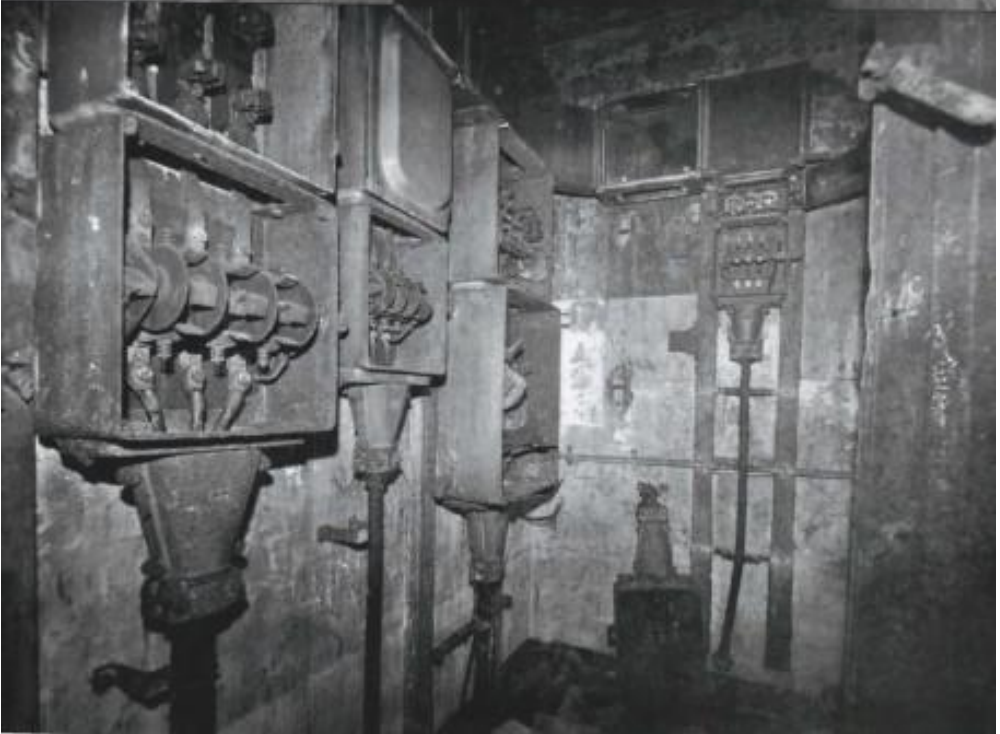
lende hoogten) aangebracht. Alle vloeren waren in hout uitgevoerd maar deze grotendeels verdwenen. In de keuken is een granito aanrechtblad aanwezig. In een noordelijke ruimte, bij de gasluis, zijn krachtstroom-elektriciteitskasten tegen de westwand bevestigd. In de zuidwestelijke ruimte idem maar op bescheiden schaal. Door het hele ge-

Op de foto's hierboven en hieronder de hevig met klimop begroeide schuilplaats gezien vanaf het westen; boven is rechts op de foto de schuur van de Juliana van Stolbergstraat nummer 5 zichtbaar. Boven de plantenbak zijn de stalen luiken voor het 'venster' in de westwand zichtbaar. Op de foto hieronder zijn deze luiken meer in detail zichtbaar. De foto op de pagina hiernaast toont de oostwand van de schuilplaats, gezien vanuit de zuidelijke ingang. Hier is het boven- en ondergrondse deel goed zichtbaar. (foto: R. Vosseveld)

bouw zijn elektriciteitskabels, lampfittings en bakelieten schakelaars en wandcontactdozen aanwezig. In de westwand is een uitsparing opgenomen. De op een venster of luik lijkende opening is aan de buitenzijde met twee stalen luiken afgesloten. Alle genoemde maten zijn indicatief weergegeven.

Herbestemming

De schuilplaats staat al vele jaren leeg en dat heeft zijn sporen nagelaten. Doordat er enkele centimeters water in staat is de oorspronkelijke houten vloer weggerot. Het gebouw is van binnen helemaal leeg. Alles van economische waarde is eruit gehaald. Bij gebruik van het gebouw wordt zoiets voorkomen. Hoewel het een gesloten gebouw is, zijn er wel degelijk herbestemmingsmogelijkheden voor het pand.

Bij een opslagfunctie krijgt het pand wel weer een functie maar er zijn dan geen of nauwelijks aanpassingen van het gebouw nodig waardoor de huidige staat min of meer gecontinueerd wordt.

Anders is het wanneer het specifieke karakter van het gebouw gebruikt wordt. Te denken valt aan een servercentrum. Door het gesloten karakter en een redelijk constante temperatuur die in het pand heerst is dit een zeer geschikte vorm van hergebruik. Temeer omdat het pand een kantoorachtige indeling kent is het op deze wijze goed te hergebruiken.

Een moderne herbestemmingsmogelijkheid is die van energiegebouw: het fungeert dan als opslag voor warmte en koude voor de nieuw te bouwen wijk op het ziekenhuisterrein.

Het pand kan ook goed als jeugdthunk en/of poppodium gebruikt worden. Door zijn dikke muren en stevige dubbele toegangsdeuren laat het gebouw weinig geluid naar buiten door.

De laatste drie mogelijkheden kunnen tot een gezonde exploitatie van het gebouw leiden. Het dient dan wel gerenoveerd en hier en

daar zelfs mogelijk gerestaureerd te worden.

Waardering

Alvorens de waardering te benoemen, iets over de gehanteerde terminologie. Naar huidige begrippen zou de schuilplaats Vlietland 'bunker' genoemd worden. De term bunker is na de Tweede Wereldoorlog een containerbegrip voor verdedigingswerken geworden. Voor de oorlog werd in Nederland voor civiele en militaire verdedigingswerken 'schuilplaats' gehanteerd. Het begrip is een weerspiegeling van de dreiging van een luchtoorlog in de jaren '30. Defensie gebruikte daarnaast ook de term 'kazemat'.

Een tweede opmerking zij over de beschikbaarheid van archiefmateriaal over deze schuilplaats gemaakt: deze is vrij summier,

Boven op de linkerpagina een foto van de gang met de kamers. Eronder de in de bunker nog aanwezige elektrakasten. Rechts in beeld is nog net de binnenste gasdichte deur van de noordelijke gassluis zichtbaar. Op de foto rechts het 'venster' in de westwand, dat uitziet op de achtertuin van de Juliana van Stolbergstraat nummer 5. (foto's: R. Vosseveld)

desondanks was het toch mogelijk om tot een verantwoorde waardering te komen.

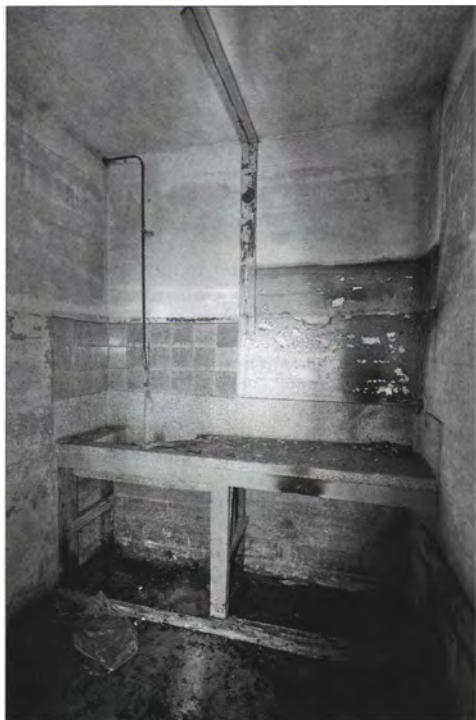
Cultuurhistorische waarderingscriteria

Het begrip cultuurhistorie is de laatste jaren opgerekt, het is ook als monumentenwaarde te lezen. Binnen de wettelijke criteria is cultuurhistorie een criterium en dan in enge zin. De wettelijke waarderingscriteria bestaan uit de architectonische waarde, de cultuurhistorische waarde en de wetenschappelijke waarde. Voor dit object zijn bovendien de ensemblewaarde en de zeldzaamheidswaarde als verfijningscriteria toegevoegd.

Architectonische waarde. Een bouwwerk als dit is niet op esthetische kwaliteiten gericht. Toch heeft het pand een hoge architectonische waarde die nauw met de cultuurhistorische waarde samenhangt. De schuilplaats is een duidelijk resultaat van individueel, particulier opdrachtgeverschap uit de jaren '30. Binnen de categorie van een scherfwerend werk is het pand optimaal van scherf- en gifgaswerende maatregelen voorzien: door de beschermde ingangen met hun terugliggende positionering, waarschijnlijk is ook het dakoverstek bedoeld om extra bescherming te geven, de stevige luchtkokers, de gassluis in duplo en een inrichting die een lang verblijf mogelijk maakte met stromend water, elektrisch, een keukeninrichting, een toilet en beluchting. Het pand voldoet helemaal aan de richtlijnen van de Rijksinspecteur voor de Bescherming van de Bevolking tegen Luchtaanvallen. Een opmerkelijk gegeven is het 'venster' in de westwand. Een naïef gegeven dat op zich al heel goed het tijdsgewricht waarin de schuilplaats gebouwd is weergeeft: het is bedoeld om zicht op de realiteit, de buitenwereld, te houden om niet door lange opsluiting in de schuilplaats psychisch geïsoleerd te raken.

Het klinkt tegenstrijdig met het uitgangspunt dat het pand scherf-, gas- en detonatiewerend moest zijn. Het verklaart ook dat het venster - in de westwand - van het ziekenhuisterrein af 'kijkt'; daar was immers de buitenwereld. De grootte van het pand is opmerkelijk te noemen. Het exterieur van de schuilplaats verkeert in goede staat, er zelfs geen betonrot waar te nemen. Het interieur verkeert in slechte staat maar daar staat tegenover dat het in grotendeels originele staat is.

Het pand heeft een hoge cultuurhistorische waarde. Die waarde is erin gelegen dat de schuilplaats voor Nederland een belangwekkende representant van de jaren '30 is met de dreiging van een luchtoorlog. Het geeft daarmee aan dat Nederland toch niet volledig op

Op de linkerpagina een foto van de zuidelijke gassluis met buitendeur en binnendeur. De sponning waarin het afdichtrubber bevestigd was, is goed zichtbaar, evenals het ronde kijkglasje. Deze entree is groter dan de noordelijke. Die was wellicht als nooduitgang bedoeld.

Hierboven een foto van de eenvoudige keukenruimte met het granito aanrechtblad met spatrand en spoelbak en wandtegels. (foto's: R. Vosseveld)

Het plafond van de grote ruimte. Er is een windroos-achtige fantasieschildering op te zien. Puur decoratief, want een windroos had geen nut in de geheel gesloten schuilplaats. Gelet op deze uitmonstering en de rood-roze verf op het houtwerk lijkt het alsof de schuilplaats voor of door jongeren is gebruikt. (foto's: R. Vosseveld)

zijn neutraliteit vertrouwde. Hoewel het om een particulier bouwwerk gaat toont het dat er nog niet veel ervaring was op het gebied van bunkerbouw door zijn opzet en uitvoering. En juist dit particuliere opdrachtgeverschap maakt deze schuilplaats bijzonder: het is een eenmalig uitgevoerd bouwwerk. Het is een representant van de grote inspanningen die in Nederland op het gebied van luchtbescherming geleverd zijn en de serieusheid hoe een mogelijke luchtoorlog opgevat werd. De tweede geschiedenislaag van het pand, het gebruik door de BB, maakt het pand nog waardevoller. Het gaat daarbij om een enigszins gecontinueerde functie wat het wezen van de BB goed symboliseert. Het verdient aanbeveling nader onderzoek naar het gebruik door de BB te doen.

Het pand kan niet van belang voor de weten-

schap gezien worden, maar wel heeft het een hoge ensemblewaarde. Het pand is evident in de tweede helft van de jaren '30 gebouwd. De bouw van het Zusterhuis is eind 1936 gestart en het werd in februari 1938 opgeleverd. De bouw startte dus na het verschijnen van de wet en de eerste richtlijnen (in de Koninklijke Besluiten). Het lijkt waarschijnlijk dat de schuilplaats deel van hetzelfde bouwproject als het Zusterhuis deel uit maakte. Mogelijk is het direct na de totstandkoming van het Zusterhuis gebouwd. Mogelijk is het ook door dezelfde architect (ir. C.E. Alexander) ontworpen. In dat geval is er duidelijk een ensemblewaarde met het Zusterhuis (het ziekenhuis). Zelfs in het geval dat het werk als een luchtbeschermingspost is gebouwd, wat niet helemaal uit te sluiten is, kan er van een stedenbouwkundige waarde gesproken worden omdat het bewust aan de rand van

VERGELIJKING MET ANDERE OBJECTEN IN NEDERLAND

Om een goed beeld van de cultuurhistorische waarde van deze schuilplaats te kunnen hebben is het van belang om vast te stellen of er vergelijkbare gebouwen in Nederland aanwezig zijn. Die zijn er bijzonder weinig. De twee onderstaande voorbeelden geven weliswaar geen volledig beeld maar ze geven wel een indicatie van wat nog resteert wanneer het gaat om openbare en particuliere schuilplaatsen. Onder de tekst een waarschijnlijk zelf gebouwde schuilplaats bij een verdwenen landhuis in de buurt van snelwegknooppunt Grijsoord. Daaronder een 'Meulenkamp' op vliegveld Valkenburg bij Katwijk waarvan er een tiental staan. De gemeente heeft ze als monument aangewezen.

het ziekenhuisterrein, pal tegen de tuinen van de woonhuizen aan de Juliana van Stolbergstraat aan gesitueerd is waardoor het nauwelijks opvalt.

Het pand heeft een zeer hoge zeldzaamheidswaarde. Er zijn bijzonder weinig vergelijkbare schuilplaatsen in Nederland gebouwd. Anno nu zijn er geen vergelijkbare bestaande objecten bekend. Weliswaar zijn er een tiental openbare schuilplaatsen van het type Meulenkamp die nu ex situ door de bezetter bij een gebouwencomplex van de Luftwaffe op vliegveld Valkenburg zijn gebouwd en zijn er nog een paar particuliere schuilplaatsen maar er zijn verder geen particuliere schuilplaatsen voor een specifiek doel gebouwd bekend. De aanwezigheid van tot schuilplaats omgebouwde bestaande ruimten moet in dit verband ook genoemd worden maar deze scores minder hoog.

Samengevat is de cultuurhistorische waarde van de schuilplaats Vlietland als hoog te klassificeren; van algemeen belang. Het verdient voorts aanbeveling om bouwhistorisch en kleurhistorisch onderzoek te doen.

BRONNEN

- Wet betreffende bescherming tegen lucht-aanvallen, *Staatsblad* nummer 302, 1936;
- Koninklijk Besluit ter uitvoering van de wet, *Staatsblad* nummer 347, 1936;
- Koninklijk Besluit ter uitvoering van de wet, *Staatsblad* nummer 386, 1936;
- K. Bosma, *Schuilstad. Bescherming van de bevolking tegen luchtaanvallen*, Amsterdam 2006;
- *Luchtgevaar*, maandtijdschrift voor luchtbescherming Derde jaargang, nummer 1, januari 1936; vierde jaargang, nummer 9, september 1937; vijfde jaargang, nummer 8, augustus 1938; vijfde jaargang, nummer 12, december 1938;
- Tine van Merwijk, *Civiele verdediging in het tijdperk van de wederopbouw. Catego-*

riaal onderzoek 1940 - 1965. Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten, Zeist 2007

- website gemeente Schiedam
- website Nationaal Contact Bescherming Bevolking

Origineel schakelmateriaal uit de bouwtijd van de bunker: (foto's: R. Vossebeld)

SCHIEDAM IN OUDE FOTO'S 18

W.P. Rook

Het is dit jaar 50 jaar geleden dat ons land meegesleurd werd in de ontstellende reeks gebeurtenissen die in de geschiedenis staan geboekstaafd als Wereldoorlog II. Deze zwarte bladzijde in het verhaal van de mensheid begon al op 1 september 1939 toen de Duitse legers Dantzig beschoten als een inleiding op hun inval in Polen. Vanaf die datum raakte niet alleen geheel Europa maar bijna heel de wereld in de ban van die oorlog. De gebeurtenissen waren van dien aard dat er genoeg aanleiding gevonden kon worden om ongerust te zijn of het te worden. Op 9 april 1940 vielen de Duitse legers Denemarken en Noorwegen in en vanaf die tijd was de grote vraag 'wanneer wij?'. En de daarop volgende vraag 'hoe?'.
En wat daarna? Al die angstgevoelens leefden niet alleen bij de gewone bevolking maar ook en juist bij de autoriteiten. En hoewel men geruststellende woorden liet horen probeerden zij er wel toch wat aan te doen. Zo werden er in het Kader van de Luchtbeschermingorganisaties al bijeenkomsten georganiseerd waar over de mogelijkheid van luchtaanvallen werd gesproken. Ook werd in de gemeentebegroting voor 1940 de post 'luchtbescherming' verhoogd met 12500 gulden ten koste van andere posten. In de Schiedamsche Courant van 22 februari stond vermeld dat de Gemeentelijke Woningdienst er 32 leden van de Vrijwillige Vrouwenhulp bijkreeg ter voorbereiding van eventuele evacuatie's uit gevaarlijke gebieden. Hiertoe werden de volgende stadsdelen gerekend: Gorzen en Maasdijk door de nabijheid van de Werf Gusto en Singelkwartier met Parallelweg door de nabijheid van spoorlijn met Station. In al deze gebieden zou het gezamenlijk om 4500 gezinnen ofwel 18000 personen kunnen gaan.

Hieruit mag voldoende blijken dat men niet geheel onvoorbereid was. Zelfs wist men waar de knelpunten zouden komen te liggen. Dat men zich hierin niet heeft vergist zal in het verdere verhaal duidelijk worden.

De tactiek van de Duitsers was bekend. Een plotselinge en op een onverwacht tijdstip ingezette aanval, gevolgd door een zo snel mogelijke bezetting van belangrijke punten of zelfs wel hele steden. In de ontstane verwarring zou het gemakkelijk zijn om door te stoten naar andere lokatie's zodat een volledige bezetting al heel gauw tot stand zou zijn gebracht. Mocht dit niet geheel naar wens verlopen dan had men nog wel andere mogelijkheden om de gestelde doelen te bereiken.

Op 10 mei 1940 was het zover. 's Morgens rond 4 uur was de oorlog een feit. Zonder een oorlogsverklaring vielen zij ons land binnen en probeerden op de hiervoor geschetste wijze belangrijke woongebieden onder controle te krijgen. En de Rotterdamse agglomeratie was zo'n woongebied. Hier de havens en industrie te beheersen zou voor de Duitsers een enorme steun in de rug betekenen.

Voor Rotterdam waren dus dezelfde plannen ontwikkeld. De grootste strijd ging zich afspelen rond de Maasbruggen. Maar niet alleen daar. Ook in de randgebieden probeerden de Duitsers te infiltreren. Met name in de Spaanse Polder werden groepjes Duitse parachutisten waargenomen en hiermee hadden de Nederlandse soldaten

kleine schermutselingen. Hoe de strijd rond de Maasbruggen door de Mariniers werd gevoerd is genoegzaam bekend. Minder bekend is dat de mariniers ook op andere plaatsen opereerden. Met name tussen Rotterdam en Schiedam zowel op de Rotterdamschedijk als rond de spoorlijnen naar Den Haag en Hoek van Holland. Want deze lokatie's onbeschermd te laten zou de Duitsers gelegenheid bieden Rotterdam vanaf de andere kant in te nemen.

Door kleine eenheden mariniers werden in die eerste dagen het Schiedamse station met spoorlijn verdedigd. Door snelle verplaatsingen en korte schietactie's wist men de vijand de indruk te geven dat de verdediging door een veel grotere groep manschappen werd uitgevoerd. Maar niets was feitelijk minder waar. Een goed en waar cijfer te noemen is niet goed mogelijk maar het is niet uitgesloten dat het er minder dan 20 waren. Hoe heel anders was dit bij de Duitsers. Sommige berichten spraken

*Parallelweg na het bombardement. Vanaf het station gezien.
(foto: Gemeenarchief Schiedam)*

over groepjes van 20 man maar andere waarnemers zeggen er 100 tegelijk te hebben gezien. We mogen hierbij bedenken dat de Duitsers ook niet stil zaten en dat er bij de Rijksweg naar Den Haag eveneens actie's waren.

De val van Rotterdam liet op zich wachten. Daarom veranderden de Duitsers van tactiek en begonnen op 14 mei de stad te bombarderen. De gevolgen waren desastreus en zijn voldoende bekend. Maar minder bekend is dat tegelijkertijd een luchtaanval werd uitgevoerd op de verzetshaarden in de omgeving van het Schiedamse station. Achteraf is ook niet meer te reconstrueren of de Duitsers met dit bombardement bereikt hebben wat ze wilden bereiken.

Bijvoorbeeld het opruimen van de verzetshaarden alleen of wilden zij ook hier een afschrikwekkend voorbeeld stellen. Of had men de bedoeling om het station met spoorlijn plat te gooien en waren de bommen die op de woningen van de Parallelweg vielen afzwaaiers of missers?

We weten slechts dat er bij dit bombardement 48 woningen werden vernield. En volgens een bekendmaking in de krant van 16 mei vonden 16 mensen hierbij de dood. Hiervan waren er 8 bewoner van de Parallelweg, 3 woonden in Overschie en 5 waren dienstplichtig militair.

Ook de spoorlijn werd beschadigd. Kennelijk niet ernstig want de lijn naar Vlaardingen was op 21 mei al weer hersteld. In de pers werd de indruk gewekt dat het een kwestie van enkele dagen zou zijn om ook de lijn naar Den Haag weer in orde te hebben. Eventueel kon men met de bus naar Delft om aldaar over te stappen. Toch bleek achteraf het bombardement op zich veel ernstiger. De angst voor de, in het begin van dit verhaal aangehaalde, evacuatie is niet ongegrond geweest. Er zijn in die dagen niet minder dan 3899 geëvacueerden geregistreerd geweest. 2898 uit Rotterdam en 1001 van de Parallelweg. Ongetwijfeld betrof dit alle bewoners. De vraag dringt zich daarbij wel op of het aantal slachtoffers zonder die evacuatie groter geweest zou zijn. Of was men bang voor meerdere luchtaanvallen? Wie zal het zeggen.

De berichtgeving uit die tijd is niet geheel betrouwbaar. Vanaf 11 tot en met 15 mei waren de normale kranten niet verschenen. Of het een geldig excuus was dat de telex in het Rotterdamse Postkantoor defect was en dat daardoor geen verkeer met het ANP mogelijk was is niet meer na te gaan. Eerder is het reëel te denken dat de autoriteiten niet bij machte waren om de informatiestromen op de juiste wijze aan het publiek kenbaar te maken. Anders gezegd, zou men door publicatie van de ware toestand het publiek niet met nog meer onrust opzadelen? Deze gedachte dringt zich op als we in de eerste krant, die op 16 mei weer verscheen, lezen dat er in Schiedam nagenoeg geen schade was en dat alleen de Parallelweg getroffen is. Over de werkelijke omvang zweeg men in alle talen. Korte tijd later zijn de restanten van de onherstelbaar getroffen woningen opgeruimd en zijn de herstelwerkzaamheden aan de andere begonnen. Tot de sloop in 1974 zich over heel de Paralleweg ontfermde is de kale plek een herinnering gebleven aan deze gebeurtenis.

Bronnen:

Mr.C. de Jong, Imitatiemarinier.

Schiedamsche Courant Div. data.

Andere notitie's van de schrijver zelf.

Schiedam in oude foto's (10)

W.P. Rook

Oude foto's en hoogtepunten hebben meestal iets gemeen. Het worden doorgaans geen oude foto's als ze niet de beeldragers van hoogtepunten zijn. Of het hierbij om een familiefestje gaat of een plaatselijke gebeurtenis doet aan deze stelling niets af. In het laatste geval betreft het dan meestal wel een gebeurtenis die een hele stad aangaat en welke, op de lange duur, voor een steeds kleiner wordende kring, een echte herinnering blijft. Als het dan ook nog om een feit gaat, dat gelegenheid krijgt om zijn indrukken gedegen achter te laten, dan zullen het in evenredige mate sterke herinneringen zijn. En als er dan in groten getale foto's zijn gemaakt, dan blijft ook de herinnering veel langer bestaan.

Tot de gebeurtenissen die de kwalificatie 'hoogtepunt' verdienen behoort de POLYANTHA. Maar anders dan het had moeten zijn, heeft de Polyantha nooit de waardering gekregen die zij verdiende. Hiervoor zijn verschillende oorzaken aan te wijzen. Het bestaan is

te kort geweest, er hebben te weinig mensen kennis kunnen nemen van het gebodene en er zijn te weinig foto's gemaakt die de herinnering ondersteunen. Het verhaal over de Polyantha begint eigenlijk al in 1938. De economische crisis, die sedert 1929 voor een grote werkloosheid zorgde, beïnvloedde ook in Schiedam het leefklimaat. Op initiatief van onze stadsgenoot H.A.M. Roelants was een comité gevormd dat een bloemententoonstelling in het Volkspark wilde organiseren. Dit zou dan in 1939 moeten gebeuren en veel mensen uit den lande naar Schiedam moeten lokken. Hierdoor zou de bedrijvigheid toenemen, wat weer ten goede zou komen aan de burgerij en de middenstand in het bijzonder. Om deze bloemententoonstelling tot iets moois en groots te maken moest het een 'vollegronds' bloemenfestijn worden. Daarmee zou Schiedam een primeur hebben, want tot dan toe had men tentoonstellingen van bloemencomposities die wel geweldig mooi waren, maar, omdat ze opgebouwd

„Midza“-Polyantha

De MIDZA biedt nu haar inzenders
weer iets bijzonders.

Zij stelt haar inzenders in de
gelegenheid een

doorlopend toegangsbewijs

voor de
Groota Bloesentent
te verkrijgen.

Tegen inzending van

125 MIDZA GULDENS BONS

komt U in het bezit van
zoo'n doorlopend toe-
gangsbewijs voor de

Polyantha

Deze kaart geeft U doorlopend
toegang tot het hoofdterrein (incl.
Hal) alsmede het boerendorp, ook
indien daarvoor een speciale entree-
prijs is verschuldigd.

Zet U dan even op de enveloppen
„Polyantha“, dan wordt voor U een
kaart gemaakt.

waren uit snijbloemen, geen langere levensduur kenden dan 3 à 4 weken. Zeer bekend waren als zodanig de 'Flora' in Heemstede en de 'Prima Vera' in de Nenijsenhallen in Rotterdam.

Om dit plan te verwezenlijken moest men het Volkspark ter beschikking krijgen, dit park zou aangepast moeten worden en men had geld nodig. Het nodige werk kon heel goed door werklozen worden uitgevoerd. Dat vond men tenminste in dat comité en toen men deze plannen en ideeën bij de gemeenteraad op tafel had gelegd, kon ook het college daarmee instemmen. Er waren wat

tegenwerpingen, vooral tegen het op zondag geopend zijn, maar toch kreeg het comité waar men om vroeg.

Zo gebeurde het, dat in het najaar van 1938 zo'n 120.000 bollen en knollen de grond van het Volkspark ingingen. De vele plant- en kleurvariaties zouden dan in het komende voorjaar voor een wondermooie kleurenpracht zorgen. Dat dit zou gebeuren nam men als vanzelfsprekend aan. Het gebeurde toch immers altijd zo? En stond het tuinwerk niet onder de bezielende leiding van Geurtsen, de opzichter van de plantsoendienst? Die zekerheid bleek zeer betrekkelijk te zijn. Een wel zeer ongewoon strenge vorst deed alles kapotvriezen en vrijwel al het gedane werk was voor niets geweest.

Gelukkig had de gemeenteraad begrip voor de situatie en toen het comité kenbaar maakte dat men het nogmaals wilde proberen werd opnieuw geld en mankracht gegeven zodat men nieuwe gewassen kon kopen en toevertrouwen aan de aarde. Ook de werklozen werden weer ingezet. Nu men enig inzicht en ook wat meer tijd had, kon men ook gelijktijdig de opzet verbeteren en de tentoonstelling daardoor ook attractief maken. In die opzet slaagde men dan ook volkomen. Weer gingen vele duizenden bollen en knollen de grond in. Het jaar daarop zouden deze dan zorgen dat, door hun verschillende bloeitijden, in het park altijd perken met bloeiende planten zouden staan. Samen met de bloeiende heesters zou het een lust voor het oog van de bezoekers zijn. Men noemde de tentoonstelling 'POLYANTHA'. De naam is gevormd uit de griekse woorden POLY en ANTHUS die 'veel' en 'bloem' betekenen. Antha is de meervoudsvorm en zo betekent het woord eigenlijk niets meer dan 'veel bloemen'.

Inmiddels veranderde er het nodige in het wereldpolitieke gebeuren. Toen op 1 september 1939 de wereldoorlog uitbrak (aanval op Polen) zag het er voor ons land ook niet bepaald rooskleurig uit. Toch gingen de plannen voor de

Polyantha gewoon door en ondanks de steeds groter wordende oorlogsdreiging, verrichtte Jhr.Mr.Dr. H.A. van Karnebeek als commissaris der Koningin in Zuid-Holland op 28 april 1940 de opening. Met de vele genodigden werd het een heel feest. Bij die opening waren zo'n 500 schoolkinderen aanwezig, die het Polyanthalied ten gehore brachten. Na de officiële handelingen maakte het gezelschap een wandeling over het terrein. Onder hen bevonden zich o.a. de Belgische gezant en zijn echtgenote. 's Middags mocht het publiek komen kijken. Met duizenden liepen zij de hekken door. Direct achter de ingang, in het verlengde van de Penninglaan gelegen, was het eerste hoofdterrein. Hier trekt een stromende beek met rotstuinte aandacht. Er zwommen vissen in die beek, evenals eenden en zwanen. Deze laatsten, tussen de ontelbare bloemen, leverden vele liefelijke tafereeltjes op.

Dan naar het tweede hoofdterrein waar weer andere perken met bloemen en bloeiende struiken stonden. Het leek wel of het ene plekje mooier wilde zijn dan het andere. Vooral 's avonds met de feeëriekke verlichting waande men zich in sprookjesland. Tussen de beide hoofdterreinen lag de tentoonstellingshal. In een eductieve opstelling, door Rijkswaterstaat beschikbaar gesteld, werd zichtbaar gemaakt, hoe Nederland zijn strijd tegen het water voerde. In een grote maquette, met rijzend en weer dalend waterpeil, was te zien hoe ons land beschermd werd door het dijkenstelsel. Eerder mochten bezoekers van de Wereldtentoonstelling in New York zich verbazen over dit stukje techniek en de daarbij gedemonstreerde kunde van waterbeheersing, waar ons land al zo beroemd om was. De Polyantha had ook hiermee een Nederlandse primeur. In een ander deel van het park was een aparte hoek voor de kinderen. Een snoephuisje was de grote trekpleister waar kinderen hun fantasie van Hans en Grietje waarheid zagen worden. Zij konden rustig doorspelen als vader en

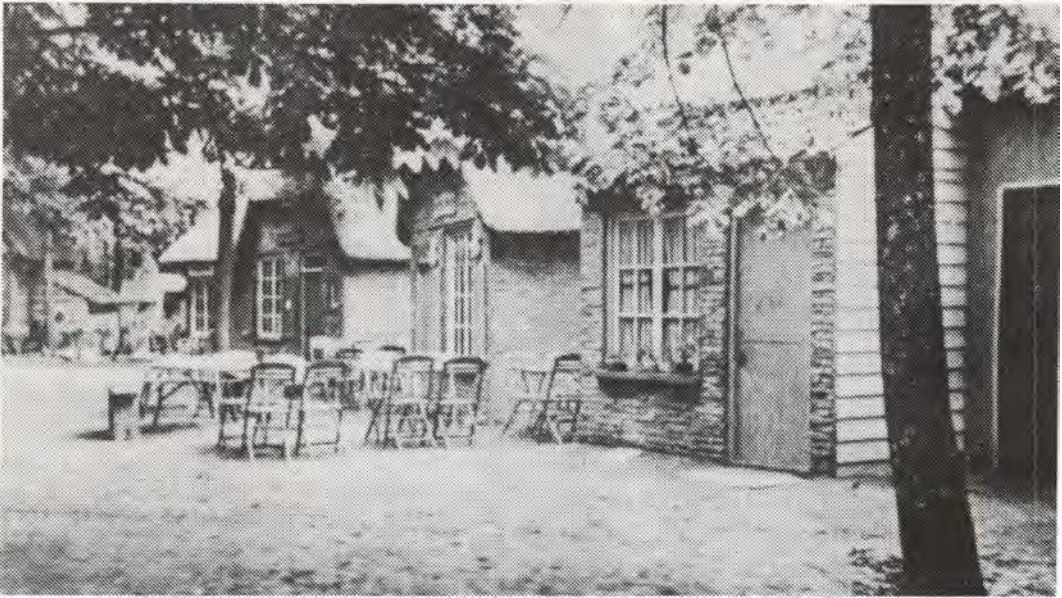

Het beeldmerk van de Polyantha

moeder even in de nabijgelegen bijenstand gingen kijken. Niet de vele bloeiende bloemen en bloesems in het park was het voor de bijen daar een waar eldorado. Voor het publiek was deze stand met de natuurkundige expositie een trekpleister.

Zo waren er een kruidentuin, kassen met tropische planten, kunstgevels met bloemen versierd, een proefkeuken, een kinderdierentuin en in de plantsoenen waren beeldhouwwerken van verschillende kunstenaars neergezet.

Er was ook zo veel te zien en te beleven. In het 'Boerendorp' waar een verzameling gebouwtjes in cirkelvorm stonden opgesteld, werden op het ingesloten pleintje demonstraties gegeven door klompenmakers en mandenvlechters. En in de winkeltjes waren allerhande ar-

In het Boerendorp zijn allerlei winkeltjes.

tikelen te koop. Het zou daar echter niet compleet zijn geweest als men er ook de inwendige mens niet kon versterken. In een wat eenvoudige, goedkope sfeer was dat mogelijk in de 'Taverne Rijnbende'. Maar als men in een wat meer luxueuze entourage zou willen dineren dan stond de staf van de heer Westra klaar in het restaurant 'de Koe op zolder'.

Twaalf dagen slechts duurde het feest. Ongestoord namen vele duizenden mensen kennis van het gebodene. Toen viel op die tiende mei de grote klap. Het was oorlog!

Polyantha ging dicht. Maar, omdat het bestuur meende dat zij een bijdrage zou leveren tot de normalisering van het gewone leven, besloot men op 16 mei het park weer open te stellen. Men verlaagde toegangsprijzen en probeerde het bezoekersaantal omhoog te brengen. Langzamerhand kwamen de bezoekers terug. Zelfs in groten getale en, ondanks de miserabele toestand, werd de Polyantha toch nog een succes. Meer dan honderdduizend bezoekers brachten in 1940 een bezoek aan het Volkspark. Er werden wandelmarsen georganiseerd waarvan de route door het bloemrijke

park leidde. Bijna elke avond was er op het muziekpodium wel iets te doen. Orpheus, Crescendo en Harpe Davids uit eigen stad en vele andere groepen en orkesten uit den lande kwamen op de Polyantha een uitvoering geven. Tot tweemaal toe gaf Jacob Hamel met honderden kinderen een zanguitvoering. Het verhaal gaat dat deze man, Jood zijnde, ná het optreden gearresteerd zou zijn. Dat de Polyantha een succes is geworden is mede een gevolg van de zorg, die men aan de organisatie besteedde. Vanaf het station hoefde men de richtingsbordjes maar te volgen. Vanuit Rotterdam kon men met een speciale busverbinding tot aan het Julianapark komen. Op de NS-stations stonden reclameborden en in winkels werden zelfs zegelakties gevoerd waarmee men gratis toegang tot de Polyantha kon krijgen. Op de scholen werden tekenwedstrijden georganiseerd en was er als klap op de vuurpijl een grootse dahliawedstrijd aan het eind van de tentoonstelling. Zo werd het park in september gesloten. Het succes (dat was het, gezien de omstandigheden, ongetwijfeld) was er de reden van, dat men toen het besluit nam om, als het enigszins mogelijk zou

Het snoephuisje van Hans en Grietje

zijn, in 1941 de toeganshekken toch weer te openen. Maar duidelijk was dat censuur, Duitse propaganda en de oorlogstoestand op zich hun stempel hebben gedrukt op de animo van het publiek om een bezoek te brengen aan het park. Mooi was het park wel, zelfs mooier dan het eerste jaar, omdat bepaalde heesters nu pas voor de eerste keer bloeiden en de andere voller en mooier waren geworden.

Zelfs in 1942 en 1943 was de Polyantha geopend. Maar bij het publiek was de lol er helemaal af. Men had helemaal geen trek in de Duitse propaganda, die op allerlei manieren gebracht werd. Bovendien was er, op een niet meer te achterhalen datum, een verdwaalde bom in het park gevallen. De heer Straver had, naast zijn bloemenwinkel in de Sint Liduinastraat, ook een winkel op de Polyantha. Deze winkel werd door de bom grotendeels verwoest.

De resten van de bebouwing, die ná 1943 spoedig in verval raakten, zijn opgeruimd voorzover ze niet in de potkachels van de Schiedammers voor wat extra warmte hebben gezorgd.

Polyantha was mooi. De, weinig bekende, foto's wijzen het uit. Polyantha was waard te blijven en uit te groeien tot een attractie van groot formaat. Dat het dat niet geworden is is een gevolg van de oorlog. Beslist niet door het vermeende falen van het stichtingscomité, dat in 1938 het initiatief nam om te komen tot de eerste Nederlandse vollegroonds bloemententoonstelling.

POLYANTHALIEDJE

Tekst en muziek van A. Baan

*Waar eenmaal groene grienden lagen,
En wuifde welig wilgenrijs.
Waar snip en waterhoen en reiger
Nog rustig vonden woon en spijs,
Waar eertijds nog de Maasstroom heerste,
Zijn golven stuwde over 't land,
Daar is ons Sterrebos verrezen,
Daar schiep Schiedam zijn lustwarand'!*

*Daar rijst nu schaduwrijk geboomte
Dat rust en vree den steed'ling biedt,
Daar zingen blij gewiekte zangers
Nu ongestoord hun vreugdelied.
Daar juigt de dart'le kinderschare
Bij 't spel op 't mollig grastapeet
Daar ligt, door kwekerskunst geweven,
Een duizendkleurig bloemenkleed!*

*Nu Polyantha feest gaat vieren
Bij bloemenweelde en kleurenpracht,
Nu lenteson met gouden stralen
Zo blijde door het lover licht,
Nu kan de kinderstem niet zwijgen
Op Polyantha's feestgetij,
Want bloemenreine Godes kind'ren,
Zij stemmen 't kinderharte blij.*

*Maar, bloempjes, na Uw tijd van bloeien,
Wilt gij hier toch niet blijven staan?
Mien wijst U hier in de plantsoenen
Dan wel een blijvend plekje aan!
Gij aringt toch van dit heerlijk hoekje
De kind'ren niet voor immer weg?
Want heus, wij kunnen het niet missen:
Toe, lieve Flora's kind'ren, Zeg?*

Oorlog, onderdrukking, onvrijheid

OP VRIJDAG 10 MEI 1940 WERDEN WE VROEG WAKKER

Frans Sondermeijer

Op vrijdag 10 mei 1940 - we woonden toen in Schiedam aan de Nassaulaan 51a - werden we vroeg wakker door het lawaai van explosies en het geronk van vliegtuigen. Al gauw bleek dat Duitsland vanaf 4 uur 's nachts oorlog voerde tegen ons land. Er was geen oorlogsverklaring, de aanval - twee dagen voor Pinksteren - was volstrekt onverwacht. De Duitsers vielen ons land binnen, ze landden onder meer op het vliegveld Waalhaven, ten zuiden van de Maas. Daar werd hevig gevochten tegen de Duitse parachutisten. Ik heb nog gezien dat een Fokker G-I, dat was toen het modernste gevechtsvliegtuig waarover ons land beschikte, brandend boven Schiedam vloog en neerstortte.

Ik was toen 13 jaar en ik zat in de tweede klas van de RK HBS voor jongens aan de Beukelsdijk in Rotterdam. Ik fietste daar elke dag naar toe (40 minuten), alleen bij heel slecht weer of erge kou ging ik met de tram (lijn 1 of lijn 4) vanaf de Koemarkt. Tussen de middag at ik mijn boterhammen bij mijn tantes Jo, Toos en Jos die nog woonden in het huis van oma Sondermeijer aan de Burgemeester Meineszlaan.

Op 3 september 1939 was de Tweede Wereldoorlog begonnen na de Duitse inval in Polen. Die oorlog maakte op ons diepe indruk. Ik wist wat er in de jaren dertig gebeurd was: de Spaanse burgeroorlog, door Franco gewonnen mede dankzij de hulp van Duitsland; de Italiaanse bezetting van Abessinië, het latere Ethiopië, waartegen de keizer, de Negus Haile Selassie, bij de Volkenbond in Genève protesteerde; de Anschluss van Oostenrijk; de bezetting van Sudetenland na het akkoord van München; de annexatie van Albanië door Italië. En Adolf Hitler, de Führer, vond men een vreselijke man.

Op 14 mei 1940 wordt het centrum van Rotterdam gebombardeerd. We zien vanuit Schiedam grote rookwolken boven de stad hangen. Dezelfde dag wordt er door het Nederlandse leger gecapituleerd. Op de Koemarkt zie ik de eerste Duitse soldaten. Op de Parallelweg in Schiedam zijn de eerste bommen gevallen; er zijn acht doden.

Werkplaats Maaskade

Een paar dagen later blijkt ons dat er in het centrum van Rotterdam een enorme brand is geweest. Er zijn 80.000 mensen dakloos en er zijn meer dan duizend doden. Onder de slachtoffers bevonden zich geen familieleden, wel raakten sommigen hun huis kwijt. Zoals de familie Van der Cammen, oom Jo en tante Leens Slag-van Alen, alsmede oom Frits en tante Riek Reith-van Alen. Het kantoor en de werkplaats van de zaak (de firma A.G. Sondermeijer en Zoon) aan de Zwarte Paardenstraat zijn nog net gespaard gebleven, maar het interieur van de werkplaats aan de Maaskade op het Noordereiland - waarop pa zo trots was vanwege de zeer moderne zaag- en schaafmachine - is verwoest. Pa heeft me dat laten zien.

We waren allemaal zeer onder de indruk. We vonden het wel goed dat de koningin en het kabinet naar Engeland waren gevlucht. Op 20 mei begonnen de lessen weer aan de

Beukelsdijk. Dat was slechts voor korte tijd want in juli, aan het einde van het schooljaar, werd het schoolgebouw door de Duitsers bezet. Onze HBS kreeg toen de beschikking over de scholen op het Boschje. Dat waren voormalige lagere scholen die indertijd nog door de firma Sondermeijer waren gebouwd. Zij stonden nu midden in het puin in het centrum van de stad achter het station Hofplein. We kregen daar halve dagen les, óf's ochtends óf's middags. Tekenles was er niet meer bij, gymnastiek werd gegeven op het Nenijs-terrein in Blijdorp. Dat duurde zo tot januari 1944.

Schoolboeken

Nagenoeg alle leerlingen op de HBS waren anti-duits. Een uitzondering was in onze klas een jongen wiens vader bunkerbouwer was; die bouwde forten en kazematten voor de Duitse Wehrmacht. Het was geen onaardige jongen maar hij had geen contact meer met zijn klasgenoten - heel eenzaam dus. De schoolboeken moesten op last van de Duitse bezetter gezuiverd worden; alle vermeende anti-duitsse teksten moesten worden geschraapt of eruit gescheurd. In onze grote familie was niemand pro-duits. De NSB (Nationaal Socialistische Beweging) gaf het blad Volk en Vaderland uit. We zagen de NSB-ers dat blad op straat verkopen. Daarop werd een liedje gemaakt:

Op de hoek van de straat staat een NSB-er.

't Is geen man, 't is geen vrouw, maar een ras-plebejer [ook wel: farizeeër]

Met die krant in zijn hand loopt ie daar te venten.

Hij verkoopt zijn vaderland voor 6 losse centen.

Al het puin rond de scholen van het Boschje moest geruimd worden. Dat gebeurde met veel lawaai. Hetzelfde geldt voor de houten heipalen die uit de grond werden getrokken. Ik herinner me nog goed dat onze Duitse leraar zich tijdens de eerste les onder de Duitse bezetters excuseerde dat hij ons Duitse les moest geven, maar daar kon hij ook niets aan veranderen. Met vele van mijn klasgenoten ontstond een hechte band. Ten gevolge van de oorlog was je sterk op elkaar aangewezen.

Ik heb tijdens de oorlog nooit een bioscoop bezocht; op een keer na toen ik in het Pasagetheater naar "Trenck, der Pandur" ging kijken. Dat was een nogal onschuldige film. De toen befaamde acteur Hans Albers speelt in een fraaie historische rol de doordouwende roemruchte Baron von der Trenck die een prinses in zijn regiment als kornet laat 'verdwijnen' tijdens de Oostenrijks-Franse oorlog.

Tijdens de oorlog ben ik een paar keer op vakantie geweest. In 1940 met pa, Karel en Bob naar Maastricht en Valkenburg. Met de buurjongen Joop Prinz fietste ik naar Echteld in de Betuwe waar we logeerden op een boerderij waar de vader van Joop, die kapitein was bij de artillerie, in de mobilisatietijd gelegerd was. Ook deed ik twee keer mee aan een Stempeltocht van de ANWB, ook met Joop Prinz. Wij fietsten dan naar allerlei musea en andere bezienswaardigheden in Zuid-Holland. In een museum zagen we in een toilet een fraaie tegel met daarop de volgende tekst:

*'Ons land is als dit kabinet
Eerst was het vrij, nu is het bezet.
't Is hier als in de Nederlanden,
Geen winst maar vele offeranden.
Maar onder het zuchten dat we horen
Wordt een nieuwe hoop geboren!'*

Ik was lid van de Verkennerij, al vanaf voor de oorlog, dit was de RK Padvinderijbeweging. Al snel werd deze organisatie door de Duitsers verboden - vanwege de Engelse oorsprong ervan. Toch gingen we illegaal met onze patrouille, waartoe ook Bob behoorde, in Kethel kamperen en dan werd ook plechtig de vlag gehesen. Later werd dat soort illegale activiteiten gestaakt. De leiding durfde dat niet meer aan.

Intussen werd het steeds onveilig. Er was heel vaak luchtalarm en omdat er in Schiedam scheepswerven waren, werd er vaak gebombardeerd. In 1943 was er 107 keer luchtalarm en vielen er 51 doden. Op 31 maart werd door Amerikaanse vliegtuigen Rotterdam-West gebombardeerd; dat gebeurde overdag. Bob die toen op de MTS in Rotterdam zat, kwam die dag pas heel laat thuis. Hij had mensen geholpen die uit de puihopen moesten vluchten.

Op 22 september 1941 werd mij een persoonsbewijs uitgereikt; dat moest ik van de bezetter altijd bij mij dragen om me te kunnen legitimeren. Intussen waren we verhuisd naar de Schoolstraat 9, een woning die door Duitse soldaten bezet was geweest en die dan ook vol lag met Duitse kranten. Aan een muur hing een portret van Adolf Hitler.

Luchtbescherming

Pa was lid geworden van de Luchtbescherming. Hij moest er op toe zien dat de bewoners hun huizen goed verduisterden in verband met de bombardementen. Het was 's avonds hartstikke donker op straat, auto's hadden afgeschermd koplampen met een klein streepje blauw licht. Luchtbescherming was vrijwilligerswerk in samenwerking met het Rode Kruis, dat ook de schuilkelders controleerde en waarschuwde als er gevaar dreigde. Veel bewoners plakten plakband op hun ruiten om te voorkomen dat bij een bomontploffing de scherven in het rond zouden vliegen.

Vanaf april 1942 moesten alle joodse mensen een 'Jodenster' dragen. Vlak bij ons in de buurt woonde in de Nassaulaan 49 de joodse familie Van Praag. Hij was mr. dr. ir. M. M. van Praag, directeur van de Gemeentelijke Woningdienst. Zijn gezin werd, net als alle andere joodse gezinnen, door de Duitsers weggevoerd. Op 15 november 1942 werd de familie Van Praag via het Rotterdamse politiebureau aan het Haagse Veer naar de joodse schouwburg in Amsterdam getransporteerd. Vandaar ging het naar Barneveld en vervolgens naar Westerbork. Op 4 september 1944 verdween het gezin met het laatste transport naar het concentratiekamp Theresiënstadt. Daar werden ze door de Russen bevrijd. De zoon werd later hoogleraar psychiatrie in Utrecht.

'Verboden voor Joden'

Van wat er eigenlijk met de joden gebeurde, daarvan hadden we geen weet. Zeker niet van

de enorme moordpartij (circa 6 miljoen doden) die plaats vond. We wisten natuurlijk wel van de discriminatie. Pa was lid van het bestuur van de RK Bibliotheek op de Dam. Kapelaan Greiteman van onze parochie was hun geestelijk adviseur. Hij weigerde het bordje "Verboden voor Joden" naast de deur van de bibliotheek op te hangen en moest voor straf een paar maanden in het kamp Amersfoort doorbrengen. Onze oom George Feuth - getrouwd met tante Jo van Alen - die een nogal joods uiterlijk had, werd een keer in Rotterdam gearresteerd. Hij werd ervan verdacht joods te zijn en de jodenster niet te dragen en moest zich uitvoerig legitimeren.

In mei 1943 moesten alle Schiedammers hun radio's inleveren. Dat deden wij ook; wij hadden er echter gelukkig een in reserve waardoor we toch naar de berichten uit Londen van Radio Oranje konden blijven luisteren, hetgeen streng verboden was.

In alle kranten - de onze was De Maasbode - stonden alleen artikelen die door de Duitsers waren gecensureerd. Via Radio Oranje uit Londen hoorden we hoe de oorlog in feite verliep. Over de oorlog van Duitsland met Rusland vanaf juni 1941; over de oorlog in de Pacific vanaf 8 december 1941; de slag bij Stalingrad januari 1943; de landing van de geallieerden op Sicilië. Wij wisten er heel wat van met de landkaarten in de hand. Er waren ook illegale radiozenders in ons land. Die moesten telkens verhuizen omdat de locaties snel door de bezetter werden opgespoord.

Een van de programma's eindigde steevast met de tekst:

*'Wij doen ons best zonder erop te stoffen [pochen, opscheppen]
maar toch zullen we ze hebben, die Moffen'*

Bob naar Limburg

In juni 1943 deed mijn broer Bob eindexamen op de MTS (die later HTS en thans TH wordt genoemd). Hij was toen de jongste man die ooit in Nederland voor dat examen was geslaagd. Met f 500 op zak - verkregen door de verkoop van tien kruiken jenever - vertrok hij naar Roermond waar hij kans zag, dankzij een goedgezinde relatie, afgekeurd te worden voor werk in Duitsland. Hij werd tijdelijk betontimmerman bij de mijnen en bleef in Zuid-Limburg, waar hij na de oorlog voor de firma A.G. Sondermeijer en Zoon het aannemersbedrijf ging uitoefenen.

Intussen was er bij de firma in Rotterdam door de oorlog haast niets te doen. In de eerste oorlogsjaren werden er nog wat noodwinkels in Blijdorp gebouwd en wat woningen. Later kon er alleen wat onderhoudswerk gedaan worden. Aan het eind van de oorlog was alleen onze vaste timmerman Nol Steenbergen nog in dienst. Die moest zich zelfs bezig zien te houden met het maken van dienbladen! Pa heeft nooit voor de Duitsers willen bouwen; hij was geen bunkerbouwer. Met de Duitse soldaten - en die waren er veel - heb ik nooit gesproken. Een keer vroeg me een soldaat in een vrachtwagen op het Marconiplein in Rotterdam de weg. Hij wilde naar 'Musik, Schnaps, Frauen und so weiter', Ik heb hem toen gezegd: 'Immer gerade aus' en hij reed door. Zijn vraag deed me denken aan 'Wein, Weib und Gesang' van Johann Strauss.

Tegenover ons huis aan de Schoolstraat waren in barakken tijdelijk Duitse soldaten ondergebracht. Ik weet nog dat ik daar eens een afscheidsparade heb gezien van militairen die naar het Oostfront moesten vertrekken. Ze waren niet vrolijk.

Door de achterblijvers werden ze toegezongen met de tekst:

*'Musz ich denn, musz ich denn
zum Städte hinaus, Städte hinaus,
lieber Schatz ich bleib dir treu.'*

Op 19 augustus 1943 werd een Amerikaanse B-17 bommenwerper boven Rozenburg neergeschoten. Zes bemanningsleden kwamen aan hun parachute in Kethel terecht. Ze werden luid toegejuicht toen ze door de Duitsers werden afgevoerd. Schiedam kreeg daarvoor een grote geldboete van de bezetter en er werd voor drie weken een avondklok ingesteld.

Wij hadden gehoord dat er op 19 januari 1943 in Canada een prinses was geboren, Margriet. Op een dag konden we een foto van het gezin van prinses Juliana bemachtigen; gedropt uit een vliegtuig. Regelmatig lagen er in onze brievenbus illegale blaadjes, folders en later hele kranten. De verspreiding daarvan was clandestien want de Duitsers ('de moffen', zeiden we altijd) hadden het streng verboden. Ook wisten we dat er overal verzetsgroepen actief waren en dat er voortdurend aanslagen werden gepleegd. Van tijd tot tijd lazen we in de door de bezetters gecensureerde kranten berichten over executies van verzetsmensen en ook dat er vele gijzelaars gevangen zaten, waarvan er ook een aantal werd geëxecuteerd.

'Pokkentaal'

Op 8 juni 1944 - twee dagen na de invasie van de geallieerden in Normandië - slaagde ik voor mijn eindexamen HBS-b. Ondanks de oorlog werd er toch feest gevierd en er werd daarbij een lied gezongen waarvan het derde couplet luidde:

*'Maar Duits vindt hij een pokkentaal,
Schweinhund und Verdammt nochmal,
Want over een jaartje zal het zijn
Een dode taal, zoals Latijn.'*

Na het eindexamen ging ik met een paar vrienden, waaronder Joop Prinz en een jonge leerling van onze HBS, Wernard van Voorst van Beest op vakantie in de Achterhoek; in Rietmolen bij een boer. Er waren daar ook een paar onderduikers uit het westen. Ik heb daar voor het eerst van mijn leven op een paard gezeten. Het was heel gezellig en er was volop eten! Dat was wat! Het voedsel was immers schaars. Alles was op de bon en de toegewezen hoeveelheden werden steeds minder. Gelukkig waren er voor stadskinderen mogelijkheden om tijdelijk te worden ondergebracht op het platteland. Een voordeel voor degenen die thuis bleven was dat de uitgezonden hun voedselbonnen thuis konden achterlaten en zo was er dus thuis wat meer te eten.

Na mijn eindexamen wilde ik medicijnen gaan studeren maar dat was in oorlogstijd onmogelijk. Door de snelle opmars van de geallieerden in 1944 (Parijs werd op 25 augustus en Brussel op 3 september veroverd) sloegen veel met de Duitsers heulende NSB-ers op 5 september ('Dolle Dinsdag') plotseling op de vlucht. Helaas zou het nog acht maanden duren voor de bezetting zou eindigen.

Vlak voor Dolle Dinsdag had ik een oproep gekregen om me te laten keuren voor de Arbeidsdienst. Dat was een door de Duitsers ingestelde organisatie, die jonge mannen kon verplichten zware arbeid te verrichten in dienst van de bezetter. Maar die keuring ben ik toen niet gegaan en ik heb daar niets meer over gehoord.

Razzia in Schiedam

Op 10 november 1944 werd volkomen onverwacht bekend gemaakt dat alle mannen van 17 tot en met 40 jaar zich moesten melden voor de Arbeidsinzet. Alle straten in Schiedam waren door Duitse soldaten afgezet. Omdat we al lang vermoedden dat er zoiets als een razzia zat aan te komen, hadden we ons daarop voorbereid. We - dat waren Jan en ik - doken letterlijk onder in de kruipruimte onder de vloer in het huis van de familie Prinz. Hun achtertuin grensde aan onze tuin. We hoefden dus niet over straat. En daar in die kruipruimte lagen we dan bij weinig licht een hele dag tesamen met een paar andere leeftijdsgenoten. De afspraak was dat er door de familie Prinz op de grond zou worden gestampt als de Duitsers huiszoeking zouden komen doen, zodat we dan stil zouden zijn.

Halverwege die dag kwam er nog een onderduiker bij. Het was Wernard van Voorst van Beest. Hij woonde in Rotterdam (waar ook razzia's aan de gang waren) en was helemaal naar Schiedam komen lopen met een tas onder zijn arm. Tegen Duitse wachtposten zei hij steeds: 'Ich habe Stunden gegeben und ich gehe mich jetzt fertig machen zu melden.' En dat geloofden ze!

's Middags werd er op de vloer gestampt. Wij allemaal doodstil. De soldaten hebben het hele huis doorzocht; ze zeiden dat ze een jongeman voor het raam hadden zien staan. Dat bleek gelukkig Joop te zijn en die was pas 16 jaar. Toen zei de ene soldaat tegen de ander: 'Komm mit Max.' en ze vertrokken. Achteraf hadden we net zo goed thuis in de Schoolstraat kunnen blijven want daar werd toevallig geen huiszoeking gehouden. We bleven nog een paar dagen ondergronds, toen doken we weer op.

BEVEL.

Op bevel der Duitse Weermacht moeten alle mannen in den leeftijd van 17 t/m 40 jaar zich voor den arbeidsinzet aanmelden.

Hiervoor moeten **ALLE** mannen van dezen leeftijd onmiddellijk na ontvangst van dit bevel met de voorgeschreven uitrusting op straat gaan staan.

Alle andere bewoners, ook vrouwen en kinderen, moeten in de huizen blijven totdat de actie ten einde is. De mannen van de genoemde jaargangen, die bij een huiszoeking nog in huis worden aangetroffen, worden gestraft, waarbij hun particulier eigendom zal worden aangesproken.

Bewijzen van vrijstelling van burgerlijke of militaire instanties moeten ter contrôle worden meegebracht. Ook zij, die in het bezit zijn van zulke bewijzen, zijn verplicht zich op straat te begeven.

Er moeten worden medegebracht: warme kleding, stevige schoenen, dekens, bescherming tegen regen, eetgerei, mes, vork, lepel, drinkbeker en boterhammen voor één dag. Medegebrachte fietsen blijven in het bezit van den eigenaar.

De dagelijkse vergoeding bestaat uit goeden kost, rookartikelen en vijf gulden.

Voor de achterblijvende familieleden zal worden gezorgd.

Het is aan alle bewoners der gemeente verboden hun woonplaats te verlaten.

Op hen, die pogen te ontvluchten of weerstand te bieden, zal worden geschoten.

Het Bevel voor de arbeidsinzet van november 1944. Het werd vlak voor de grote razzia's huis aan huis afgegeven in Rotterdam, Schiedam, Den Haag, Voorburg en Rijswijk.

En toen begon de laatste oorlogswinter. Steeds meer van mijn broers en zussen waren na een poosje niet meer thuis. Karel zat in Liesbosch bij Breda op het Groot Seminarie; Bob was in Zuid-Limburg; Riet ging in januari 1945 met een boot naar Amsterdam, ze bleef daar tot na de bevrijding; Toos zat vanaf februari 1945 in Dalen bij Coevorden; ze werd in april 1945 bevrijd; Huub was in Albergen op de boerderij van de familie Pouwels en Jos was van februari tot eind juni 1945 te gast bij bakker Groothuis in Almelo.

Ondervoed

Mijn broer Jan en ik moesten wel thuis blijven, we waren immers ondergedoken, oftewel illegaal thuis. Jan was door ondervoeding heel slap geworden; hij lag heel vaak op bed. Francien en Hans waren ook nog thuis. We waren dus, inclusief Wernard, met zijn zevenen. Heel naar was dat we lange tijd niets hoorden van elkaar, met name niet van Karel en Bob. Eten was er zeer weinig. Verwarming was een groot probleem. Er waren geen kolen te krijgen, gas was er niet. We stookten hout in een klein kachelkje (we noemden het een 'zomerkachelkje'). We reden met een handkar naar het tussen Schiedam en de Maas gelegen Sterrebos en daar zaagden we bomen om ondanks een groot bord 'Op houtdieven wordt geschoten'.

Van het bos was aan het einde van de oorlog bijna niets meer over; nagenoeg alle bomen waren omgezaagd en opgestookt.

Pa kwam een keer thuis (hij was helemaal naar de zaak in Rotterdam gelopen) met in zijn aktetas een groot stuk vlees dat hij in de stad bij een kennis had kunnen kopen. Toen hij dat, zittend aan tafel, uitpakte begon hij ineens te huilen. Ik was daar zeer van onder de indruk. Ik fietste wel eens naar Kethel waar ik van de ouders van mijn klasgenoot Geert van Leeuwen een bord pap kreeg.

Buk-shag

Doordat tabak behoorde tot de koloniale waren, die niet meer konden worden aangevoerd, waren echte sigaren en sigaretten niet verkrijgbaar. Ja, wel soms nog op de zwarte markt tegen woekerprijzen. Wie roken wilde moest het jarenlang doen met slechte surrogaten of met 'eigen kweek', tabak van zelf geteelde tabaksplantjes, die ook niet veel voorstelden. Veel mensen - van welgestelden tot arme sloebers - waren zo verslaafd aan het roken, dat zij op straat tussen de voegen van de trottoirtegels uitkeken naar peuken van sigaretten. Die namen ze mee naar huis en draaiden van een groot aantal peuken een nieuwe sigaret. Buk-shag zo werd die peukenoogst genoemd.

Ondanks alle narigheden vierden we 5 december 1944 met heel veel surprises en gedichten uitvoerig Sinterklaas met één Piet en twee Klazen want de wereld stond toch op zijn kop! Op 29 december 1944 was pa 25 jaar aannemer. Ook dat werd gevierd. Van zijn medefirmant oom Arnold kreeg hij een heel grote fles slaolie aangeboden. Het laatste oorlogsjaar was voor onze ouders een ware beproeving. Wij vonden dat onderduiken wel spannend maar voor hen was het vooral een angstige tijd. Ze hebben er vaak uren van wakker gelegen; dat vertelden ze ons pas later.

Hongerwinter

De bevrijding liet nog lang op zich wachten. De hongerwinter eiste duizenden slachtoffers, vooral in de steden. Ook een oud-buurvrouw aan de Nassaulaan, juffrouw De Haan, is van de honger gestorven. In januari 1945 kregen we slechts 1 kilo aardappelen en 500 gram brood per week. Dat brood zag er niet smakelijk uit omdat er gemalen bonen in moesten worden verwerkt. En verder moest je maar suikerbieten eten! En dat was niet te eten. Ma bereidde wel stroop uit die bieten, maar de pulp die dan overbleef kon ik niet door mijn keel krijgen.

Ik ging fietsen naar het Westland en kwam dan soms met spruiten of - toen het voorjaar begon te worden - met een bosje radijs thuis. Soms kon ik in Kethel zwart (clandestien) wat paardenvlees kopen. Voor jenever was ook wel eens wat te koop; aardappelen of meel. Tegen het eind van de hongerwinter vertrok Wernard naar Vlaardingen.

Zweeds brood

In maart 1945 werd vanuit Zweden meel naar ons land gestuurd. Het Zweedse brood dat ervan werd gebakken, was zeer welkom. In april werd er door Amerikaanse bommenwerpers voedsel uitgeworpen. De Vesting Holland was toen al geheel afgesloten van het Duitse Rijk van Hitler. Eindelijk capituleerde Duitsland op 5 mei na de zelfmoord van de Führer in zijn bunker in Berlijn. Op vrijdag 4 mei - de verjaardag van Jan - werd de dood van Hitler bekend gemaakt. Het was een geweldige bevrijding! We gingen de straat op en feliciteerden elkaar. Toch voelden we ons niet veilig, vlak bij ons in de Warande lagen nog Duitse militairen. Op 5 mei gingen uiteindelijk de vlaggen uit en was heel Schiedam in feeststemming. De heer Prinz, de vader van Joop, in wiens huis we ondergedoken waren geweest, bleek een leidende functie te hebben bij de ondergrondse strijdkrachten. Hij had ons dat nooit verteld. De padvindsters en verkenners werden gevraagd mee te helpen met het lossen van de schepen die het gedropte voedsel aanvoerden. Ik heb daar ook bij kunnen helpen; de boot lag in de Nieuwe Haven.

Heel druk was het dagenlang op de Koemarkt. Iedereen vierde daar zingend en hossend feest, uitkijkend naar de bevrijders, de geallieerden, die vanuit Rotterdam moesten komen. Pas op 7 mei kwamen de eerste Canadezen. Onze kapelaan Koopman, die in november 1944 met de Nederlandse dwangarbeiders naar Westfalen was meegegaan om ze daar bij te staan, kwam in een geallieerd militair uniform terug naar Schiedam fietsen; hij werd als een held ontvangen. Vrij snel werden door de Binnenlandse Strijdkrachten (BS) veel NSB-ers en landverraders gearresteerd, die onder meer werden ondergebracht in een loods bij een scheepswerf. Ik ben daar een keer geweest om een boodschap door te geven. Ik heb daar toen honderden gevangenen gezien en er vonden verhoren plaats. In de jaren erna zijn ze berecht. Het duurde nog lang voor ons gezin weer compleet was. Het meest indrukwekkend was de thuiskomst van Bob. Op een namiddag kwam hij aan, achterop een motor. Hij stapte af en keek door het raam naar binnen. Hij wist niet of we nog leefden. Ik zal dat weerzien nooit vergeten. Daarna kwam het normale leven weer langzaam op gang. In een vrij land.

Een aantal gegevens in bovenstaand verhaal is ontleend aan:

- Sint Franciscus College 1919-1969 door dr. Aug. Cuypers (1969).
- Schaduwen over Schiedam. Gebeurtenissen en belevenissen tijdens de bezettingsjaren 1940-1945 onder eindredactie van Bas van Bochove, Ser Louis en Herman Noordegraaf (1995).
- Speelfim, Encyclopedie (1984).

1930 –1945, SCHIEDAMSE ARTSEN IN CRISIS- EN OORLOGSTIJD

S.J. Rosman

Groepsfoto Schiedamse artsen eind 1940.¹ Daarop zijn van links naar rechts te zien: op de onderste rij R.H.M. Geerdes, A. Hoogendijk, A.H. de Bruyn, D. Ris sr. (rustend arts), dr. A.D. de Leeuw, H.C. v.d. Broek, J.A.H. v.d. Berg. Middelste rij: J.C.W. Groenewegen, dr. J.C. van Vliet (chirurg Gemeenteziekenhuis Schiedam), dr. J.J. Risseeuw (KNO arts te Rotterdam), dr. D.W. Duyster (internist), W.T.P. Nijenhuis, F. de Stoppelaar (arts consultatiebureau tbc bestrijding), J. Ris jr., dr. H.J. Ormel, W.H.F. Meijer. Bovenste rij: P.J.W. Beukers, J. van Buren, naam onbekend (gemeentearts?), P. van der Kuy (arts te Kethel), J.J.G. de Maeyer, A. van der Griend, G. in 't Veld, D. Houthuizen jr.. Niet op de foto staat W.A. de Ridder, die zich in 1937 in Schiedam vestigde als huisarts.

Op het eerste gezicht bijzonder, een foto van een groep artsen. Het beeld dat de niet-medische wereld van zijn of haar huisarts heeft is doorgaans dat van een tamelijk solitair werkend persoon. In ieder geval in de periode dat deze ploeg zich op de gevoelige plaat liet vereeuwigen. Werkend vanuit zijn of haar woning; het gangbare beeld voordat de groepspraktijk werd uitgevonden. De foto moet genomen zijn na de demobilisatie van het zevental dat bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog als militair arts dienst deed, daarom (met aan zekerheid grenzende

waarschijnlijkheid) eind 1940. De meesten van de gefotografeerden behoorden tot de *Schiedamsche Vereniging van Huisartsen*. Volgens dokter G.W. Ormel was het motief om een groepsfoto te laten maken, gelegen in het besef dat zij mogelijk niet allemaal het einde van de oorlog zouden halen. Daarnaast noemde hij als reden: het terugtreden van dokter D. Ris.

De artsen begrepen maar al te goed dat het verdere verloop van de oorlog voor hen extra riskant kon zijn. Ingeval er bij oorlogshandelingen slachtoffers zouden val-

len, zou op hen een zware verantwoordelijkheid rusten om de gevolgen zo veel mogelijk te beperken. Aard en omvang van de onheilen waren niet te voorzien. Men kon er alleen maar het beste van hopen. Echter, het ergste moest worden gevreesd.

De foto is een uitdaging het werkterrein evenals de verdere activiteiten van de Schiedamse artsen in beeld te krijgen.

De eerste decennia van de twintigste eeuw

Ten tijde van de overgang van de negentiende naar de twintigste eeuw zijn er veel ontwikkelingen gaande op het terrein van volksgezondheid en gezondheidszorg. Tweede helft mei 1899 vergadert de Gemeenteraad van Schiedam over de toekomst van het Stadsziekenhuis en de positie van het Burgerlijk Armbestuur (BA) daarin. De raad besluit tot een fundamentele verandering. De Commissie voor het Ziekenhuis uit het BA wordt opgeheven en een verordening op het ziekenhuis vastgesteld.

De ingangsdatum is 1 augustus 1899. De instelling wordt omgevormd van ‘gasthuis voor armlastigen’ tot algemeen ziekenhuis. Er komt een nieuwe bestuurscommissie waarvan de leden worden benoemd door de Gemeenteraad. Twee uit haar midden en twee burgerleden. Voorzitter van de commissie is een lid van het College van Burgemeester en Wethouders. Nu ook ‘betalende’ patiënten worden opgenomen, blijkt al spoedig dat de opnamecapaciteit van de beschikbare accommodatie beperkt is. Volgende stap: vervanging van het stadsziekenhuis aan de Laan. Aan de Nassaulaan wordt een nieuw Gemeenteziekenhuis gerealiseerd. Het gebouw wordt in 1919 in gebruik genomen. Het jaar dat geldt als het begin van het interbellum, de periode tussen de Eerste- en de Tweede Wereldoorlog.

Het interbellum

Schiedam groeit in het interbellum stevig. Van ongeveer 40.000 inwoners tot circa 55.000 in de eerste tien jaar na 1919. De

komst van de grote scheepswerven en in hun kielzog de toeleveringsbedrijven, zorgen voor een snelle groei van het aantal inwoners. Gelijktijdig breidt ook het aantal huisartsen zich uit. Als begin 1931 de huisartsen W.F.H. Meijer en A.L.J. Kunze zich vestigen komt hun aantal op twaalf. Deze uitbreiding van het aantal huisartsen maakt het mogelijk om de zondagsdienst voor de huisartsen te verlichten en voor de waarneming van drie naar vier groepen te gaan. Dokter Kunze start zijn praktijk aan het adres Koemarkt 2. Destijds een belangrijk en druk verkeersplein in de hoofdroute Rotterdam-Westland. Geen wonder dat daar nog wel eens een ongeval gebeurde en vervolgens in de kranten te lezen valt dat door dokter Kunze eerste hulp is verleend.

In november 1926 wordt door de gemeenteraad een nieuwe instructie voor de gemeentegeneeskundigen vastgesteld. Gemeentearts A.H. de Bruijn constateert bij die gelegenheid: “*We hebben nu een organisatie, die men een kleinen geneeskundigen dienst zou kunnen noemen.*”. Het zal echter nog meer dan tien jaar duren voordat werkelijk een Gemeentelijke Geneeskundige en Gezondheidsdienst (GG&GD) wordt gevormd. In 1928 wordt een tweede ziekenhuis, van de R.K. Noletstichting, in gebruik genomen.

De crisisjaren,

De tweede helft van het interbellum, de jaren 1929 – 1940, wordt gekenmerkt door de wereldwijde economische crisis. Het aantal werklozen in Schiedam is groot. Ietegenstaande deze tegenwind stijgt het inwonertal in die jaren van 55.000 in 1930 tot 65.000 in 1940. Er worden grote aantallen woningen gebouwd om al deze mensen te huisvesten. Parallel aan deze ontwikkeling neemt ook nu weer het aantal huisartsen toe, namelijk van twaalf tot zestien in 1939. Bij het doornemen van de kranten van die jaren vallen de vele activiteiten van de Schiedamse artsen op, die zij allen naast hun

praktijkwerkzaamheden doen. We komen hun namen tegen bij veel beroepsgerelateerde organisaties zoals: de bloedtransfusiedienst, de tuberculosebestrijding, de vele EHBO-cursussen, het Rode Kruis, sportkeuringen en bij de kruisorganisaties. In maart 1928 start de ledenwerving voor het Rooms-Katholieke *Wit-Gele-Kruis*, een organisatie voor kraamhulp en wijkverpleging. In de *Nieuwe Schiedamsche Courant* van 10 maart 1928 worden hoofddoel en reglement van de nieuwe organisatie, die de wijk- en kraamverpleging per 1 mei 1928 van de zusters Dominicanessen gaat overnemen, beschreven. In hetzelfde jaar, op 4 mei, houdt het Groene Kruis afdeling Kethel in *De Vergulde Valk* haar eerste jaarvergadering. De afdeling Schiedam van het Groene Kruis belegt op 17 juni 1930 in Musis Sacrum háár eerste ledenvergadering. Laatstgenoemde kruisvereniging sticht vervolgens een *Fonds voorzorg Ziekenhuisverpleging en Operatiekosten*, dat in korte tijd naar meer dan 6.000 leden groeit. De crisisjaren doen hun invloed op de volksgezondheid gelden. Werkloosheid en armoede leiden tot lichte ondervoeding bij de schoolkinderen zodat bijvoeding voor vele kinderen gewenst wordt geacht. Dat blijkt uit onderzoek, uitgevoerd door de controlerend geneesheer van de Dienst voor Maatschappelijk Hulpbetoon. Geruime tijd wordt gedurende vijf dagen in de week op de openbare en rooms-katholieke scholen extra voedsel verstrekt aan ongeveer 800 kinderen.²

Vreedzaam samenleven

De vrede is vaak moeilijk te bewaren. Internationaal niet, soms ook plaatselijk niet! Bij een burencrisis in het ieuwsticht bijvoorbeeld. In het tijdschrift *Scyedam* van oktober 1994 schrijft de heer W.G. Kerssemeijer: *“Klaas Verheijen kreeg eens een keer ruzie met een man uit de Bakkerstraat. Het was een erg driftig mannetje die plotseling zijn mes trok en Klaas in zijn hals stak. Nadat men op de EHBO*

post het bloeden zoveel mogelijk gestelpt had, toog men naar Dr. Ormel. “Nou man”, zei de dokter, “als de steek één centimeter meer naar rechts was geplaatst dan had je niet meer geleefd.”.

Gedurende de crisisjaren zijn het niet alleen burenruzies of economische problemen die Schiedam bezighouden. De ontwikkelingen in nazi-Duitsland waar Adolf Hitler in 1933 aan het bewind is gekomen baren allengs meer zorg. Nederland voert een neutraliteitspolitiek. Dat neemt niet weg dat Gusto mijnenvegers bouwt en op de werf Wilton-Fijenoord (WF) in 1936 de kruiser *De Ruyter* door H.M. Koningin Wilhelmina in dienst wordt gesteld. Een bijzonderheid aan boord van deze kruiser is een katapultinstallatie en twee Fokkers C.XI-waterverkenningsvliegtuigen.

Tegen het einde van de Eerste Wereldoorlog zijn vliegtuigen een belangrijke rol gaan spelen in de oorlogsvoering. Sindsdien ontwikkelt de luchtvaart zich snel. Zo volgt eind 1934 heel Nederland gespannen de befaamde internationale luchtrace naar Australië waaraan de KLM met toestel *De Uiver* deelneemt en als winnaar uit de bus komt. De vooruitgang in de luchtvaart heeft een positieve, maar ook een negatieve kant. De toenemende dreiging van oorlogsgeweld vanuit de lucht noopt, vanwege de herbewapening in Duitsland, tot het nemen van voorzorgsmaatregelen. In april 1936 wordt de Wet op de Luchtbescherming van kracht. De uitvoering van de wet ligt bij de gemeenten. Daarbij is zelfbescherming door de burgerij het sleutelwoord. Dat betekent voor Schiedam in de jaren na de afkondiging onder meer het vormen van een Luchtbeschermingsdienst. Extra inspanning voor de artsen bij de gewenste vergroting van het aantal EHBO-ers.

Eerste hulp

Dat de inspanningen van artsen en EHBO-cursisten en de uitgebreidere ziekenhuisvoorzieningen voor een woon-

Vaandel Transportcolonne Rode Kruis Schiedam. (Collectie Stedelijk Museum te Schiedam.)

werkstad als Schiedam geen overbodige luxe waren bleek helaas op woensdag 21 oktober 1936 toen aan boord van het tankschip *Petrarkis Nomikos* bij de werf Wilton-Fijenoord een ontploffing plaats vond. Er vielen veertien doden en vele gewonden te betreuren.

In een bijeenkomst op zaterdag 6 februari 1937 wordt op deze ramp teruggeblikt. Burgemeester dr. F.L.J. van Haaren memoreert, dat Rijksveldwachter H. Mulder zich bijzonder in moed en offervaardigheid heeft onderscheiden door na de tweede ontploffing op het achterdek van het schip “...den gewonden wachtsman Van den Broek op uw schouders weg te dragen.” amens H.M. de Koningin reikt hij hem de Koninklijke onderscheiding voor menslievend hulpbetoon uit. Aan de brandwachten A. van Eijk en B.W.W. Frederiks de onderscheidingen van het Carnegie Heldenfonds.

Luitenant-generaal Van Munnikrede, hoofd-commissaris van het ederlandse Rode Kruis, brengt hulde aan de doktoren, aan het verplegend personeel, aan kapelaan Haselaar en de mensen van het Rode Kruis.

Vervolgens reikt hij het kruis van verdienste uit aan A. v.d. Berg, waarnemend sectiecommandant W. van Oordt, ploegcommandant, en aan de helpers J.

Bressers, J. de Gelder, D. van der Hoeven en J.C. van der Laan. De medaille van verdienste wordt uitgereikt aan de heer W.H. Stuit Sr, verbandmeester bij Wilton-Fijenoord. Als blijk van erkentelijkheid van het Rode Kruis jegens het werk van de hulpploeg van de werf, wordt aan de heer Van der Jagt een

oorkonde uitgereikt.³

De berichten over de betrokkenheid van de Schiedamse artsen bij EHBO-cursussen en -examens zijn bijkans legio. Bij de EHBO-vereniging Schiedam is dat sinds de oprichting in 1918 en bij de Kethelse sinds 1932.

Actief in de stedelijke samenleving

Ook op andere terreinen dan de volksgezondheid zijn de Schiedamse artsen actief. Dokter de Leeuw is een muziek fenomeen. De *Schiedamsche Courant* van 3 februari 1931 meldt: “*Het kerkkoor der Ned. Hervormde Gemeente geeft onder leiding van de heer A.H. Fagel een concert van gewijde muziek in de Grote Kerk. Solist op het orgel is dokter A.D. de Leeuw.*”. Het is maar een voorbeeld uit vele.

Dokter A. v.d. Griend treffen we op een lezing over zijn ervaringen als scheepsarts. Hij is medisch adviseur van de reddingsbrigade in Schiedam. Muzikaal is hij ook. De *Schiedamsche Courant* van 24 juli 1941 bericht over een orgelconcert door Jacq.P. Bekkers: “*Interessant waren de drie kleine orgelwerkjes van componisten (...) die in de kerk aanwezig waren, n.l. van onzen stadsgenoot dokter. A. v.d. Griend, van wie een Voorspel en Koraal op Ps. 24 : 5 gespeeld werd; van Kees van Kooten (...) en*

van de concertgever zelf.”.

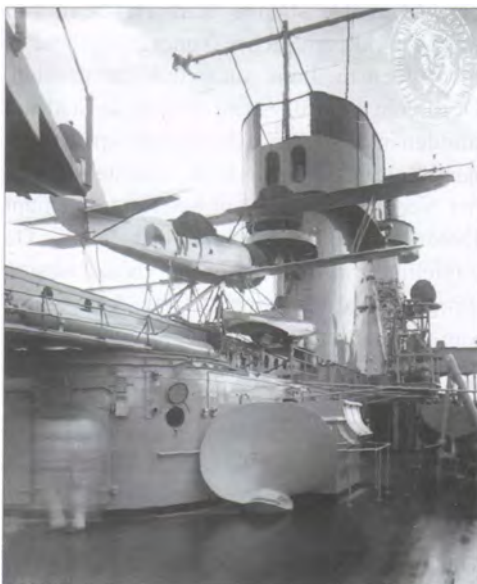
De artsen begeven zich ook op politiek terrein. Enkele van hen komen we tegen op kieslijsten. Weliswaar niet op verkiesbare plaatsen, maar toch. Dokter J.A.H. van den Berg bijvoorbeeld figureert in 1927 op een lijst van de Vrijheidsbond afd. Schiedam. Hij heeft overigens meerdere nevenfuncties, commandant van de Transportcolonne van het Rode Kruis, secretaris van de *Schiedamsche Vereniging van huisartsen* en is actief in de EHBO opleiding. Dokter H.J. Ormel neemt EHBO examens af, voorts treffen we hem op een lijst van de Christelijk-Historische Unie (1931) en arts W.H.F. Meijer komt voor op een lijst van de Vrijheidsbond (1935). Dokter H.C. van der Broek is bestuurslid van de Schiedamse Vereniging tot Bescherming van Zuigelingen en vanaf de oprichting in 1934 jarenlang voorzitter van de Schiedamse Kunstkring.

Oorlogsdreiging neemt toe

De kranten berichten eind augustus 1939 over de grote spanningen in de wereld. De *Schiedamsche Courant* van 28 augustus kopt: *“Spanning duurt onverminderd voort.”*. Hitler zet de zaak op scherp met de eis dat Dantzig onder Duits bestuur dient te worden gebracht en opheffing van de Poolse corridor. In Schiedam worden verdere maatregelen getroffen om mogelijke gevolgen van oorlogsgeweld het hoofd te bieden. Er wordt een noodziekenhuis ingericht. Daarvoor zijn aangewezen vier schoolgebouwen van de St. Willibrordusstichting te weten de bewaarschool en het complex aan de Lange Singelstraat, de St. Aloysius- en de St. Jansschool. Totale capaciteit 198 bedden. De directrice van het St. Jacobs Gasthuis, Mej. M. Kros, wordt tevens directrice van het noodziekenhuis. De hoofdleiding berust bij dokter A.H. de Bruyn, directeur van het Gemeente Ziekenhuis. De Huishoud- en Industrieschool zijn ingericht als militair ziekenhuis.⁴

In de loop van augustus 1939 zijn de

spanningen reden voor de regering om het Nederlandse leger te mobiliseren. De regering roept per de 29e de dienst-plichtigen van de lichteningen 1924 tot en met 1939 onder de wapenen. Voor de Schiedamse artsen heeft dit besluit ingrijpende consequenties. Opgeroepen worden de artsen Van Buren (jongste van het gezelschap, reserve-eerste luitenant), Van der Griend (res.-kapitein), Groenewegen (res.-majoor), Meijer (res. off. gezondheid 1e klasse), Nijenhuis (res. off. v. gez. 1e klasse), Ormel (res.-kapitein) en Ris (res. off. v. gez. 1e klasse). Zeven van de zestien dokters gemobiliseerd! Dat geeft de nodige problemen. Naast het feit dat de “thuisblijvers” moeten zorgen het gewone werk te laten doorgaan, wordt ook verwacht dat zij zich inzetten bij trainingen bedoeld om bij een eventuele vijandelijke aanval de luchtbeschermingsdienst en het Rode Kruis paraat te hebben. Daartoe moet worden getraind. Allerlei oefeningen zoals die van de Luchtbescherming Vak D Gorzenkwartier in april 1940. Daarbij is dokter De Ridder leider van de EHBO post in het Spaarbankgebouw Groenelaan. Eén voorbeeld uit velen.⁵ Al

Vliegtuig aan boord H.M. De Ruyter. (Foto: Collectie S.J. Rosman.)

met al wordt door de mobilisatie en de extra inspanningen voor de civiele verdediging de "gewone" gang van zaken ernstig verstoord. Spreekuren van de afwezige artsen moeten worden waargenomen en de bezetting van de zondagsdiensten is sterk aangetast. De druk wordt enigszins verlicht door het enige tijd kunnen inschakelen van enkele vervangers. De arts K. Bolle vervangt dokter Meijer, S. van Griethuysen vervangt Nijenhuis en D. Ris Sr neemt waar voor J. Ris Jr.

Dokter Ormel ontvangt het Kruis van Verdienste voor moedig en beleidvol optreden aan het 'Zuidfront'. De in de in 2008 uitgebrachte Duitse film *Als Arzt im Fronteinsatz 1939-1943*⁶ vertoont in het begin enkele beelden van de oorlogshandelingen in de opmars van het Duitse leger vanuit Limburg naar Rotterdam en de strijd om de bruggen op deze route.

Het zijn beelden van de Duitse inval door Legergroep B die onder leiding staat van Generaal Von Bock. Zij moesten de Nederlandse troepen uitschakelen en onder andere de bruggen bij de Moerdijk en bij Dordrecht/Zwijndrecht veroveren en beveiligen. De stafarts Karl Trautman van de meetrekkende geneeskundige eenheid is niet alleen medicus, maar ook cameraman. Dordrecht is in dit strijdverloop de stad die midden in de strijd om de bruggen op de route naar Rotterdam ligt. De troepensterkte van het Nederlandse leger in het Kantonnement Dordrecht bedraagt bijna 1500 man. De zuidelijke militaire medische voorzieningen zijn gevestigd in Dordrecht. Het ziekenverblijf van het kantonnement bevindt zich aan de Vriesestraat. De complete leiding van deze voorzieningen berust bij de Schiedamse huisarts, kapitein dokter H.J. Ormel, reserve officier van gezondheid 1e klas. Hij is tevens kantonnementsarts. De totale bezetting van de staf telt twaalf personen,

De totale bezetting van de staf telt twaalf personen, onder wie twee artsen. Het aantal beschikbare bedden bedraagt 670, medicijnen en verbandmateriaal zijn in voldoende mate

aanwezig, militaire auto's voor gewondenvervoer niet. De snelle opmars van het Duitse leger en het grote aantal slachtoffers zijn een groot probleem voor dokter Ormel en zijn mensen. Hij kampt met personeelstekort en heeft geen militaire ziekenauto's beschikbaar. Als noodvoorziening wordt niet-militair materieel ingezet na te zijn voorzien van witte vlakken met een rood kruis. Ziekenhuispersoneel en leden van de EHBO worden ingeschakeld.

Er melden zich artsen en ook burgervrijwilligers voor de gewondenverzorging. Al met al krijgen zij de zieken- en gewondenverzorging redelijk goed voor elkaar. Doordat een hospitaal onder vijandelijk vuur komt te liggen wordt de situatie op een gegeven moment zo nijpend, dat er geëvacueerd moet worden. Veel gewonden worden naar een veiliger onderkomen gebracht. Als blijk van waardering voor zijn moedig optreden ontvangt dokter Ormel later het Kruis van Verdienste. Dit kruis kan worden toegekend aan Nederlanders die zich "*in verband met vijandelijke actie door moedig en beleidvol optreden hebben onderscheiden.*" Een Nederlandse onderscheiding ingesteld door de Nederlandse Regering in Londen bij Koninklijk Besluit van 20 februari 1941. Dokter Ormel ontvangt dit ereteken op 26 juli 1948 uit handen van Prins Bernhard.⁷

Kruis van Verdienste.

Schiedam onder de gesel van de oorlog

Tijdens de Duitse inval in Nederland vallen op 14 mei 1940 ook bommen in het gebied achter het station Schiedam en aan de Parallelweg. Er worden 82 woningen getroffen, 34 woningen worden onherstelbaar vernield en 48 min of meer ernstig beschadigd. Behalve de gewonden die er zijn, vallen er ook acht dodelijke slachtoffers te betreuren onder de bewoners van de Parallelweg. Een lange straat met zo'n kleine driehonderd woningen. Ook overleven drie personen uit Overschie en vijf dienstplichtige militairen deze aanval niet. Voorts worden enkele aan de Overschieseweg gevestigde bedrijven getroffen, onder andere de zakkenfabriek van de gebroeders J. & W. Goode. De gebroeders raken daarbij zwaar gewond. De bewoners van de Parallelweg worden geëvacueerd. In de dagen erna voegt zich nog een stroom Rotterdamse evacués daarbij. In het R.K. scholencomplex aan de Lange Singelstraat is een medisch meldpunt ingericht. De heer S. Nipius, chef afdeling bevolking en de heer B. Loer Mzn leveren een belangrijke bijdrage aan de registratie en opvang van geëvacueerden. Evacuatie brengt risico's voor de volksgezondheid met zich mee. Om vast te stellen dat er geen besmettingsgevaar is voor de nieuwe verblijfsomgeving vindt geneeskundig onderzoek plaats door mejuffrouw dokter J. van Haaften, schoolarts en een vijftal Rotterdamse artsen. In de eerste tien dagen na de bombardementen vond medische intake plaats van 1001 personen van de Parallelweg en 2898 personen uit Rotterdam. Daarna neemt de stroom snel af. Op 20 mei 1940 zijn in het noodziekenhuis twintig patiënten, de meesten uit Rotterdam, opgenomen. Op 31 mei wordt de laatste patiënt ontslagen. Voor een deel komen de gebouwen weer ter beschikking van het onderwijs, met dien verstande dat het noodziekenhuis voor een deel intact blijft met een capaciteit van 87 bedden.⁸ Huisarts B.W. Bussemaker en mevrouw C.L.M. Duyster-Jamin komen in januari respectievelijk april 1941 de

gelederen van de medici versterken. Voor de zondagsdienst gaat het aantal groepen daardoor van vier naar vijf.

De aanwezigheid van scheepsbouw en -reparatie in Schiedam heeft in de jaren na 1940 ook een aantal bombardementen door de geallieerden tot gevolg waarbij onder burgerbevolking en werfpersoneel doden en gewonden te betreuren zijn. Op 18 april 1941 is er een aanval op Wilton-Fijenoord waarbij ook woonhuizen in Schiedam-West worden getroffen. Vervolgens op 28 augustus 1941 is Wilton weer doelwit. De Duitse luchtafweer schiet twee vliegtuigen neer. Een van die toestellen maakt bij Kethel een noodlanding. Dokter van der Kuij is er snel bij en kan de drie bemanningsleden, die lichtgewond zijn, snel de eerste hulp verlenen. De Duitsers, eveneens snel ter plaatse, nemen de Britse militairen gevangen. Ook in 1942 en 1943 zijn er bombardementen waarbij doden en gewonden zijn gevallen en handelend moet worden opgetreden.⁹

Dordrecht mei 1940.

Artsenverzet

De Duitse bezetting heeft vergaande consequenties voor het functioneren van de medici en de instellingen op het terrein van de gezondheidszorg. De gezondheidszorg is in de loop van vele decennia opgebouwd via

een sterke inbreng uit het particulier initiatief. Door verzekeraars, maar vooral ook door ‘onderlinge’ verzekeringen en voorzieningen voor hulp bij ziekte. De ‘zorgorganisatie’ die de bezetter voor ogen staat moet ‘orde’ brengen in de veelheid van voorzieningen en controle op de medische wereld. De zorg is bedoeld voor diegenen die volgens de rassenleer ‘waardevol’ zijn. Invaliden, zwakzinnigen, krankzinnigen, blinden en ouden van dagen behoren daar volgens hen niet toe - zieken wèl. Althans voorzover zij ‘Ariër’ zijn en Joden dus bijvoorbeeld niet. In 1941 wordt de Ziekenfondswet ingevoerd, een verplichte verzekering naar Duits model, voor alle Nederlanders met een inkomen beneden een bepaalde loongrens. In het Derde Rijk waren artsen in nationaal-socialistische organisaties zoals in dit geval de “*Arztekammer*” ondergebracht. Als het hoofdbestuur der Nederlandse Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst onder Duitse druk een NSB’er, tevens lid van de ederlandse SS, in zijn midden opneemt ontstaat in de zomer van 1941 de artsenverzetsorganisatie Medisch Contact (‘MC’). Deze informele organisatie gaat een belangrijke rol spelen in de opstelling van de artsen ten opzichte van de bezetter. In het daaropvolgend najaar wordt bekend dat een ‘Artsenkamer’ zal worden ingesteld die onder leiding van een NSB’er komt te staan. Voorafgaande aan de oprichting ervan berichten de ederlandse artsen in een protestbrief aan rijkscommissaris Seyss-Inquart:

“Gebonden als wij ons weten aan de eed of de plechtige belofte waarmee wij ons ambt hebben aanvaard, gevoelen wij ons verplicht, u te verklaren dat wij trouw zullen blijven aan de hoge normen waarop sinds mensenheugenis ons beroep heeft gerust en dat wij in de uitoefening van ons beroep nimmer andere overwegingen zullen kunnen laten gelden dan zulke welke gerechtvaardigd zijn door ons geweten, ons plichtsbesef en onze wetenschap.” Dat de artsen niet van

plan waren bevelen en aanwijzingen van de leider van de Artsenkamer op te volgen merkten op 25 maart 1943 de stadgenoten die naar de dokter gingen. Op het naambord was het woord arts, op initiatief van het MC, doorgestreept of afgeplakt. Op de dag ervoor had het merendeel van de ederlandse artsen aan de autoriteiten een gelijkkluidend briefje geschreven: *“Bij deze deel ik u mede dat ik met ingang van heden afstand doe van mijn bevoegdheid tot uitoefening van het beroep van arts in de zin van artikel 5 lid 2 der Artsenverordening”*. Het was als een demonstratieve actie te beschouwen want volgens een oud, in ander verband uitgesproken, arrest van de Hoge Raad blijft een arts op grond van de door hen afgelegde examina volledig gerechtigd tot het uitoefenen van ‘beroepsdaden’.¹⁰ *“Schaduwten over Schiedam”* vermeldt op pag. 106: *“... vrijwel alle artsen deden er aan mee. In Schiedam waren dat ondermeer de schoolarts dr. J.A. van Haafden, de specialist dr. D.W. Duyster en mevrouw C.L.M. Duyster-Jamin, de huisartsen J.A.H. van de Berg, P.W.J. Beukers, H.C. van de Broek, A.H. de Bruyn, J. van Buren, R.H.M. Geerdes, A. van de Griend, J.C.W. Groenewegen, W. Hoekstra, A. Hoogendijk, D.L. Houhuysen, A.L.J. Kunze, P. van der Kuij uit Kethel, A.D. de Leeuw, J.J.G. de Maeyer, W.H.F. Meijer, W.T.P. Nijnhuis, G.J. Ormel, W.A. de Ridder, J. Ris en G. in ‘t Veld. De artsen Van den Berg, Geerdes en Nijnhuis worden gearresteerd, verhoord en na een week weer vrijgelaten. In augustus 1943 worden voor de tweede maal artsen opgepakt. Nu betreft het de medici Duyster, Duyster-Jamin en In ‘t Veld. Via de gevangenis van de SD aan het Haagse Veer in Rotterdam komen ze in het concentratiekamp Amersfoort terecht. Het drietal komt na zes weken weer vrij”*.

Over een geheel andere vorm van verzet, waarbij een Schiedamse arts was betrokken, vertelde destijds J. (Hans) Donkervoort (overleden in 2005), in *“Schaduwten over Schiedam deel 2”*. Zijn vader kreeg van

een bekende een persoonsbewijs met een Duits stempel te leen. Het stempel werd nagemaakt en daarmee werden vervalste persoonsbewijzen van een stempel voorzien. Donkervoort: *“Voor mij was er nu een spannende tijd aangebroken, want ik moest van mijn vader de persoonsbewijzen die vervalst waren, zo snel mogelijk naar het huis van Rietveld brengen..... Ik heb deze koeriersdienst, in korte broek om nog jonger te lijken, midden in de winterdag nog wat keren moeten herhalen. Tweemaal met een pakje naar het huis van dokter Groenewegen in de Burgemeester Knappertlaan en tweemaal naar Tinus Trouwborst die ook in het westen van Schiedam woonde.. Ik heb in totaal zo'n honderdvijftig vervalste persoonsbewijzen bij de bovengenoemde heren gebracht”.*¹¹

Hongerwinter

De Nederlandse regering in Londen roept in september 1944 op tot een algemene spoorwegstaking. Het doel ervan is de Duitse troepentransporten in Nederland te belemmeren. Als represaillemaatregel verbiedt de Duitse bezetter voedseltransporten naar het westen van het land. In november 1944 wordt vervoer over water weer toegestaan; toch bleef er een groot voedseltekort. Op het dieptepunt van de Hongerwinter is maar 400-800 calorieën per dag beschikbaar; minder dan een kwart van het noodzakelijke voor een volwassene. De winter valt in 1944 vroeg in en is ook streng. Te weinig eten en geen mogelijkheden voor een goed lichaamsverzorging doeneen zware aanslag op de volksgezondheid. De artsen en alle medewerkers in de gezondheidszorg zetten alle zeilen bij, maar kunnen niet voorkomen dat er veel slachtoffers vallen. Op 5 mei 1945 is eindelijk de bevrijding daar. De Schiedammers in het algemeen, maar eveneens hun artsen, hebben een zware tijd achter de rug. De gevolgen blijven na de bevrijding nog enige tijd merkbaar. De ziekenhuizen liggen op Bevrijdingsdag vol en het noodziekenhuis aan de Lange

Jubileumtegel EHBO-Kethel. (Collectie Historische Vereniging Schiedam.)

Singelstraat is alweer geruime tijd in gebruik. Het hulpkorps van het Rode Kruis heeft daar enkele weken later, op 29 mei 1945, de honderdste patiënt doen opnemen.

De naweeën van de oorlog voor de volksgezondheid zijn er in mei 1945 volop en zullen zich nog heel lang doen gevoelen. De artsen zullen er op hun spreekuren nog veel mee te maken krijgen.¹²

In 1940 waren de Schiedamse artsen van gedachte dat het welhaast ondenkbaar was dat zij allen de bevrijding zouden meemaken. Welhaast wonder boven wonder blijkt dat op 5 mei 1945 wel het geval te zijn!

Literatuur

B. van Bochove, S. Louis en H. Noordegraaf, *Schaduw en over Schiedam. Gebeurtenissen en belevenissen tijdens de bezettingsjaren 1940-1945* (Schiedam 1995).

B. van Bochove, S. Louis en H. Noordegraaf, *Schaduw en over Schiedam. Nog meer verhalen en foto's uit de bezettingstijd II* (Schiedam 1996).

De Schiedammer, 29 mei 1945.

H. Noordergraaf, 'Mevrouw Koeten-Ooms, Het eerste vrouwelijke gemeenteraadslid van Schiedam', *Scyedam, Jaargang 22, nr. 3, mei 1997*.

Het Parool, 29 mei 1945.

L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog V*, maart '41-juli'42, twee helften (Den Haag 1974).

Ch.A. Poll, G. van der Feijst en H. van der Sloot, *Het verhaal van een vijftigjarige* (Schiedam 1978).

Polar Film Medien GmbH Januar 2008 - DVD-Video. Collectie Dirk Docter.

Schiedamsche Courant, diverse jaargangen.

Scyedam, jaargang 22, nr. 3, mei 1997.

Noten

1. Een klein aantal namen van de artsen op de foto was al bekend. Met medewerking van de heren G.W. Ormel (rustend huisarts) en Henk Jan Ormel (dierenarts, lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal), resp. zoon en kleinzoon van dr. H.J. Ormel, huisarts, die in de middelste rij op de foto staat, en voorts met behulp van oude adresboeken hebben we de beschrijving bijna geheel kunnen completeren.

2. H. oordergraaf, 'Mevrouw Koeten-Ooms, Het eerste vrouwelijke gemeenteraadslid van

Schiedam', *Scyedam, Jaargang 22, nr. 3, mei 1997*

3. Schiedamsche Courant, 21 en 31 okt., 2 nov., 4 dec.1936, 8 febr. 1937.

4. Schiedamsche Courant, 21 mei1940.

5. Schiedamsche Courant, 23 april 1940.

6. Polar Film Medien GmbH Januar 2008 - DVD-Video. Collectie Dirk Docter.

7. Het Parool / De Schiedammer, 23 juli 1948.

8. Schiedamsche Courant, 23 en 31 mei 1940.

9. B. van Bochove, S. Louis en H. oordegraaf, *Schaduwen over Schiedam. Gebeurtenissen en belevenissen tijdens de bezettingsjaren 1940-1945* (Schiedam 1995) 129 e.v.

10. L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog V*, maart '41-juli'42, twee helften (Den Haag1974).

B. van Bochove e.a., *Schaduwen over Schiedam*, 106.

11. B. van Bochove, S. Louis en H. Noordegraaf, *Schaduwen over Schiedam. Nog meer verhalen en foto's uit de bezettingstijd II* (Schiedam 1996) 146.

12. Het Parool, 29 mei 1945; De Schiedammer, 29 mei 1945.

MONDELINGE HISTORISCHE DOCUMENTATIE (12)

F.C. Noordegraaf sr.

Een gevelsteen ingemetseld in het Slachthuis

Nu er in de plaatselijke pers naarstig geschreven wordt over het sluiten van het Openbaar Slachthuis van de "Keuringskring Schiedam", zoals dat officieel heet (omvat de gemeenten Schiedam, Vlaardingen, Maasland en het slopen van het toch wel monumentale complex, hoop ik, dat de gevelsteen, die in de muur links van de ingang van de grote vleeshal is ingemetseld, behouden kan blijven.

Op die steen staat een neerstortend vliegtuig afgebeeld met de woorden: "In vertrouwen verder bouwen". Verder staan op die steen een datum en de naam van de toenmalige burgemeester Van Haaren.

Ik meen, dat kort voor het uitbreken van de oorlog, in het voorjaar van 1940, met de bouw van het "abattoir" (zoals het door de gebruikers algemeen genoemd wordt) begonnen is. In het voorjaar, of in de zomer van 1941 werd een Engelse Wellington-bommenwerper, die trachtte Wilton te bombarderen, door de Duitse luchtafweer neergeschoten. Het toestel belandde, ongelukkigerwijs, boven op het dak van het abattoir. Op dit dak lag een grote partij kurkplaten, die toentertijd gebruikt werden om de grote

koelcel van het gebouw te isoleren. Een grote brand was het gevolg en de bouw werd anderhalf jaar vertraagd.

Kort nadat de bouw was hervat, plaatste de burgemeester de bovengenoemde gedenksteen. Dat zal waarschijnlijk een van de laatste daden van burgemeester Van Haaren zijn geweest, voordat hij werd afgezet en vervangen door Draayer.

Ik denk, dat veel mensen, die het abattoir bezoeken of er werken, niet weten wat de betekenis is van die gevelsteen en waarom die steen daar werd ingemetseld.

In 1944 werd het abattoir in gebruik genomen. Enkele maanden later werd het weer gesloten, in verband met de sterk toegenomen activiteiten van de geallieerde luchtvloten, die de scheepswerven en de havens langs de Nieuwe Waterweg dikwijls als doelwit hadden. Soms was er drie of vier keer per dag luchtalarm. In het begin vloog iedereen naar de kelder in het gebouw. Maar volgens mijn vader, die blokleider was bij de vleesindustrie en dus dagelijks in het abattoir was, schudde die kelder op zijn fundamenten bij het veelvuldig inslaan van bommen in de nabijheid (het abattoir zelf is in die tijd nooit getroffen). Dit schijnt zo'n zenuwslopende situatie te zijn geweest, dat

iedereen na die eerste weken bij het loeien van de sirenes op een draf naar de B.K.-laan of Vlaardingerdijk rende, om maar zo ver mogelijk uit de gevarenszone te komen. Er is in die weken daar menig hardlooprecord gebroken.

Het aantal ziekmeldingen steeg met de dag; mijn vader, die ik nooit ziek heb gekend, werd maagpatiënt en bleef maar liever thuis: "Want daar is het geen doen", zei hij, "een zenuwentroep!"

Als gevolg van deze gebeurtenissen is toen het oude gebouw

van de Vleeskeuringsdienst aan de Sint-Annazusterstraat weer in gebruik genomen. Die Sint-Annazusterstraat was een open riool; het werd gestut door tussen de kademuren houten binten te spannen! De naam van dat watertje was in de volksmond "Het Slootje".

Het feit, dat het abattoir tijdelijk moest worden verlaten, was op zich niet zo erg, omdat, naarmate de oorlog langer duurde, het aantal slachtingen door het verminderde aanbod van slachtvee, drastisch was teruggelopen.

Herdenkingssteen naar aanleiding van de schade aan het slachthuis (Foto: A. & H. Groeneweg, 1985)

Een bom op het Julianapark

Drs. P.J.H. Willems

In het novembern timer van dit blad las ik in het verhaal over de Polyantha iets over een niet meer te achterhalen datum van het vallen van een bom op het Julianapark. Ik wil helpen die datum alsnog te achterhalen. Het is gebeurd in de lente van 1941, ik meen in mei. Op een nacht, zo rond 1 uur, was ik nog niet naar bed, toen ik enkele vliegtuigen boven de stad hoorde schieten, kennelijk op elkaar. Dit schieten duurde een minuut of zeven. Toen hoorde ik bommen vallen en exploderen. Toendertijd woonde ik in het, wat later bleek, oudste huis van Schiedam, in de Noordvestlaan achter het Hermesveld, waarin vroeger Adriaan Knappert zijn zomer-verblijf had. Het was merkwaardig, dat ik door die explosies niet hoorde, dat op een meter afstand van mij achter een gordijn gelijktijdig een ruit sneuvelde door de luchtdruk. Pas de volgende dag zag ik wat er gebeurd was. Na de explosie werd er luchtalarm gegeven, en 's nachts om half vijf nog een keer. Toen ontplofte er een tijdbom in een herenhuis achter het Gemeente-ziekenhuis, op de hoek van de Louise de Colignystraat. Het dak van dit huis zag ik de volgende dag onbeschadigd op de grond liggen. Ik meen, dat Bart Wilton in dit huis woonde. Hij liet de volgende morgen een bomscherf zien waarin 'made in Germany' stond. Ook de samenstelling van de brandbommen wijst erop, dat het hier om Duitse makelij ging, de Engelsen gebruikten nl. fosforbommen. Er moest een Duits vliegtuig aangeschoten zijn geweest, dat zijn bommenlading boven de stad uitgooide alvorens de Maas over te vliegen en op IJsselmonde neerstortte. Daar waren direct schilders aanwezig om het Duitse oorlogskruis weg te verven, hoorde ik later. De bommenlading bevatte brisant-, tijd-en brandbommen, welke laatsten voornamelijk op en rond het Noletziekenhuis terecht kwamen.

Op de hoek van de Vlaardingerdijk en de Aleidastraat werd een vijftal huizen getroffen, en kennelijk moet ook toen die bom in het Julianapark gevallen zijn. Mijn vrouw woonde toen tegenover de Dr. Noletstichting in de Juliana van Stolbergstraat. Zij was als helpster van het Rode Kruis of de EHBO direct opge-staan om in het ziekenhuis te helpen. Zij stond daar even voor de deurte wachten en moest dekking zoeken voor het rondspuitende brandende magnesium uit de brandbommen. Zij hoorde, dat binnen, achter de deur van de kapel een onontplofte brisantbom terecht was gekomen. Toen zij weer thuis kwam, hoorde zij van haar jongste broer, dat hij met een ladder de straat was overgestoken om een brandbom uit de dakgoot van de operatiezaal van het ziekenhuis te pakken en op straat te gooien. Hij werd echter tegengehouden door een kortzichtig persoon van de Luchtbescherming, die zei, dat hij met luchtalarm niet de straat op mocht en het geval zelf wel zou rapporteren. Intussen brandde de operatiezaal verder en ging het dak eraan, wat voor de nodige schade zorgde. Het gebeuren rond de Polyantha kan ik mij overigens nog wel herinneren, omdat ik met mijn verloofde daar wel eens ging wandelen.

EEN BOMBARDEMENT OP HET SINGELKWARTIER

Ph.C.J. Swinkels

In "Schaduwten over Schiedam wordt op blz. 136 heel summier vermeld:

"Toen er twee dagen later bommen op het Emmaplein en in de omgeving van de Parallelweg terechtwamen vielen er gelukkig ook geen slachtoffers".

Deze zin heeft betrekking op 28 januari 1942, een datum, die ik mij nog zeer goed herinner. Deze herinneringen kwamen weer boven toen ik een oude briefkaart kreeg, die dominee V.Schmidt die op het Emmaplein, hoek Eerste Tuinsingel, woonde, op 29 januari per expresse naar zijn zuster in Amsterdam had gezonden. Daar het handschrift van de dominee niet al te duidelijk is, volgt hier de vertaling:

28 jan 42...

Beste Bé

Gisteravond kwart voor 9 werden op Schiedam 12 bommen geworpen. 4 kwamen op het pleintje voor ons huis. Granaatinslag bij Dr. Kunze 4 huizen van ons dito. Eind 1e Tuinsingel dito. Achter ons nog 5 bommen. Huis: alle ramen en sponningen eruit schade aan schilderijen en porcelein. Echter Goddank allen gespaard. In de omtrek één ravage. In Rotterdam 40 doden en een honderd zwaar gewonden. Gr.luchtgevechten. Veel huizen verwoest. Stokvis Westzeedijk uitgebrand. Gr.branden. Op andere plaatsen in Sch. Ook bommen gevallen. We hebben onze tol betaald. Maar nogmaals: allen ongedeerd.

In huiskamer gebivakeerd. Dus: maak je niet ongerust. Hartelijke groeten van ons allen. Victor.

Telefoon defect - anders had ik opgebeld.

Op de voorzijde van deze expresse-kaart staat het stempel "BRIEVENBUS" en de kaart is dus niet aan het loket afgegeven, maar gewoon in de brievenbus gedaan. De datum 28 jan

DE POST HEEFT GEEN
KATTENOOGEN

MAAR
UW BRIEF IS

U LIEF

MAAK
NUMMER BELEN BUS
ZICHTBAAR

42 klopt niet met het gisteravond, maar gezien alle ellende is deze vergissing heel begrijpelijk.

Ook was er in feite geen sprake van een bombardement, dat op Schiedam was gericht, maar van een in nood verkerend toestel, dat in een kruis van zoeklichten gevangen zat en waarop het afweergeschut in alle hevigte schoot. Het toestel vloog al vrij laag, misschien maar op een 300 of 400 meter hoogte. Daar het granaatscherven regende vond ik het veiliger naar binnen te gaan. Nauwelijks was ik binnen of de bommen vielen. Gelukkig was er ook bij mijn ouderlijk huis alleen maar materiële schade. Het ergst beschadigd waren een oude school en het er naast gelegen woonhuis Korte Singelstraat 1, waarvan de oostgevel was weggeslagen. Wonder boven wonder waren er ook bij het daar wonende grote gezin geen slachtoffers gevallen. Door middel van balken werd het huis gestut en de zijgevel werd weer opgemetseld. Het verschil van kleur was echter enkele jaren geleden nog zichtbaar. De volgende ochtend hoorde ik, dat men bij de Schiecarton cartonnen platen kon krijgen om de ramen voorlopig dicht te maken. Hierdoor kon provisorisch de ergste kou buiten gehouden worden. In de stad hoorde ik dat er bij Overschie een vliegtuig was neergestort en ik heb altijd gedacht, dat dit het vliegtuig is geweest dat onder zwaar spervuur bij ons kwam overvliegen.

De verduistering had ook onbedoelde gevolgen. Uit Schiedamsche Courant, november 1942.

5 Mei 1945

Aan de burgerbevolking van ROTTERDAM.

De overgave van de Duitse troepen in Nederland is een feit geworden, maar de Duitse legerleiding heeft dit aan de troepen in ons land NIET bekend gemaakt.

Aangezien Engeland voor ons niet te bereiken is, kan dit bereicht NIET door de radio aan de burgerbevolking in Nederland bekend gemaakt worden.

De Binnenlandse Strijdkrachten rekenen het tot haar taak om de bevolking aan te manen, in haar eigen belang alle voorbarig vreugdebetoon na te laten.

BLIJFT THUIS ! !
STEEKT GEEN VLACGEN UIT ! !
GEDRAGT U RUSTIG EN ORDELIJK ! !

Districtscommando Binnenlandse
Strijdkrachten Rotterdam.

Oproep van de Binnenlandse Strijdkrachten van 5 mei 1945.

BERNARD IJZERDRAAT, de onvervaarde, de allereerste

Piet Sey

Hij heeft maar betrekkelijk korte tijd in Schiedam gewoond, maar dat was wel in een bijzonder turbulente periode. We hebben het over de toen 48-jarige Bernard IJzerdraat, die zich met zijn vrouw, twee bijna volwassen zoons, Walter en Bernard, en zijn 11-jarige dochter Daja in onze stad vestigt op 5 december 1939 en tot eind juli 1940 woont op het adres Vlaardingerdijk 219b. Daar kan hij over de uitgestrekte landerijen Kethel zien liggen en de spoorbrug over de Poldervaart, waarvoor door zijn latere illegale groep plannen zullen worden gesmeed om die brug in de lucht te laten vliegen tijdens het passeren van een Duitse munitietrein. Van dit plan is niets terecht gekomen, omdat er op de bewuste dag geen munitietrein reed, maar het is tekenend voor de grote spanning waarin hij zou komen te leven vóór hij door een Duits executiepeloton zou worden gefusilleerd op 13 maart 1941 op de Waalsdorpervlakte. In de verzetsliteratuur wordt hij algemeen beschreven als de eerste illegaal van ons land.

De vroegste aanwijzingen omtrent zijn persoon vinden we in de tijd, dat hij als jongeman studeert voor onderwijzer aan de Haarlemse kweekschool. Hij is dan actief in de KGOB (Kwekelingen Geheelonthouders Bond) met idealistische jongeren als Koos Vorrink, Piet Tiggers en Wim Banning. Hij heeft zeer idealistische opvattingen over het onderwijzersambt; creatieve opvoeding van de schoolgaande jeugd vindt hij een absolute 'must'. Dat houdt hem bezig.

Na het behalen van zijn onderwijzersakte gaat hij eerst in Zwolle werken als handenarbeid-onderwijzer. Daarna zien we hem een tiental jaren in hetzelfde beroep in Rotterdam. Zijn grote passie is toch het kunstweven, hetgeen een gevolg is van de invloed van zijn vader, die bedrijfsleider was geweest van een tapijtweverij. Hij is letterlijk al zijn vrije tijd bezig met iets-te-maken of met experimenteren aan weefmachines en weefgetouwen. In feite is hij meer kunstenaar dan onderwijzer.

Halverwege de twintiger jaren probeert hij deze beide beroepen te combineren door een wefschool te beginnen in Hilversum. Echter, heeft hij aan energie en kunstzinnigheid een overwaarde, zijn zakelijk inzicht blijkt met diezelfde energie en kunstzinnigheid op gespannen voet te staan. De school mislukt en moet worden opgeheven.

Midden dertiger jaren verhuist hij daarom naar Dinxperlo in de Achterhoek, pal aan de Duitse grens, om daar te gaan werken als adviseur van een tapijtfabriek. Daar merken we voor het eerst iets van een zekere politieke betrokkenheid. Hij wordt lid van EDD (Eenheid Door Democratie). Hij is nimmer bij een politieke partij aangesloten geweest, maar voelde zich altijd het meest verwant met de SDAP. Hij is een sterk voorstander van openbaar onderwijs en ijvert daar krachtig voor in de Vereniging Volksonderwijs. In Dinxperlo wordt hij met zijn neus op het Duitse nazisme gedrukt. In een klein deel van het stadje loopt de grens zelfs door een straat. De plaatselijke Oranjevereniging maakt een dankbaar gebruik van zijn creatieve bekwaamheden bij

Jan Kijne met wie IJzerdraat al in mei 1940 over een verzetsbeweging praatte (foto: bezit J. Anderson, Streekmuseum Vlaardingen)

Leden van de wandelvereniging 'Flardinga' die meedoen in het Geuzenleger (foto: bezit Rioid)

het versieren en illumineren van de straten op nationale feestdagen.

Als hij op een dag ziet, dat aan de Duitse zijde van de grens een mitrailleur staat opgesteld in de richting van Nederland, geeft hem dit uiteraard veel te denken. Hij krijgt nog meer dan voorheen de zekerheid, dat de Duitsers eerder vroeg dan laat ons land zullen invallen. Hoe dan ook, langzamerhand rijpt het plan om zo ver mogelijk van de grens weg te gaan en zo dicht mogelijk te gaan wonen in de buurt van Rotterdam, waar de familie van zijn vrouw woont. Op 5 december 1939 vestigt hij zich in Schiedam. Hij heeft een tijdelijke baan gevonden als onderwijzer handenarbeid in Vlaardingen, dicht bij het station Vlaardingen-Oost, op fietsafstand van zijn woning. Dagelijks pendelt hij per fiets heen en weer tussen school en huis. Al gauw ontmoet hij de Vlaardingse onderwijzer Jan Kijne. Een ontmoeting, die vergaande gevolgen zal hebben. De beide mannen liggen elkaar en al gauw ontstaat er een soort vriendschap.

De tiende Mei 1940

Bij het krieken van de dag worden we gewekt door een hels lawaai vanuit de lucht. Nog slaperig kijken we naar buiten en zien vliegtuigen, waaruit geschoten wordt. Ons kijken is van nieuwsgierige aard, want we hebben er nog geen idee van, dat dit oorlog betekent. Of is dit misschien één of andere militaire oefening? Al gauw lopen er vele mensen op straat wat levensgevaarlijk is, want het blijkt al snel, dat het wel degelijk oorlog is.

De radio geeft door, dat Duitse troepen ons land zijn binnengevallen en dat leger en luchtmacht paraat zijn en de innundaties volgens plan verlopen. Hier en daar is zelfs al een vijandelijk vliegtuig neergehaald. Wat later op de ochtend komen de berichten van de Luchtwachtdienst. Een monotone stem zegt: *'Bericht Luchtwachtdienst, hier is een bericht van de Luchtwachtdienst. Vijandelijke vliegtuigen, naderend vanuit het oosten gesignaleerd boven Strijen, enz. enz.'* Die uit het oosten waren voor ons de gevaarlijke, de Duitse, maar die uit het zuiden en westen waren natuurlijk Fransen of Engelsen, onze bondgenoten.

De stemmen van de omroepers worden eindeloos herhaald, opdat aan geen andere berichten geloof zal worden gehecht dan aan die van de ons bekende stemmen. De kranten komen die dag nog normaal uit, nouja normaal, vraag niet hoe, maar...zij verschijnen.

Het 'Handelsblad' vermeldt de proclamatie van de koningin en meldt op dezelfde pagina dat de bruggen over de Maas en de IJssel door onze strijdkrachten zijn opgeblazen. Op enkele plaatsen zijn vijandelijke parachutisten neergelaten, maar de vijandelijke opzet zou grotendeels zijn mislukt. Voor zover bekend zouden tenminste 6 Duitse vliegtuigen zijn neergehaald.

Voorts meldt de krant, dat aan de NSB-bladen 'Volk en Vaderland' en 'Het Nationale Dagblad' een verschijningsverbod is opgelegd. Het Franse leger rukt op om de Belgen te hulp te snellen en ook Britse troepen zijn onderweg. Gemeld wordt, dat het nieuws van de inval een diepe indruk gemaakt heeft in Amerika. 'De Telegraaf' meldt, dat in Londen het aftreden van Chamberlain wordt verwacht en dat als zijn opvolger ene W. Churchill wordt genoemd, omdat de labour-partij zich bereid heeft verklaard om met hem samen te werken. Hetzelfde blad vermeldt nog, dat het NSB-lidmaatschap is verboden voor ambtenaren en militairen in Indië, en dat de Duitsers de Engelsen er-

Geurenacht Bericht no 2.

De Geurenacht is ingezet op 15 Mei 1940 te Amsterdam. Ons eerste bericht heeft nu al reeds Nijmegen bereikt. Nederland zal zijn vrijheidsbevoering niet voor haar loek opeten! We ~~laten~~ weten wat ons te wachten staat. Al onze voorraden zullen worden weggehaald, voedsel, kleding, schuivsel.

Spoedig krijgen we het binnensteel voor alles en nog wat en daarna kunnen we zelf op de bonnen niet meer krijgen.

Onze jonge mannen zullen worden gedwongen elders te gaan werken voor den overweldiger! We krijgen stellig spoedig een nieuwen Alca met bloedaad en inquisitie (of een Pesiling). Waar de Geurenacht zal ons geleidelijk organiseren en gemakkel zullen we, evens in de tachtigjarige oorlog onze vrijheid heroveren. Moed en vertrouwen. Ons land zal geen onderdeel van Duitsland worden!

De Geurenacht bestaat uit het volgende: Schrijf elk bericht twee of meer keer volledig over met verdraaide hand. Doe ongeveer elk papierje (ook dit exemplaar) toekomen aan een betrouwbaar Nederlander, die weer hetzelfde doet alom. Ontbrek de nacht nooit, ook al krijgt al soms een bericht voor de tweede maal. Overal stellen we geheime agenten aan. Spoedig hoort ge meer. Laet niet deze Geurenacht doen!
En voor allen, allen een
Dit bericht is uitgezonden op 15 Mei 1940.

Het bericht no. 2, dat eigenlijk no. 1 is

BEVEL.

Op bevel der Duitse Weermacht moeten alle personen in dit land van 17 i/j en af tot 60 van de arbeitsdienst worden afgevoerd. Het is niet toegestaan de afgevoerden te helpen of te versieren. De afgevoerden worden in Duitsland opgenomen en worden daarvoor in Duitsland gehouden. De afgevoerden worden in Duitsland opgenomen en worden daarvoor in Duitsland gehouden.

De afgevoerden worden in Duitsland opgenomen en worden daarvoor in Duitsland gehouden. De afgevoerden worden in Duitsland opgenomen en worden daarvoor in Duitsland gehouden.

Op hen, die pogten te ontvluchten of woonplaats te verlaten, zal worden geschoten.

van beschuldigen, dat zij de oorlog willen uitbreiden. De New Yorkse beurs geeft een vastere stemming te zien en Berlijn deelt mee, dat de Noorse krijgsgevangenen zullen worden vrijgelaten, omdat de Noorse burgerbevolking zich tijdens de oorlogshandelingen zo voorbeeldig heeft gedragen.

Onder onze burgerbevolking circuleert het nu ongelooflijke gerucht, dat Duitse soldaten vergiftigde chocolade uitdelen aan argeloze Nederlandse kinderen, hetgeen weer een extra versterking betekent voor het ongunstige beeld dat talrijken reeds lang hadden. Het staat hier en daar nog op de muren gekalkt met koeien van letters: *'Fascisme is moord'*. Neen, op de avond van deze eerste oorlogsdag, als men alle berichten van krant en radio, alsmede de vele geruchten heeft 'opgezogen', zijn velen niet eens zo ontevreden; de eerste legerberichten hebben een optimistisch toontje, hier en daar zijn onze jongens zelfs aan de winnende hand. Er is Engelse en Franse hulp onderweg en zo eindigt die eerste dag toch nog een beetje positief, waardoor de latere kater van 14 mei nog harder zal aankomen.

Het eerste Geuzenbericht

Niemand zal het Bernard IJzerdraat kwalijk nemen, dat hij de eerste dagen van de strijd het meest met zijn gedachten bezig is met zijn oudste zoon Walter, die als Nederlands militair direkt bij de oorlog is betrokken.

'Als hij thuis was', aldus zijn nu bijna 60-jarige dochter Daja, 'zat mijn vader altijd aan de ronde tafel in de huiskamer met een blocnote onder handbereik, immer schrijfklaar. Het bombardement van Rotterdam had hem reeds hevig aangegrepen, maar toen later op die dag het vertrek van koningin Wilhelmina en de regering bekend werd gemaakt, en generaal Winkelman de capitulatie mededeelde, was hij rechthout woedend'.

Met tegenover hem aan tafel zijn dan 11-jarige dochter Daja, trekt hij de blocnote naar zich toe en schrijft links bovenaan met forse letters: GEUZENACTIE en bovenaan in het midden: Bericht nr. 2 (zie afbeelding); zijn welhaast profetische boodschap zal een duizendvoudige echo krijgen.

Dit nr. 2, dat feitelijk nr. 1 moet zijn, is als misleiding van de Duitsers bedoeld, want hij realiseert zich natuurlijk, dat het pamflet vroeg of laat in handen van de Duitsers zal vallen. Het suggereert, dat er ook een nr. 1 is en dat de aktie dus al gaande is. Jammer genoeg zullen latere historici dit ook denken en menen, dat het eerste exemplaar verloren is gegaan. *'Ons eerste bericht heeft nu al Nijmegen bereikt'* schrijft hij en ook dit is pure misleiding. *'Dit bericht is uitgezonden op 18 mei'* schrijft hij verder. Ook dit is onjuist, want het wordt reeds op de 15e door zijn jongste zoon Bernard hier en daar in Schiedam en Vlaardingen, en in elk geval bij Jan Kijne, in de bus gedaan. *'Onze aktie is ingezet op 15 mei te Amsterdam'* is ook een misleiding, dit moet uiteraard zijn *op 15 mei in Schiedam'*. Het is nu verleidelijk om aan de schrijver onder het schrijven allerhande verheven gedachten toe te dichten van vaderlandsliefde, enz., maar het meest voor de hand liggende is, dat de opgewonden en rondborstige Bernard IJzerdraat, na de verklaring van generaal Winkelman, gewoon heeft gedacht *'we sodemieteren de moffen er gewoon weer uit. Eén voor allen, allen één'*.

De ontwikkeling van het Geuzenleger.

Nog voor het einde van die emotionele meimaand van 1940 krijgt IJzerdraat in Schiedam bezoek van zijn Vlaardingse kollega Jan Kijne. Zij kennen elkaar nog uit de

mobilisatietijd en weten van elkaars afwijzende opvattingen over het nationaal-socialisme.

IJzerdraat neemt Kijne volledig in vertrouwen en vertelt hem over zijn illegale sneeuwbalactie om een Geuzenleger te organiseren. Kijne is enthousiast en biedt aan om mee te gaan doen. Hij meent, dat er vooral moet worden gesaboteerd en gespioneerd en dat zoveel mogelijk militaire informatie moet worden verzameld en doorgegeven aan de Engelsen, die, zo is beider mening, vroeg of laat de Duitsers hier te lijf zullen gaan. Dat is taal naar IJzerdraat's zin; hij heeft zijn eerste medewerker gevonden. Samen zullen zij de illegale organisatie verder uitbouwen.

IJzerdraat zal doorgaan met zijn illegale pamfletten en zorgen om contact te krijgen met Engeland. Kijne zal meer sabotage- en spionageactiviteiten trachten te bundelen en te organiseren. Deze activiteiten bestaan vooral uit het doorsnijden van telefoonkabels en het aanleggen van lijsten met namen van 'onbetrouwbare' personen. Jan Kijne spoedt zich naar een paar betrouwbare bestuurders o.a. Kop en Van der Ende van de Vlaardingse wandelclub 'Flardinga' voor een plan om wandelende leden in te schakelen bij het verzetswerk. Maar hoe? Wel, heel simpel. De wandelaars moeten dan onder het wandelen hun ogen goed de kost geven en alles noteren wat voor de bondgenoten van belang kan zijn, zoals bijv. afweergeschut, Duitse troepenonderkomens, telefoonleidingen, enz. De bestuurders aarzelen even, maar gaan toch akkoord en worden enthousiast, omdat zij eindelijk eens iets positiefs kunnen ondernemen voor de Nederlandse zaak. Maar eerst willen zij wel eens weten, wie of wat die geheimzinnige chef van Kijne is. Hoe dan ook, vanaf dat moment marcheert de wandelclub, geheel of gedeeltelijk, dat weten we niet precies, in het openbaar, met ogen die zij wel de kost willen geven.

IJzerdraat, die inmiddels van Kijne heeft gehoord dat hun beider plannen enthousiast zijn ontvangen, gaat nu weer groter denken. Hij denkt aan een Geuzenleger van duizenden of honderdduizenden goede Nederlanders. In zijn Geuzenbericht nr. 10 van 12 juni 1940 geeft hij aan het papier prijs:

'Er komt steeds meer lijn in onze aktie. Velen van onze gewestelijke agenten zijn enthousiast over onze vorderingen. Als dat zo doorgaat, kunnen we spoedig beginnen aan het tweede deel van de Geuzenaktie. Er staan verrassende dingen te wachten, maar eerst moeten we verzekerd zijn van de medewerking van tenminste een half miljoen Nederlandse mannen en vrouwen voor de snelle doorzending van onze berichten.'

De rusteloze IJzerdraat raakt nu geheel in de ban van het Geuzenverzet. Hij is dag en nacht bezig met het leggen van contacten en het doorgeven van zijn 'berichten'. Uit zijn handgeschreven oproepen zal langzamerhand een echt gestencild illegaal blad ontstaan genaamd 'De Geus van 1940'. Jan Kijne en vooral IJzerdraat schrijven het blad vol. Als zij horen van de oprichting van de 'Nederlandse Unie', de club van de Quay, Linthorst Homan en Eindhoven en er een oproep verschijnt om meer samen te werken met de Duitse overheid, dan is vooral IJzerdraat woedend. Hij haat samenwerking met de vijand, voor welk doel dan ook en schrijft hartstochtelijk in zijn blad: 'God bewaar ons! Rotterdam!!!, Middelburg!!!, Den Helder!!!, de Indische gijzelaars!!! God bewaar ons voor samenwerking! Nooit, nooit, nooit. Liever ons doodgevochten, ons hele land verwoest in de strijd tegen die satanische nazi's dan de medewerking aangeboden van slechts één hand van de grootste beroer-

ling uit ons dapper en roemrijk volk'. Deze wel zeer beeldende uitspraak laat aan duidelijkheid niets te wensen over.

Er is nog zo'n beeldende uitspraak van Bernard IJzerdraat. In het Geuzenblad van september 1940 staat, dat via de radio een krachtige anti-Joodse campagne zal worden gevoerd. Bernard IJzerdraat reageert in hetzelfde septemnummer:

'Wij Geuzen hebben maar één antwoord op de instelling van de anti-Joodse campagne in ons land. Wij willen niet, dat in de roemrijke geschiedenis van ons land zo'n stinkende vuiligheid als rassenhaat wordt ingevlochten en we waar-schuwen daarom ieder....dat het hem slecht zal gaan, als hij de eer van ons land bezoedelt door enige rassenhaat, welke ook, te bevorderen of toe te staan'.

En ook hier weer zo'n beeldende uitspraak, waar geen woord Frans bij is; 'rassenhaat is....stinkende vuiligheid'.

Inmiddels is IJzerdraat eind juli verhuisd naar Haarlem, Zonneweg 39. In opdracht van de gemeente Haarlem wordt hij te werk gesteld aan de reparatie van een zeer kostbaar gobelin, werk dus dat hij graag doet, zijn hobby. Maar ook hier in Haarlem werkt hij ononderbroken, dag en nacht, aan de organisatie van zijn Geuzenleger, dat groter en groter wordt, ook in het Waterweggebied.

Na de Vlaardingse Geuzen komen er al spoedig de Wilton-Geuzen bij, als eerste Jan Smit, alsmede in Maassluis en andere plaatsen. In Rotterdam zijn al spoedig honderden Geuzen, maar ook elders in het land ontstaan Geuzengroepjes. De sneeuwbal rolt al sneller en sneller. IJzerdraat en Kijne werken als bezetenen.

Het bestaan van een Geuzengroep wordt ook bij de man in de straat bekend. In het Waterweggebied doen talloze geruchten de ronde. Schrijver dezes herinnert zich nog, dat we konden gniffelen bij die geruchten. Zo zouden regelmatig Engelse watervlieg tuigen landen en weer opstijgen op de Maas als vrucht van het Geuzencontact met Engeland. Op de werf van Wilton-Feijenoord zou uitgebreid worden gesaboteerd, schepen, die te water worden gelaten verdwijnen zomaar in het niets, en uit Amsterdam komt een gerucht, dat een invlieger van de Fokkerfabriek bij het invliegen van een voor de Duitsers bestemd vliegtuig, direkt na het opstijgen, linea recta naar Engeland is gevlogen. Dat is een leuk gerucht. Al die geruchten willen we maar al te graag geloven, ja, houden ons zelfs een beetje op de been. We hebben immers niets anders dan geruchten en niet te vergeten...Radio Oranje.

Maar intussen komt het Geuzenwerk door deze geruchten ook een beetje op straat te liggen en dat is uiterst gevaarlijk. Men bedenke bij dit alles, dat illegaal werk feitelijk nog geleerd moest worden; we zijn nog steeds in het begin van de bezetting. Het woord 'onderduiker' bestond in de Nederlandse taal nog niet in de betekenis, die we er later aan zouden hechten.

De arrestaties; een loslippige opmerking en haar gevolgen

Een Arnheems Wilton-Geus wordt door zijn loslippigheid oorzaak van het noodlot, dat zich dan over de illegale groep gaat afspelen. Hij vertelt ergens, dat je in Schiedam - daar speelt zich heel wat af - revolvers met patronen kunt kopen voor veertien gulden. Via, via, en verder via, via, komt dit gerucht uiteindelijk bij de Duitse Sicherheitsdienst terecht, die de loslippige in arrest neemt.

Bij zijn arrestatie heeft hij een exemplaar van 'De Geus van 1940' op zak. De rest is voor de machtige SD-organisatie en haar meer dan actieve ambtenaren een klus van niks.

Vlaardingerdijk 219b, waar IJzerdraat in 1939 en 1940 woonde (foto: A. en H. Groeneweg, maart 1988)

Bernard IJzerdraat, de eerste illegaal in Nederland (foto: Parool 1965)

Ary Kop, bijgenaamd 'de tijger' (foto: bezit Riod)

*Albert de Haas, let op het SVV-speldje.
De Haas speelde afwisselend in het eerste
en tweede elftal (foto: bezit Riod)*

*Leendert Keesmaat, een Rotterdamse leraar
(foto: bezit Riod)*

De arrestant wordt onder stevige druk gezet, probeert zich er uit te praten, maar raakt meer en meer verstrikt in de vragen van zijn ondervragers.

Van 21 november 1940 af wordt de één na de ander gearresteerd.

Allereerst Jan Smit, daarna Ary Kop.

Men probeert nog om IJzerdraat in Haarlem te waarschuwen, maar dit mislukt. Op 22 november wordt ook hij gearresteerd evenals zijn oudste zoon, maar die weet te ontsnappen. Als represaille wordt ook zijn vrouw meegenomen en ook zij zal in de cel terecht komen.

Weer een dag later worden drie Vlaardingers opgehaald, te weten Kijne, Hollaar en Muijen. Hierna worden in Schiedam Keizer en De Haas opgehaald. Zij worden allen, inclusief mevrouw IJzerdraat, naar Scheveningen gebracht om te worden opgesloten in de sombere, grauwe, bakstenen cellenbarakken van de strafgevangenis aan de Van Alkemadelaan.

De behandeling kan aanvankelijk nogal redelijk worden genoemd. Er zijn nog Nederlandse bewakers, die echter geleidelijk aan worden vervangen door Duitsers. Het meest nog worden de 'verhoren' door de SD gevreesd. Regelmatig worden één of meer van de arrestanten per auto naar de op het Binnenhof zetelende SD gebracht voor 'verhoor', wat vrijwel altijd betekent, na een zoet, vriendelijk begin van het 'verhoor', zwaar mishandeld te worden.

Gevangene 531, Ary Kop, wordt als zeer gevaarlijk beschouwd. Hij wordt direct in afzondering geplaatst, mag niet worden gelucht en mag geen brieven schrijven; ja, hij mag zelfs geen contact hebben met een Nederlandse bewaker. Hij wordt daarom maar voor alle zekerheid overgeplaatst naar cel 603, in totale afzondering. Intussen worden almaar nieuwe arrestanten aangevoerd, want bij de zware mishandelingen ontglipt wel eens een woord, dat de beulen net nodig hebben. IJzerdraat, Kop en Van der Ende zullen tijdens de mishandelingen geen kik geven. Tot het laatst toe noemen zij geen namen. Er zijn er ongetwijfeld meer zo geweest, maar dat is niet geheel meer na te gaan.

Ko Boezeman uit Maassluis is het eerste dodelijke slachtoffer. Hij wordt zwaar mishandeld en sterft in zijn cel. De SD-arts zal op de overlijdensakte als doodsoorzaak invullen: hartverlamming.

Met Kerstmis en Oudjaar gebeurt er iets, dat hen de misère even kan doen vergeten. Met de Kerst krijgen alle gevangenen twee appeltjes en een beker chocolademelk. Op Oudjaar krijgen zij van het Rode Kruis een pakket: twee appels, een half pond speculaas, twee chocoladerepen, vier suikerklontjes en een half pond kersenjam.

Op 19 februari ontvangen 43 Geuzen een pakket papieren met onder meer de 73 pagina's tellende aanklacht. Zij worden beschuldigd van:

1. begunstiging van de vijand
2. het maken van afspraken ter begunstiging van de vijand
3. spionage
4. het vormen van vrijscharen
5. ontwrichting van de militaire macht
6. ongeoorloofd wapenbezit
7. beschadiging van militaire installaties.

Daaraan wordt nog de opmerking toegevoegd, dat ook aanstichting en poging tot deze zeven delicten strafbaar zijn. De aanvang van het proces is op 24 februari 1941 om 10 uur in het gebouw van de Hoge Raad op het Plein te Den Haag.

Het proces

Op 24 februari 1941 worden de 43 Geuzen, in de leeftijden van 17 tot 63 jaar, voor hun proces naar het gebouw van de Hoge Raad gebracht. De gehele route is afgezet; zijn de Duitsers misschien toch een beetje ongerust geworden over de omvang van het verzet? Achter, voor en terzijde van de vrachtauto's rijden zwaar gewapende Duitsers op motor met zijspan. Op de hoeken van de te passeren straten staan mitrailleursofgesteld. De bezetter wil het proces een propagandistisch tintje geven, omdat hun pogingen om het Nederlandse volk te winnen voor hun verderfelijke ideologie maar niet wil slagen. Het is de eerste grote zaak tegen een verzetsgroep.

Het proces zal openbaar zijn, d.w.z. openbaar volgens nazi opvattingen. Alleen gelijkgeschakelde bladen die voldoen aan de door de bezetter gestelde eisen m.b.t. politiek mogen een verslaggever sturen. Dit zijn 'De Telegraaf', 'Het Vaderland', 'Het Nationale Dagblad' (van Rost van Tonningen) en de 'Deutsche Zeitung in den Niederlanden'. Inderdaad, een pracht selectie, maar dan zelfs nog: voor het proces begint krijgen de journalisten nog nadere instructies van het 'Oberkriegsgericht': zij mogen het proces bijwonen, aantekeningen maken voor de duur van het proces, maar het te publiceren artikel mag hoogstens twee kolommen lang zijn en met een voor het Nederlandse volk leerzame conclusie. Tenslotte moet het duidelijk zijn, dat de tekst vóór publicatie eerst aan de Duitse instanties moet worden voorgelegd. Wie durft hier nog te spreken van openbaarheid? Er kan natuurlijk geen sprake zijn van zoiets als een publieke tribune.

De advocaten zijn door de Duitsers aangewezen en worden dus onbetrouwbaar geacht door de 43, die geen inzage krijgen in de processen-verbaal; alleen het 'Anklageschrift', de aanklacht, hebben zij ter inzage. Zij kunnen vrijwel niets voorbereiden.

Achter een grote tafel van de zaal van de Hoge Raad zit het Obergericht: twee openbare aanklagers, een griffier en drie rechters, allen in uniform. Bij de verhoren hebben de rechters de meeste belangstelling voor IJzerdraat; hij wordt het langst verhoord en heeft het het moeilijkst. Zij weten, wat hij als illegaal zoal heeft geschreven, maar hij neemt zich voor zijn huid zo duur mogelijk te verkopen. Hij zal van teksten, die niet helemaal waar zijn en ter misleiding van de Duitsers dienden, volhouden dat zij waar zijn; ja, waarschijnlijk ook van teksten, die helemaal niet waar zijn. In feite werkt hij zich hierdoor nog verder in de nesten. Zo gaan de verhoren vijf dagen door. Allen komen aan de beurt. Af en toe maken de geüniformeerde heren zich boos om de antwoorden van de aangeklaagden, en ontstaat er enige deining in de poppenkast achter de tafel, want ook de anderen verkopen hun huid zo duur mogelijk. Zij willen de door mishandeling verkregen 'bekentenissen' intrekken, maar krijgen daar de kans niet toe. Ook de verklaring, dat het verzet niet tegen de Duitsers is gericht, maar tegen de NSB, wordt niet geaccepteerd. Een heel slim motief, hoewel zij weten: Duits recht is geen Nederlands recht.

Op 1 maart 1941 volgt het requisitoir van de openbare aanklagers; dit is niet meer dan

een propaganda-rede. Zij hebben het over de grootmoedigheid van de Führer, die de Nederlandse krijgsgevangenen heeft vrijgelaten, omdat zij de dappere soldaten zijn van een dapper en beschaafd volk. Zij stellen en passant de Geuzen-organisatie ook verantwoordelijk voor alle daden van sabotage, die in den lande plaats hadden en waarmee zij niets te maken hebben gehad; zelfs gewone ongelukken, die de Duitsers waren overkomen, bijv. Duitsers, die in het water van een gracht of singel waren gevallen tijdens de verduistering e.d., worden gemakshalve maar aan het georganiseerde verzet toegeschreven, en omschreven als gemene sluipmoorden of geniepige overvallen.

Zo gaat het nog enige tijd door en komen de eisen: 22 doodstraffen en 17 tuchthuisstraffen. De rechters schorsen de zitting en bepalen pleidooien en uitspraken op 3 en 4 maart 1941.

Pleidooien en Uitspraken

Op 3 maart 1941 zitten zij weer in de rechtszaal. Twee verdedigers (juristen) houden het maar voor het veiligst om te vluchten in algemeenheden en beperken zich tot een soort analyse van algemene aspecten van de Geuzen-organisatie. Zij wijzen op de onvolwassen vorm van de organisatie en op de invloed, die het bombardement van Rotterdam heeft gehad op hun moreel, en dat de Geuzen de draagwijdte van hun handelingen niet geheel hebben overzien. Ook trachten zij het begrip 'spionage' in de zin van de Duitse strafwet te interpreteren. Er is bij de aangeklaagden noch van heimelijkheid sprake, noch van valse voorwendsels, aldus de advocaten en zij concluderen waarachtig, dat voor deze beschuldigingen geen doodstraffen mogen worden uitgesproken.

De volgende dag, dinsdag 4 maart 1941 volgt de uitspraak.

Er zijn zo'n honderd geüniformeerde militairen aanwezig, waaronder ook een generaal, evenals vele Gestapo-beambten, die zich dit sensationele schouwspel niet laten ontgaan. Staande moeten de beklagden hun doodvonnissen aanhoren. Het worden er 18:

Bernardus IJzerdraat, 49 jaar, gobelinrestaurateur, driemaal doodstraf;

Jan Kijne, 46 jaar, vertegenwoordiger, viermaal doodstraf;

Ary Kop, 40 jaar, verzekeringsagent, driemaal doodstraf; lid van Flardinga

Jacob van der Ende, 22 jaar, schilder, eenmaal doodstraf; lid van Flardinga

Leendert Keesmaat, 29 jaar, onderwijzer, driemaal doodstraf; lid van de Rotterdamse groep

Hendrik Wielenga, 37 jaar, electrotechnicus, tweemaal doodstraf; uit Delft

Johannes Smit, 30 jaar, monteur, tweemaal doodstraf; Wilton-Geus

Frans Rietveld, 36 jaar, slijper, eenmaal doodstraf; Wilton-Geus

Leendert Langstraat, 31 jaar, machinebankwerker, eenmaal doodstraf; Wilton-Geus

Jan Wernard van den Bergh, 47 jaar, slijper, eenmaal doodstraf; uit Vlaardingen

Albertus Johannes de Haas, 37 jaar, metaalgieter, eenmaal doodstraf; Wilton-Geus

Reijer Bastiaan van der Borden, 32 jaar, hulppolitieagent, eenmaal doodstraf; uit Vlaardingen

Nicolaas Arie van der Burg, 36 jaar, vertegenwoordiger, eenmaal doodstraf; uit Vlaardingen

Willem Keesmaat, 19 jaar, kantoorbediende, tweemaal doodstraf; lid van de Rotter-

Ter nagedachtenis aan de Geuzen en diegenen, die in maart 1941 werden geëxecuteerd (foto: bezit Riod)

In de Geuzenbuurt in Woudhoek, Koos de Haas (rechts), zoon van de in 1941 gefusillierde Albertus Johannes de Haas (foto: bezit J. Anderson, Streekmuseum Vlaardingén)

damse groep

George de Boon, 21 jaar, metaalbewerker, tweemaal doodstraf; lid van de Rotterdamse groep

Louis van 't Hoff, 19 jaar, kantoorbediende, eenmaal doodstraf; lid van de Rotterdamse groep

Dirk Kouvenhoven, 24 jaar, stoker, eenmaal doodstraf; lid van de Rotterdamse groep

Sebil Minco, 18 jaar, scholier, eenmaal doodstraf; lid van de Rotterdamse groep

Daarna volgt nog een hele rij tuchthuisstraffen en zowaar ook nog enkele vrij-spraken, hetgeen overigens niet betekent, dat men direkt weer vrij man is.

De zware vonnissen beogen een duidelijke waarschuwing beogen en een maximale afschrikwekkende werking.

De meeste veroordeelden zijn te afgestompt of te vermoeid om alles nog in het juiste verband te zien. Ze kunnen niet echt geloven, dat het allemaal ernst is, dat van die vonnissen.

Op 11 maart 1941 worden de drie jongste veroordeelden begenadigd, onder wie de enige Joodse jongen onder hen, nl. de 18-jarige Sebil Minco.

Op 13 maart 1941 worden de 15 uit hun cellen gehaald en naar de Waalsdorpervlakte gebracht, IJzerdraat voorop, weer de eerste. Aan de rij worden nog 3 februaristakers uit Amsterdam toegevoegd. Een week later zal mevrouw IJzerdraat 'grootmoedig' door de Duitsers worden vrijgelaten.

IJzerdraat is nu dood, maar zijn blauwdruk van een Geuzenleger zal toch nog effect hebben; het geheime leger is er toch gekomen! In de laatste twee oorlogsjaren worden overal in het land geheime wapeninstructies gegeven aan meestal jonge mannen, ook in Schiedam. Het is feitelijk een wonder, dat die wapeninstructies nooit door de bezetter zijn ontdekt en tot represailles hebben geleid. Of waren misschien de november-razzia's van 1944 in Schiedam en Rotterdam toch een gevolg van onzekerheid, waarin de bezetters verkeerden? Moesten alle weerbare mannen verdwijnen? Zo ziet men maar weer, IJzerdraat, de vermetele, kon gedood worden, maar zijn stem heeft een duizendvoudige echo gehad.

Goed van het gemeentebestuur van Schiedam, dat zij die eerste mannen in het verzet hebben geëerd door er straten naar te noemen.

Voor dit artikel werden geraadpleegd:

'De Geuzen' van Harrij Paape, Spectrum paperback 77, Utrecht-Antwerpen.

'Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereld-oorlog', deel 3, van Dr. L. de Jong, Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Staatsdrukkerij, 1972, Den Haag.

Doctoraalscriptie over Koos Vorrink, van H.C. Wiedijk, Wolters Noordhoff, Groningen.

Spurwerk bij het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam.

Medelingen van: mevrouw D. IJzerdraat, nijverheidslerares te Laag Keppel; Jan van Wijk te Vlaardingen; Jan Anderson van het Streekmuseum Vlaardingen.

KETHEL HAD EEN ACTIEVE VERZETSGROEP

Bas van Bochove

Wie aan de oudere inwoners van Kethel vraagt wat het ergste is wat hun dorp in de oorlog is overkomen, zou als antwoord kunnen krijgen de inlijving van Kethel bij Schiedam. Maar er is echter meer gebeurd tijdens de vijf jaren van de bezetting. Zo had Kethel een zeer actieve verzetsgroep, maar wie nu, na vele jaren, naar spraakmakende gebeurtenissen vraagt, krijgt slechts een schouderophalen.

'We deden wat we moesten doen, maar heldendaden zul je uit mijn mond niet horen'. Dat zegt Piet van Beurden. In het dorp beter bekend als Piet de wagenmaker. Hij is nu 63 jaar en rolde als 18-jarige knaap in het verzet. 'Toen men mij de eerste keer benaderde - dat was een groep uit Overschie - had ik zo mijn bedenkingen tegen de figuur die een beroep op mij deed. Later bleek dat het wel goed zat. Na enige tijd met de jongens in Overschie te hebben gewerkt kwam ik bij de B.S. in Kethel terecht. Hier waren de grote mannen Jaap van der Griend en Jan Vlugman, de aannemer'. Piet van Beurden steekt zijn bewondering voor Jan Vlugman niet onder stoelen of banken.' Hij was militair geweest en zo brutaal als het maar kon. Die was nou nergens bang van. Toen hij zich als oud-militair moest melden om weer in krijgsgevangenschap te gaan, heeft hij dat niet gedaan. Gevaarlijk voor hem, maar hij liep hier gewoon in het dorp rond'. Uit hoeveel mannen en ook vrouwen het verzet in Kethel bestond weet Van Beurden niet meer. 'Kijk, ik werkte meestal samen met een vriend. Soms met nog iemand, maar dat was het dan wel. Hoe minder je van elkaar wist hoe beter. Ik had het helemaal moeilijk want in ons huis waren Duitse soldaten gelegerd. Bij ons in de werkplaats stonden de zogenaamde zieke paarden van de moffen. Van een van die Duitsers hebben wij nogal eens gemak gehad. Een oudere man, Wilhelm genaamd. Na de oorlog hebben we enkele keren brieven naar elkaar geschreven'.

Geen namen

In Kethel waren veel Duitse militairen gelegerd. Langs de Harreweg stond veel Duits luchtafweergeschut en tot aan het einde van de oorlog zijn de Duitsers daar gebleven. Later werd de polder onder water gezet en kwamen ook in de Kethelse dreven de bekende houten palen in de grond om luchtlandingen te voorkomen. Wij vragen Piet van Beurden of er in Kethel nog NSB'ers woonden. Na lang aarzelen zegt hij: 'Ach, vraag niet om namen. Er waren er wel, maar wij hebben daar geen last van gehad. Van één van hen hebben wij eigenlijk meer gemak gehad dan last. Laat ik het daar maar bij laten. Jaren geleden heeft er ook eens een verhaal in een krant gestaan over het verzet in Kethel en daar klopte geen barst van. Wij waren geen helden. De verzetsjongens hebben geen heldendaden verricht, maar, zonder dat je er benul van had, gevaarlijke dingen gedaan'. Zoals? 'Na een wapendropping die wapens ophalen en ergens onderbrengen. Als je werd aangehouden kreeg je de kogel. Maar daar dachten wij jonge knullen toch niet aan. Later, als je ouder bent geworden, dan denk je: waar waren wij toch mee bezig. Ik moest van onze commandant eens iets wegbrengen verpakt in een jute zak. Moest naar een boerderij in de polder. Kom ik daar blijkt het een stengun te zijn. Achterop mijn fiets in een jute zak langs al die Duitse stellingen ...'

De opleiding aan de verzetsgroep werd gegeven in de schuur bij Koos Poot. Er komt een glimlach om de mond van Van Beurden. 'Als ik nog denk aan de exersitie. Ja, dat moest ook. Belangrijker vonden wij de instructies hoe we met de stengun moesten omgaan. Een heel goedkoop wapen, maar voor straatgevechten zeer geschikt. Nee, schieten deden wij niet. Droogschieten, want dat geknal zou natuurlijk de aandacht trekken van de Duitsers'. De Kethelse groep verzetsstrijders stond onder leiding van de in Schiedam zetelende commandant Paul Mak. Een prima commandant, zegt van Beurden. 'Toen wij na de bevrijding opdoken hebben wij ook in Schiedam diensten gedraaid. NSB'ers arresteren en wachtlopen. Maar na een week deed mijn vader weer een beroep op mij. Hij stikte zowat in het werk. Ik naar huis, maar heus dat een week later de zogenaamde Militaire Politie voor de deur stond. Piet, werd er gezegd, dat gaat zo maar niet'.

Vermeend heldendom

Tijdens de razzia op 10 november '44 doken heel wat Kethelse mannen en jongens onder. Maar de razzia ging aan Kethel voorbij. Aan de kant van Overschie zijn nog wat mannen opgepakt, maar verder viel de schade wel mee. Toen de moffen de klokken uit de kerktorens roofden heeft de Kethelse verzetsgroep enkele klokken kunnen redden en verstopt tot na de oorlog. Piet van Beurden en zijn vriend hebben de klokken los kunnen zagen, anderen zorgden dat ze werden begraven onder het zand.

'Nou, je ziet wel dat je bij mij geen heldendaden te horen hebt gekregen', zegt Van Beurden'. Want die waren er niet. Je kreeg je opdrachten en die voerde je uit. De ene opdracht was gevaarlijker dan de ander, maar bij elkaar opgeteld was de Kethels ploeg toch wel actief. Eén incidentje wil ik nog wel kwijt. In een van onze schuren hadden de Duitsers een fietsenwerkplaats ingericht. Nou was er op een dag een fiets gepikt. Mijn vriend en ik moesten opdraven want wij werden er voor aangezien. Dat was overigens niet waar'. 'Dankzij de bemiddeling van die Wilhelm kwamen wij er goed af. Met een schop onder onze kont werden wij de deur uitgewerkt. Moesten we later weer opdraven. Er was een boterpot verdwenen. Wisten wij ook niets van. Dat was zo'n boterpot met het wapen van de Duitsers er op. Kom ik zes jaar na de bevrijding bij mijn vriend, zit hij zich te scheren en doopt z'n scheerkwast in een Duitse boterpot. Had hij gepikt toen wij een schop onder onze kont kregen. Die pot zat vol met echte boter, zei mijn vriend. Die kon ik echt niet laten staan'. En, vragen wij Piet van Beurden, als je nu terugkijkt, zou je het dan weer doen. Zou je weer in het verzet gaan? Bedachtzaam draait hij een zware sigaret. 'Ik weet het niet. Misschien wel. Of wellicht rol ik er weer in zoals toen'.

Neergeschoten Spitfire bij Kethel (foto: Gemeentearchief Schiedam)

Bus van 'Die Deutsche Arbeitsfront' voor de Passage (foto: Gemeentearchief Schiedam)

DE GESCHIEDENIS VAN DE NEUTRALE ORGANISATIE

Bas van Bochove

(bewerking)

Het is 1946, een jaar na de bevrijding, als tijdens een reünie de oud-leden van de voormalige illegale ondergrondse organisatie N.O. (Neutrale Organisatie) bijeenkomen. Tijdens die bijeenkomst geeft de heer J. Neter, die in het verzet de naam Grote Wout had, een uiteenzetting over het ontstaan van de N.O.

Het is merkwaardig, dat de eerste opzet van de N.O., toen het nog geen N.O. heette in het geheel geen illegale organisatie was. Het was mevrouw Benthem-de Wilde, gemeenteraadslid voor de SDAP en na de oorlog wethouder in Schiedam, die het eerst uit menslievende overwegingen, er toe overging, levensmiddelenbonnen en geld te verzamelen om hulpbehoevende Schiedammers van het een en ander te voorzien. Zij verzamelde een aantal jongeren om zich heen, die haar bij deze taak zouden helpen.

Heel langzaam ging dit werk van mevrouw Benthem over in illegaal werk. Immers, zij die niet de bezetter gehoorzaamden kwamen in moeilijkheden en wisten maar al te goed dat ze bij haar en haar groep zeker niet tevergeefs zouden aankloppen. Maar voor dat het eigenlijk volkomen illegaal werk was, werd mevrouw Benthem door de bezetter gearresteerd. Het werk dreigde te stagneren, maar de vijf leden van de groep staken echter de koppen weer bij elkaar en opnieuw werd een plan gesmeed. Nu met het doel volkomen illegaal te gaan werken met een vaste doelstelling en een behoorlijke taakverdeling. Dat was niet eenvoudig. Eerste vraag was: wat is het doel? Dat werd: het verzet tegen de bezetter te organiseren. Maar tevens werd als hoofddoel aanvaard de hulp aan onderduikers in de ruimste zin van het woord.

Dat laatste doel was in wezen een voortzetting van het werk van mevrouw Benthem. Er kwamen taakverdelingen. In grote trekken kwamen die hier op neer: Grote Piet de verzorging van bonkaarten en financiële middelen voor de onderduikers.

Theo de contacten. Hij moest zorgen dat er bonkaarten kwamen, persoonsbewijzen, illegale lectuur en andere benodigdheden die uit het werk zouden voortvloeien. Een moeilijke taak, die alleen met goed beleid tot een goed einde is te brengen.

Gré zou voor de financiële collecte zorgen, een taak die mevrouw Benthem haar reeds had opgedragen.

Wim zou voor eventuele inlichtingen zorgen en de beveiliging voor zijn rekening nemen. Dit was zeer zeker de moeilijkste taak. Want er was niets en overal loerde het gevaar. Grote Wout zou de verspreiding van de illegale lectuur verzorgen en de algehele leiding nemen. Zo was in grote trekken de eerste opzet.

Maar nog steeds heette de organisatie geen N.O. Die naam kreeg het pas veel later en was alleen bij ingewijden bekend. Het is bijzonder te constateren dat de naam N.O. niet door de leden is verzonnen. Een bekende Schiedammer, bakker Vlug, werd eens door een der medewerkers voor een onderduikers-geval bezocht. Er was intussen een tweede organisatie opgericht, die een afdeling van de L.O. was, de Landelijke Or-

ganisatie. Om de zaken goed uit elkaar te houden sprak de heer Vlug over de Neutrale Organisatie, omdat er medewerkers in samenwerkten uit alle geledingen van de Schiedamse bevolking. Eerst veel later sprak men van N.O. toen men overging tot het uitgeven van een illegaal blad, 'de N.O.'

De eerste tijd kende de N.O. zeer veel moeilijkheden. Van de taakverdeling kwam weinig terecht en de voorziening van bonkaarten, persoonsbewijzen en kranten was zo slecht, dat het tot interne moeilijkheden aanleiding gaf.

Het waren de kinderziekten, die overwonnen moesten worden. Er werd voor een andere opzet gekozen; namelijk afdelingen. Dat groeide eigenlijk vanzelf want wat gebeurde er bij de verzorging? De onderduikers, die geholpen werden, wilden zelf ook wat doen. Grote Piet nam ze aan als actieve medewerkers en zo groeide de verzorging steeds meer uit en werd zelfs zo groot, dat er andere afdelingen uit ontstonden met weer nieuwe taken.

Er kwamen grote en kleine magazijnen. Deze bewaarden de bonkaarten die overvolgig waren opdat zij niet zouden verlopen. De kleine magazijndienst bestond uit plaatselijke winkeliers, die steeds een aantal bonkaarten beschikbaar hadden voor nieuwe onderduikers. De grote magazijndienst hield grote voorraden bonkaarten bij de hand. Dat waren groot winkelbedrijven die niet in Schiedam gevestigd waren. Alleen al dit onderdeel van de N.O. vroeg een grote inzet van de mensen. Maar er was meer. Veel meer. Daar waren: het voedsel- en kledingmagazijn, de ziekdienst die onderduikers en ondergrondse werkers verzorgden. Boer Blom stond voor de zieken gratis zijn melk af. En toen er voor de koeien weinig voedsel was, werd zelfs door de N.O. een schillenophaaldienst in het leven geroepen. En er was het bijzondere fonds, een afdeling die mensen die in financiële moeilijkheden zaten meteen te kunnen helpen.

In de beginperiode van de N.O. waren er 25 onderduikers die bonkaarten nodig hadden, maar dat werden er steeds meer. Dat aantal liep steeds meer op en in 1944 waren dat er 750. Dat wil niet zeggen dat er 750 onderduikers waren. In werkelijkheid waren er meer, maar door medewerking van ambtenaren waren er enige honderden onderduikers administratief weer opgedoken.

Pers

De verspreiding van de illegalen bladen begon met het rondbrengen van het blad 'Voor God en de Koning', later 'Op Wacht' genaamd. In het begin 15 stuks, maar dat werden er al snel meer. Ook ging de N.O. een eigen krant uitgeven, maar daarnaast bleef men ook de andere illegale bladen verspreiden. Men sprak over de krantenkiosk van Van de Ven. Want de leeshonger in de oorlog was groot. Het was niet makkelijk, die eigen krant uit te geven, maar de heer Van Linschoten, Gelske en Tine hebben bergen werk verzet om het te doen slagen. De opslag steeg zelfs naar 10.000 exemplaren en dat twee keer per week... Uit die persverspreiding ontwikkelden zich weer nieuwe afdelingen. De inlichtingendienst hield contact met ambtenaren en winkeliers en ook met de politie. Er was een ambtenaren cel met als hoofd de heer Nesse en bij het arbeidsbureau had de heer Van Ravens de leiding, terwijl de collectiedienst bij Rubi in goede handen was. De koeriersters onder Tommy deden hun gevaarlijke werk. En

tenslotte was er nog de afdeling van Inez. Inez ging met haar mannetjes met een vrachtauto de kampen af en probeerde Nederlandse mannen mee te krijgen. Ze is zelfs tot diep in Duitsland geweest. De promotor van dit werk was de heer Deetstra.

Wanneer men de opsomming van al die werkzaamheden leest, begrijpt men dat er heel wat organisatorisch talent nodig was om alles goed te laten verlopen. En zeker als men bedenkt dat het illegaal werk was, gedaan met gevaar voor eigen leven. Door de vele werkzaamheden liep het bestuurlijk niet vlot. Vandaar dat werd besloten uit alle geledingen van de burgerij een vertegenwoordiger te kiezen die zijn of haar sporen in de N.O. reeds had verdiend. Zo werd het bestuur uitgebreid met de heren Willemse, Van Linschoten en Bouvet, terwijl later nog werden opgenomen Pater Ex en de heer Matteman. Ook actief waren dr. Kuiper en de heer Van der Blom, scriba van de Gereformeerde kerk. Fantastische resultaten werden bereikt op het stadhuis, de distributiedienst, het arbeidsbureau en de politie. Contactman bij de politie was Prein (schuilnaam Henri).

Verder van de Katholieke kerk pater Van Kesselen en kapelaan Hazelaar die de N.O. steeds van de allerbeste inlichtingen hebben voorzien.

Hoofdkwartier

Waar is het hoofdkwartier tijdens de bezetting geweest? Eigenlijk maar op twee plaatsen. In het begin in de Warande op nummer 57 en later in de Rembrandtlaan 79b. Om veiligheidsredenen evenwel werd het hoofdkwartier wel eens voor korte tijd verlaten en wanneer beide adressen uitgeschakeld waren fungeerde steeds Tollensstraat nummer 10 als opvang. De bewoonsters, mevrouw Noomen, mevrouw Veldhuizen en mevrouw De Waard hebben als bewoonsters van deze panden heel veel risico gelopen. Het hoofdkwartier 79b is tijdens de bezetting door de politieke politie een tijd lang geschaduwd door de SD-agenten M., L. en juffrouw D. De leden van de N.O. bleken echter handiger dan deze SD-agenten want soms werd heel listig onder hun ogen bij gevaar het pand leeggehaald. Want in het huis bevonden zich radiotoestellen, bonkaarten, valse stempels en persoonsbewijzen.

Een andere bijzonderheid is, dat tijdens de razzia op 10 november 1944 niet één lid of medewerker van de N.O. is opgepakt. Wel een bewijs hoe ver de verzetsgeest was ontwikkeld.

Dit zijn enkele passages uit de opsomming van Grote Wout, gedaan tijdens een reünie in 1946. Waaruit blijkt welk een belangrijk werk de Neutrale Organisatie voor de Schiedamse burgerij gedaan heeft.

DE ILLEGALE PERS IN SCHIEDAM - Een oproep

In het boek "Schaduwten over Schiedam" wordt de N.O. (Neutrale Organisatie) uitgebreid besproken. Deze N.O. gaf een eigen blad uit, eveneens "De N.O." genaamd.

Voordat dit blad verscheen werden andere illegale bladen in Schiedam verspreid.

In het boek wordt het blad "Voor God en den Koning" genoemd. Van dit blad splitste zich later "Op Wacht" af.

In het standaardwerk van het R.I.O.D. "De Ondergrondse Pers 1940-1945" lezen we dat het blad "Voor God en den Koning" in april 1943 in Utrecht werd opgericht door T. Hessel en L.A. Plomp.

Na een conflict t.g.v. arrestaties van medewerkers door de Duitsers in december 1943 in Arnhem, begonnen twee medewerkers uit Den Haag, J.J. van Staalduinen uit 's-Gravenzande en S. Lautenbach uit Berlikum (Fr), beiden onderduikers met de uitgave van "OP WACHT", voor God-Nederland-Oranje".

De organisatoren wilden niets weten van een kwetsbare drukkerij, vandaar dat op diverse plaatsen in het land, onder andere in Rotterdam, stencilposten werden opgericht.

In de "Schaduwten" lezen we dat er in Schiedam illegale bladen werden verspreid, welke deels in, deels buiten Schiedam werden gedrukt. Genoemd worden "Trouw, De Waarheid, Vrij Nederland, Je Maintiendrai en nog wat kleinere". Dit waren allemaal landelijk verspreide illegale bladen.

Buiten het blad "De N.O." blijken nog andere illegale bladen speciaal voor Schiedam gemaakt verschenen te zijn.

"De Ondergrondse Pers" noemt "Bulletin", "Den Vaderlant Ghetrouwe", "Vrije Stemmen; voor koningin en vaderland" en een naamloos bulletin, vervaardigd door M.W.H. de Gorter en volgens het sneeuwbaaleffect verspreid op bedrijven als Wilton-Fijenoord.

Van al deze genoemde bladen zijn verder geen gegevens bekend. Wie onder de lezers van Scyedam kan mij nader inlichten?

Onlangs kwam ik in het bezit van enkele illegale bladen, naast landelijke nummers bevonden zich daar ook Schiedamse uitgaven bij:

1. "Vrije stemmen" nr. 234 van 29 april 1945
2. "Bulletin" nummers 89 en 92 van 27 april en 1 mei 1945
3. een gestencild blad van 27 april zonder verdere naam (Gorter?)
4. "De Waarheid" roept de wereld", subtitel "drie maal per week in Schiedam en randgemeenten verschijnend nieuwsbulletin" nummer 34 van 23 april 1945.

Dit laatste blad wordt niet vermeld in het standaardwerk van het R.I.O.D. en is blijkbaar pas kort voor het einde van de oorlog opgericht. Mogelijk is dit blad een plaatselijke editie van het landelijke blad "De Waarheid", daar wil ik dan graag het fijne van weten.

Wie, o wie, kan mij meer vertellen over bovengenoemde twee bladen:

- a. Wie heeft ze opgericht?
- b. Van wanneer tot wanneer zijn ze verschenen?
- c. Waar werden ze gedrukt of gestencild?
- d. Hoe was de verspreiding geregeld?
- e. Hoe kwam men aan geld en aan papier?
- f. Zijn verdere bijzonderheden bekend, zoals arrestaties?
- g. Kent iemand buiten de genoemde bladen nog andere Schiedamse bladen?

Lezers, die één of meerdere vragen kunnen beantwoorden, worden vriendelijk verzocht contact met ondergetekende op te nemen. Ook lezers welke in het bezit zijn van exemplaren van deze bladen en andere oorlogsdocumentatie en hier afstand van willen doen worden met nadruk verzocht contact op te nemen met

D.H. Doctor
Nassaulaan 17
3116 EP Schiedam
010-4733806

ENIGE OPMERKINGEN OVER DE SCHIEDAMSE PERS IN DE OORLOG

Wim Snickers

In dit artikel wordt niet ingegaan op wat en hoe de lokale pers in de oorlog publiceerde, maar beperkt zich tot wat in een tweetal studies (proefschriften) over Schiedam wordt vermeld. Bovendien wordt ook nog even ingegaan op de wisseling van kranten in en na de oorlog.

De "Schiedamsche Courant" (SC), werd vanouds uitgegeven en gedrukt bij H.A.M. Roelants.

De SC stond op de lijst van de te verdwijnen of samen te voegen dagbladen. De hoofdredacteur heeft bij de autoriteiten een pleidooi gehouden om dit te voorkomen. Een van argumenten was de bestaande fusieplannen (met "Rotterdamsch Dagblad"?) Maar in een later stadium is er dan toch definitief iets veranderd. Per 31 december 1943 werd de SC opgeheven, in plaats waarvan per januari 1944 het "Schiedams Dagblad" werd uitgegeven door de Arbeiderspers. Citaat: "Dit zal zeker niet gebeurd zijn omdat er bezwaren waren tegen de hoofdredacteur, want die werd vervolgens hoofdredacteur van de "Delfische Courant". "Elders in het boek wordt geschreven dat de SC werd verboden. De krant had toen ongeveer 6000 abonneés.

De datum januari 1943 is later nog van belang geworden omdat de Nederlandse Regering in Londen had bepaald dat dagbladen die na die datum zijn blijven verschijnen, na de bevrijding van ons land niet zouden mogen uitkomen, behalve indien zij daarvoor toestemming hadden. Op 4 februari 1941 werd de (RK) "Nieuwe Schiedamsche Courant" (kopblad van de Maasbode) verboden. De directeur van de SC H.L. (Jonker) Roelants is van 4 juni 1942 tot 10 februari 1943 gegijzeld. Na de oorlog zijn er ook voor de pers zuiveringscommissies geweest, deze konden een bedrijf of personen voor enige tijd verbieden hun bedrijf of beroep uit te oefenen. De directeur van de SC is tot 2 mei 1947 "ontzet". De hoofdredacteur kreeg een "ontzetting" van tien jaar.

De drukkerij H.A.M. Roelants drukte sedert september 1944 de wekelijks verschijnende editie van Het Parool. Deze in de oorlog ontstane illegale krant werd op verschillende plaatsen in ons land gedrukt. Een van de mensen die in de oorlog nauw betrokken waren bij Het Parool, Jan Meijer, heeft nog in de oorlog aan de "Vertrouwensmannen der Regeering" het verzoek gericht na de oorlog Het Parool bij acht drukkerijen te mogen drukken. Op 24 april 1945 werd hierover positief beslist. Een van de genoemde drukkerijen was H.A.M. Roelants en zolang het wegens vervoersproblemen onmogelijk was Het Parool centraal (Amsterdam of Utrecht) te drukken was Roelants nog bij Het Parool betrokken.

Bronnen

René Vos - "Niet voor publicatie". De legale Nederlandse pers tijdens de Duitse bezetting. Leiden, 1988.

Madelon de Keizer- "Het Parool 1940-1945". Verzetsblad in Oorlogstijd. Amsterdam 1991.

Opmerkingen

1. Het verzoek aan de "Vertrouwensmannen" van Jan Meijer deed hij onder het pseudoniem Sjef Roelants. Gezien de tijdsomstandigheden was het gebruik van een pseudoniem wel begrijpelijk, maar de naamskeuze in dit geval wel curieus. Of Jan Meijer dit pseudoniem wel meer gebruikte weet ik niet, wel heeft hij ook een ander pseudoniem gebruikt. De drukkerijen werden wel met de echte naam genoemd.
2. Dat ook de directeur van de SC ("Niet voor publicatie" noemt geen naam) na de oorlog voor korte tijd zijn functie niet mocht uitoefenen is ook opmerkelijk omdat juist de drukkerij bij de uitgave van een illegaal (dus "goed") blad was betrokken en een directeur in de oorlog enige tijd gegijzeld is geweest.
3. De genoemde bronnen geven de volledige namen. Voor dit artikel is, zoals in "Schaduwen over Schiedam", hiervan soms afgezien.

Van Courant naar Dagblad

De mensen zullen wel even vreemd hebben opgekeken, begin januari 1944. De abonnees kregen plotseling een andere krant in de bus met daarin een simpele mededeling:

"Ter vervanging van de opgeheven Schiedamsche Courant wordt u hierbij het Schiedams Dagbladaangeboden." Nog op vrijdag 31 december 1943 was de SC v erschenen en daar-in werd met geen woord gerept dat dit het laatste nummer zou zijn. De kranthad geopend met uitgebreide aandacht voor de radiorede via radio Oranje over "De positie van Nederland na de oorlog" van mr. van Kleffens, minister van buitenlandse zaken van de Nederlandse Regering in ballingschap in Londen. Je mocht niet naar Radio Oranjeluis-teren dus er naar verwijzen kon ook al gewaagd zijn. Dit ondanks de hoofdredakteur. Misschien had meneer verbod al zien aankomen (met papierschaarste als reden) en nog even van zijn gezindheid hebben willen laten blijken. Want het was bijna ondenkbaar dat het Schiedams Dagblad in een paar dagen was opgezet. De uitgever, de Arbeiderspers, kreeg al in het begin van de oorlog een de bezettende macht welgezinde toezichthouder toegewezen. Net als andere socialistische organisaties. In heter eerste nummer stonden al op Schiedam gerichte artikelen. "De Kunst in Schiedam. Een taak voor de gemeente." Men begon met een serie over de Sporthistorie van Schiedam. Er worden geen namen van medewerkers genoemd en de krant werd waarschijnlijk vanuit Amsterdam geredigeerd. Waar deze krant voor stond blijkt uit een kop in het openingsnummer: "Duitsland waarborgt het bestaan van Europa". De krant hield kantoor in de Passage, waar al een A.P. boekhandel was gevestigd. In Leiden werd ook een lokale krant door een AP krant vervangen, en dit ondanks de papierschaarste. Het Schiedams Dagblad heeft één jaar bestaan.

Van Courant naar Parool

Na de oorlog kregen de oude lezers van de SC in eerste instantie Het Parool aangeboden, zij hadden een zekere voorkeurpositie. Roelants drukte de krant en ook de Rotterdamse editie. Een van de meest bekende Parool mensen na de oorlog was Simon Carmiggelt bekend van zijn dagelijks cursiefje "Kronkel". Carmiggelt had direkt bij de in beslag name van de Arbeiderspers ontslag genomen. Daarna was hij onder meer bij een klein blad, "Deze week in Den Haag", betrokken tot dit blad werd opgeheven. Hij heeft toen, in juni 1942, zich als journalist laten schrappen en zijn journalistenpas opgestuurd. Hij raakte betrokken bij het illegale Parool, waarvoor hij onder schuilnaam wel eens schreef. Maar ook in de Schiedamsche Courant verscheen in 1942 af en toe een "Moment opna-me", geschreven onder eigen naam en in een stijl waarin wij al de latere Kronkel herkennen. Er kan best verband zijn tussen Het Parool en de drukker Roelants, die voor zijn legale S.C. de legale stukjes van Carmiggelt opnam.

De SC is na de oorlog nooit meer teruggekomen. Daarvoor in de plaats kwam een krant met de dubbele naam Het (Rotterdamsch) Parool - De Schiedammer. Vanaf 1953 noem-de men zich "Het Schiedams Parool". Maar ook deze krant bestaat al lang niet meer.

In het pas verschenen boek "Schaduwen over Schiedam" staat dat Het Parool enige keren bij Roelants werd gedrukt maar dat dit ontdekt is. De drukker Barend Gerrit Hazenkamp werd hiervoor op 28 januari 1942 gearresteerd en later, op 29 december 1942 in Amersfoort gefusilleerd.

DRUKKERIJ ROELANTS-SCHIEDAM

Ph.C.J. Swinkels

Gedurende de dertiger jaren draait het bedrijf ondanks de crisis voorspoedig, daar er toch steeds behoefte is aan periodieken en toegangskaartjes, wat een specialiteit van de drukkerij blijft. Een teken van de groei van het aantal personeelsleden is de oprichting van de personeelsvoetbalvereniging "Roelants" in 1927. Deze zal tot het verenigingsverbod (door de Duitse bezettingsmacht uitgevaardigd, red.) blijven bestaan. In 1941 werd het laatste bestuur daarvan gevormd door de heren: A. de Blank, voorzitter; A. Wilschut, penningmeester en J. Rints, Warande 210, secretaris. De drukkerij heeft in het begin van de oorlog (1941) 126 mensen in dienst, waarvan 83 mannen boven de 18 jaar. Per eind 1943 verkoopt Mr. H.A.M. Roelants de Schiedamsche Courant min of meer gedwongen, aan de onder Duitse controle staande N.V. Arbeiderspers, die de krant voortzet onder de naam "Schiedams Dagblad". De voornaamste reden was het feit, dat de hoofdredacteur van de SC moeilijkheden veroorzaakte door zijn pro-duitsche houding en daardoor een gevaar vormde voor de drukkerij, waar illegaal het Parool werd gedrukt. Na de oorlog is het plaatselijke Parool nog drie maanden door Roelants verzorgd en als dank ontving de firma een glas-inloodraam met de tekst: "In dit gebouw werd niet gedespereerd maar het Parool gedrukt, vrij onverveerd. In goede herinnering 1940-1945".

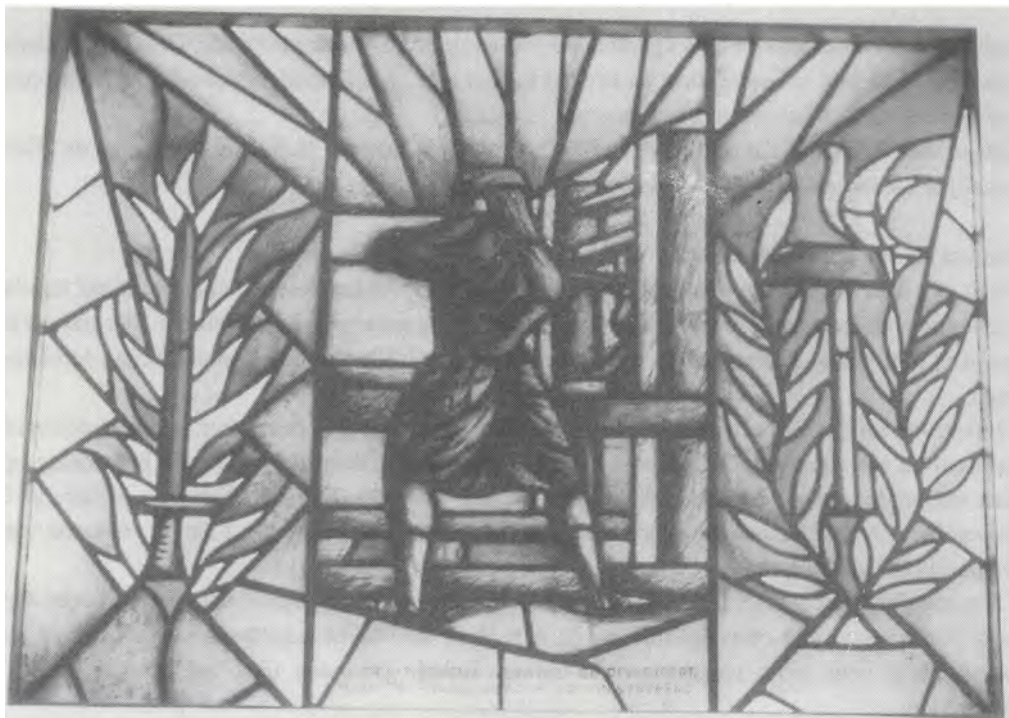

Foto: Siem Rosman

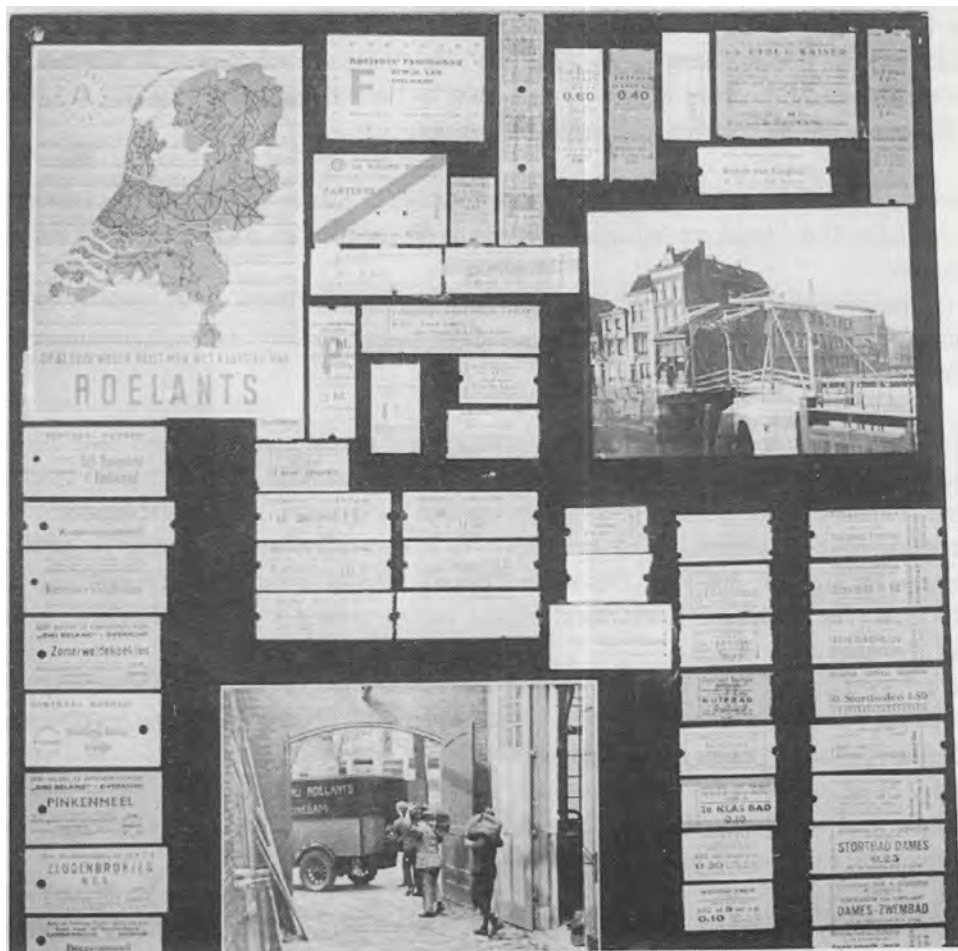
Vermoedelijk was de heer Roelants ook niet langer genegen de Duitse propaganda in zijn blad af te drukken daar de familie Roelants al meer dan honderd jaar een grote aanhankelijkheid had betoond aan het Huis van Oranje. Bijvoorbeeld, bij het 25-jarig regeringsjubileum van Willem III werd door Roelants in drievoud een luxe exemplaar van de Grondwet gedrukt, waarvan het eerste exemplaar aan de koning werd aangeboden. Het tweede exemplaar was bestemd voor de Koninklijke Bibliotheek en het derde exemplaar bevindt zich nog ingelijst in het kantoor van de drukkerij. Deze traditie was ook door de volgende generaties voortgezet.

Voor deze oranjegezindheid werd in de (Tweede Wereld)oorlog een zware prijs betaald. Mr. H.A.M. Roelants stond als uitgever van het "Schendblad", de "Schiedamse Courant", op de lijst van potentiële gijzelaars. Zijn neef H.L. Jonker Roelants verbleef van 4.6.1942 tot 10.2.1943 in het kamp St. Michielsgestel en kwam misschien vroeger vrij in verband met de gezondheidstoestand van zijn vader Jan Jonker Roelants, die op 28.10.1943 overleed.

Terug naar Mr. H.A.M. Roelants. In de uitgave van (het voormalig Schiedamse illegale blad, red.) "De N.O." van 8 mei 1945 lezen wij: "De tweede man, die in onze stad een belangrijke post ging bezetten is de waarnemend Commissaris van Politie, Mr. H.A.M. Roelants. Zijn benoeming zal niemand verbazen, omdat hij als commandant van de Burgerwacht zeker de aangewezen persoon is voor het waarnemen van de hoogste politionele verantwoordelijkheid".

Deze benoeming schijnt reeds in 1944 te hebben plaatsgehad, zodat Roelants zich kon voorbereiden op zijn nieuwe functie, daar de leiding van de Schiedamse Politie na de bevrijding niet te handhaven zou zijn.

Na de oorlog raakt het uitgeven van boeken verder op de achtergrond, maar een uitzondering is de druk van een boek over de bouw van "De Groene Draeck", het schip, dat H.K.H. Plinses Beatrix bij haar meerderjarigheid als geschenk ontving. Natuurlijk werd het eerste exemplaar aan de toekomstige Koningin aangeboden.

Drukkerij Roelants was en is bekend om zijn toegangkaartjes. Foto SiemRosman

‘HELDENDAAD’**Arie Kleijwegt**

In zijn column in het VPRO-radioprogramma O.V.T. (Onvoltooid Verleden Tijd) op 18 december 1994 haalde de bekende VPRO medewerker Arie Kleijwegt de volgende herinnering aan de oorlog op.

Hoe onvoltooid ook je eigen verleden tijd kan zijn, heb ik pas nog ervaren. In de oorlog ben ik een paar jaar volontair geweest bij de Schiedamsche Courant, een piepklein, zeer oud dagblaadje, waar ik het journalistieke kunstje mocht afkijken van twee oudere redacteuren, die de hele dag luidop zaten te bekvechten over de oorlog. De oudste zag namelijk wel wat in de zogenaamde Nieuwe Orde (al was hij niet echt fout), de andere was fel anti. Dat was ik ook, al had ik mijn hoofd meestal bij romantischer zaken. Dat vindt u nu - die oorlog achteraf bekijkend - misschien wat vreemd, maar dan verwijs ik maar naar Sarajevo, waar tijdens de hevigste belegering van de stad de verkiezing van Miss Sarajevo toch gewoon doorging. Ik zat in dat redaktievertrek op de stoel waar ook de dichter Jan Campert zijn schrijversloopbaan was begonnen en keek er, over het water van de Lange Haven heen, uit op het huis waar de dominé-dichter Piet Paaltjes zich van het leven had beroofd. Veelbelovend dus allemaal. Maar voorlopig mocht ik mij, naast het corrigeren van de drukproeven, slechts bezighouden met het kantongerecht, de feest-avonden van het bloeiende Schiedamse verenigingsleven en de thuiswedstrijden van Hermes-DVS. Voor het overige was ik veelvuldig verliefd, één keer zeer hevig en lang-durig, niet meer van deze wereld eigenlijk. In begin 1943 kwam er aan dit alles een abrupt einde. Toen moest ik ineens onderduiken. Waarom, was mij later niet zo duidelijk meer, maar ik had een tip gekregen van mensen die het weten konden en sterke druk op mij uitoefenden. Misschien heb ik de reden wel verdrongen, dacht ik later wel eens. Maar waarom dan? Ik kon mij wel herinneren een keer te zijn ontboden in Den Haag, waar een man met kaplaarzen en een NSB-speld mij kapittelde omdat ik in de krant sarcastisch had geschreven over het Duitse bioscoopjournaal. Maar dat was al veel eerder gebeurd. Bijna 52 jaar lang is die vaagheid rond mijn onderduiken blijven bestaan. Tót ik, kortgeleden, werd opgebeld door Paul Arnoldussen, een redakteur van het Parool. Hij noemde een naam en vroeg of mij dat wat zei. Maar het zei mij niets. Arnoldussen was die naam tegengekomen toen hij iets nazocht bij het RIOD. Het was de naam van een journalist die zich in 1945, bij de zuivering, had moeten verantwoorden voor zijn oorlogsgedrag. De man had bij de nieuwe machthebbers in het gevlj willen komen, o.a. door na de opening van een tentoonstelling in Rotterdam aan een ambtenaar van het departement van Cultuur, een notoire NSB-er, te verklikken dat ik, met nog twee andere collega's, gezegd had, niet met zo'n vuile NSB-er na afloop nog een drankje te willen gaan drinken. Daardoor was, nu in 1994, Arnoldussen bij het bestuderen van de stukken van die man op mijn naam gestuit. Ineens gingen de luiken bij mij open en wist ik alles weer. Zó was het inderdaad gegaan. Dát was precies wat mij verteld was, toen men mij waarschuwde dat ik op de nominatie stond naar een strafkamp te worden gestuurd. Waarom ik dat al die tijd verdrongen heb en maar wat mompelde over het ontlopen van de Arbeitseinsatz, begrijp ik nu ook ineens, geloof ik.

Want ik heb me kennelijk gegeneerd voor de nietigheid van deze "heldendaad".

Was dat dan alles waarop ik bogen kon? Geen borreltje te willen drinken met een NSB-er? Waarom niet in het gewapend verzet gegaan; piloten doorgesluisd en zo? Want dat was wel, wat er om mij heen gebeurde, bleek later. Ze zullen toen gedacht hebben: Arie moeten we maar niet vragen. Die heeft zijn kop er niet goed bij. Dat was ook zo. Het spijt me wel natuurlijk

FOTO SCHIEDAMSE GIJZELAARS

Van Haaren in het midden. Links van Mr. Van Haaren: de heren N. Koren, Ir W.H. van den Toorn en P.E. M. Alberts en rechts van hem: de heren Mr P. Sanders, N.W. Conijn en J. van Katwijk.

OM NIET TE VERGETEN

Fia Rosman-Koren

Als de dag van gisteren herinner ik mij dat wij, mijn zus Alie en ik, op 30 april 1942 de verjaardag van Prinses Juliana hebben beleefd door uitgeknipte krantenfoto's van de kroonprinses en haar gezin in de kamer onder schilderijen te klemmen. Op zondagavond 3 mei zei mijn vader, dat we ze nu maar weer moesten opruimen.

De volgende ochtend om 6 uur werd er gebeld. We sliepen nog. Mijn moeder keek eerst uit het raam (we woonden in een bovenwoning aan de West-Frankelandsestraat) en zag een Duitse officier met een Nederlandse politiemann voor de deur staan. De Duitser gaf het bevel de deur te openen. Toen mijn vader naast zijn bed stond, zei hij: "ze komen mij halen ... jij gaat met de kinderen naar je moeder in Bussum." Hij kreeg een half uur de tijd om zich te kleden, iets te eten en een koffer te pakken. Wij liepen in onze nachtopnetjes daar omheen. De Duitse officier liep maar heen en weer en bekeek alles in huis. We dachten allemaal, wat een geluk dat die foto's zijn weggehaald. Mijn moeder riep "waar brengen jullie hem naar toe?" waarop de officier zei: "hij gaat naar het paradijs!" Mijn moeder antwoordde heel wantrouwig "ja, dat zal wel!". Toen mijn vader naar de wc ging, vlak bij de trap, moest de agent mee de gang in.

In een overvalwagen werd hij afgevoerd en wij bleven met zijn drietjes achter, huilend natuurlijk.

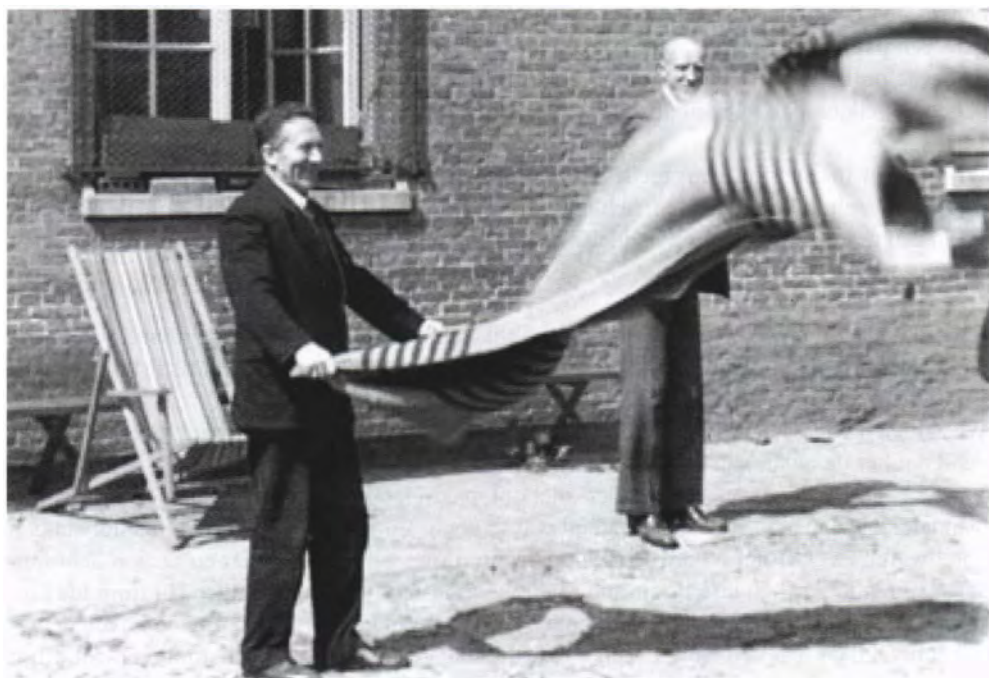
Bij de burens hebben we naar familie in Bussum gebeld en al spoedig kwamen twee familieleden per trein naar ons toe. Er moest veel geregeld worden, onze school moest ingelicht en de werkgever van mijn vader, maar ook de inkomsten van het gezin moesten geregeld worden. Twee dagen vertrokken we naar Oma in Bussum, die toen 74 jaar was.

Mijn vader ging dus om half zeven weg. Later hoorden we dat de overvalwagen vervolgens naar het huis van burgemeester Van Haaren in de Tuinlaan was gereden, die ook opgepakt werd. Zelfde verhaal. Toen zij later op de dag in de geblindeerde wagen werden weggevoerd, zei de burgemeester tegen hem "ik dacht dat je mijn verrader was, maar nu zie ik dat je ook opgepakt bent."

De Maastunnel was nog maar kort geleden in gebruik genomen en omdat het bij het rijden door de tunnel in de auto even wat donkerder werd, begrepen de inzittenden dat ze richting Brabant gingen.

Het duurde even voor we wisten waar mijn vader zat; hoe dat precies is gegaan weet ik niet meer. Hij kwam terecht in St. Michielsgestel, in het Kleinseminarie Beekvlief, tot voor kort nog een tehuis voor R.K. geestelijken, nu een gijzelaarskamp. Bekende Schiedammers waren daar bij. Namen die ik mij herinner: de heren Alberts, Sanders, Van den Toorn, Van Katwijk, en een maand later de heer H.L. Jonker Roelants, van Drukkerij Roelants. De drukkerij waar mijn vader ook werkzaam was. Verder verbleven vele andere bekende Nederlanders in het kamp, zoals de heren Algra, Schermerhorn en Koningsbergen.

De gegijzelden maakten van de gelegenheid gebruik om bij elkaar 'college' te lopen. Ieder had wel iets aan de ander over te dragen aan kennis en dergelijke d.m.v. cursussen, lezingen en debatten. Ook creatieve handenarbeid en sport werden bedreven. Ik heb nog steeds een presenteerblaadje door mijn vader gemaakt met ingelegd fineer; het is door de tijd wat

Groep Schiedamse gijzelaars in St. Michielsgestel. Uit de foto blijkt, dat het thuisfront ook het typische Schiedams product niet vergat op te sturen. V.l.n.r de heren: J. van Katwijk, H.L. Jonker Roelants, W.H. van den Toorn, N. Koren, P.B.N. Alberts, burgemeester F. van Haaren, P. Sanders en N.W. Conijn.

Op de onderste foto links: N. Koren. (Coll. A.M.S. Rosman-Koren)

verbleekt. Vader deed niet aan sport, wel aan schaakwedstrijden. In februari 1943 won hij 'den eersten prijs in den wedstrijd der Schuivende Gijzelaren te St. Michielsgestel'. Maar het was natuurlijk geen pretje als gijzelaar vast te zitten. Elke week werd er een kist met schoon wasgoed heen gestuurd en kwam de kist per bode terug met het vuile goed. Tussen het wasgoed stopte mijn moeder het een en ander aan eten, wij maakten tekeningen voor vader en hij voor ons.

In augustus 1942 mocht er plotseling geen brief meer heen en kwam er ook geen post meer terug. Ook de kist met wasgoed kwam niet. Straf! Er was iets gebeurd: de aanleiding was een aanslag in Rotterdam. Gevolg: vijf gijzelaars werden ter dood gebracht. Vader vertelde later, dat ze met de zaklantaarn langs de kribben liepen en zo de slachtoffers er uitpikten. Deze mochten nog een brief naar huis sturen en in de vroege morgen zijn zij gefusilleerd. Oktober 1942 hetzelfde verhaal, nu werden er drie gijzelaars gedood. De angst zat er daarna goed in. Niet alleen bij de gevangenen maar ook bij de thuisfronten.

Tijdens deze gevangenschap van 4 mei 1942 tot aan Kerst 1943 zijn wij bij Oma in huis geweest.

Toch hebben we een keer geprobeerd om weer in Schiedam te gaan wonen. Ons huis was nog intact. Binnen 10 dagen waren er bombardementen in Schiedam en zijn we weer teruggegaan naar Oma.

In die korte periode belde er een meneer aan, die aan mijn moeder vertelde ervoor te kunnen zorgen dat mijn vader weer vrij kwam. "Nou als dat eens kon", zei ze. Hij liet vervolgens een papier zien en zei "dan moet u hier tekenen". "Wat houdt dat in?", was haar vraag. En je gelooft het niet, maar hij antwoordde "dan bent u lid van de SB." Vol ongeloof keken wij elkaar aan. Het enige dat mijn Moeder zei: "Dat nooit en nu de deur uit en vlug."

Wij hebben in Bussum een goede schooltijd gehad. Terwijl we in Schiedam maar halve dagen naar school konden gaan, hebben we in Bussum volledige dagen les gehad, woonden we in een mooie omgeving en hadden veel familie om ons heen. Dat was een reuze steun en best gezellig.

Ik herinner mij dat we op een gegeven ogenblik een telegram ontvingen van mijn vader met de mededeling dat hij naar Den Bosch ging voor een bezoek aan de tandarts, Markt, Noord Brabant.

We zeiden tegen elkaar, dat we wel wisten dat Den Bosch in Noord-Brabant lag, niet begrijpend dat het de naam van een hotel was. Wisten wij ook veel van hotels af!

Mijn moeder, mijn zus en ik zijn toen snel ook naar Den Bosch gegaan, naar de Markt. We wandelden er heen en weer niet wetend wat te doen. En net toen wij bij de ingang van een hotel waren (was Hotel Noord-Brabant!) kwam mijn vader naar buiten en ik riep hem luid aan. Hij legde zijn vinger op zijn mond en we moesten hem maar volgen. In mijn idee, ik was toen negen jaar, waren het hele hoge trappen en lange gangen en ergens boven achter in het hotel daar was een kamer waar we de middag gezamenlijk hebben doorgebracht. Mijn vader vertelde, dat hij en enkele anderen de Duitse soldaat, die hen begeleidde, geld hadden gegeven om naar de kroeg te gaan. En dat deed hij. Een wonderlijke middag met angst en toch ook blij dat we elkaar zo onverwachts konden ontmoeten.

Ook is mijn vader een aantal dagen thuis geweest z.g. om te helpen bij de schoolkeuze voor mijn zus. En iedereen veronderstelde dat hij niet meer terug zou gaan. Dat deed hij wel, anders waren er anderen de dupe van geworden.

Toen in 1943 de kerstvakantie aanbrak werd ik tot mijn stomme verbazing door mijn vader van school gehaald. Heerlijk natuurlijk. Voor mijn zus en mij betekende het ook het einde van een prima schooltijd in Bussum.

We hebben nu nog twee telegrammen gericht aan mijn moeder, één van 21 december 1943 van de Gemeentesecretaris van Schiedam: "Mevrouw Sanders ontving maandagavond bericht dat uw man vrij komt en waarschijnlijk heden het kamp mag verlaten." Het tweede telegram kwam van de bedrijfscommissie Roelants ook van 21 dec.: "Wij vernamen tot ons genoegen dat uw man voorgoed terugkeert. Wij verzoeken u ons mede te delen wanneer u naar Schiedam hoopt terug te keeren."

Er was wel even tijd nodig om ons leven te herschikken. Vooral mijn vader had daar moeite mee, maar mijn moeder heeft hem goed bijgestaan en hem ervan overtuigd dat het leven verder ging en brood op de plank ook nodig was. Niet wetend dat een jaar later het (letterlijke) brood ons op een andere manier ontzgd zou worden.

Na de oorlog is door huiszoeking bij een 'verkeerde' Nederlander duidelijk geworden waarom vader gegijzeld is geworden. Het was de politiek die hem tot verdachte heeft gemaakt. Voor de oorlog was hij enige tijd voorzitter van de C.H.U.-kiesvereniging 'Groen van Prinsterer' Schiedam. Na de oorlog was hij dat weer. Hij is dus, ondanks alles, een echte C.H.U. - er gebleven.

Een verhaal van 63 jaar geleden. Verteld aan onze kinderen en kleinkinderen.
Opgeschreven om niet te vergeten!

St. Michielsgestel, den 21.12. 1943.

Michielsgestel.

B E S C H E I N I G U N G .

Der Geisel-Häftling K o r e n Nardus
geb. am 21.5.1899 wurde am 21.12.43
aus dem Internierungslager Michielsgestel entlassen.

Lagerkommandant,

J. J. J.

‘FOUTE’ BOEKEN IN DE BIBLIOTHEEK

In het verhaal “Cultuur en vermaak tijdens de bezetting”, schreven wij dat in de oorlog de bibliotheken goede zaken deden. De mensen zochten hun afleiding in het lezen. Maar zoals bij veel dingen het geval was, beslisten de Duitsers wat het publiek wél en niet mocht lezen. De boekverbrandingen in Duitsland, kort na de machtsovername van de nazi's, lag bij velen nog vers in het geheugen. Boeken, geschreven door joden en andere schrijvers die fel anti-nazi waren, werden op de brandstapel gegooid en waren verboden lectuur.

Nog zonder dat de bezetter maar een enkele aanwijzing had gegeven, deed op 19 mei 1940, nog maar enkele dagen na de overgave, het bestuur van de Centrale Vereniging voor Openbare Leeszalen en Bibliotheken reeds een enorme scheut water in de wijn. In een schrijven aan de leeszaalbesturen laten voorzitter E. van Beresteyn en secretaris H.E. Greve weten dat onder de huidige omstandigheden geschriften die moeilijkheden kunnen opleveren niet meer uit te lenen. “Aangezien het mede op de weg der O.L.B. ligt loyaal mede te werken om te vermijden wat tot wrijving aanleiding kan geven”.

Pas veel later komen er bij de bibliotheken naamlijsten binnen van auteurs die niet meer gelezen mogen worden. Enkele van die brieven zijn voorzien van de naam van dr. F. Plutzar, hoofdamtenaar bij Wimmers Generaalkommissariaat. Midden juli 1940 liet Plutzar aan alle openbare bibliotheken weten dat anti-Duitse boeken uit de bibliotheken moesten verdwijnen. Ook schoolbibliotheken kregen zulk een opdracht. Voor alle zekerheid deed Plutzar er een namenlijst bij van verboden auteurs. Dat zijn echter niet alleen Nederlandse schrijvers. Ook buitenlandse auteurs die het nazi-bewind in hun boeken aanvallen en afkeuren staan op deze lijst. Van de Nederlanders zijn dat o.a. Althoff “Een trein vertrekt” en Den Doolaard “Oostenrijk 1935”.

Het heeft de besturen van de bibliotheken in Nederland blijkbaar nogal wat hoofdbrekens gekost om de opdracht te vervullen. De Centrale Vereniging in Den Haag krijgt uit het hele land vragen over andere auteurs die niet op de lijst van verboden boeken voorkómen, maar wel anti-Duits zijn en schrijven. Op 6 september 1940 laat de Centrale Vereniging het volgende weten: “Bepaalt u zich bij het verwijderen van boeken niet tot de in de aanschrijving genoemde boeken, daar deze opgave slechts voorbeelden geeft van de bedoelde soort. Wat verder tot de bedoelde soort behoort moet elke leeszaaldirectie en elk leeszaal bestuur zelf uitmaken”.

In deze brief, overigens zonder ondertekening, maar zonder twijfel afkomstig van de Centrale Vereniging voor Openbare Leeszalen en Bibliotheken, schrijft de afzender ook nog: “Wel kan ik u namen opgeven die door mij in Den Haag geheel zijn verwijderd, niet zonder overleg met de Duitse autoriteiten”.

Dan volgt een lange lijst van namen met daarbij o.a. Blankenstein, Braun, Th. Mann en Remarque. Daarbij de suggestie deze boeken ook maar te verwijderen.

“U kunt er echter rekening mee houden”, aldus de brief, “dat binnen zeer korte tijd naderre aanwijzingen zullen volgen omtrent nog andere soorten minder gewenste boeken en auteurs”. Dan volgt opnieuw een lange lijst met namen met o.a. Freud, Marx en Brecht met daarbij de opmerking deze boeken voorlopig met rust te laten.

In mei 1942 komen er bij de Centrale in Den Haag berichten binnen, dat bij verscheidene bibliotheken in het land, de plaatselijke politie opdracht geeft tot het verwijderen van boeken geschreven door Amerikaanse auteurs. Met uitzondering van auteurs die vóór 1904 zijn overleden. Het bestuur van de Centrale in Den Haag is van deze maatregel niet op de hoogte. De C.V. stelt zich onmiddellijk met de Duitse instantie's in verbinding. Van dat onderhoud kan aan de bibliotheekbesturen nog geen mededeling worden gedaan, maar wel wordt verzocht aan het verlangen van de plaatselijke politie gehoor te geven. Of de Schiedamse politie ook heeft aangedrongen op de verwijdering van Amerikaanse boeken uit de leeszalen, is uit de politierapporten en uit de correspondentie van de Openbare Leeszalen niets gebleken.

Wel, maar dat was in augustus 1941, dat de plaatselijke politie in opdracht van de Sicherheitspolizei moest controleren of alle boeken en reclameborden van de verboden Esperantovereniging uit de leeszalen waren verwijderd.

Het is december 1943 als het personeel van de openbare leeszalen hun kasten moeten gaan schonen. In opdracht van dr. Plutzar moeten alle werken van joodse componisten en tekstschrijvers uit de circulatie worden genomen. Werken van niet minder dan 62 componisten mogen niet meer in de uitleen. Tevens moeten de namen ook uit de kaartcatalogi worden geschrapt. Zo werden enkele duizenden boeken verboden. Natuurlijk verboden de Duitsers boeken van joden en boeken waarin positief over de joden werd geschreven.

Niet alleen krijgen de besturen van de Openbare Bibliotheken richtlijnen over welke boeken niet meer worden uitgeleend, ook welke boeken en tijdschriften juist wel moeten worden aangeschaft. Zo krijgen de leeszalen per brief van 30 juli 1941 de opdracht dat de maandbladen "Hamer", "Volksche Wacht" en "Sibbe" in de bibliotheken aanwezig moeten zijn. De twee eerstgenoemde periodieken bewegen zich op het gebied van de volkscultuur en "Sibbe" bepaalt zich tot het terrein van het familie-onderzoek. Verder wordt aangedrongen aandacht te besteden aan het Nieuwe Duitse Boek. In 1941 wordt daar zelfs een reizende tentoonstelling voor in het leven geroepen. Van 11 juni tot 17 juni 1941 is deze tentoonstelling in Rotterdam en het personeel van de Schiedamse leeszaal wordt verzocht er heen te gaan.

Langzaam worstelen de medewerkers van de Schiedamse Openbare Bibliotheek zich door de oorlogsjaren. Bestookt door brieven uit Den Haag met wat wél moet en wat niet mag. Niet alle medewerkers van de bibliotheek kunnen hier blijkbaar mee leven. In juli 1944 krijgt de le assistente, mejuffrouw M.A. Timmers, op haar verzoek toestemming van het gemeentebestuur voorlopig op non-activiteit te gaan. In een brief, getekend door burgemeester Draayer en gemeentesecretaris N.J. Post, staat: "Ik nam kennis van uw verzoek om in verband met de tijdsomstandigheden op non-activiteit te worden gesteld. Met ingang van 21 augustus heb ik besloten u op non-activiteit te stellen en wel tot aan het tijdstip, waarop de omstandigheden weer normaal kunnen worden geacht".

In de winter van 1944-1945, de hongerwinter dus, openbaarde zich een ander probleem voor de bibliotheek. Door gebrek aan brandstof, waardoor de bibliotheek niet verwarmd kon worden, dreigden boeken vochtig te worden met alle gevolgen van dien. Maar daar wist men bij de gemeente wel wat op. In het najaar van 1944 was er een hevige storm over Schiedam gegaan en over het Sterrebos zelfs een kleine windhoos. Honderden bomen waren tegen de grond gegaan. Wethouder Dinkelaar gaf de directeur van Gemeentewerken opdracht, dit per brief van 8 november 1944, om hout uit het Sterrebos beschikbaar te stellen voor het stoken van één kachel in het gebouw van de Openbare Leeszaal.

Dat bleek niet voldoende. Op 25 januari 1945 schrijft burgemeester Draayer in een brief aan de bibliotheek dat hij opdracht heeft gegeven om de nodige brandstoffen beschikbaar te stellen voor de centrale verwarming. Dit voor de tijd dat zulks zal blijken nodig te zijn, schrijft Draayer.

Na de bevrijding komt er een landelijke actie op gang om bibliotheken die door oorlogsgeweld zijn getroffen te helpen. Of door geld of door het geven van boeken. Het gemeentebestuur van Schiedam laat weten bezwaar te hebben tegen het geven van geld, doch dat tegen het afgeven van dubbele exemplaren van boekwerken uit de bibliotheek geen bezwaar bestaat.

Al met al heeft de Openbare Bibliotheek in Schiedam zich tijdens de oorlogsjaren redelijk staande kunnen houden. Alle richtlijnen uit Den Haag van de Duitse bezetter zijn, zoals elders in het land het geval was, opgevolgd. Alle boeken die door de bezetter verboden waren zijn weggehaald. Of het personeel van de bibliotheek nog kans gezien heeft boeken te laten "onderduiken" is niet te achterhalen. Het zal moeilijk geweest zijn omdat alle boeken in catalogi waren vermeld en de Duitse instantie's in het bezit waren daarvan. Landelijk zijn er vermoedelijk zo'n 300.000 exemplaren van boeken uit de circulatie genomen en vernietigd van ongeveer 200 auteurs.

Gegevens: Gemeente Archief Schiedam

POST CENSUR EN SCHIEDAM

Ph.C.J. Swinkels

Censuur is een door de overheid uitgeoefend toezicht op voor publicatie bestemd drukwerk, toneel of film, met de bevoegdheid deze te verbieden of om daarin gedeelten te schrappen. Maar deze inbreuk van vrijheid van meningsuiting kan zich ook uitstrekken tot het postverkeer en tot deze inbreuk op de privacy willen wij ons hier beperken. In Duitsland kende men dit al voor de tweede wereldoorlog, vooral voor grensoverschrijdende post, waarbij vooral ook naar ingesloten waardepapieren werd gekeken. In de oorlog oefende alle strijdende partijen censuur uit, zodat een brief soms door twee instanties werd bekeken. Ph.C.J. Swinkels heeft voor ons een aantal censuurgevallen, waarin Schiedam direct of indirect een rol speelt, op papier gezet. Daarbij geeft hij ook achtergronden en informatie. Wij zullen u daar in de komende nummers van op de hoogte houden. In dit nummer het verhaal van Julia Vischer, die in het begin van de Spaanse burgeroorlog uit Spanje moest vluchten. De Spaanse burgeroorlog was een voorspel van de tweede wereldoorlog.

De familie Vischer woonde een kleine eeuw in de 1e Tuinsingel te Schiedam en was nauw verbonden met de rijnvaart. Julia Vischer werd er geboren op 20 december 1892 als jongste in een kinderrijk katholiek gezin. Vader was reder en commissaris van een sleepdienst. In september 1912 ging zij naar kostschool in Etten-Leur, waar zij twee jaar zou blijven. In 1922 vertrok zij naar Madrid en woonde daar bij haar oudere ongehuwde broer Alphons, die daar als journalist werkte. In 1936 was de regering van Spanje in handen gekomen van het Volksfront. Dit sterk onder Russische invloed staande Volksfront voerde een uitgesproken anti-kerkelijk beleid. Ook de koningsgezinde legertop werd aangepakt. De invloedrijke stafchef, Francisco Bahamonte, beter bekend als Franco, werd naar de Canarische Eilanden verbannen. Dit belette Franco niet om deel te nemen aan de voorbereiding van een staatsgreep, die onder leiding stond van generaal Jose Sanjurjo y Sacanell, die in 1932 wegens een mislukte opstand tegen de Spaanse republiek was verbannen naar Portugal. Beide samenzweerders hadden hun sporen verdiend in Marokko gedurende de strijd tegen de Rif-Kabylen en beschikten in het leger over veel steun.

Aanleiding tot de opstand van 18 juli 1936 was de moord door het Volksfront op de monarchistische politicus Jose Calvo Sotelo. Hierdoor werd de opstand spontaan te vroeg begonnen. Toen Sanjurjo zich per vliegtuig van Portugal naar Spanje wilde begeven om zich aan het hoofd van de opstand te plaatsen, kwam hij om bij een vliegtuigongeluk. Toch wisten de opstandelingen in enkele weken het westelijk deel van Spanje te veroveren, maar Barcelona en Baskenland en de gehele kust van de Middellandse Zee bleven nog in Republikeinse handen. Na de dood van Sanjurjo was Franco aan het hoofd gekomen van de opstand.

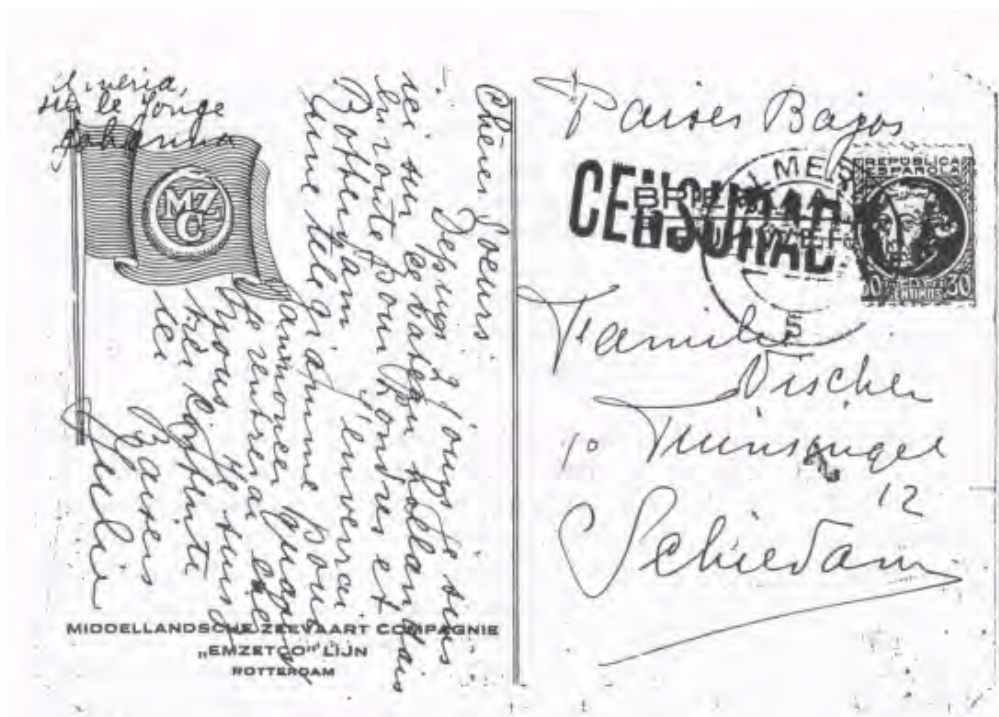

Briefkaart verzonden 1.9.1936 (?) uit Madrid met censuurstempel. Ondanks de censuur kwam deze kaart in 6 dagen in Schiedam aan, want op de 7e werd de kaart reeds doorgezonden naar Haarlem.

De Schiedamse journaliste Julia Vischer bevond zich in Madrid en werkte daar samen met haar broer. De situatie werd in september steeds dreigender. Franco's troepen trachtten naar het oosten door te stoten richting Teruel in het noorden en Granada in het zuiden. Madrid was nog niet omsingeld, maar de Franse grens was reeds gesloten. Julia vroeg instructies aan haar kantoor en schreef haar familie in Schiedam: "Misschien kom ik toch naar Holland, hangt af van kantoor en mogelijkheid hier weg te komen. Dus als jullie een telegram uit Parijs krijgt, behoef jullie niet te schrikken."

Deze briefkaart kwam op 7 september in Schiedam aan, maar de verzenddatum is slecht leesbaar, maar gezien de begincijfers 01 moet dit dus 1.9.1936 zijn. Door het poststempel van Madrid is in Schiedam een stempel gezet, daar de briefkaart aan Lui Vischer was gericht en door de familie naar Haarlem werd doorgezonden.

De oorlog was buitengewoon bloedig daar de verovering bij verrassing was mislukt. De luchtmacht was grotendeels in Republikeinse handen, maar Franco kreeg steun van Duitsland en Italië. De republikeinen konden rekenen op steun van Rusland, van welk land het systeem van politieke commissarissen werd overgenomen. Hierdoor ontstond een ware jacht op politieke tegenstanders, waarmee zonder genade werd afgerekend. Toch werd de positie van de anarchisten en syndicalisten verzwakt door de weerstand, die hun gewelddaden opriep. Zo werden voor de val van San Sebastiaan 450 burgers doodgeschoten. Enkele dagen later werden, voordat Ronda werd opgegeven, 512 gijzelaars, waaronder plaatselijke priesters, door de Republikeinen lafhartig vermoord.

Briefkaart verzonden vanaf het schip De Jonge Johanna in Almeria. Deze kaart is in het Frans geschreven, daar de censuur het bericht anders te lang zou vasthouden. Het censuurstempel heeft de verzenddatum onleesbaar gemaakt, maar zal circa 8 oktober zijn, want het schip kwam op 13 oktober vanuit Almeria in Londen aan (Maasbode 14.10.36).

Op 19 september publiceerde de Republikeinse regering een staatscourant, waardoor alle vreemdelingen verplicht werden zich met hun papieren te melden bij de politie. Iedere vreemdeling, die ongewenst was, zou dan het land moeten binnen een bepaalde tijd moeten verlaten. Op de 20e meldde de ambassade, dat alle Nederlanders in Madrid "in goede welstand" verkeerden.

Dit zou echter niet lang duren. In Nederland was de belangstelling voor de Spaanse Burgeroorlog niet zo groot als men nu zou verwachten. Er was ook veel binnenlands nieuws in september, zoals prinsjesdag, het loslaten van de gouden standaard door Colijn, de verloving van Juliana en ook in het buitenland was er veel spanning, zoals bijv. in Dantzig en Oostenrijk. De toestand in Madrid werd steeds nijpender, omsingeling dreigde. In Augustus was de Nederlandse gezant, samen met de Amerikaanse en de Noorse gezant in San Sebastiaan aan boord van een Amerikaanse schip gegaan en uitgeweken naar een Franse haven. Ondertussen schreven de kranten in Nederland over de gruweldaden in Spanje, waarvan duizenden het slachtoffer werden. De extreem-linkse bewegingen hadden volksrechtbanken ingesteld, die eigenmachtig zonder veel vorm van proces de doodstraf uitspraken. Dit leidde tot ordeloze executies, waarvan de broer van Julia ook een slachtoffer werd.

Het Nederlandse stoomschip "De Jonge Johanna" was een kleine vrachtvaarder, die een route voer in de Middellandse Zee. Van de scheepsbewegingen, die in de krant werden vermeld, is de route te volgen: 23.9 van Oran naar Sete, daarna op 2.10 van Denia naar Valencia. Julia Vischer vluchtte naar het zuiden richting Almeria. Op 8 oktober wordt de ring rond Madrid gesloten en de republikeinse regering waarschuwt de scheepvaart voor vijandelijke bombardementen langs de kust en de Maasbode spreekt over een offensief richting Malaga. Omstreeks deze tijd zal de Jonge Johanna de haven van Almeria hebben aangedaan, dat ongeveer 150 km. oostelijk van Malaga is gelegen, want op 14 oktober staat in de scheepsberichten, dat het schip in Londen vanuit Almeria is aangekomen.

Temidden van al dat geweld had Julia Vischer gelukkig de zuidkust bereikt. In America schreef zij naar haar zussen in Schiedam een ansichtkaart vanaf het Nederlandse schip S.S. Jonge Johanna, dat eigendom was van de Rotterdamse rederij "Middellandse Zeevaart Compagnie Emzetco lijn". In verband met de censuur schreef zij in het frans, wat vertaald volgt. "Beste Zussen. Sedert 2 dagen ben ik hier op dit hollandse schip op weg naar Londen en Rotterdam. Ik zal een telegram sturen, wanneer ik thuis zal komen. Ik ben tevreden, dat ik hier ben. Kusjes, Julie. Almeria op de Jonge Johanna."

De datum van het poststempel is niet meer leesbaar, daar er een groot paars censuurstempel doorheen is gezet. Gezien de aankomst van het schip in Londen op de 13e oktober zal dit ongeveer de 8e zijn geweest. Na haar terugkeer in Nederland zou ze zich in Amsterdam haar werk als journaliste voortzetten. Zij onderhield nog steeds contact met vrienden in Madrid en op 7 april 1937 wendt zij zich tot het Ministerie van Buitenlandse Zaken en vraagt of het niet mogelijk is, om de zieke moeder van een vriendin door hun bemiddeling via Marseille naar Zamora (onder Franco) over te brengen. Helaas moest het Ministerie dit verzoek afwijzen, daar betrokkene zich niet "onder nederlandsche bescherming bevindt". Julia had zich in haar brief geïntroduceerd als de zuster van de heer Vischer, die door de rooden te Madrid vermoord werd.

Op de brief is echter in de marge een potloodkanttekening gemaakt met de vraag of er dan niets voor deze familie gedaan kan worden. Hierop is door Buitenlandse Zaken actief gereageerd. De republikeinse regering was kennelijk wel gevoelig voor enige diplomatieke druk en gaf een schadeloosstelling dus juist op tijd, voordat het Spaanse goud naar Rusland werd verscheept. Ondertussen woedde de burgeroorlog nog steeds door en het duurde tot 29 maart 1939, dat Valencia als laatste grote stad in handen van Franco zou vallen. Spanje bleef afzijdig in de oorlog, die een half jaar later in de rest van Europa zou beginnen. Een geluk voor de geallieerden, daar de Middellandse Zee niet werd afgesloten en via Gibraltar de verbinding met Malta en het Suezkanaal behouden bleef.

Bronnen: R.A.Den Haag, G.A.Schiedam, G.A.Rotterdam
N.R.C., Maasbode
Databank "Alkmaar Nautiek"

BRIEVEN UIT DUITSLAND: ARBEIDSINZET VAN SCHIEDAMMERS

Wim Schelberg

Vanaf het moment dat Nederland capituleerde in de meidagen van 1940, golden niet meer de regels die een week daarvoor als zo vanzelfsprekend werden ervaren. Met de bezetting kwamen nieuwe bazen en nieuwe richtlijnen. De keuze om terug te keren naar de tijd voor de bezetting, was een onmogelijke. Dus kozen mensen hetzij voor het zich actief verzetten tegen die ‘nieuwe tijd’, hetzij voor ermee leren leven. Die laatste keuze sloot overigens verzet niet uit. En collaboratie evenmin.

Soms is het onmogelijk een moreel gerechtvaardigde keuze te maken. Als rijksambtenaar werden velen met die onmogelijkheid geconfronteerd. Vaak veranderde de direct-leidinggevende niet; werd door dezelfde persoon het salaris uitgekeerd en groette men – steeds eerbiedig – dezelfde directeur. Maar de zaken waren wel degelijk anders. Het werk moest aan andere regeltjes voldoen. Waar die regeltjes het spel begonnen te vormen, was vaak voor de eenvoudige beambte op de werkvloer niet eens duidelijk. Hij deed schijnbaar zijn werk als voor de oorlog. Er moest immers – net als voor de bezetting – brood op de plank. Achteraf wordt dan soms te makkelijk geoordeeld over ‘goed’ en ‘fout’.

Ambtenaren vormden een van de beroepsgroepen, die al vroeg met de ‘Arbeitseinsatz’ werden geconfronteerd. Toen nog als mogelijkheid – dachten zij zelf – om hetzelfde ambtelijke werk onder vergelijkbare ambtelijke omstandigheden in een ander land – Duitsland – te gaan doen. Later werden ook anderen te werk gesteld in Duitsland. Soms gingen zij vrijwillig; soms werden ze – zeker later in de oorlog – door de bezetter hardhandig tijdens razzia’s opgepakt en gedeporteerd om ergens in Duitsland gedwongen te werk te worden gesteld. Wie daarover meer wil lezen, kan er ‘*Schaduwten over Schiedam*’ op naslaan.

Vele jaren geleden was de auteur van dit artikel in de gelegenheid een bijzondere collectie archivalia aan zijn verzameling toe te voegen. In de zeer diverse collectie gegevens bevinden zich onder andere brieven. De oorspronkelijke herkomst ervan is niet meer te achterhalen. Maar uit stukken in de stapel archivalia wordt duidelijk, dat het om Schiedammers gaat die in Duitsland te werk werden gesteld. Verschillende plaatsen in Duitsland, waaronder Berlijn en Dresden worden genoemd. De brieven, daterend uit de periode 1942-1945, zijn veelal op kleine velletjes papier geschreven. Soms keurig, maar soms ook in een onduidelijk handschrift met volledige weglating van interpunctie en met veel spelfouten. Omwille van de leesbaarheid wordt dus hieronder niet de oorspronkelijke tekst geciteerd, maar is de tekst ‘vertaald’ naar hedendaags taalgebruik en werd interpunctie toegevoegd. Ook wordt niet de tekst van de gehele brief weergegeven, maar wordt slechts een fragment aangehaald. Persoons- en plaatsnamen werden afgekort, omdat het niet per sé gaat om het wie en waar, maar meer om het ‘op welke manier’.

Soms lijken de briefschrijvers – achteraf gezien – onthutsend naïef. Bijvoorbeeld omdat ze – stuk voor stuk – verbaasd zijn over de willekeur waarmee ze te werk worden gesteld. Eenmaal in Duitsland op een vreemd perron, worden ze rondgedirigeerd. Naar andere plaatsen voor andere werkzaamheden. Bijvoorbeeld ook wanneer het gaat om hun terugkeer naar

Afbeelding op pagina 13: een brief en een postkaart, vanuit Duitsland naar Schiedam gezonden in de oorlogsjaren. Aanvankelijk is de toon van de brieven positief. “We hebben hier niet te klagen”, wordt geschreven. Of: “Verdere bijzonderheden heb ik momenteel niet...”. (coll. auteur)

waarin we veel v... een heel
 en. Dat is... land" 7
 1942.

Alameda
 (Postkaart)
 (Postkaart)
 (Postkaart)

Ik heb hoop ik met a.s.
 P... meer over de kom...
 de... bij...
 die... moment... met...
 van... ik maar...
 van... de...
 groter... de...
 wens... van...
 Was...
 volg...
 Gen...

De... is het hier
 Ik heb daar ook abou...
 kunt geen reden tot klagen. De huisvesting
 is vrij particulier. Ik heb hier een...
 kamer, waar op 't oogenblik de kachel lekker
 brandt. We gaan altijd eten in de eentige
 van het... Het eten is uitstekend.
 's Morgens 6 boterhammen, 's middags eerst
 een bord soep en dan 2 volle borden
 aardappels en groenten met in den regel een
 stuk vlees. Om 4 uur 2 boterhammen en
 om 6 uur weer een bord soep met aard...
 appels en groente na (maar nu gestampt.)
 Alles bij elkaar heb ik er ruimschoots genoeg
 aan. Dat is alvast heel wat gewonnen.
 Het werk is ook niet zwaar. We hebben nu
 2 dagen gewerkt (vrij en ta.). en
 ik ritten in dezelfde ploeg. Er zijn 3 diens...
 kn. die we een heel week houden. nl.
 6-13, 13-22 en 15.30-23.30. Eens in de
 3 weken krijgen we een vrije zondag, die

Nederland na de oorlog, eventueel met een inmiddels in Duistland gehuwde partner. Ze verwachtten dat alles gewoon door zou gaan zoals voor de oorlog. Een bewijs te meer dat die heel kleine radertjes in grote machinerieën door blijven draaien, zonder stil te staan bij het eindproduct van die machinerie. De vraag is zeer, of die mensen – want daarover hebben we het immers – dat voordien wel deden. De vraag is zeer, of er voor hen wel iets veranderd was. Vrede of oorlog, bezetting of bevrijding. Met nieuwe machthebbers en nieuwe overheden zijn immers – tot op de dag van vandaag - nieuwe radertjes nodig.

Brief van 12 december 1942

“We kwamen op het perron aan en daar stonden twee mensen die ons vertelden dat we in een Lager moesten wezen. Dus u begrijpt hoe de stemming was. We wilden eerst er niet heen. We zijn wel een uur op dat perron blijven staan. Toen zeiden ze dat ze andere maatregelen zouden moeten nemen. Dus ja, toen moesten we wel.”

Brief van 9 maart 1943

“Geachte heren, Met dit schrijven laat ik u weten dat het mij nog goed gaat – al heeft het niet veel gescheeld, of ik was niet meer in het land der levenden. U zult wel gehoord hebben dat het hier raak is geweest. Precies bij ons kwamen de bommen neer – ik kon me nog net het leven redden. Alles wat ik bezat, ben ik kwijt. Op dat wat ik aan heb, na. En dat was niet zo heel veel, want ik lag op bed toen het gebeurde. De schuilkelder bleek niet veilig. Als ik hem vijf minuten later had verlaten, was ik gestikt door de rook. Eenmaal buiten, moest ik door de vlammen heenrennen om mezelf te redden.

Wat ik heb meegemaakt, is niet te beschrijven.

Inmiddels heb ik van alles een nieuw stel goed teruggekregen. Dat is weliswaar niet veel, maar over drie weken heb ik een week verlof om mijn spullen verder aan te vullen in Holland. Ook mijn gasmasker is verbrand: ik moest het weggooien op mijn vlucht door de vlammen omdat de glazen kapot gingen. U hoeft dus niet te vragen, hoe ik er uitzag. Daarbij heb ik nog twee vrouwen geholpen. Die kon ik toch niet laten liggen? De hele nacht heb ik lopen dwalen. 's Morgens op het werk moest ik helpen de boel opruimen, want alles daar was ook kapot. Ik hoop dat geen van de jongens die in Duitsland werken, zoiets meemaken. Ik zal u over drie weken wat meer vertellen als ik terug ben in Holland. Als er tenminste niet meer zoiets gebeurt, want dan geloof ik niet er zo goed af te komen. Nu, tot kijk, tot over drie weken.”

Brief van 25 april 1943

“Het eten is hier heel goed maar het is ontzettend duur. In Holland heeft u gezegd dat voor eten slapen en drinken gezorgd zou worden maar dat is niet waar. Wij slapen bovendien met 36 man in een grote zaal van een café en daarvoor moesten wij de man 17 mark betalen. Met de drie mark per dag die men ons hier betaalt, kan dat toch niet? Dan mogen ze uit Holland wel tweemaal mijn weekgeld sturen per week! Ik heb hier zware arbeid. Daar ben ik bij ingedeeld met nog elf man. De rest was er ongeschikt voor. Ik krijg nu weliswaar toeslagkaarten voor voedsel, maar dat kan ik hier niet allemaal kopen. Hoewel ik het hard nodig heb, want we doen niets anders dan auto's lossen en laden. Maar dat is voor de Duitse kameraden met wie ik werk niet anders. Ik kan goed met hen opschieten – dat gaat hier best. Volgens hen werken we veel te hard. ‘Langsam, immer langsam’, zeggen ze dan. Nu dat doe ik dan natuurlijk.”

Brief van 29 juni 1943

“Het kantoor is wel enigszins opge-ruimd zodat we weer kunnen werken, maar een dak zit er niet op dus wij staan in de open lucht. Elke nacht zitten we een uur of drie in de bunker. Dan heb je het vanzelf wel koud.”

Brief van 25 juli 1943

“Met deze brief delen wij u mede dat wij veilig in L. zijn aangekomen. Dus zoals u ziet niet in S. Toen wij in K. over moesten stappen, moest eenderde deel naar L., eenderde deel naar M. en eenderde deel naar S. ... Indien mogelijk zouden wij u beleefd willen verzoeken ons een gasmasker te sturen. Wij liggen hier met twintig man en wij zijn de enigen die geen gasmasker hebben. Tot heden hebben wij geen last van luchtalarm gehad.”

Brief van 3 augustus 1943

“Ik stop nu met schrijven want ik moet mij klaar gaan maken voor de bunker. Er is al weer vooralarm. Vannacht hadden we drie maal luchtalarm. Kwart over één, kwart voor drie en kwart voor vier. Het is vanaf de plaats waar we slapen tien minuten lopen naar de bunker. En dan moeten we 's ochtends weer om zes uur beginnen. Veel nachtrust heb ik niet, maar het is voor een goed doel. Voor de vrijheid van ons allemaal.”

Die laatste zin is opmerkelijk: hij valt niet anders uit te leggen dan dat de briefschrijver blij is met de geallieerde bombardementen, omdat inmiddels duidelijk is dat het luchtoffensief mede bijdraagt aan uiteindelijke capitulatie van Duitsland en de bevrijding van de bezette gebieden. Dat de zin door de strenge censuur is gekomen, is verwonderlijk.

Brief van 4 oktober 1943

“Ik ging in de rij staan voor het loket, maar toen ik aan de beurt was zei de dame achter het loket tegen met: “Nicht für Ausländer”. Ik moest later maar terugkomen want er stonden teveel Duisters. U begrijpt dat ik dat niet nam en ik zei dan ook dat ik geen jood was maar een Hollander. Ik zei haar dat bij ons in Holland geen rekening werd gehouden of je Hollander of Duitser was. Als er bij ons in Holland een paar Duitsers in de rij staan, wordt toch ook niet gezegd: “Zuerst die Holländer”? Enfin, ik kon praten als Brugman en toch hielp het niet. Dat zijn toch eigenlijk dingen die niet voor mogen komen, vindt u niet? Wij zijn toch allen Germanen, niet?”

M.H. en Dams... 7 Oct 43
 Ook aan U wil ik een paar woorden
 schrijven om u te melden dat ik in goede welstand
 en de plaats van bestemming bevestigd.
 Het was een wonderbare reis te lang en zwaar
 van de rivier met zijn wijngaarden. Ik ben
 een louter in speciale met nog is held.
 Het lagere valt wel mee want je moet het
 onder elkaar geëllig en aangevoel moedig
 maken. Wat het ook betreft heb ik nu zeer
 klagen maar we hebben het nodig ook want
 het veldwerk valt wel mee. Het heeft meer
 weg van een Expeditee-bezetting.
 Het
 wilt klimmen met me maar ja, ik ben de
 benoemd met dus sla ik me er wel door heen.
 We hebben zelf maar vertrouwen. Bonaire dus kunnen
 we zelf hebben. Het is onbetrouwbaar
 groot in de eerste dag kwam ik een half uur
 te laat op mijn werk want ik was met een
 collega de weg kwijt geraakt! De stad zelf
 is een oude stad maar bijzonder mooi.
 Hij draagt nog de sporen van het bombardement.
 Met in Aug. j.l. Wu, ik weet nu niets
 meer te schrijven. Ik heb zojuist een vulpen
 gekocht van een Tjech. U kunt het wel

“De stad zelf is een oude stad maar bijzonder mooi. Hij draagt nog de sporen van het bombardement in Aug. j.l. Nu, ik weet niets meer te schrijven. Ik heb zojuist een vulpen gekocht van een Tjech.” (coll. auteur)

Brief van 7 oktober 1943

“Het lagerleven valt wel mee. Je moet het met elkaar gezellig en zo aangenaam mogelijk maken. Wat het eten betreft, hebben we zeer te klagen. Maar we hebben het ook nodig want het werken hier valt niet mee. Tja, ik ben de beroerdste niet, dus ik sla me er wel doorheen.”

Brief van 31 december 1943

“Er zijn 15 jongens aangewezen om als conducteur op de treinen dienst te doen. Die trajecten lopen helemaal naar Polen.”

Brief van 1 augustus 1944

“In maart leerde ik in een hotel in W. een familie kennen. Dat ging zo. Ik kwam een hotel binnen om wat te eten. Ik zocht naar een plaats, omdat het er erg druk was. Ik vond een tafeltje waaraan een dame, heer en jongedame zaten. Omdat er nog één plaats vrij was, vroeg ik in het Duits of ik daar mocht zitten. Zeer tot mijn verwondering zei het meisje in zuiver Hollands: “Mijnheer, U kunt gerust Hollands spreken”. Ik heb mij toen met die familie onderhouden en het bleek dat het meisje in de oorlog '14-'18 ook in Holland was ondergebracht bij een Hollandse familie. Vandaar dat zij zo goed Hollands sprak. Haar ouders waren verheugd een Hollander aan te treffen, omdat zij niet konden vergeten wat Hollanders voor hun kind hadden gedaan.”

De briefschrijver bezoekt de familie regelmatig en meldt dat hij zich in juli 1944 met het meisje verloofd heeft. Ze maken trouwplannen. Dat mede omdat zijn aanstaande vrouw ook zwaar werk heeft en – zo ging dat toen – daarvan alleen als zij gehuwd is, vrijgesteld kan worden. Het regelen van een dergelijk huwelijk blijkt niet zo makkelijk als gedacht: er komen allerlei papieren en formaliteiten aan te pas, waarbij ook B&W in Schiedam worden aangeschreven. Maar dat is voor de schrijver geen belemmering. Verderop schrijft hij: “Verder hoop ik maar dat we spoedig thuis mogen zijn want de oorlog loopt nu toch op zijn einde. Vanzelfsprekend breng ik dan mijn vrouw mee.”

Na de bevrijding keert de briefschrijver inderdaad met zijn vrouw terug naar Nederland. Bij de grens worden beide opgepakt en geïnterneerd. Tot zijn grote verbazing. In de brief die hij in 1945 schrijft, overtuigd dat hem een groot onrecht wordt aangedaan, besluit hij met: “Want ook ik wil medehelpen te helpen opbouwen, wat die Moffen ons hebben aangedaan.”

... de kunst is in l. dat
 ik al mijn papieren verloren bent geraakt.
 Nu had ik moeilijkheden aan de jeens en
 nu zit ik hier in een z.g. "rechtloosheid"
 in [redacted], in afwachting wat met mij en mijn
 vrouw gaat gebeuren. Ik ben nu ook getrouwd met
 een wellevend Oostwijtsche vrouw en waarschijnlijk
 is dat wel de oorzaak dat ik hier vast word
 gehouden, in afwachting.

'NIET DE BRAVE KNUL UITHANGEN' OORLOGSHERINNERINGEN VAN PIET PLAISIER

Aad van der Tang

Een ieder die de Tweede Wereldoorlog heeft meegemaakt kan daarover zijn eigen verhaal vertellen, een verhaal dat soms een indringender beeld van die periode kan geven dan bij 'officiële' geschiedschrijving het geval is. Een van hen is Piet Plaisier, voor veel Schiedammers geen onbekende.

Met hem praten we over de Tweede Wereldoorlog. Hij doet dat met enige aarzeling. Niet alleen om wat hij heeft meegemaakt maar ook omdat hij, zoals hij zegt, niet de brave knul wil uithangen, in de trant van: wij waren goed en anderen waren fout. Piet Plaisier werd 12 november 1924 te Schiedam geboren. Na de lagere school en de Ulo te hebben doorlopen, kreeg hij een kantoorbaan bij de gasfabriek aan de Dwarsstraat. In die tijd volgde hij de Handels Avondschool in de Huysmansstraat, die hij echter, gezien het feit dat hij aan die opleiding voor zijn werk weinig had, niet afmaakte. Ook op die school werd je geconfronteerd met 'foute' landgenoten.

Zo stond een leraar bekend om zijn Duitse sympathieën. Het kwam eens voor, dat een klasgenoot een vraagteken op het bord tekende en dat Piet, die juist het lokaal was binnengekomen, werd gevraagd daar een punt onder te zetten. Dat deed hij, wat door die leraar werd gezien. De betekenis van dat vraagteken was duidelijk. In die tijd werden door vliegtuigen van de geallieerden pamfletjes uitgeworpen met daarop een vraagteken: 'Wint Duitsland de oorlog?'

Gelukkig bekende de dader, een uit de kluiten gewassen knul. De leraar durfde niet tegen hem op te treden, aangezien hij dan waarschijnlijk zelf het onderspit had moeten delven.

Ook op de gasfabriek moest je oppassen.

Er werkte namelijk een notoire NSB'er, die de boel nauwlettend in de gaten hield. Piet verzocht kennissen hem niet op de zaak te bellen aangezien de man placht mee te luisteren.

Intussen ging het verenigingsleven gewoon door. De CJMV, waarvan Piet op twaalfjarige leeftijd lid was geworden, werd door de bezetter beschouwd als een niet-politieke jeugdorganisatie. Men mocht dus vergaderen, met dien verstande dat daarvoor elke week schriftelijke toestemming van de Ortskommandant vereist was. Toen hij zestien jaar was werd Piet afdelingssecretaris en kort na de oorlog federatie-secretaris.

Vught

Aan zijn baan bij de gasfabriek kwam abrupt een einde door een onaangenaam voorval in het Sportfondsenbad. Hij vertelt daarover:

'Ik had daar wat problemen met een Duitser. We stonden langs de verwarming en die vent die stond maar constant boven op m'n voeten.

En toen had ik tegen hem gezegd: 'Lazer toch een keer op, rot mof!' Niet die Duitser maar die meid die bij hem was heeft er toen werk van gemaakt.'

Wegens zijn 'asociale' gedrag belandde Piet nog dezelfde dag op het Schiedamse politiebureau, vanwaar hij naar de Sicherheitsdienst aan de Heemraadssingel te Rotterdam werd overgebracht. Tijdens zijn ondervraging was een secretaresse aanwezig, die hij herkende als iemand waarmee hij vroeger op school had gezeten. 'Nou, het ging natuurlijk hard tegen hard. Die vent vroeg of ik geen Duits kende. Ik zeg, dat heb ik nooit geleerd op school. Dat had ik dus wel. Hij vroeg me wat ik dan wel geleerd had, en toen zei ik: Engels. Nou, dat was natuurlijk geen koren op zijn molen.'

Na een paar dagen werd hij met een gevangenvagen overgebracht naar het Haagse Veer, waar hij ook enige tijd vastzat. Vanuit het Maasstation volgde toen per trein het transport naar het kamp Vught, waar hij begin 1943 aankwam.

'Nou dan krijg je het ritueel van horloge afgeven, ringen afgeven en al die toestanden meer. Je spiernaakt uitkleden, onder de douche. En dan werd je geschoren en bespoten met DDT. Allemaal ging je naar een magazijn en dan kreeg je een streepjesbroek en een streepjassie, en klompen. Op klompen lopen kon ik niet, maar gelukkige kreeg ik later klompschoenen.'

Als gevangene nummer 6645 werd hij ondergebracht in de jongensbarak. Elke dag moest er gewerkt worden in de bossen waar barakken werden gebouwd voor de Philipsfabrieken. Het met een pikhouweel boomstronken uit de grond hakken hield hij echter niet lang vol. Na vier dagen had hij, zoals hij zegt, geen vel meer op zijn handen. Toen werd hij belast met de verzorging van een achttal Duitsers, voor wie hij huishoudelijke klussen moest opknappen.

Ofschoon kamp Vught - althans in de ogen van de bezetter - qua regime minder erg was dan kampen elders in het 'Reich', was het leven er niet aangenaam. Afgezien van de appels - die zeer lang konden duren als er gevangenen waren ontsnapt - heeft Piet vooral nare herinneringen aan zijn werkzaamheden in het crematorium. In verband daarmee noemt hij de komst van twaalf Belgen, die voor de ogen van de gevangenen werden opgehangen. 's Avonds werden ze naar het crematorium gebracht en verbrand. Piet was een van de mensen die daar het hout moest rijden. Ook de bestraffing van gevangenen met een zweep is in zijn geheugen gegrift.

De gevangenen droegen allemaal een teken, dat de aard van hun 'misdrijf' aangaf. Zo droegen politieke gevangenen een rood driehoekje en mensen met 'asociaal' gedrag - 'Dat was ik dus' - een zwart. En dan had je nog bijbelvorsers, die aan een paars driehoekje herkenbaar waren. Hoewel er meestal geen aanleiding toe was, werd er ook wel gegniffeld. Zo nam een blokoudste de Duitsers in het ootje door in plaats van 'rührt euch' ('ga in de ruststand staan') 'rot tuig' te roepen.

In Vught zaten meer Schiedammers, onder anderen de zuster van de inmiddels overleden Schiedamse kantonrechter mr. P.B. Cos. In dezelfde flat waar mr. Cos woonde - de 'Hemaflat' - woonde een oom van Piet, die er huismeester was. De kantonrechter zorgde ervoor dat de oom eieren kreeg, die ze vervolgens aan Piets moeder gaf. Via haar ontving Piet de op brood belegde eieren in Vught. Toen later op het kantonrecht een opruiming plaatsvond en Piet op zijn verzoek een fraaie pot mee kreeg, werd hem verteld dat in die pot de eieren hadden gezeten, die hij van mr. Cos had gekregen.

Na een half jaar werd Piet meegedeeld dat hij kon vertrekken. Zijn kleren kreeg hij terug, maar niet zijn stamkaart en zijn bonkaarten. Gelukkig werden die onmisbare documenten hem door de Schiedamse ondergrondse verstrekt.

Kantongerecht

Op de gasfabriek was hij niet meer welkom, althans niet op kantoor. Voor het schuren en verven van lantaarn-koppen achtte de directeur hem nog wel geschikt, maar Piets vader - die voor zijn zoon in de bres was gesprongen - wees dat resoluut van de hand.

De ondergrondse bracht weer uitkomst. Door bemiddeling van de heer Van Ravens, die op het arbeidsbureau werkte en dus wist welke vacatures er waren, kreeg hij een baantje op het kantongerecht. Voorwaarde was wel dat hij politiek betrouwbaar was. Dat was hij dus, gezien zijn gevangenschap in Vught en als zichtbaar bewijs daarvan zijn kortgeknipte haar. Op 8 november 1943 trad hij als schrijver in tijdelijke dienst in plaats van iemand die wegens zijn politieke overtuiging was geschorst. Dit was het begin van een langdurige periode bij de rechtelijke macht afwisselend te Schiedam, Den Haag en Rotterdam.

Toen enige maanden later bij het Gerechtshof te Den Haag extra personeel nodig was, werd Piet daar gedetacheerd. Dit gebouw bevond zich aan de Korte Voorhout. Het personeel stond er om bekend, dat het politiek volkomen betrouwbaar was. Op de zolder bevond zich een aantal in beslag genomen radio's. Daar werd elke dag om twaalf uur naar radio Oranje geluisterd. Een secretaresse stenografeerde die uitzendingen, waarna de tekst in de drukkerij van het gerechtshof vermenigvuldigd. Piet werd gevraagd telkens tien van die 'pamfletten' mee naar Schiedam te nemen. Aanvankelijk weigerde hij dat, maar men wist hem ervan te overtuigen dat hij nergens bang voor hoefde te zijn. Het drukwerk ging in een enveloppe voorzien van 'officiële' lakstempels. Mocht nu een mof zijn fikken daarnaar uit durven steken, dan moest Piet gewoon een klap op z'n handen geven!

Razzia

In het najaar van 1944 werd het persoonsbewijzenbureau aan de Korte Voorhout gebombardeerd, en tegelijk ook het Gerechtshof. Piet keerde weer terug naar het kantongerecht te Schiedam, waar weinig te beleven viel. Collega Bezemer, die enige maanden eerder in dienst was getreden dan hij, was ondergedoken, evenals hun chef.

Ook aan die periode kwam spoedig een einde, want in november 1944 vond de grote razzia plaats. Duizenden mannen werden weggevoerd om in Duitsland te werk te worden gesteld. Piet en zijn broer Arie hadden willen onderduiken, maar dat gelukte hen niet. Piet was in het bezit van een Ausweis om niet in Duitsland te hoeven werken. Deze was hem tijdens de periode dat hij op de gasfabriek werkte om gezondheidsredenen verstrekt.

Degenen die zo'n Ausweis bezaten moesten naar voren komen. Maar in plaats van teruggestuurd te worden werd Piets Ausweis verscheurd omdat men meende dat hij daar clandestien aan was gekomen. Hij bewaart het document nog steeds in een album, waarin zich ook andere oorlogsherinneringen bevinden in de vorm van Ansichtkaarten, foto's e.d.

Dat materiaal had Piets moeder, toen hij naar Vught ging, onder het zeil van zijn kamer verborgen. Na zijn terugkomst had hij die stukken terug willen hebben, maar dat zou hij pas als de oorlog afgelopen was.

En een Duits insigne, dat hij op straat had gevonden, had zijn moeder voor de zeker-

heid maar door de wc gespoeld.

Met rijnen werden hij en andere Schiedammers via het IJsselmeer naar Kampen vervoerd, alwaar men werd ondergebracht in een onderzoeksinstituut van het Zuidoostzeemuseum. Lopend ging het vervolgens naar Zwolle en vandaar met treinen via Nieuweschans naar een concentratiekamp in Meppen. Daar werden gekweldde voeten zoveel mogelijk opgelapt met - dat vond Piet wel wat zonde - in jenever gedrenkte watten.

Uiteindelijk kwam hij in een klooster te Bardel terecht. Wegens arbeidsongeschiktheid werd hem toegestaan huiswaarts te keren. Na in Oldenzaal bij een gastgezin (dat hij later nog meerdere malen bezocht om voor thuis voedsel te halen en waarmee hij tot op heden goede contacten onderhoudt) wat op krachten te zijn gekomen ging het huiswaarts: een lange en moeizame reis, met als 'tussenstop' een ziekenhuis in de buurt van Gouda. Broer Arie was in Duitsland achtergebleven en eerst na de bevrijding, in juni 1945, arriveerde ook hij in Schiedam.

Tribunaal

Op vrijdag 9 augustus 1946 vond te Schiedam de eerste zitting plaats van het tribunaal (de zesde kamer in het arrondissement Rotterdam). Mede gezien zijn ervaringen tijdens de oorlog was Piet niet gelukkig toen hij vernam, dat hij bij dit tribunaal administratief betrokken zou worden.

Maar als ambtenaar werd je nu eenmaal geacht de opgedragen werkzaamheden naar behoren te vervullen.

De griffier was secretaris van het tribunaal en de kantonrechter, mr. P.B. Cos, voorzitter. Zij werden bijgestaan door vijf vertegenwoordigers van politieke partijen, te weten de heren A.J. van Lith (PvdA), notaris A. Hoek (ARP), N. Koren (CHU), A. de Groot (VVD) en Dr. P.W.J. Beukers (KVP).

Op elke zitting waren om beurten twee van deze leken aanwezig. Veel gedagvaardden waren geïnterneerd in kampen, onder andere in Hoek van Holland. Een dag voordat hun zaak voorkwam werden zij naar het politiebureau te Schiedam gebracht en op de dag van de zitting naar een cel in het souterrain van het kantongerecht. Piet moest er op toezien, dat er op de publieke tribune geen wanorde ontstond. Hij herinnert zich nog goed hoe geladen de sfeer altijd was.

Meestal veertien dagen later werd, voorafgaand aan een nieuwe zitting, het vonnis voorgelezen. De zwaarste zaak die het tribunaal te behandelen kreeg betrof (ex-)burgemeester Dr. D.G. Draaijer, die weliswaar pro-Duits was geweest maar die niet als een verrader werd beschouwd. In de zaak Draaijer werden vooraf getuigenverhoren gehouden die Piet notuleerde. Draaijer werd veroordeeld tot ontzetting uit zowel het actieve als het passieve kiesrecht. Van elke zitting van het tribunaal verscheen in de kranten een uitgebreid verslag, waarin de aangeklaagden met naam en toenaam werden genoemd.

Oorlogsmisdadigers verschenen er niet voor het tribunaal. Zulke gevallen werden behandeld door het Bijzondere Gerechtshof te Den Haag, waarvoor ook enkele Schiedammers zich hebben moeten verantwoorden.

Het vonnis werd altijd door de voorzitter en secretaris getekend, alsmede door de twee

bij de betreffende zitting aanwezige leken. Het was Piets taak die vonnissen bij de leken thuis te laten ondertekenen.

Tot eind 1947 duurden de zittingen van het tribunaal. Toen kon Piet eindelijk een punt achter de Tweede Wereldoorlog zetten.

Kom ook..!
zegt 't Kerstmannetje

... en laat ons (samen) een vroolijk Kerstfeest vieren!

Voor alle jongens en meisjes van 6 tot 13 jaar, waarvan Vader in het buitenland werkzaam is, organiseert de Gemeenschap „Vreugde en Arbeid“ een vroolijk Kerstfeest.

Tijdens dit feest zal ik vele mooie geschenken aan jullie uitreiken, terwijl jullie bovendien nog een Kerstgroot, alsmede een aardige verrassing aan Vader mogen sturen!:-

Deelname is kosteloos! Lidmaatschap N.A.F. niet verplicht!

Aanmeldingsformulieren zoo spoedig mogelijk af te halen bij het Plaatselijke Kantoor van

HET NEDERLANDSCHE ARBEIDSFRONT

UW VRIENDEN EN KENNISSEN..

werken reeds in Duitsland. Ook U kunt in dezelfde plaats en in Uw eigen beroep aldaar worden tewerkgesteld. Komt U eens met ons praten, het verplicht U tot niets.

ADVIESBUREAU
voor arbeid in het buitenland

Rotterdam — Coolingsel 115

Geopend iederen werkdag (ook des Zaterdag) van 8.30—17 uur.

ROOK- & PRUIMTABAK-surrogaten, alleen de allerbeste soorten: **KRAMERS & DE GROOT**, Dam 2. Tel. 67617.

Advertenties 1943

Oproep om (evenals uw vrienden en kennissen) in Duitsland te gaan werken. Met kerstmis mogen de kinderen een aardige verrassing aan Vader sturen.

Schiedamse dwangarbeider beschreef zijn belevenissen

Oorlogsdagboek Wim Hagers lag 70 jaar verborgen

Ser Louis

Op 10 november 1944 werd journalist Wim Hagers opgepakt bij de grote razzia.

Ser Louis kwam zijn dagboek op het spoor. Hij herinnert zich die spannende tijd ook nog goed.

Wat degenen die vóór de Tweede Wereldoorlog zijn geboren, niet snel zullen vergeten is de grote razzia door de Duitse bezetter op 10 en 11 november 1944 in Rotterdam en Schiedam. Ik ben zo iemand. Als jongen van 9 jaar maakte ik die razzia mee toen er, tot schrik van mijn moeder, een Duitse soldaat met helm, geweer over de schouder en handgranaat-met-steel tussen zijn koppelriem, bij ons de trap op kwam om te zien of er mannen tussen de 18 en 45 jaar in ons huis waren, want die moesten mee om bij de Arbeitsein-satz ingeschakeld te worden, dwangarbeiders dus. Er was iemand in ons huis die daarvoor in aanmerking kwam, mijn vader. Hij was werkloos omdat hij ziek was en hij lag in bed. Daar werd hij door de Duitser gezien toen mijn moeder de slaapkamerdeur open deed om hem duidelijk te maken dat haar man niet mee kon.

Op de vraag van de Duitser waarom hij in bed lag met al die medicijnen om hem heen, zei mijn vader dat hij de besmettelijke ziekte TBC had (hetgeen overigens geen leugen was). De soldaat wist daarop niet hoe snel hij ons huis moest verlaten en zei, zich snel omdraaiend nog: “Wie krank ist kann nicht arbeiten”, in half Duits, half Hollands. Hij stommelde snel de trap af, de straat op naar zijn kameraden die deur voor deur aanbelden.

Merwehaven

Mijn vader ontliep hiermee de gevreesde Arbeitsein-satz. Maar andere mannen uit onze straat kregen die kans niet; alle mannen tussen de betreffende leeftijden moesten mee, opstellen in groepen en afmarcheren naar een onbekende bestemming. Later bleek dat de Merwehaven in Rotterdam te zijn, zoals meegelopen echtgenotes ontdekten. Eén man uit onze straat werd niet gevonden, hij had zich verstopt op de zolder van zijn woning. Toen de vrouwen van de mannen die in onze straat weggehaald waren dat de volgende dagen hoorden, waren ze kwaad omdat “onze mannen wel weg moesten en die van jou niet, terwijl hij gezond is”, zoals de vrouw van de man te horen kreeg. Het was voor het betreffende echtpaar reden dat de man zich de week erna alsnog meldde en naar Duitsland werd getransporteerd. Na de oorlog, in juni waren alle mannen weer terug behalve hij. Zijn terugkeer kwam pas maanden erna.

Bioscoopkaartjes

Ik werd aan de hele affaire herinnerd toen ik in februari van 2015 iets bijzonders in handen kreeg. Het betrofeen dik dagboek dat op 10 november 1944 was gestart door Wim Hagers. Wim Hagers, geboren op 13 december 1907 en in 1935 getrouwd met Nora van Vlaanderen, woonde op de Broersvest, boven de ingang van de Passage. Hij was journalist van het Rotterdams Nieuwsblad.

Zijn dagboek was jarenlang in een doos bewaard gebleven. De huidige eigenaar Dick Mak, neef van Wim Hagers, die het nog niet lang in bezit had, vond het tijd dat anderen het nu ook konden inzien.

Het is een bijzonder document. Wim Hagers schreef in een gewoon kantoorcahier zijn belevenissen op, vanaf het moment dat hij op 10 november werd opgepakt, om als dwangarbeider in Duitsland te gaan werken, omdat de eigen Duitse jongeren in de Wehrmacht, het Duitse leger, vochten.

Dag voor dag beschrijft hij hoe het hem verging, in dun potloodschrift, af en toe moeilijk te lezen. Boven-dien is het cahier met vele herinneringen volgeplakt, zoals Duitse bonkaarten, persoonlijke documenten, bioscoopkaartjes, rekeningen, interviews, sigaret-tendoosjes, te veel om op te noemen. Verder is er nog een aantal losse documenten, zoals landkaarten met de opmars van de Geallieerden. Totaal zijn het meer dan honderddertig persoonlijke herinneringen die het dagboek zo uniek maken.

Elke dag

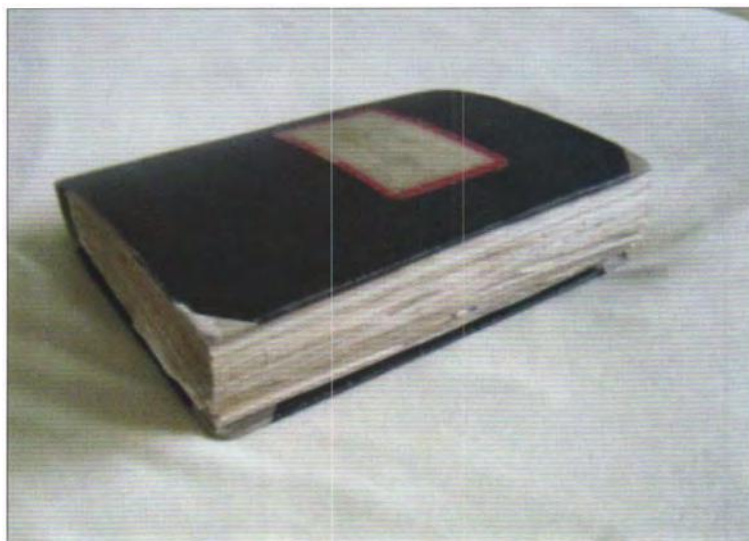
Het is duidelijk dat dit alles bewaard moet worden, vooral omdat veel stukken uit oorlogspapier bestaan en dat valt nu zo langzamerhand uit elkaar. Dat is de reden voor de schrijver van dit artikel om het complete dagboek te digitaliseren, zodat het voor anderen ook beschikbaar is en het origineel niet meer door vele handen hoeft te gaan. Het boek met de bijlagen is inmiddels aan het Gemeentearchief van Schiedam aangeboden.

Bijzonder is dat het boek een echt dagboek is, dus geen herinneringen van jaren later, nee, Hagers heeft elke dag, vanaf 10 november 1944 tot 17 mei 1945 als het dagboek plotseling stopt, vlak voor zijn terugkeer naar Schiedam, beschreven wat hem overkwam. Kort, in een soort telegramstijl, maar wel duidelijk, vooral voor degenen die de oorlog bewust meegemaakt hebben. De tocht per rijnaak waarin eerder steenkolen waren vervoerd, vanuit de Merwehaven in Rotterdam naar Zwolle, van daaruit lopen en overnachten in Wezep. Dan per trein naar Duitsland, waarbij sommigen uit de wagons ontsnapten. Via Essen komen Hagers en zijn medeslachtoffers uiteindelijk in Düsseldorf terecht en wordt hij bij de firma Bernsau te werk gesteld achter een grote boormachine, waarvan de boor overigens vaak kapot ging. Hij kreeg er contact met allerlei medeslachtoffers van de Duitse zucht naar arbeidskrachten in de fabrieken.

Hagers beschrijft vrij koel, hij was tenslotte journalist, de strijd om en de bevrijding van Düsseldorf. Dan komt de periode van pogingen om terug te keren naar Schiedam, maar dit laat lang op zich wachten want het westen van Nederland zucht nog onder de bezetting en de honger. Hagers komt in Eindhoven terecht waar hij af en toe werkt bij Radio Herrijzend Nederland. Hij ontmoet er collega's, radioverslaggevers en journalisten. Hij zit dicht bij het vuur, is een enkele maal omroeper van dienst en hij ensceneert zelfs voor de radio een vraaggesprek met Hitler (Dagboek: 'Maandag 23-4-'45 Interview met Hitler gemaakt (tekst en grammofoonplaten van eigen stem van Hitler)'. Uit die dagen bij de radio is ook de getypte versie van een interview met Mussert, dat Hagers' collega Sjoerd de Vrij maakte en dat werd uitgezonden op 10 mei 1945.

Natuurlijk bevat het document ook momenten dat Hagers een sterk verlangen uitspreekt naar zijn vrouw Nora van Vlaanderen die, zoals zo vele vrouwen, alleen achterbleef en hoopte dat haar man ongeschonden terug zou keren. Dat gebeurt uiteindelijk ook, omstreeks 17 mei 1945.

Wim Hagers overleed al op 11 oktober 1953, slechts 45 jaar oud. Of het gedwongen verblijf in Duitsland, met alle ontberingen, hiermee te maken heeft, is onbekend.

DOOR EENDRACHT VICTORIE DE GESCHIEDENIS VAN GEEN VERZETSORGANISATIE

J.L. van der Pauw

Tijdens het onderzoek voor zijn proefschrift over het verzet in Rotterdam tijdens de oorlog, stuitte J.L. van der Pauw op een merkwaardige verzetsgroep "Door Eendracht Victorie" die vooral in Schiedam actief was. In dit artikel vertelt hij hierover. Het onderzoek heeft ook geresulteerd in het boek "Guerrilla in Rotterdam".

Al kort na de aanvang van de bezetting ontstonden in Nederland de eerste particuliere initiatieven om bepaalde groepen personen die door toedoen van de bezetter in financiële of materiële nood dreigden te raken, hulp te bieden. Hiertoe werden ondermeer inzamelingsacties georganiseerd, al dan niet van clandestiene aard. Aanvankelijk richtten deze zich vooral op het verlenen van aanvullende steun aan weduwen en wezen van Nederlanders die in de meidagen van 1940 waren omgekomen, het toezenden van pakketjes met levensmiddelen e.d. aan mensen die om politieke redenen door de Duitsers gevangen gehouden werden en het ondersteunen van hun achtergebleven gezinnen. In het voorjaar van 1940 dreigde ook een andere groep financieel in de problemen te raken: de achtergebleven gezinnen van Nederlandse zeelieden die 'voor de Engelsen voeren'. Dit waren hoofdzakelijk zeevarenden die na de Duitse inval van 10 mei 1940 niet naar Nederland waren teruggekeerd, maar met hun schepen naar Engeland waren uitgeweken en zich daar ten dienste van de Nederlandse regering in ballingschap hadden gesteld. De rederijen in Nederland betaalden het grootste deel van de gage van deze zeelieden door aan hun gezinnen, maar de Duitsers kondigden in april 1941 aan dit te zullen gaan verbieden. Daarop deed de regering vanuit Londen een oproep aan de bevolking om deze gezinnen financieel te steunen en zij verklaarde zich voor de terugbetaling van die steun garant te stellen. Naar aanleiding van deze oproep werden vanaf juni 1941 te Hillegersberg voorbereidingen getroffen voor de organisatie van een illegaal steunfonds, de 'Zeemanspot'. Toen de Duitsers in oktober 1941 hun dreigement uitvoerden, trad dit steunfonds in werking. De materiële nood onder sommige delen van de bevolking lokte evenwel ook minder nobele initiatieven tot het verzamelen van gelden uit. Hierover is tot op heden nog weinig bekend; aanleiding om een opmerkelijk geval in dit genre eens boven water te brengen

Het betreft de machinaties van een zekere *Jan de Ruiter* (1909-1943). Deze De Ruiter was geboren en getogen in Rotterdam. Hij trouwde daar in september 1940 en betrok toen met zijn echtgenote een woning juist over de gemeentegrens, in Schiedam-Oost. Jan de Ruiter verdiende de kost als chauffeur, boekhouder en vertegenwoordiger in surrogaatpreparaten. In augustus 1941 begon hij bovendien met het verzamelen van geld onder verscheidene personen uit zijn omgeving. Naar zijn zeggen waren deze gelden bestemd voor de ondersteuning van vrouwen en kinderen van Nederlandse zeelieden die in Engelse dienst voeren, alsook voor weduwen en wezen van in de oorlog gevallen

Nederlanders en gezinsleden van politieke gevangenen. De Ruiter gaf zich daarbij uit voor een medewerker van een verzetsorganisatie genaamd *D.E.V.*, wat stond voor *Door Eendracht Victorie*. Hij wist de door hem benaderde personen er toe te bewegen hem geld af te staan en sommigen kreeg hij zo ver dat ze voor hem onder hun familieleden en bekenden gingen collecteren. Zo werden in totaal ten minste enkele duizenden guldens bijeengebracht. Volgens De Ruiter ging dit geld van hem via een koerier naar de leiding van *D.E.V.*, die in Den Haag zou zetelen. Na verloop van tijd vertrouwde hij sommige van zijn geldgevers toe dat de organisatie *D.E.V.* nog een tweede geheime doelstelling had: met de ingezamelde gelden werden ook wapens gekocht, waarmee bij een Engelse invasie betrouwbare Nederlanders zouden worden uitgerust. Deze verzetsstrijders konden dan gewapenderhand de Engelsen steunen en vervolgens na de Duitse aftocht optreden als een 'ordedienst', die onbetrouwbare elementen, zoals *N.S.B.*'ers en personen met de Duitse nationaliteit, maar ook communisten, zou arresteren.

De illegale activiteiten van de kring rond Jan de Ruiter grepen weldra verder om zich heen. Eén persoon benaderde een chemicus om voor sabotagedoeleinden springstoffen te maken (de chemicus weigerde dit), een ander leverde De Ruiter situatieschetsen van het vliegveld Schönwalde bij Berlijn, waar hij werkzaam was geweest en onderwijl spionage had bedreven. Weer anderen meenden de illegale zaak te steunen door aan De Ruiter diverse wapens af te staan, variërend van een oude, kapotte revolver tot een privéverzameling van elf negentiende-eeuwse officierssabels. Ook liet De Ruiter een van zijn contacten een anti-Duits vlugschrift vervaardigen, waarin ondermeer de doelstellingen van de organisatie *D.E.V.* werden vermeld: ondersteuning van in het bijzonder de gezinsleden van politieke gevangenen - aldus het pamflet - en de aankoop van wapens 'om Nederland te bevrijden van de onderdrukker'.

In werkelijkheid was er van een organisatie 'Door Eendracht Victorie' in het geheel geen sprake. Deze bestond uitsluitend in de beweringen van De Ruiter, die daarmee geen ander doel had dan zichzelf te verrijken. Ordinaire zwendel dus. Enkele personen die door De Ruiter voor het inzamelen benaderd waren, begonnen al vrij snel argwaan te krijgen. Eén man, die van De Ruiter vijf procent provisie over het door hem bijeengebrachte geld kreeg - de naastenliefde was niet altijd even onbaatzuchtig - trok zich al in september of begin oktober 1941 terug. Een ander kreeg mettertijd ook zijn bedenkingen tegen De Ruiter, vooral nadat die hem in al te fantastische bewoordingen had verteld over de vervaardiging van illegale zenders en over de geheime contacten die hij zou onderhouden met de leiding van *D.E.V.* in Den Haag en met gearachuteerde Engelse militairen. De man eiste toen zijn geld terug en dreigde tegenover De Ruiter dat hij hem zou aangeven bij de politie. Dat heeft hij naar het schijnt uiteindelijk ook gedaan, vermoedelijk in april 1942, waardoor ook de Sicherheitspolizei van de zaak op de hoogte raakte.

In april/mei 1942 werd de hele kring rond Jan de Ruiter gearresteerd, of zoals de Sicherheitspolizei und *S.D.* het in haar jaarverslag over 1942 stelde: de verzetsorganisatie *D.E.V.* (in dit verslag abusievelijk voluit 'Door *Eenheid* Victorie' genoemd) werd opgerold - dat deze organisatie een fictie was, moest toen kennelijk nog duidelijk worden. In totaal werden 26 personen die met de zaak in verband stonden opgepakt. Van hen

werden er 16 ter berechting overgedragen aan de Wehrmachtbefehlshaber in den Nederlanden, generaal F.C. Christiansen. Vier personen werden 'vom Verfahren abgetrennt', d.w.z. zij werden zonder vorm van proces naar een concentratiekamp gestuurd; de overige zes werden in vrijheid gesteld. De 16 personen die voor een proces waren geselecteerd, zijn waarschijnlijk allen inderdaad voor de rechter gebracht. Van hen werd Jan de Ruiter apart berecht. Alleen de afloop daarvan is bekend: De Ruiter werd op 7 december 1943 in Duitsland ter dood gebracht, naar verluidt door onthoofding. Van acht van de overige personen zijn evenwel de vonnissen bewaard gebleven. Zij stonden van 19 tot en met 21 april 1943 in Utrecht terecht voor het Heereskriegsgericht. Een van hen, H.J. Ulsamer, de man die de situatieschetsen van vliegveld Schönwalde had gemaakt, werd wegens spionage ter dood veroordeeld. Dit vonnis werd ruim twee weken later door Christiansen omgezet in een gevangenisstraf van onbepaalde duur zonder contact met de buitenwereld (zgn. 'Nacht und Nebel'-gevangenschap; Ulsamer kwam uiteindelijk om in Bergen-Belsen). Vier anderen kregen tuchthuisstraffen van vier tot tien jaar wegens lichte gevallen van 'Feindbegünstigung' (hulp aan de vijand) al dan niet in combinatie met medeplichtigheid aan spionage en onbevoegd wapenbezit. De drie overigen van het achttal werden vrijgesproken. Het was het gerecht volkomen duidelijk geworden dat de organisatie 'Door Eendracht Victorie' in werkelijkheid helemaal niet had bestaan, maar voor het bepalen van de strafmaat achtte het dit feit van weinig betekenis: 'Massgebend ist die Willensrichtung', d.w.z. alleen al de wil om aan de doelstellingen van de organisatie mee te werken was aanleiding genoeg om straffen op te leggen. Bovendien wilde het gerecht van de hoogte van die straffen een afschrikkende werking doen uitgaan. De enige concessie in het vonnis was dat de hulp aan de vijand werd aangemerkt als 'Feindbegünstigung im leichteren Sinne', aangezien deze activiteit door het ontbreken van een werkelijke organisatie niet had kunnen leiden tot schade voor het Duitse Rijk en zijn bondgenoten, noch tot voordeel van de vijand.

De geschiedenis van 'Door Eendracht Victorie' is niet uniek in de zin dat er onder de dekmantel van verzetswerk niet vaker zelfverrijking plaats had. Wat dat betreft bestond er, vooral in de latere jaren van de bezetting een aanzienlijke verscheidenheid aan dubieuze dan wel ronduit criminele praktijken. Wat echter het bedrog van Jan de Ruiter wèl een op zichzelf staand geval maakt, is dat hij een fictieve organisatie creëerde die, paradoxaal genoeg, door de bezetter als een werkelijk bestaande groepering is opgerold en waarvan de meeste leden de tol hebben moeten betalen voor de illegale activiteiten die zij in het kader van deze organisatie hadden gemeend te verrichten. Het profijtelijke spel dat De Ruiter met 'Door Eendracht Victorie' heeft willen spelen, is daardoor uitgelopen op een bizarre tragedie.

BRONNEN

RIOD, HSSPF-37c, Jahresbericht 1942; RIOD, Collectie 214, Personal-Akten Zuchthaus Rheinbach: G.H. Lafort, K.E. Wits; RIOD, Erelijst: H.J. Ulsamer; Gemeentearchief Schiedam, persoonskaart J. de Ruiter (1909); Informatie S.Ph. Louis, Schiedam, april 1995; Informatie M.J. Ulsamer, Schiedam, april 1995; Informatie H.C. Loef-Ulsamer, Schiedam, april 1995;

P. Sanders, *Het Nationaal Steun Fonds - Bijdrage tot de geschiedenis van de financiering van het verzet, 1941-1945*, 's-Gravenhage 1960, p. 1-3;

Vergelijk: L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (geannoteerde uitgave), deel 8, p. 228 (voetnoot).

KLANDIZIE IN DE OORLOG

mevr. E.P. Hajee van Bommel

Een kort verslag van mevrouw E.P. Hajee over voorvallen uit de oorlog. Haar grootmoeder had in de Gorzen een winkeltje van een soort zoals je al jaren niet meer ziet. Zij zelf was winkelmeisje bij Simon de Wit op de Broersvest.

Mijn Grootmoeder had voor de oorlog in de Nieuwe Maasstraat een winkel waar je alles kon kopen, zoals kruidenierswaren, ondergoed, garen om te stoppen, knoopjes, breiwol, sigaren (per stuk), sigaretten, flessen wijn (Juffertje in 't Groen), petroleum en zeep. Aan de toonbank zat een plank waar koekblikken met glazen deksels op stonden. Zo kan ik nog wel even doorgaan.

In de oorlog was het schoolgebouw in de Zwartewaalsestraat gevorderd voor de Duitse soldaten.

Op een keer kwamen er twee Duitse soldaten om iets te kopen. Toen ze waren vertrokken ontdekte Grootmoeder, dat één van de "heren" had staan wateren in de winkel.

Zij ging naar de school, vroeg naar de commandant en deed haar beklag.

Hij riep zijn jongens op de speelplaats en zei tegen Grootmoeder: "U wijst de schuldigen aan". Mijn Grootmoeder wees ze aan en zij kregen de opdracht mee te gaan met mijn Grootmoeder en de rommel op te ruimen.

Daarna hebben ze straf gekregen van hun commandant.

Hij zei later tegen mijn Grootmoeder: "U hoort van mijn jongens geen last te hebben".

Grootmoeder zei: "Er zijn ook nog goeie Duitsers, die jongens zijn niet allemaal slecht".

Mevr. Hajee was de jongste van drie winkelmeisjes en daarom moest zij de ramen zemen. Toen in de hongerwinter haar chef eens zei "Zeem jij de ramen eens" durfde zij niet op de trapleer te staan omdat ze duizelig was van de honger en bang was door de ruit te vallen. Ze vertelde dit haar chef, hij wist dit niet, en zou daar iets aan doen.

Ze kregen toen 's morgens een kopje surrogaat koffie met een plak roggebrood met kaas. Voor de klanten was er weinig te koop.

Eén van de klanten had gezien dat de winkeldames koffie met wat erbij kregen van de chef en was zo boos dat ze naar het hoofdkantoor schreef.

De chef kreeg een brief met de opdracht ervoor te zorgen dat de klanten geen aanstoot konden nemen als hij zijn personeel wat te eten wilde geven.

Toen vond zij het niet zo fijntjes van die klant, naderhand begreep zij dat ook die klant honger had.

De Duitse soldaten kwamen met gebraden rollades om ze te laten snijden op de snijmachine.

Weigeren durfden ze niet, ervan snoepen durfden ze ook niet.

Of het gewicht werd gecontroleerd wisten zij niet, alleen de afsnijsels uit het laatje aten zij op.

Ze waren bang door de afschuwelijke verhalen die ze hoorden over straf. Ze hadden wel veel honger, maar angst overheerste alles en ze bleven van de rollade af.

ENIGE OORLOGSHERINNERINGEN

Naast de “officiële” geschiedschrijving van een periode zoals nu voor Schiedam in het pas verschenen boek over de oorlog “Schaduwen over Schiedam” is vastgelegd zijn de persoonlijke herinneringen en voorvallen uit die tijd van groot belang om zich een beeld te vormen.

We laten hier enkele verhalen volgen over daadkracht en angst. Deze geven tevens aan hoe moeilijk het is om een scheidslijn tussen “goed” en “kwaad” te geven.

ER WAREN OOK “GOEDE” DUITSERS

D.H. Docter

Als verzamelaar van oorlogsdocumentatie kom je soms verrassende dingen tegen.

Zo vond ik een tijd geleden tussen een verzameling kranten uit de periode 1940-1945 een aantal persoonlijke papieren, die het volgende beeld gaven uit het leven van een Duitser:

1. Op 23 december 1913 trouwt in Leipzig Georg Seelig, geboren 10 maart 1886, met Frida Emma Schellenberg, geboren 17 april 1885. Deze gegevens vond ik in een trouwboekje en een trouwacte van het “Königlich Sächsisches Standesamt Leipzig IV”.
2. Voor haar huwelijk was Frida Schellenberg werkzaam geweest als dienstbode. In haar “Dienstbuch” staan diverse werkgeversverklaringen met de bijbehorende stemfels van het desbetreffende “Polizei-Bezirk”.
Georg Seelig was werkzaam als legger van vloerbedekkingen (“Fussbodenleger”).
3. Onbekend is wanneer zij naar Schiedam kwamen.
4. Op 13 april 1940 verklaart de brigadier van politie P. van de Spek dat “Georg Seelig, Duitscher, wonende Groenelaan 105b tot nader order” naar huis mag.
5. Volgens de tweede distributiestamkaart verhuist Georg Seelig tijdens de oorlog naar de Prins Frederik Hendrikstraat 6b.
6. Als de oorlogssituatie voor Duitsland steeds slechter wordt, gaan de Duitsers er toe over ook oudere mannen op te roepen voor het leger. Zij worden dan meestal belast met de bewaking van belangrijke gebouwen.
Zo ontvangt Georg Seelig op 5 mei 1944 een “Befehl” van het “Wehrbezirkskommando Ausland” met de opdracht zich op juni 1944 te melden voor keuring in de school Frederikstraat 28 in Den Haag. Reiskosten derde klasse worden vergoed.
Op 3 juni 1944 wordt hij in Den Haag goedgekeurd en ontvangt een Ausweis voor de “Wehrpflichtige”, een “Bereitstellungsschein” en een breekpenning, zoals ieder soldaat bij zich draagt. Zijn “Wehrdienstverhältnis” of dienst opdracht is de “Landsturm 1A”.

Tot zover nog niets bijzonders. Zoals zoveel Rijksduitsers moet Georg Seelig op het eind

van de oorlog in militaire dienst.

Wat hem zo bij zonder maakt is de volgende verklaring van de heer Ehrenburg van het “Twentsch Centraal Station voor Electriche Stroomlevering N.V. Hengelo (O.)”:

Hierin wordt verklaard, dat op 1 april 1945 na een actie door leden van de Binnenlandse Strijdkrachten in de omgeving van het opwekbedrijf van de heer Ehrenburg door de Grüne Polizei een tegenactie werd ondernomen.

Bij deze actie werden ook leden van het personeel van het opwekbedrijf gevangen genomen en direct verhoord, hierbij werden zij met de dood bedreigd.

Eén der leden van de B.S. werd inderdaad ter plaatse gefusilleerd. Bedoelde personeelsleden werden beschuldigd van samenwerking met de B.S. en meegenomen door de Grüne Polizei.

Toen de groep op enige honderden meters van de Centrale moest wachten, werd zij ingehaald door een lid van de Duitse bewaking van het bedrijf, welke bewaking toen reeds geruime tijd plaatsvond.

Dit lid van de bewakingstroep sprak met de gevangen personeelsleden die hem bekend waren en vernam van de Grüne Polizei, dat het de bedoeling was de gevangenen in een bos bij Borne te fusilleren.

Daarop heeft deze Duitse bewaker zich gewend tot een commandant van de Grüne Polizei, die na het gesprek met de bewaker de gevangenen gelaste weg te gaan.

De betrokken personeelsleden zijn ervan overtuigd dat door deze voorspraak hun leven werd gered.

De voorspraak werd gedaan door de Duitse bewaker G. Seelig. De betrokken personeelsleden zijn de Nederlanders: C.J. Bongers, machinist, H. Feikema, chef van de wacht, J.H.H. Sprakel, machinist en M. Westerhof, portier, allen woonachtig te Hengelo (O.).

Deze verklaring werd ondertekend door de vier personeelsleden op 16 april 1946.

Over de verdere levensloop van Georg Seelig weet ik alleen dat hij in 1946 naar Rotterdam verhuisd is.

Om het beeld van Georg Seelig te completeren heb ik nog de volgende vragen:

1. Wie heeft Georg Seelig en zijn vrouw gekend en kan iets over hen en hun verblijf in Schiedam vertellen?
2. Wanneer is hij in Schiedam komen wonen en bij welke firma heeft hij gewerkt?

D.H. Docter

Nassaulaan 17

3116 EP Schiedam

JENEVER IN DE OORLOG

Wim Snickers

Vlak voordat de oorlog uitbrak, op 23 februari 1940, kwam het Departement van Oorlog met een opmerkelijke boodschap voor de burgemeesters: Vernietig de sterke drank, opdat deze niet in vijandelijke handen zal vallen.

De achtergrond hiervan is ongetwijfeld dat men in de loop der tijden slechte ervaringen heeft gehad met de combinatie sterke drank en soldaten. Maar er werd gelijk al een uitzondering gemaakt: verbergen of inmetzelen van de sterke drank kan ook. Maar op 30 april 1940 werd de vernietigingsmaatregel al weer ingetrokken. Er zijn dan ook maar heel weinig gevallen bekend van toen daadwerkelijk de vijand binnenviel men, met tranen in de ogen, de flessen in de wc-pot liet leeglopen, als men de intrekking van het oude voorschrift, niet tijdig had ontvangen.

De afzet van sterke drank liep toen nog voor driekwart via de horeca en jenever werd nog grotendeels via houten fust of mandfles afgeleverd. Er waren zelfs bedrijven, zoals Dirkzwager, die bijna uitsluitend in fust afleverden. Bovendien was de jenever, die ook nog een hoger alcoholpercentage had, voor een café belangrijker dan bier.

Rantsoenering

Al in 1940 begonnen distillateurs met een zekere beperking van de afleveringen. Men kreeg niet meer toegewezen dan wat men in 1939 had afgenomen, maar dan wel omgerekend naar aantal liters maal alcoholpercentage. Het minimum alcoholpercentage was (en is in Nederland nog altijd) 35. Maar al spoedig werd de toewijzing minder: in november 1941 was dit al 55 procent van de aflevering in 1939. De distillateurs kregen dan ook vele soms "echte" smeebeden om meer.

"Juist in deze tijden heeft men dubbele behoefte aan een hartversterking. Het is anders niet mogelijk ook maar enigszins een optimistische kijk op de toekomst te hebben." Dit schreef een man aan Nolet bij zijn verzoek om een grotere toewijzing.

De Duitsers waren echte bureaucraten en wilden het bedrijfsleven per branche helemaal indelen. In Nederland bestonden al

De rantsoenering van gedistilleerd

Zoals bekend is de aflevering van gedistilleerd aan café's, slijterijen, enz. verminderd tot 35 pCt. van de in 1939 verbruikte hoeveelheid, een rantsoen, dat ultraard voor den consument zeer wel merkbaar is geworden. Ook de caféhouder is door deze rantsoenering on aangenaam getroffen, wiens bestaan immers met deze aangelegenheid is gemoeid. Gedistilleerd en bier hebben van oudsher de populairste dranken van ons volk behoord en het zijn niet in de laatste plaats de kleine café's, de zoogenaamde derde klas zaken geweest, die zich naar deze voorliefde van het publiek hebben gericht. Betrekkelijk eenzijdig in hun oriëntatie hebben deze zaken het tegenwoordig dan ook zwaar te verantwoorden.

Want vrijwel gelijktijdig met de verscherpte rantsoenering van gedistilleerd is er ook een beperking van het bierrantsoen ingevoerd. Bedroeg dit tot voor kort nog 80 pCt. van het gebruik in 1939, thans is dit teruggebracht tot 55 pCt. Ook deze beperking heeft er het hare toe bijgedragen om het verschijnsel van de gesloten zaken steeds veelvuldiger te doen voorkomen.

Naar de N. R. Ct. meldt, hebben de organisaties van de caféhouders zich tot de desbetreffende instanties gewend met het verzoek om een redelijke prijsverhoging in de kleine zaken toe te staan. Als argument werd hiervoor aangevoerd, dat het dezen zaken met hun prijzen van minder dan 20 cent indertijd niet was toegestaan om — gelijk hun groteren zusterbedrijven wel werd veroorloofd — de omzetsbelasting op den consument te verhalen. Slechts den bierprijs hebben zij indertijd met 1 cent per glas mogen verhoogen. Een argument van lateren datum was voorts nog ge-

legen in de verhoging van den bieraccijns, die de distillateurs en bierafnemers in

sinds de Eerste Wereldoorlog regulerende organisaties voor verdeling van grondstoffen en voor de voedselvoorziening. Deze "vrije" organisaties werden door de bezetter verboden. Voor de alcoholbranche kwamen de bestuursleden van de opgelegde, zogeheten Woltersomse organisatie van de oude vrije organisaties. Dit werd, ook later, niet als colla-boratie gezien. Integendeel, zo kon men ongewenste elementen buiten de deur houden. Vanaf begin 1941 regelde het Rantsoeneringsbureau Gedistilleerde Dranken, gevestigd te Schiedam de verdeling van drank. Dit werkte samen met de distillateurs in "De Verenigde Distillateurs". Toen in 1943 het Rantsoeneringsbureau, waar toen 65 mensen werkten, naar Den Haag dreigde te worden verplaatst is daar met succes tegen geprotesteerd. Veel caf bazen beperkten de verkoop tot bijvoorbeeld een borrel, en die alleen nog aan de vaste jongens; zo kreeg je wel het verschijnsel van "jeneverfietsers" (v or dat fietsen werden gevorderd), die er ineens meer stamkroegen op na bleken te houden. Al in het begin van de oorlog mocht men niet na 7 uur 's avonds schenken, maar dit werd op grote schaal ontboden.

Knoeien

In tegenstelling tot bijvoorbeeld koffie of thee hebben distillateurs geen surrogaatjenever onder eigen naam op de markt gebracht. Niet dat er niet gesjoemeld werd. Integendeel! De illegale stokerijen bloeiden als nooit tevoren. Uit Amsterdam wordt gemeld dat boeren soms hun zelfgestookte alcohol aan kasteleins aanboden. Er zijn veel gevallen bekend van lieden die meenden de blauwe brandspiritus te kunnen uitkleuren; "wassen" noemde men dat. Jenever werd aangelengd met water en giftig methyl-alcohol. Methyl-alcohol kan tijdelijke blindheid en verlamming veroorzaken. Tientallen cafe's zijn soms maanden gesloten geweest nadat zij waren betrapt op het schenken van inferieure drank. De NRC nam in juli 1944 een ingezonden brief over uit de "Horeca" een vakblad voor de branche. Daarin doet een wanhopige Schiedamse huisvrouw haar beklag. De redactie heeft de namen weggelaten en misschien is dit wel goed ook.

"Ik heb u een verzoek te doen. Ik hoorde van iemand dat ik mij met mijn verzoek tot u kon wenden. In woon in Schiedam en daar is op het oogenblik een vreeselijke toestand. Mijn man is elken Zaterdag en Zondag eenvoudig "gek" door het drinken van de zogenaamde blauwe spiritus. Ik ben bang, telkens als het weer Zaterdag wordt. Er komen zeker ongelukken van. Kan hier nu geen einde aan worden gemaakt? Mijn man gaat zijn spiritus halen bij..., een goeden bekende van de politie. Hij staat voor niets en vergiftigt iedereen die in zijn zaak komt. Ook een zekere... verkoopt spiritus, maar mengt ze door een flesch wijn. Ik ben naar die beiden toegegaan en heb ze gesmeekt om mijn man niet langer te verkoopen, maar het helpt niet. Ik weet nu geen raad meer. Kunt u er geen einde aan maken?"

Stelen

Veel jenever, die vanuit de distilleerderij werd verzonden werd onderweg gestolen. Ondanks genomen maatregelen kregen distilleerderijen ook nog wel eens ongewenst bezoek. Zoals in de nacht van 24 of 25 oktober 1942 bij Nolet. Bij dit bedrijf werd een dubbele muur gemetseld en daarachter werd drank verstopt, tot afwachting op betere tijden. De Zuid-Nederlandsche Spiritus Fabriek te Bergen op Zoom had de laatste oorlogsjaren al dislocatie-voorraden, zoals zij dat noemde, laten aanleggen.

De Ober

kan het niet helpen.....

wanneer hij U teleur moet stellen en U niet steeds Rynbende kan brengen, want ook Rynbende is gerantsoeneerd, dus: mondjesmaat verkrijgbaar! Blijft echter naar Rynbende vragen! Eens komt de tijd, dat de ober elken dag tegen U kan zeggen: Rynbende heit de klok meneer...

Rynbende's producten zijn
 • ook nu • van
 oude kwaliteit!

In Schiedam is in het laatste oorlogsjaar 1945 nog een bende actief geweest, die het vooral op distilleerderijen had voorzien. Vermoedelijk heeft deze bende 50.000 liter gestolen. De leider was een Nederlander, die dienst had genomen bij de Duitse Waffen SS, maar daaruit gedrost was. Hij opereerde soms, en ook zijn steeds wisselende mededaders, in gestolen Duitse- of politieuniformen. Hij is in de oorlog noch door Duitsers (die ook jacht op hem maakten), noch door de Schiedamse politie gepakt. Pas na de oorlog is hij gevat (en nog bijna uit het politiebureau ontsnapt!).

Enige voorbeelden van de tientallen inbraken: zowel op 6 als op 7 maart 1945 wordt bij L. Bols & De Koning, Lange Haven 54 en 56 in totaal 6 fusten whisky (1500 liter) gestolen. Dat er nog zoveel voorraad was!

Op 11 april 1945 was het helemaal raak. De politie meldt inbraken bij Dirkzwager, Herman Jansen, Rijnbende, De Koning en Meder. Overvallen op Beukers en Visser & Co. Dit hoeft natuurlijk niet allemaal door dezelfde personen gedaan te zijn.

Jenever was ruilmiddel en smeermiddel geworden. Volgens een oud-distillateur, die de oorlog heeft meegemaakt, hebben enkele kruiken jenever ertoe bijgedragen tot een toezegging van de Duitse Ortskommandant van Rotterdam. Hij zou trachten rooftochten van hier gelegeerde en van gedesillusioneerde militairen, die van de slagvelden een weg terug zochten zoveel mogelijk te beperken.

Bols was door de overname van branderij De Koning in het bezit gekomen van enkele lokaties. In de oorlog is door Bols op de Lange Haven ook nog geproduceerd. Volgens sommigen was dit bedrijf te "Deutschfreundlich". Toen toewijzing voor materialen om een nieuwe voorraadtank te laten metselen, was verkregen vond een andere distillateur het wel gerechtvaardigd om daarvan een deel voor eigen verbouwwerkzaamheden te benutten. Na de oorlog klaagde de eigenaar, dat de nieuwe tank lekte. De aangesprokene wist wel

Een heerlijke drank voor dagelijksch gebruik is

A L S R U M

Doet het gemis van andere dranken vergeten.

BOGENA - SCHIEDAM

W e s t v e s t 33-35.

Wat te denken van een drank "als rum" van Bogena, fabriek van pharmaceutische en chemische produkten en geneesmiddelen. Dit bedrijf was een onderdeel van Bonda, veevoederhandel en gevestigd op hetzelfde adres

waarom, maar hield zijn mond.

De afbeeldingen

Van de afbeelding op blz. 54 en 55 is eigenlijk niets bekend. Deze is bewaard door bureu van een voormalige directeur van Melchers. Uit de afbeelding op blz. 58 spreekt een zekere gemoedelijkheid. De maker is J.F. uijens en is uit 1941.

De advertentie op de achterpagina komt uit De Gil. Dit was een door de Nazi uitgegeven, quasi-anti-Duits, humoristisch propagandabladd. De hoofdredacteur was Willy van der Heide, die na de oorlog bekend werd van de Bob Evers serie jongensboeken. Houtgeest is een bekende naam voor methyl-alcohol.

Bronnen:

- P. Arnoldussen en J. Otten. De borrel is schaars en kaal geworden. Amsterdam 1994;
- M. van 't Hof. De oorlogstijd. (Over Nolet), Scydam nr. 3 augustus 1992;
- Ser Louis. De bende van Peter Streuvels. Scydam nr. 2 mei 2000.

TE KOOP GEVRAAGD:
Alle soorten Flesschen.
 Door het geheele land te
 ontbieden. 97107
GEBR. HEIDE, 1e Jan Steen-
straat 68. Amsterdam.

Al in het begin van de oorlog moeten enkele distillateurs er toe overgaan om nieuwe jenever dan pas te leveren als de klant de oude flessen had getourneerd.

In 1943 blijkt er een Deense "jenever" op de markt te zijn. Deze fabrikant hoopt ook op klandizie na de oorlog! Dat hoopt Bols in 1944 ook, evenals Zwarte Kip.

HOLLANDIA IN DE OORLOG

Freek Wessel, Henk Rosman

In de oorlogsjaren was M.P. Haverkamp (1900-1971) directeur van N.V. Branderij & Gistfabriek "Hollandia II". Niet alleen deed hij veel om de nood te lenigen van zijn personeel, maar hij nam ook veel persoonlijk risico. Dit is later nauwelijks doorgedrongen naar buiten, door de bescheiden opstelling van Haverkamp en ook andere mensen hebben hiervan geen melding gemaakt. Om hieraan wat te doen halen de auteurs puntsgewijs enkele voorvallen en feiten naar voren.

Om te voorkomen dat de Duitsers beslag zouden leggen liet M.P. Haverkamp vloeren metselen over de acht grondvaten van ca. 1000 hectoliter. Deze waren gevuld met moutwijn van 46,4%.

De Duitsers eisten dat er moutwijn jenever werd gestookt met door hen aangevoerde grondstoffen. Op een gegeven ogenblik stond de Noordvest vanaf de Damlaan dan ook vol met huifkarren met suikerbieten en briketten. Maar Haverkamp deelde de Duitsers mee niet over grondstoffen (graan) te beschikken en dat terwijl toen nog de silo's behoorlijk gevuld waren. Dat dit niet ontdekt is heeft ons altijd verbaasd. Er is geen liter drank geproduceerd en de suikerbieten en briketten werden geleidelijk door het personeel afgevoerd en thuis verbruikt.

Op een dag na november 1944 kwamen Duitsers jenever vorderen. Er werden toen eerst echte borrels uitgeschonken en daarna gingen ze, goed gemutst, met ruwnat (een tussenprodukt) weer weg.

Nog voor de voedselvoorziening direkt nijpend was liet de directeur een verdeellijst maken met alle namen van het personeel en hun gezinsleven. Deze lijst werd gebruikt als er het een en ander te verdelen viel.

Hij zelf kon als de beste roggepap koken en was zeer sekuur met de juiste hoeveelheid zoetstof. Het kooktoestel, een fornuis, kwam uit zijn privé bezittingen.

Ook werd er brood gebakken (van rogge) voor het personeel. Familieleden van personeelsleden die bij de razzia van november 1944 waren opgepikt en in Duitsland te werk werden gesteld werden niet vergeten.

Onderduikers, die zich onder de daarvoor zeer geschikte vloeren van de fabriek konden terugtrekken bij onraad, werden ook van voedsel voorzien. Haverkamp liet ook toe dat er naar de Engelse radio kon worden geluisterd. Hierop stonden strenge straffen, daar weet het Schiedamse politiekorps over mee te spreken. Het toestel zelf werd aangevoerd in een kinderwagen door mevrouw Wessel en werd geplaatst in een hok bij de schoorsteen. De heer Haverkamp was niet voor een ieder de gemakkelijkste. Zijn eisen waren tamelijk hoog, hij had een eigen mening en dat botste wel eens met andermans opvatting.

Maar in de zeer moeilijke jaren stond hij daar als de directeur.

Toen de oorlog afgelopen was vierden wij de bevrijdingsfeesten bij hem thuis.

NASCHRIFT

De genoemde voorvallen hebben plaats gehad in de loop van de vijf bezettingsjaren. De toestand was natuurlijk zo dat niet iedereen in het bedrijf er weet van had wat zich precies allemaal afspeelde. Dit artikel is door de redactie bewerkt.

UIT DE LEVENSHERINNERINGEN VAN H. SABEL

Herman Noordegraaf

In de periode van wederopbouw van na de Tweede Wereldoorlog was H. Sabel één van de gezichtsbepalende figuren in de Schiedamse politiek, vooral als wethouder van Onderwijs, Sociale Zaken en Volksgezondheid (1949-1966). Sabel was een self-made man, die het van landarbeider tot wethouder bracht. Zijn levensherinneringen legde hij vast in een manuscript dat hij de titel gaf 'Mijn levensgang na mijn lagere schooljaren van landarbeider en zwengelaar tot wethouder van Onderwijs en Sociale Zaken, met de tussenstations politiedienst en Rijks belastingdienst'.

Hendrik Sabel werd op 5 november 1900 in Strijen, een vierduizend inwoners tellende plattelandsgemeente in de Hoeksche Waard, geboren. Hij was de jongste uit een gezin met nog vier jongens en een meisje.

Hij vervulde verschillende politieke en maatschappelijke functies, zoals het secretariaat en later het voorzitterschap van de ambtenarenbond en een bestuurslidmaatschap van de Coöperatie DES. Ruim vier jaar was hij secretaris van de SDAP-afdeling en van 1933-1934 gemeenteraadslid. Over zijn rol in het verzet is hij bescheiden in het manuscript, te beschieden. Sabel was met mensen als P. Mak, B. Hoogendam en Jac. Donkers (allen gerefondeerd) een van de belangrijkste figuren uit het Schiedamse verzet. Werkend voor de L.O. (Landelijke organisatie voor hulp aan Onderduikers) onder de schuilnaam Visser hielp hij onderduikers, gezinsleden van onderduikers en anderen aan huisvesting, bonkaarten en persoonsbewijzen. Vooral het werken met valse en echte bonkaarten werd een specialiteit van Sabel. Minstens een keer is hij ternauwernood aan de Duitsers ontsnapt. Toen zij langs kwamen voor Dhr. Visser was hij gelukkig niet thuis en kon zijn dochter hen wijs maken dat er een vergissing in het spel was, omdat de heer Visser hier niet woonde. In de hongerwinter wist hij, met zijn contacten in de Hoeksche Waard, voor extra voedsel te zorgen.

Zijn rol in het verzet heeft er ongetwijfeld sterk aan bijgedragen dat hij na de oorlog een vooraanstaande politieke rol kon gaan vervullen. Op 17 juli 1945 kozen de aanwezigen op de eerste afdelingsvergadering van de SDAP niet veteraan Piet de Bruin maar hem tot voorzitter. Hij werd voorts voorzitter van de SDAP-fractie en, in 1946, van die van de PvdA. Een wethouderschap ambieerde hij niet. Mr. P. van Bochove en mevrouw H. Benthem-de Wilde gingen die functies voor de PvdA vervullen. In 1949 volgde hij de laatste op. Zich uitdrukkelijk op het standpunt stellend dat mensen op hun vijftenzestigste jaar ruimte moeten maken voor jongeren legde hij in 1966 het wethouderschap neer.

Hij leidde daarna wat het publieke leven betreft een grotendeels teruggetrokken bestaan. Hij bleef de ontwikkelingen echter met grote aandacht volgen en toonde zich niet gelukkig met de tijd van polarisatie van de jaren zeventig. In 1970 kreeg ook Schiedam een programma in plaats van een afspiegelingscollege. Zowel op de ledenvergadering als in een uitgebreid artikel in *Het Vrije Volk* (van 3 september 1970) nam Sabel hiertegen stelling. Zelfs was hij enige tijd politiek dakloos.

Hij overleed op 10 mei 1986. De datum van overlijden is bijna symbolisch te noemen. noemen.

Op verkiezingscampagne. H. Sabel staat links vooraan.

CULTUUR EN VERMAAK TIJDENS DE BEZETTING

Bas van Bochove

Wie had gedacht tijdens de Duitse bezetting rustig verder te kunnen gaan met muziekmaken, toneelspelen, schilderen of andere vormen van kunst en cultuur, werd al snel met de neus op de feiten gedrukt. Ja, het kon, maar dan moest je wel aangesloten zijn bij de later geformeerde “Kultuurkamer”. Een door de Duitsers opgezet instituut dus fout. Velen sloten zich toch aan en zijn daar na de oorlog voor gestraft.

Reeds op 5 september 1940 laat de Secretaris Generaal van het departement van Binnenlandse Zaken, op last van de bezetter, aan alle burgemeesters in Nederland weten, dat openbare bijeenkomsten - en daaronder vallen ook toneelavonden en muziekopvoeringen - niet meer mogelijk zijn. Alle reeds uitgegeven vergunningen voor openbare bijeenkomsten zijn ingetrokken. De burgemeester wordt op het hart gedrukt dat dispensatie niet kan worden verleend. Bijeenkomsten van zuiver godsdienstige aard en besloten bijeenkomsten van gezelschappen kunnen voorlopig blijven doorgaan.

De Secretaris Generaal weet blijkbaar niet goed welke richtlijnen hij moet geven voor sportwedstrijden. Hij laat het aan de burgemeesters over om wedstrijden waarbij veel publiek wordt verwacht, wel of geen doorgang te doen vinden. Veel burgemeesters, ook die uit Schiedam, vragen dan ook hoe het zit met voetbalwedstrijden. De knoop wordt in Den Haag resoluut doorgehakt gezien een brief van 12 september 1940: wedstrijden waarbij publiek aanwezig is zijn tot nader order verboden. Later zal dit verbod worden opgeheven en kunnen de sportliefhebbers zich weer rond de velden scharen.

Maar hoe verging het de anderen; de harmonieorkesten, de amateurtoneelverenigingen. Konden de zondagsschilders nog ergens hun werk laten zien tijdens tentoonstellingen? Kon er nog muziek worden gemaakt en toneelgespeeld? Ja, tot op zekere hoogte wel, maar de animo was echter niet al te groot. Later, toen de Duitsers het verplicht stelden dat men bij de “Kultuurkamer” moest zijn aangesloten en de muziek moest maken en de stukken opvoeren die de bezetter welgevallig waren, hebben zeer veel verenigingen zich voor de duur van de oorlog vrijwillig opgeheven.

In Schiedam werd voor de oorlog veel aan cultuur gedaan in welke vorm dan ook. Bijna alle stromingen in onze stad hadden wel een eigen toneelvereniging of een harmonie/fanfareorkest. Jaarlijks werd minstens één uitvoering gegeven. Verder hadden we in Schiedam twee bioscopen. Het Passage-theater en de Monopole. In de Passage werden de grote uitvoeringen gegeven. De Passage had ook altijd de beste films, terwijl in de Monopole - ook wel het vlooientheater genoemd - de zogenaamde knokfilms draaiden. Meer een bioscoop voor de jongelui.

Als in Monopole op vrijdagmiddag de nieuwe film ging draaien, dan gebeurde het wel dat tijdens de voorstelling het licht aan ging en de directeur van de ambachtschool, vergezeld van twee rechercheurs, de spijbelaars van die school eruit pikten. Geld weg, geen film gezien en nog strafwerk op de koop toe...

Het gebeurde ook bij herhaling dat de film brak. Dan klonk de laatdunkende kreet: Monopoooo! Een Schiedammer, die in die tijd ook regelmatig Monopole met een bezoek vereerde, weet daarover nog een aardige anekdote.

Hij: “In 1950 moest ik in militaire dienst. Toen ik een week in dienst was werd er een instructiefilm gedraaid. Na tien minuten filmen brak de film. Toen hoorde ik in het donker van de zaal uit verschillende monden: Monopoooo! Toen wist ik dat er nog meer Schiedammers in die kazerne lagen”.

Terug naar de cultuur. Zoals we al eerder schreven besloten veel verenigingen tot een voorlopige opheffing. Voor de toneelverenigingen betekende dat niet meer repeteren en geen uitvoeringen meer. Voor de muziekverenigingen lag dat even anders. Die beschikten over hun instrumenten die in geen geval in de handen van de Duitsers mochten vallen. Veel muzikanten hielden hun instrument gewoon thuis, maar andere gezelschappen lieten het gehele instrumentarium onderduiken. Zo'n vereniging waarvan dat nu nog bekend is was De Oranje Garde. Een tamboer-en-trompetterkorps dat in Schiedam in groot aanzien stond.

Grote animator van de Oranje Garde was de familie Soeters.

Mevrouw Soeters-Scheurkogel in 1992: “Kort na de bezetting werd al besloten dat de Oranje Garde zou ophouden te bestaan tijdens de duur van de oorlog. Mijn vader, de aannemer Scheurkogel, had zijn bedrijf in de Lange Nieuwstraat naast het Blauw Huis. Daar, op de zolder van het Blauw Huis, hebben wij de trommels, trompetten en vlaggen

Op 31 augustus 1945, koninginnedag, maakt de Oranjegarde een toer door Schiedam West. Hier voert de tocht langs het Gemeenteziekenhuis.

van de Oranje Garde verborgen. Later werd ons materiaal goed bewaakt want beneden namen de moffen hun intrek. Boven onze spullen en beneden Duitse soldaten. Toen de bevrijding er was hebben wij ons materiaal weer in gebruik kunnen nemen en zijn we de straat weer op gegaan om te laten zien dat de Oranje Garde er weer was”.

Voor vertier was de Schiedammer aangewezen op de in het Passage-theater en in de Monopole draaiende Duitse films. Heinz Ruhmann, Theo Lingen en Hans Moser speelden in de zogenaamde lachfilms. Marika Röck was te zien in de dansfilms en in de operettefilms de naar de Duitsers overgelopen Nederlandse zanger en acteur Johannes Heesters. Voor films waar de propaganda voor het nazisme vanaf droop, kon propaganda minister Goebbels zijn oogappels Zarah Leander en Victor Staal inzetten. Velen voelden er niets voor naar die Duitse films te gaan kijken, maar anderen hadden er uren voor over in de rij te gaan staan voor een toegangsbewijs...

De sporters konden tijdens de bezetting nog min of meer hun eigen gang gaan. Al was het wel zo dat de voetballers niet meer in de Koninklijke Nederlandse Voetbal Bond speelden, maar in de Nederlandse Voetbal Bond. De K. van Koninklijk werd al snel door de bezetter verboden. Toen tijdens een jubileumavond van Hermes DVS feestredenaar mr. Piet van Bochove in zijn toespraak de hoop uitsprak dat maar weer snel de K. van Koninklijke gebruikt kon worden, heeft hem dat nog de nodige moeilijkheden gegeven. Hij is er nog altijd van overtuigd dat zijn gijzelname, enige tijd later, mede hiermee te maken heeft gehad.

Defilé op de Koemarkt van de Oranjegarde in juni 1945. Na de bevrijding was de Oranjegarde weer actief!

Toch had het bezoeken van een sportwedstrijd nog een gevaarlijke kant. In Schiedam is het nooit voorgevallen, maar elders in het land - zoals bij een wedstrijd van Sparta - dat de Duitsers het veld afsloten en op zoek gingen naar onderduikers, illegale werkers en mannen die konden worden ingezet voor arbeid in Duitsland.

Maar ook in de sport kwam de klad te zitten. Voetbalschoenen waren er niet meer en tijdens de hongerwinter verdwenen doelpalen en oude keten in de noodkachels.

Goede zaken in de laatste jaren van de oorlog deden de bibliotheken. Er is wat afgelezen in de oorlog. De mensen probeerden zich toch wat afleiding te bezorgen. Want in het laatste oorlogsjaar waren ook de bioscopen dicht bij gebrek aan electriciteit.

Na de bevrijding werd meteen de draad weer opgepakt. Een bevrijdingsrevue waaraan zo'n beetje iedere Schiedamse amateurtoneelvereniging deelnam en waarvan de repetitie's al in de laatste maanden van de oorlog waren begonnen, trok volle zalen. De muziekgezelschappen hebben weken lang hun steentje bijgedragen tijdens de straatfeesten en de fanfareorkesten liepen - soms flink afgeslankt - weer fier door Schiedam. Met verschoten uniformen, fletse vaandels en met instrumenten die vijf jaar waren ondergedoken geweest. De enkeling die voor de "Kultuurkamer" had gekozen werd voor jaren uitgesloten. Die had vals gespeeld....

DE VLEESDISTRIBUTIE

F.C. Noordegraaf sr.

In dit artikel vertelt F.C. Noordegraaf over zijn ervaringen in de vleesdistributie. Hij was werkzaam bij zijn vader, die een slagerij op de Singel had.

Toen ik in de laatste week van mei 1940 weer thuis was, gingen we over tot de dingen van de dag. In die eerste maanden daarna was het leven betrekkelijk normaal; je merkte nog niet zoveel van de bezetting.

Alleen wanneer de Duitse bataljons van de trein kwamen en naar de havens marcheerden, om te worden ingescheept op de landingsvaartuigen voor de invasie van Engeland.

Dan donderde het gezang van die Duitse bataljons door de straten, wanneer zij hun strijdlid zongen: *'Wir fahren gegen Engeland.'*

Die invasie is eerst uitgesteld, later afgelast, omdat het de Luftwaffe niet was gelukt de Engelse luchtmacht te verslaan in 'The battle of England'. En in die momenten drong het tot je door dat we bezet gebied waren.

Ook de Wilhelmina haven in Schiedam lag helemaal vol met in beslag genomen Rijnaken, waarvan de kop was afgehaald en er een laadklep voor in de plaats was aangebracht, met er bovenop twee vliegtuigmotoren om die schepen voort te bewegen.

De verduistering wende alras, het zou wel moeten. In de maanden vóór de oorlog waren er soms verduisteringsoefeningen; ieder moest zijn licht uitlaten en ook de straatverlichting was gedoofd; dan liep iedereen op straat, om te kijken, hoe dat wel was. Na vijf jaar deed je dat niet meer. Midden in de oorlog was er een liedje *Als op het Leidseplein de lichtjes weer eens branden gaan, dan gaan we kijken naar een sprookje, lieve schat.* Overal verduisteringsgordijnen en hele dikke houten luiken voor de winkelramen plaatsens als het schemer werd, en verwijderen als het licht werd. 's Nachts liep de luchtbeschermingsdienst door de straten en op het kleinste lichtstraaltje werd je geattendeerd.

Bouillon en Bonnen

In het begin kon je nog op de veemarkt kopen en zelf slachten.

De maatregelen voor de komende distributie, waaronder ook het vlees zou gaan vallen, gingen zich al aftekenen. Die vleesdistributie begon in het vroege najaar van 1940. In het begin was er een redelijke toewijzing, maar naarmate de tijd vorderde en de Duitsers steeds meer wegsleepten, werden de rantsoenen kleiner.

Mijn vader werd benoemd tot 'Blokleider' van de vleesdistributie van blok 37 van de P.T.C. (Plaatselijke Toewijzings Commissie) Rotterdam, waaronder Schiedam resorteerde. De koeien, die door de boeren werden geleverd, (zelf verkopen of inkopen was er niet meer bij) werden door een commissie geklassificeerd, in de klassen: AA, A.B.C.D. en DD. al naar gelang van de kwaliteit en daar naar uitbetaald. De DD klasse was het absolute onderreind, het werd 'dubbele Dirk' genoemd. De blokleider moest het geslachte vlees onder de slaggers verdelen, waarbij een ieder een deel van de beste,

maar ook zijn deel van de minste kwaliteit kreeg.

O, dat beroerde werk van dat eeuwige bonnensorteren en plakken! Dat was 'punthoofdwerk'. In het eerste halfjaar was er vlees genoeg, maar dat werd zienderogen minder, reeds in December 1940, moesten we een keer minderen; toen was er, gedurende de wintermaanden, geen toewijzing genoeg op alle bonnen. En dan was het: *'Ja maar ik heb toch bonnen en ik ben altijd vaste klant geweest!'*

Ik heb altijd geprobeerd om iedere klant toch nog wat te geven.

Aan de andere kant zorgde ik er wel voor, om voldoende bonnen in te leveren om de toewijzing op peil te houden, want minder bonnen inleveren betekende minder vlees in huis! Je werd bevoorraad naar gelang het aantal ingeleverde bonnen en als dat eenmaal minderde, dan ging je omzet omlaag als een omgekeerde kurkentrekker!

In de eerste twee jaar van de distributie werden op die manier in Schiedam alleen al zes slagerijen gesloten, tot twee keer toe kregen ze weer een beperkte voorraad, maar de derde keer was het afgelopen.

De distributie heeft geduurd tot zomer 1948!

Er is mij door sommigen in die tijd verweten, dat ik niet 'zwart' deed, door middel van bonnenhandel of door zwartslachten, clandestien dus.

Wat dat clandestiene slachten aangaat, enerzijds was dat een principekwestie, anderzijds was het de angst te worden gepakt; daarop stond ten minste zes weken naar het zwartslachterskamp Ommen in Drente.

Ik heb van die lieden terug zien komen na zes weken Ommen, vermagerd tot op het bot, beursgeslagen en geschopt, met etterende wonden en uitgeslagen tanden! Ik ken ook niemand, die er twee keer is geweest, ze keken wel uit om dat nog eens mee te maken!

Aanvankelijk verkochten we ook 'bouillon', voor een kwartje per liter. Later greep de prijsbeheersing in en mocht hij niet duurder worden verkocht dan 15 cent per liter.

Op vrijdag tegen de avond, zette ik een flinke portie beenderen en zeentjes op, in een grote 50 liter ketel. Wanneer het klaar was, dan wat kruiden en jusbruin erdoor. Voorts gooide ik er dan een paar flinke handen gemalen vet door en dan was het aardig goed, je moest tenslotte roeien met de riemen, die je had. 's Avonds aanlengen tot een 100 liter. Hadden we veel spullen voor die bouillon op de kop kunnen tikken, dan werd het nog wel eens 200 liter, maar als ze te dun, te waterig werd, dan stopte ik ermee. Na het eten gingen mijn vader en ik naar beneden, om alle pannetjes, potjes, emmertjes en schaaltes te vullen.

Er lag een briefje in met de naam van de klant en de hoeveelheid, die erin moest. Dat gebeurde allemaal in de woonkeuken, die we achter de winkel hadden; de tafel, de aanrecht en een deel van de grond stond dan vol. Op zaterdagmorgen stuurden we al die mensen, wanneer ze hun stukje vlees hadden gekregen, naar achter, waar mijn vader ze de bouillon gaf en ze dan door de open poort, die er toen nog was, achterom weg liet gaan, dan behoefden ze niet meer door de volle winkel, want de hele zaterdagverkoop speelde zich af in enkele uren, dan was de voorraad op.

In het laatste jaar vooral, stonden de mensen op zaterdag om zes uur voor de deur, dan was de spertijd om; het is gebeurd, dat er een rij stond vanaf de winkeldeur tot aan

de pianozaak van Houtman om de hoek; dat was dan zeker 25 meter! In die tijd was er geen bouillon meer, daar hadden we geen spullen meer voor, het was trouwens later door de prijsbeheersing verboden om bouillon te maken en te verkopen, omdat er te veel de hand mee werd gelicht. d.w.z. dat het op gootwater ging lijken.

Het abattoir

In 1942 werd het Schiedamse abattoir geopend. Het was een regionaal slachthuis, d.w.z. gebouwd voor Schiedam, Vlaardingen en Maassluis met Maasland, die toen ongeveer 125.000 inwoners telden gezamenlijk.

In de loop van 1943 namen de verspreide bombardementen van de Amerikanen overdag en de Engelsen in de nacht, toe en ook Schiedam, met zijn belangrijke industrie kreeg zijn portie.

Wanneer er, al vèr buiten de kust vliegtuigen werden gesignaleerd, gingen de sirenes van de luchtbescherming; meestal was het loos alarm en vlogen de toestellen over, maar het gebeurde ook dikwijls, dat er enkele zware bommen voor Wilton waren bestemd.

Het abattoir was hemelsbreed slechts enkele honderden meters van Wilton verwijderd, en wanneer een bom op Wilton viel schudde de, onder het slachthuis gelegen zware kelder, op zijn grondvesten en de mensen die erin zaten stonden doodsaangsten uit.

En na enkele weken het ene alarm na het andere, gaven ze er allemaal de voorkeur aan, om zo hard mogelijk van het terrein weg te rennen.

Ze draafden dan, en bloc, naar de huizen van de B.K.laan die op een 400 meter van Wilton waren gelegen en iets uit de aanvalsrichting die de bommenwerpers meestal gebruikten, lagen. Het gevolg was, dat er veel van de mensen, die op het slachthuis werkten zich ziek meldden.

Met de bouw van het abattoir was zeer kort voor de oorlog begonnen. Maar toen het met veel vertraging door de oorlog, al aardig dicht bij zijn voltooiing was, is er in de zomer van 1941 een neerstortende Engelse Blenheimbommenwerper die kwam om Wilton te bombarderen, door de Duitse luchtafweer, die in een zeer grote concentratie rond Rotterdam aanwezig was, neergeschoten en precies, brandend, op het in aanbouw zijnde grote koelhuis terecht gekomen; de honderden kurkplaten, die waren bestemd voor de isolatie van dat koelhuis, vatten onmiddellijk vlam en de bouw van het abattoir was met 1½ jaar vertraagd. Onze toenmalige Burgemeester van Haaren, heeft toen in de muur van het abattoir, vlak naast ingang van de grote vleeshal een gedenksteen ingemetseld, naar een ontwerp van een ambtenaar van de gemeente. Op die gedenksteen is een, op een gebouw neerstortende bommenwerper afgebeeld, met daarop de woorden 'In vertrouwen verder Bouwen'.

Korte tijd daarna, na enkele maanden, ging de vleeskeuringsdienst, met allen die daar bij betrokken waren, weer naar de Sint Anna Zusterstraat terug en werd er, in die kleine ruimte, ook weer geslacht. Dit laatste was nu niet zo'n erge ramp, omdat het aantal slachtingen, doordat de rantsoenen steeds kleiner werden naarmate de oorlog langer duurde en de moffen steeds meer vee gingen wegslepen, ten behoeve van de Duitse bevolking en de Duitse legers, drastisch verminderde en er ruimte voldoende was in het oude gebouw.

In de rij

In dat laatste jaar was de 'spertijd', dit wil zeggen, de tijd dat je niet buiten mocht zijn, van 6 uur in de avond, tot 6 uur in de morgen. Wanneer we dan op zaterdag vlees moesten halen op 'het Slootje', de St. Anna Zusterstraat, dan gingen we om zes uur precies de deur uit; dan stonden de mensen al op hun nuchtere maag voor de deur en zeiden:

'Schieten jullie een beetje op, want we hebben het nou al koud!'

Ik ging dan met onze handwagen, met de knecht van Maters, die recht tegenover de Oostsingel zijn winkel had en de knecht van Engelage uit de Oosterstraat, (hun bazen waren bij de grote razzia van 11 november 1944 van de straat geplukt en zaten in Duitsland) naar het oude gebouw van de Vleeskeuringsdienst, het Keurlokaal, zoals dat werd genoemd. Wie daar het eerst kwam, die het eerst maalde. Het maken van de porties, het verdelen van het weinige beschikbare vlees, begon wanneer het ging sche-

*De Sint Anna Zusterstraat. Het keurlokaal is het tweede pand van rechts.
(foto: collectie W.P. Rook)*

meren, want er was geen elektriciteit, dus er kon ook niet gewekt worden zonder licht. Ik spreek nu over de hongerwinter zo ruwweg van oktober 1944 tot aan de bevrijding. Hadden we dan om half tien ons portie te pakken voor de hele week, en dat was heel weinig in de laatste vier maanden; dan gingen we met de handwagen weer naar de Singel. Er lagen op die wagen wel 3 flinke knuppels, om als onderweg beroving dreigde van de uitgehongerde huisvrouwen, ze van de wagen te houden. Maters had zó'n kleine portie en ook Engelage, dat ze dat op hun 'bult' namen, zoals ze zelf zeiden. Dat laatste stuk konden ze het wel dragen. Op de hoek van de Emmastraat stond dikwijls een troep vrouwen, die loerden op een volle bakkerskar, om hem gezamenlijk leeg te roven. Het is gebeurd dat een bakker werd overvallen en zijn ogen van tevoren werden bewerkt met een zakje peper; wanneer hij dan weer kon zien dan was zijn kar leeggehaald.

Het vlees werd al lang niet meer, zoals vroeger, bij de slagers thuisgebracht. Wanneer we met de kar aankwamen dan was de rij in die tijd aangegroeid tot v er om de hoek en moesten we het eerst nog uitbenen!

We hoorden dan de mensen praten vanachter onze verduisteringsluiken.

Iedere zaterdag stond 'vrouw K', een potig wijf van zo'n zestig jaar, als eerste voor de deur en zij zag er ongevraagd op toe, dat er niemand 'in de rij schoot' in plaats van achteraan te gaan staan. Ze sprak altijd over zichzelf als over 'Vrouw K', in de derde persoon dus, in de trant van: *'Nietwaar Noordegraaf, vrouw K zal ze wel in de rij zetten en buiten de boel regelen, dat is vrouw K, wel toevertrouwd'*. En inderdaad had ze de wind eronder. Eens op een zaterdagochtend, hoorden we een hevig gevloek en een hevig kabaal: E en van de weinige mannen die er nog kwamen, het waren meest vrouwen, omdat het gros van de mannen in de Heimat zat; een man, tamelijk op leeftijd, had geprobeerd om op een derde van de rij ertussen te gaan staan, in plaats van achter aan te sluiten. *'Terug jij'*, riep vrouw K *'achter aansluiten'*. *'Mens, ik sta hier al een uur'*, zei de man, waarop vrouw K schreeuwde: *'Dat lieg je'* en hem een dreun gaf, zodat hij in de goot belandde. Het werd daarna door niemand meer geprobeerd! Eens gebeurde het, dat een vrouw, die al ruim twee uur had gestaan; (er was geen brandstof, het was erg koud en de mensen waren nog nuchter), in elkaar zakte er werd op de luiken geklopt en gevraagd of ze binnen verder mocht wachten. Ondersteund door twee anderen kwam de arme tobberd binnen, we riepen om een beetje warm drinken naar boven. Mijn moeder kwam met wat surrogaat thee, opgewarmd op een heel klein noodkachelkje, naar beneden en de vrouw en de twee anderen knapten een beetje op. Mijn moeder stelde voor, om maar een klein stukje vlees te geven op een paar bonnetjes, ook de twee meegekomen vrouwen kregen dat en gingen weg. Het gevolg was, dat er per week meer mensen gingen flauwvallen, die dan met hulp naar binnen kwamen, geholpen werden en v or hun beurt vertrokken. Daar hebben we toen maar een stokje voor gestoken; want er kwamen steeds meer simulanten, die hun spelletje bijzonder goed speelden! Op het laatst waren we zes weken bonnen ten achter, dat wil zeggen, dat de mensen nog bonnen in hun tas hadden van zes weken daarv or, waarop nog niets was verstrekt, omdat de slagers op bijv. 100 kilo ingeleverde bonnen slechts 50 kilo vlees kregen. Wanneer je dan zag voor welk een heel klein stukje vlees de mensen uren in de kou stonden, ja dan had je er ziels medelijden mee, maar het was niet anders.

De worstfabriek aan de Lange Haven

In september 1944, na de Slag om Arnhem en het niet meer rijden van de treinen werd ook het extra gasrantsoen voor de slagers (om zelf worst te maken) stopgezet. We gingen toen gezamenlijk worstmaken in de oude worstfabriek van Ber Janse op de Lange Haven, hoek Bokkensteeg.

Wij werkten daar, onder het toezien van enkele mensen uit de vleesdistributie, waaronder ook mijn vader, met Ber Janse, Koos Poot, Aad Ballijns, de oudste knecht van Koos Poot, Wim van der Meer en ik. Alle slachtafvallen, van de koeien, die in Schiedam werden geslacht, gingen naar de Lange Haven: Uierboord, longen, pensen, darmen, milten, levers, bloed voor de bloedworst, voor de binding daarvoor waren er pootpezen en soms een paardehuid, omdat het klassieke bindmiddel, zwoerd er niet was, omdat alle varkensvlees bestemd was voor de Wehrmacht! We konden niets an-

ders maken als smalle leverworst en smalle bloedworst maar dat maakten we dan ook in honderden kilo's. Van wat er maar enigszins eetbaar was werd niets weggegooid. Alles werd benut om de steeds kleiner wordende rantsoenen aan te vullen.

De gemaakte worst werd gewogen en ponsd-ponds gewijs verdeeld onder de slagers, naar rato van het aantal ingeleverde bonnen. Die hoeveelheid werd uitgerekend door de mensen, die toezicht op de worstfabricage hielden. Op dinsdag om drie uur kwamen alle slagers hun portie halen.

Wim van der Meer en ik, maakten op een zondag middag (je mocht je toen niet op straat bevinden van acht uur in de avond tot zes uur in de ochtend) de twee grote stoomkookketels aan die in de werkplaats van Ber Janse stonden. Alle spullen werden in die ketels gegooid en dan moesten we trachten de boel aan de kook te krijgen. En daar er geen gas was, viel dat niet mee. Stukken hout, stukken boom, zaagsel, karton, papier en weet ik wat niet al werd in brand gestoken onder de ketels, en naarmate de tijd verder ging werd het steeds moeilijker om iets op de kop te tikken. Maar alle gaatjes werden aangeboord en het is nog altijd gelukt! Wanneer de boel aan de kook was, en dat was meestal tegen zessen, dekten we de boel af, in de hoop dat het op maandagochtend gaar zou zijn. Het broeide dan gaar. Dan hollen naar huis; Wim woonde in het Broersveld, dus we gingen dezelfde kant uit. Maandagochtend, juist als de klok zes sloeg, trok ik de deur achter me dicht en ging Wim ophalen. Ik zei altijd tegen Wim: *'Als ik om vijf over zessen niet bij je ben, dan was er een razzia en hebben ze me van de straat geplukt; hou je dan gedekt, totdat je wat meer weet'*. Het is altijd goed gegaan. Meestal liepen we vanuit het Broersveld achterom door de stegen naar de Lange Haven. Maar op die bewuste maandagochtend gingen we door de Lange Kerkstraat. Het zal in november zijn geweest, alles uiteraard verduisterd dus hardstikke donker. Als je je vingers tot op 2 centimeter van je ogen hield, kon je ze nog niet zien! We liepen juist langs de Grote Kerk, toen er plots een felle lichtbundel op ons werd gericht en er werd geroepen: *'Halt, Hände hoch'*. Het waren twee buldoggen koppen van de Feldgendarmarie, die op patrouille waren. Wim had een emmertje half vol zout aan zijn arm hangen (zout was toen eigenlijk goud want het was haast niet te krijgen) Hij zette het snel neer en daar stonden we, met de armen in de hoogte en keken in de lopen van twee levensgrote Duitse machinepistolen. *'Was machen Sie dort?'* vroeg, nee brulde er een. Moffen spraken nooit, ze brulden altijd. Ik zei in mijn beste Duits, dat we op weg waren naar de centrale Worstmakerij van de stad Schiedam, om worst te gaan maken voor de burgerij. De machinepistolen zakten. *'Und was haben Sie dort, ich denke das ist English gekauft'*, zei de ander en maakte een gebaar met zijn linkerhand, wat stelen betekent. Gelukkig konden we doorlopen.

We begonnen daar met z'n allen op maandagochtend om even over zes, werkten dan door (met even eten tussen de middag) tot vijf uur in de middag, dan naar huis om warm te eten en waren dan om tegen zessen weer present. Daar werkten we door tot we klaar waren, dat was meestal tot vier uur in de ochtend. We mochten dan niet naar huis vóór zes uur, tot de spertijd voorbij was en de laatste paar uur werden dan doorgebracht met klaverjassen. 's Avonds om even over tien kwamen er dikwijls een paar politiemannen, die de dienst hadden gehad van twee tot tien, aan de deur kloppen, dan moesten we eerst het licht uit doen, want er mocht niets naar buiten stralen en ze dan binnenlaten.

'Nog wat te bikken, jongens' zeiden ze dan. 'Ga je gang maar', was dan het antwoord en dan werd het voor die kerels een eetfestijn van gekookt uierboord, puntjes gekookte lever en gaar gekookte achillespezen van koeien, die laatste dingen waren nogal kleverig en ook vet, maar het ging erin als koek, want, zo zegt het spreekwoord: honger maakt rauwe bonen zoet. De week daarna hoorden we soms, dat ze in die nacht vreselijk hadden overgegeven, omdat hun maag niet meer gewend was aan dat zware spul. We hadden dan de grootste lol. De tanige agent Vogt kwam dan soms met een halve of hele kruik Wehrmachtsjenever voor de dag, dat hij bij het 'even binnen kijken' in een voor het Duitse leger werkende distilleerderij had meegekregen, onder het mom van: Het gaat anders toch maar naar die rotmoffen! En dan hadden we onder het klaverjassen nog een borreltje voor de gezelligheid.

Vervolgens thuis een uur of vijf slapen en om twee uur weer naar de Lange Haven om de porties af te wegen voor de slaggers, die hun deel kwamen halen. Om ongeveer drie uur werd het worstnat gratis uitgedeeld aan de mensen die dan een rij hadden gevormd van de Lange Haven, door de hele lange steeg naar de Hoogstraat en dan op de Hoogstraat nog een rij van wel tien meter! Dat worstnat was het kookwater, waar al de spullen in gekookt waren. Dikwijls kookten er een paar bloed- en leverworsten kapot; de restjes dreven dan in dat nat, er zat een smaakje aan van surrogaatkruiden en het was hartig, maar het fijnste was, dat het warm was. Het was ongelooflijk waar al die mensen vandaan kwamen. Ze hadden emmertjes, potten, pannen en melkkokers bij zich. Eerst keken Wim van der Meer en ik, die dat werk van het uitdelen meestal deden, hoeveel we hadden, het was meestal tussen de vijf- en zeshonderd liter. Wim zei dan: 'Nou, de man twee schepbakken en niet meer, dan kunnen we ze allemaal wat geven'. Er waren mensen, die het gelijk uitdronken en dan weer achteraan de rij gingen staan om een tweede keer nog wat te krijgen, wat meestal niet het geval was. Wanneer er zich iemand weer tussen de rij wrong, dan hadden we dat meestal in de gaten en werd hij zonder iets doorgestuurd!

En toen, op een maandagmiddag, ik meen in januari 1945, terwijl we al dat gekookte spul stonden te malen, door die grote gehaktmolen van Ber Janse, toen viel opeens, zonder enige waarschuwing, de stroom uit! Er was geen brandstof meer voor de centrales, alleen natuurlijk voor de Wehrmacht, de politie en de ziekenhuizen.

Alle slaggers werden gewaarschuwd, een ieder kreeg een paar scheppen van het nat, waarin alles was gekookt en wat ongemalen ingrediënten en kon naar huis. De meesten hadden nog wel een klein handmolentje, om de worst, zij het zeer provisorisch, af te maken.

En dat was het plotselinge einde van de gezamenlijke worstmakerij in Schiedam!

Het soms 36 uur werken achtereen, leverde voor ons weinig op, we kregen 15 gulden in de week, maar we waren er allemaal van doordrongen, dat wij, die, hoe dan ook, het geluk hadden nog niet in Duitsland te zitten, alles moesten doen om te redden wat er te redden viel.

De Soepkokerij

In januari 1945 begonnen we soep te koken voor het IKB (Interkerkelijk Bureau) op het dieptepunt, het absolute dieptepunt van de hongerwinter.

De centrale worstmakerij was gesloten wegens gebrek aan brandstof en elektrische

stroom en we rolden van de ene zeer noodzakelijke klus in de andere. Enkele medewerkers veranderden; ons ploegje was toen: Koos Poot, zijn bediende Wim van der Meer, Jan van der Sloot en ondergetekende. Bij het I.K.B. waren alle kerkelijke richtingen in Schiedam aangesloten. De heer van Dongen, die een zeepfabriek had in Overschie, maar ook, bij gebrek aan grondstof niet meer kon werken, stelde een 'autoklaaf', dat is een zeer groot model Snelkookpan (het ding had een inhoud van maar liefst 1000 liter) ter beschikking van het I.K.B. Het grote apparaat werd van Overschie naar de worstkokerij van Koos Poot gebracht per paard en wagen. Die worstkokerij was achter de winkel van Koos in het Broersveld en had de in- en uitgang in de Baan. Wanneer we een partij soep gekookt hadden, dan werd het verdeeld, onder de kerken, naar gelang het aantal leden, dat die kerk had.

Op dinsdagmiddag stond er in de Baan, voor de uitgang van de kokerij, een hele drom van kerkvertegenwoordigers, met handwagens en bakfietsen. Ze hadden allemaal 'veertigers' bij zich, dat zijn die ouderwetse 40 liter melkbussen en dan gingen we verdelen aan de hand van de lijst, die we van de administratie kregen. Wanneer we 1000 liter soep hadden, dan waren dat 25 volle bussen. De ingrediënten voor die soep? Dat viel niet mee om in die tijd wat bij elkaar te krijgen.

We dreigden de zwart handelaren in de trant van *'We weten natuurlijk, dat jij een van de grootste zwarthandelaren van Schiedam bent en je gaat natuurlijk, direct na afloop van de oorlog, voor de bijl en je kunt nu nog wat goed maken!* En dan kwamen ze wel. We kregen het meestal nog gratis ook! Van de weinige slachtingen, die er op het abattoir plaats vonden, kregen we de pensen, longen, milten, ook de schoongeschrapte huid van de paarden, die er soms werden geslacht. Alles werd toen verwerkt, als het maar gezond was en als voedsel kon dienen! Op een keer kregen we twaalf ongeboeren kalveren, slakjes noemden we dat omdat het eigenlijk noch vlees, noch vis was, bij wijze van spreken. Wanneer er een koe werd geslacht, waar een kalf in zat, dat moest dan wel op zijn minst zes maanden zijn, dan werd het voor de soep bestemd. In normale tijd ging dat regelrecht naar de destructor; nu was het waardevol voedsel!

Alles ging in de grote ketel, met de groene erwten of de bruine bonen, afhankelijk van wat we hadden in die week. Soms wat knolselderij, peen of zoiets en we maakten er nog wat van ook. Het moest!

Het was weer nachtwerk en dagwerk. Maandagochtend beginnen, tegen zessen weer even eten en dan weer verder. Met kaarslicht! Al was het niet zo erg romantisch. Jan van der Sloot en ik hebben hele nachten met de hand staan malen; we hadden twee, voor handwerk geschikt gemaakte gehaktmolens. Er was geen stroom, dus moest het gebeuren met 'ellebogenstoom'.

We draaiden tot we er bijna bij neervielen; het was haast iedere week zo'n 36 uren oefening, zoals dat in dienst werd genoemd, al voor het goede doel. We kregen voor die 36 uur 25 gulden, maar ik geloof, dat we het ook wel voor niks zouden hebben gedaan, als het niet anders had gekund.

Enkele maanden na de bevrijding, werd aan alle medewerkers een dinertje en een gezellige avond aangeboden in het Hervormde Rusthuis in de Tuinlaan; het was een mooie zomeravond en onder de muziek per harmonika van de heer Hakkert, hebben we gezellig gedanst en een polonaise gelopen in de tuin van het Rusthuis. De leider was de heer Theo van der Berg, die de leiding had gehad over het I.K.B. Later is hij wethouder geweest in Schiedam.

VIJF JAAR SPANNINGEN EN NACHTWERK EEN GESPREK MET J. VAN HARTINGSVELD

Herman Noordegraaf

'Vijf jaar spanning en veel nachtwerk', zo typeert Dhr.J. van Hartingsveld de oorlogsjaren. Als één van de hoofdverantwoordelijken bij de Gemeentelijke Technische Bedrijven (GTB) zat hij op een belangrijke post: productie van gas en distributie daarvan is immers van groot belang voor een ieder.

Voordat we naar zijn verhaal luisteren, introduceren we Dhr. van Hartingsveld eerst nog wat nader. Johannes van Hartingsveld werd in 1905 in Hellevoetsluis geboren. Het uit vijf jongens en één meisje bestaande gezin verhuisde al spoedig naar Maassluis. Daar leerde hij ook zijn latere vrouw kennen.

In 1923 vestigde het gezin zich in Rotterdam. Hij studeerde aan de MTS (nu: HTS) in Dordrecht. In 1929 kwam hij over van de Rotterdamsche Droogdok Maatschappij, waar hij op de tekenkamer had gewerkt, naar de GTB in Schiedam. Daar vond de gasproductie plaats, alsmede de distributie. Water en elektriciteit kwamen uit Rotterdam, maar werden door de GTB gedistribueerd.

In 1969 verliet Van Hartingsveld als directeur dit bedrijf.

Met zijn vrouw woont de nog zeer vitale heer Van Hartingsveld in een verzorgings-tehuis in Capelle a/d IJssel, waar hij ons gastvrij ontvangt.

Allereerst was Van Hartingsveld werkzaam op de tekenkamer om na enige tijd chef van de tekenkamer en het laboratorium te worden. In totaal werkten toen zo'n 250 à 275 mensen bij het bedrijf. Directeur was J. Doets. In de jaren voor de oorlog was er binnen het bedrijf weinig te merken van NSB-ers.

'Bij ons op de tekenkamer zat G., die later in uniform liep.

Hij heeft tijdens de oorlog nog iemand doodgeschoten in het Westland. Op het bedrijf hield hij zich echter gelukkig rustig. Na de oorlog heeft hij twaalf jaar gevangenisstraf gekregen. Kort na zijn vrijlating is hij gestorven.'

Begin 1941 werd Van Hartingsveld ook hoofdopzichter en in 1943 adjunct-directeur. Het hoofd van de NSB in Schiedam kwam langs om hem te feliciteren:

'Ik heb hem wel laten antichambrenen'.

Een rechtstreekse bedreiging vormde de SD-er L. Deze kwam dikwijls op de fabriek:

'Hij wilde mij eruit werken en vervangen. Burgemeester Draaijer had toen een onderhoud met hem. Daarna had ik geen last meer van hem. Ik kon het goed vinden met Draaijer. Hij was weliswaar door de Duitsers geïnstalleerd, maar heeft heel wat afgedekt.'

Met L.en zijn compagnon M. kreeg hij nog eens te maken toen een zestal verstopte radio toestellen op de fabriek waren ontdekt. Verraders hadden dit doorgegeven.

'L. en M. ondervroegen me indringend. Van wie zijn ze? Als U dit niet zegt, bent U verantwoordelijk. Ondertussen tikte L. steeds maar met zijn potlood op tafel.'

Van Hartingsveld ging hier niet op in. Door verraad werden de bezitters toch opgepakt. Ze werden tot gevangenisstraf en werk in Duitsland veroordeeld. Ze zijn gelukkig allemaal teruggekomen.

'Maar het verraad maakte je nog onzekerder. Je kon niemand vertrouwen! Dat is ook één van de redenen, dat er geen mensen ondergedoken gezeten hebben op het GTB-complex. Wel zijn werknemers actief geweest in het verzet. Ik noem bijv. de familie Donkers'.

Uiteraard herinnert Van Hartingsveld zich nog goed het uitbreken van de oorlog. 'We zouden 's nachts grote luchtbeschermingsoefeningen krijgen. 's Morgens om een uur of zes begonnen de sirenes te loeien.

Ik ben toen snel naar de fabriek gegaan. Daar waren de eersten, waaronder directeur Doets, al bezig klaargezette zandzakken tegen de muren van het kantoor te plaatsen. Onderweg naar de fabriek had ik een vliegtuig van de Nederlandse luchtmacht brandend omlaag zien komen. Er waren Duitse vliegtuigen in de lucht, die voortdurend schoten.

In de oorlogstijd hadden we verschillende posten in de stad, waar leidingen en kabels waren opgeslagen. Deze posten waren 's avonds en 's nachts ingedeeld met personeel om direct te kunnen optreden in geval van calamiteiten, bijv. indien door bommen leiding- of kabelbreuk zou ontstaan. Al deze posten werden door mij gecontroleerd, zodat ik meestal om twaalf uur thuis kwam, om 's ochtends om zeven uur weer op de fabriek aanwezig te zijn. Ons bedrijf was een continubedrijf. Je wist dat iedere avond een seintje kon komen, dat je naar de fabriek moest gaan als er wat gebeurd was.'

Op het bedrijf was een schuilkelder.

'Dhr. Doets had daar erg achterheen gezeten. De kelder was van beton en was bestand tegen zware aanvallen. Hij was voorzien van water, luchtpompen (die we zelf moesten draaien) en gasdichte deuren. Gelukkig hebben we dit alles nooit hoeven te gebruiken.

Eerst hadden we het licht alarm (dat betekende dat er vijandige vliegtuigen op komst waren). Dan moesten we allen naar de schuilkelder, fabrieks- en kantoorpersoneel. Later is een afzonderlijk fabrieksalarm ingevoerd, waarbij alleen het fabriekspersoneel naar de schuilkelder ging. Het alarm kwam bij de portier binnen en de stoomstoker moest dan met de stoomfluit het alarmsignaal geven. Het kantoorpersoneel had inmiddels werkruimte gekregen op de Lange Haven met daarboven de woning van de directeur. De leiding van het verdere personeel, de gasproductie en de distributie bleven op het gasbedrijf onder mijn leiding. Iedere morgen ging ik een half uur of langer indien nodig naar de directeur voor bespreking van de gang van zaken.'

De gasproductie heeft veel zorgen gegeven.

'De Duitsers pikten de geproduceerde cokes in en richtten een kolenbureau in, ingedeeld in districten. Voor Schiedam was het hoofd van dit district de directeur van

het Gasbedrijf Rotterdam. We moesten kolen voor de gasproductie aanvragen bij het kolenbureau en hadden maar te accepteren wat we kregen. Dat was over het algemeen niet veel. Bovendien waren de kolen van slechte kwaliteit. In plaats van krimpen, zwollen de kolen aan bij de gasproductie. De stokers moesten met lange staven de cokeskoek verbrokkelen. Dat was moordend werk, te meer omdat de ovens verduisterd moesten zijn. Deze mensen bleven vermoedelijk alleen, omdat zij dan wegens onmisbaarheid niet naar Duitsland hoefden. De toegewezen hoeveelheid kolen werd steeds kleiner. Eind 1943 of begin 1944 hebben we de laatste kolen ontgast en stopten we dus met de productie van gas. In die tijd stopten we dan ook al om half vier met werken op de fabriek.'

De aanwezige cokes had grote aantrekkingskracht op mensen vanwege de brandstoffenschaarste.

'Ik werd eens opgebeld door Draaijer. Deze was op zijn beurt weer door de politie gebeld met de mededeling: We houden het niet meer! Zo drongen de mensen op! Maar nu zou de meedogenloze veldgendarmerie van de Duitsers komen. Waarschuw de mensen, zei Draaijer. Dat deed ik, maar het hielp niet. Totdat de Duitsers kwamen. De mensen stoven uiteen. De Duitsers vroegen me of het complex niet af te sluiten was. Ik leidde ze rond. Blijkbaar waren ze overtuigd dat dat niet ging, want ze zijn niet meer teruggekomen.'

Een Duitser in uniform gaf altijd angst.

'Er kwam eens een Duitse wagen. De mensen stoven uiteen. Sommigen doken zelfs onder in de kelder waar velen hun hoofd stoten tegen de buizen. Het was echter maar een dokter, die om aansluiting kwam vragen. Weer een andere keer werd ik 's ochtends vroeg opgebeld. Een vrouw was bij het gesloten hek bij de ingang doodgeschoten. Ik ging direkt naar de fabriek, maar de dader was reeds weg. Het bleek een nieuwe inspecteur van politie, een NSB-er, te zijn, die zijn gezag wilde tonen.

Die zelfde dag is hij nog ontslagen.

Op het complex was ook de centrale keuken, die onder leiding stond van Dhr. Doets. Deze werd verwarmd door de stoom van de fabriek. Het voedsel werd gestoomd. Vanwege hun harde werken kregen de stokers een portie eten van de gaarkeukens'.

Tijdens de oorlog woonde Van Hartingsveld boven het schakelhuis op de Singel (Singel 6). In de school daartegenover waren Duitsers gelegerd. Tijdens de razzia's dook hij onder in het electriciteitsgebouw toen hij een grote groep mensen onder gewapende begeleiding had zien weg marcheren.

En de bevrijdingsdag?

'Toen we van de bevrijding hoorden, gingen we de straat op.

Iedereen liep te wandelen en wees naar de uithangende vlaggen.

Op de Rotterdamsdijk keken we uit naar de Canadezen, die echter maar niet kwamen. Wel kwam er op 6 mei nog een Duitse patrouille, die op de Rotterdamsdijk op de vlaggen schoten. Gelukkig werden ze gearresteerd.'

Het weer opstarten van het bedrijf na de oorlog was geen eenvoudige zaak. 'Vlak voordat de oorlog was afgelopen, kwam Paul Mak bij me om over de gang van zaken te praten na de oorlog. Die overgang is op zich rustig verlopen. Technisch kostte het echter de nodige moeite om alles weer te laten draaien. De pompen moesten op gang gebracht worden en we moesten het gasleidingnet controleren om te zien of er lucht in was gekomen. Iedereen moest de gaskraantjes openzetten om de leidingen door te laten stromen. Het kostte moeite om kolen te krijgen. Zelf had ik geen grote cokesvoorraad meer over. Ik had doelbewust mensen laten 'stelen' tijdens de oorlog. Maar al spoedig draaide de zaak weer en namen de zaken hun gewone gang.'

PASSAGE

PAUL HÖRBIGER · MONIKA BURG
BENJAMINO GIGLI in

*lach dan
Paljas!*
(GACHE BAIAZZO)

De songrijpende
kisterie van Cante,
de clown, die
Leoncavallo
inspireerde tot de
opera „Paljas“

REGIE: LEOPOLD HAINISCH - TOEGANG IN JAAR
Dag. 2.15 en 7.30 u. Zat. en Zond.
2.15, 4.45, en 7.30 u. Plaatsbespr. o.d. kassa v. 11—3 u.

MONOPOLE
SCHIEDAM

Theo Lingen - Gustav Fröhlich

Theo op het Huwelijkspad

Ein blühend vol romans, grotesque situationen en dulle verwickelingen

TOEGANG ALLE LIEFTIJDEN
Iederen dag 2.15 en 7.15 uur
Zaterdag 2.15, 6 en 8 uur - Zondag 1.30, 3.30, 5.30 en 7.30 uur

Filmadvertenties 1943

Om even in een andere sfeer te zijn werden bioscopen redelijk bezocht. In het begin van de oorlog draaide in 'Passage' nog O. Hardy en Stan Laurel, nu zijn het Duitse namen. In Rotterdam draaiden toen 'Als de zon weer schijnt' (een sterke boeiende film van het Vlaamsche land naar Stijn Streuvels' roman 'De Vlaschaard') 'De Dorpsdokter' en het blijspel 'Ik moet met je trouwen' regie Harry Boda

ZIEKENVERVOER IN SCHIEDAM

Sjef Peereboom

J.J. (Jo) Peereboom was een begrip in Schiedam gedurende de periode 1915-1955. Hij werd geboren op 29 maart 1884 als zoon van een koperslager, tevens gasfitter en lantaarnopsteker in Vlaardingen. Na zijn jonge jaren verhuisde Peereboom naar Schiedam, waar hij rond 1915 een fietsenfabriekje opzette. Hij repareerde er behalve fietsen ook allerhande andere zaken die een gebrek vertoonden. Daaruit is een garagebedrijf gegroeid met aanvullend taxi-, luxe- en ziekenvervoer. Dat begon met het kopen van een oude auto – model Landaulet van het merk Frene - in 1906. Het nummerbewijs dat daarvoor op 28 maart 1906 werd afgegeven, was nummer H 762. Oorspronkelijk was de wagen bedoeld als taxi – er was vraag genoeg - en de linnen kap, die met mooi weer open kon, maakte het voertuig prima geschikt om ook als luxe-vervoermiddel te dienen.

Al snel bleek dat niet het enige emploi voor de wagen: er moesten geregeld zieke mensen vervoerd worden. De arts belde dan Peereboom met de vraag of hij een patiënt naar het ziekenhuis kon vervoeren. Dat was niet altijd even makkelijk, want niet zelden moesten de patiënten uit hun huis gedragen worden, bijvoorbeeld als sprake was van botbreuken. Peereboom was dan even inventief als praktisch: met een matras en een kussen was een redelijk comfortabel vervoer gewaarborgd. Een goede oplossing was het natuurlijk niet. Bovendien was het werk nauwelijks alleen te doen. Veel mensen woonden immers op een bovenverdieping en dus was geroutineerde hulp noodzakelijk. Peereboom ging dus op zoek naar een

*Ziekenvervoer Garage J.J. Peereboom. Dit was de eerste originele ambulance.
De foto werd gemaakt voor het Gemeente Ziekenhuis in Schiedam.*

ambulance. Nieuw was die niet aan te schaffen, dus werd een oude afgedankte ambulance uit de grote stad gekocht. De eerste was een Amerikaan van het type Cool. Een auto met hele lange ellips veren en 21 inch wielen met hiel-banden (zie de foto voor het ziekenhuis in Schiedam).

Op 13 april 1920 werd zoon Sjef Peereboom geboren. Vanaf 1935 tot 1955 was hij dag (en nacht!) bij het bedrijf van zijn vader betrokken, zowel als ziekenvervoerder en als regulier taxichauffeur. Zelf vertelt hij over die periode: *“Wij woonden toendertijd op de Singel op nummer 228 in een winkelpand en het begon ongeveer zo: op een nacht kwam mijn vader mij wakker maken met de vraag of ik hem even kon helpen. Als vijftienjarige jongen was ik nogal fors gebouwd en behoorlijk sterk en na ons aangekleed te hebben gingen wij samen naar de Van Leeuwenhoekstraat, waar naast de limonadefabriek onze garage was. Een diepe pijpenla waar ongeveer 6 à 7 auto's gestald konden worden. De ambulance of ziekenauto zoals wij die indertijd noemden, was een omgebouwde lijkauto die mijn vader had laten bouwen bij de Firma Spijker in de Emmastraat.”*

Het vervoer met deze lijkauto was hem echter zo slecht bevallen vanwege de stank van de lijken, dat Peereboom er de voorkeur aan gaf om er maar een ambulance van te maken. Het was een Amerikaanse auto van het merk Elcar. Een replica van de Engelse Rolls Roys. Op het embleem op de radiator stond: 'The Best Built Car of The World'. Peereboom: *“Je moest echter wel altijd slingeren om de motor te starten. De tandkrans van het vliegwiel was op het dode punt zo slecht, dat de starter niet meer werkte. Maar met een kwartslag liep de motor altijd. Wij reden naar de Van Swindenstraat naar de bakkerij van Van Der Meer & Schoep. Daar had een bakker een beroerte gekregen en hij moest naar het ziekenhuis gebracht worden. Bij aankomst bleek de man reeds overleden en samen hebben wij de man op de brancard gelegd en in de ziekenauto getild. De man was nat van het zweet en dan ook nog beetpakken en ermee sjouwen! Voor mij was dat mijn eerste kennismaking met een 'dooie'. Mijn vader zei: ga jij maar even achterin zitten naast de brancard. In het ziekenhuis gekomen zei ik tegen mijn vader dat de man helemaal niet dood was, want tijdens het rijden kwamen er allemaal belletjes uit zijn mond en hij boerde ook nog zo nu en dan. Deze 'kennismaking' maakte een behoorlijke indruk en is mij altijd bijgebleven. Dat was mijn eerste ervaring en zo zouden er nog velen volgen, want vanaf die tijd tot en met 1955 hebben wij met ons bedrijf iedere dag en ook 's nachts paraat gestaan voor het welzijn van de Schiedamse bevolking.”*

In 1935 kwam er op die manier assistentie van de jongste Peereboom J.A.M. (Sjef in de omgang) als hulp bij het sjouwen met een brancard. Er werd ook nog een poging gedaan om begrafenissen te doen. Er werd een auto omgebouwd tot lijkauto door de Firma Spijker uit de Emmastraat. Peereboom: *“Helaas werd dat geen succes, want een van de eerste klanten die mijn vader moest vervoeren was iemand van de Ambassade in Brussel. Ongelukkigerwijs stonk deze man zo verschrikkelijk dat het meteen ook de laatste keer was. Dus deze speciale lijkauto maar ombouwen tot ambulance. Deze Elcar ambulance heeft zeer lang dienst gedaan en wel tot in 1950. De eerste oorlogsdagen waren voor het bedrijf zeer intensief. Ik herinner mij nog de eerste dag dat wij slachtoffers (mariniers) in stalen manden in onze ambulance moesten vervoeren naar het ziekenhuis. Achter het station waren er ook bommen gevallen en de helft van de Parallelweg lag in puin. Lantarenpalen stonden in brand en de hele straat lag vol puin en brokstukken van huizen. Er waren heel wat gewonden en wij moesten nogal wat ritten maken om alle slachtoffers weg te halen. Ook in het centrum van de stad waren diverse woningen getroffen.”*

Ziekenvervoer Garage J.J. Peereboom. Een omgebouwde Plymouth tijdens de Tweede Wereldoorlog met gasinstallatie, augustus 1943.

De oorlogsjaren waren zeer afwisselend. Altijd was er wel een gelegenheid waar Peereboom present moest zijn. De politie had zelf geen vervoer en de taxi's werden gebruikt om als overvalwagen te dienen. Er moest nieuw materiaal komen en dus ging Peereboom senior op zoek naar een nieuwe auto. Keus was er voldoende, want bij gebrek aan brandstof werden er veel auto's te koop aangeboden. Peereboom herinnert zich: *“Met de aankoop van een Auburn uit 1936 hadden wij een goede keuze gemaakt. De auto was aardig modern met een goede vering en motor. Er moest nog een ambulance van gemaakt worden. De Firma Steenis uit Hillegersberg heeft daar voor een aardig bedrag een prachtige carrosserie op gezet. Dolblij met deze aanwinst en het idee om daar jaren plezier van te hebben. Dat laatste was van zeer korte duur. Wij moesten bij een van de eerste ritten een Duitse militair van het eiland Rozenburg naar Den Haag vervoeren, hetgeen geschiedde. Na aflevering in het Bronovo-ziekenhuis in Den Haag kon je altijd van de Duitse Dienst benzinebonnen krijgen als je die nodig had. Als chauffeur ben ik toen naar de Kommandant gegaan om benzinebonnen te vragen. De man gaf zonder meer de bonnen en keek tevens uit het raam van zijn kantoor naar beneden waar onze nieuwe ambulance stond. De volgende dag kwam de Orts-Kommandant uit Schiedam bij ons bedrijf om de ambulance te vorderen. We werden er wel voor betaald, maar wij zaten weer lelijk onthand. Daar sta je dan weer zonder vervoer. Wat nu weer. Weer op zoek naar iets anders. Gevonden bij Piet Hoogenboom de tegenwoordige VW-dealer. Een tiental zevenpersoons Plymouth auto's van de Red-Tax uit Den Haag waren te koop. Een keus was snel gemaakt en dan maar weer naar de Firma Van Steenis in Hillegersberg om er een achterdeur in te laten maken en voor de rest hebben we zelf de binnenbetimmering gedaan en als ambulance ingericht. De oorlogsjaren vorderen. We hadden het druk. De benzine raakte op en ook wij kregen niets meer. Dus gingen we over op lichtgas. Bij de Fordgarage in de Bloklandstraat in Rotterdam werd er een gasinstallatie van oude boorpijpen op het*

dak geplaatst en dat functioneerde prima. Bij Hoek-Loos in Schiedam konden we onbeperkt gas laden. 150 Atmosfeer druk voor een afstand van ongeveer 60 kilometer. Intussen was de bemanning aangevuld met een flinke sterke kerel, zwager Klaas Koekoek. Die moest als verzetstrijder onderduiken en dat kon bij ons zeer gemakkelijk en veilig gebeuren. De Politie en de Orts-Kommandant werkten soepel samen. Goede Ausweisz-bewijzen waren gemakkelijk te krijgen. Sjef en Klaas hebben dan ook ongestoord bij dag en nacht hun diensten aan kunnen bieden, wat zeer op prijs gesteld werd door de doktoren en de ziekenhuizen.”

In de laatste oorlogsjaren raakte ook het gas op. Peereboom stond – letterlijk stil. Maar inventief als hij was, maakte hij van twee fietswielen en wat hoekijzers een raamwerk waarop een brancard geplaatst kon worden als aanhanger voor achter een transportfiets. Een zeildoeken kap met een plastic raam erop en dan maar fietsen. Van hot naar haar. In een witte jas en met een damesfiets ernaast om mee te trekken. De laatste dagen van de oorlog naderen en ook deze ‘transport-installatie’ werd in beslag genomen. Wat nu weer bedenken? Naar de politie. Die hadden nog een drenkelingenwagen. Een soort brancard met hoge wielen. Deze kar moest voortgeduwd worden. Peereboom kreeg de beschikking over dit ‘vervoermiddel’ en deed het werk lopend. Weer van hot naar haar. Sjef Peereboom: *“Soms was je bekaf. We kregen wel extra bonnen voor zogenaamd zwaar werk en eten uit de gaarkeuken, maar dat eten was niet te vreten. Zelfs het paard van Bijersbergen lustte het niet. Het einde van de oorlog was een ramp. Iedereen werd opgepakt. Wij hebben dat niet afgewacht en zijn een paar dagen ondergedoken in het ziekenhuis en hebben daar geholpen bij het verbedden van*

Ziekenvervoer Garage J.J. Peereboom. Een omgebouwde Plymouth tijdens de Tweede Wereldoorlog met gasinstallatie, augustus 1943.

patiënten en als stoker van de centrale verwarming.”.

Na mei 1945 volgen betere tijden. Er was weer volop benzine en er waren weer volop patiënten. De gasinstallatie werd van de auto gesloopt en de Plymouth werd weer in bedrijf genomen. In die eerste tijd na de Tweede Wereldoorlog waren er veel tuberculose-patiënten en mensen met hongerodeem. Er waren dus veel ritten naar buiten de stad, onder andere naar de diverse sanatoria. Dat was vooral problematisch, omdat deze ritten veel tijd in beslag namen – vaak een hele dag – en dus op die momenten de Schiedamse bevolking niet verder met ritten bediend kon worden. Maar ook daarvoor had Peereboom een oplossing. De oude Elcar ambulance werd daarvoor ingezet en met behulp van bereidwillige burens kon toch aan de vraag worden voldaan.

Peereboom kreeg in 1946 in Schiedam als eerste een bon voor een nieuwe auto. Het werd een Chevrolet 1946 voor de toen enorme kostprijs van 4.600 gulden. Deze auto had een kofferbak met een achterklep als bagageruimte en vindingrijk als de Peerebooms waren werd daar gebruik van gemaakt. Indien nodig werd de achterbank eruit gehaald en een raamwerk met brancard ingeschoven en zo werden dan de liggende patiënten vervoerd. In de volksmond werd het al gauw de lig-taxi genoemd, maar het ding voldeed prima. In 1947 volgde opnieuw een bon voor een nieuwe auto. Ditmaal werd een Mercury-Ford stationcar aangeschaft. Deze auto werd afgeleverd als een kaal chassis met alleen de voorruit en twee losse achterspatborden. Omdat geld om een nieuwe carrosserie te maken ontbrak, besloot Peereboom om zelf maar een ambulance te bouwen. Sjef Peereboom: *“Met mijn vader als plaatwerker, Klaas als timmerman en ikzelf als manusje van alles hebben wij toen een zeer geslaagde creatie op poten gezet.”.* Het bewijs daarvan is op één van de foto's bij dit artikel te zien.

Hoewel er voldoende werk was, waren de inkomsten miserabel. De vervoersprijs kwam normaal op vijf gulden per rit en voor buitenritten werd veertig cent per kilometer gerekend. Maar daarmee konden de kosten voor benzine en olie nauwelijks gedragen worden: Peereboom hield zo vlak na de oorlog het hoofd mede dankzij de buitenritten boven water. Daarbij kwamen dan nog de kosten voor chauffeur en helper. Maar Peereboom was eraan begonnen en wild van geen stoppen weten. Sjef Peereboom: *“Er was geen alternatief. Het gemeentebestuur hield zich muissstil en dacht: het gaat wel goed zo. Het was natuurlijk nodig geweest om in deze situatie een subsidieregeling te treffen met de Gemeente Schiedam. Mijn vader heeft daar nooit bij stil gestaan. Zelfs niet gedurende de crisisjaren. En lang na de oorlog was het tarief nog steeds niet veranderd.”.* Afschrijven voor nieuw materiaal was er niet bij. Dat zat er gewoon niet in.

Ook het taxivervoer was niet rendabel. Er kwamen steeds nieuwe garages bij die ook taxiriten gingen verzorgen, o.a. Waldo Blok, Burgers-Beijersbergen en garage Het Oosten. In 1954 werd door de recent in het leven geroepen Gemeentelijke Geneeskundige Dienst een ambulance met personeel aangeschaft. Maar daarmee was het ziekenvervoer nog niet in gemeentelijke handen en het feit, dat zonder enig overleg met de bestaande vervoerders deze stap werd genomen, zette kwaad bloed. Daarnaast bleven bovendien de bestaande ziekenfondsen trouw aan de vervoerders met wie zij al zo lang samenwerkten. Concurrentie kwam in de jaren vijftig van een nieuwe ambulancedienst door Arie Blok. Dus besloot Peereboom in 1955 – hij was toen 71 jaar oud - te stoppen.

Zijn zoon herinnert zich die periode nog goed: *“Mijn vader wilde dat ik zijn bedrijf zou voortzetten. Gezien de financiële resultaten - ik had inmiddels een gezin met kinderen - en de concurrentie zag ik daar geen brood in en besloot eveneens te stoppen. Er werd een rege-*

ling met de gemeente gemaakt waarbij een bepaald bedrag werd uitbetaald met daarbij de conditie dat Klaas Koekoek als chauffeur overging naar de G.G.D.. Ook de drie taxivergunningen werden overgedaan aan een collega bedrijf. Dus dat was het einde van een jarenlange dienstverlening niet alleen overdag maar vooral ook 's nachts aan de gemeente Schiedam. Er kon ook geen bedankje vanaf. Ook niet van de doktoren en van de ziekenhuizen is er nooit een reactie geweest. Wel sneu voor alle dienstvertoon. Pijnlijk, maar niets aan te doen. Overigens ben ik er wel van overtuigd dat de gemeenschap toch wel waardering voor de familie Peereboom heeft gehad.”.

Ziekenvervoer Garage J.J. Peereboom. Dit is de ambulance die eigenhandig gemaakt werd.

De hongerwinter

DE HONGERWINTER VAN 1944-1945

Ser Louis

De winter van 1944-1945 staat bekend als "de hongerwinter" en dat woord geeft precies weer wat er destijds in het westen van Nederland aan de hand was. Er werd namelijk in het gebied waarin alle grote steden liggen, in die strenge winter tot ver na de bevrijding op 5 mei 1945, heel veel honger geleden. Het begon allemaal toen de regering in Londen op 17 september 1944 een spoorwegstaking voor het nog bezette deel van Nederland afkondigde. Rijkscommissaris dr. Seys Inquart, vertegenwoordiger van Hitler in Nederland, was woedend en als tegenmaatregel verbood hij de binnenscheepvaart vanuit het noorden en midden van Nederland naar het westen van het land. Hoewel dat verbod maar een zestal weken duurde was de uitwerking funest want nadat de binnenschippers weer toestemming hadden om te varen, stonden ze niet te dringen omdat ze door Geallieerde vliegtuigen gebombardeerd konden worden. Bovendien wilden ze ook eerst garanties dat hun schepen niet door de Duitsers gevorderd zouden worden. Toen dat laatste via hoge Nederlandse ambtenaren bij de Duitsers was bereikt, konden er eindelijk genoeg schepen varen. Maar toen was het inmiddels al begin december geworden en begon het zó stevig te vriezen dat er geen schip meer door kon. Het gevolg was dat er geen voedsel kon worden aangevoerd naar het westen van het land - het zuiden was al bevrijd - en dat er steeds meer honger werd geleden. Dat gevoegd bij het feit dat er geen steenkool meer uit het zuiden kwam en in Schiedam het gas was afgesloten, maakte alles nog erger want het was nu ook verschrikkelijk koud. In het westen - dus ook in Schiedam - moesten maatregelen genomen worden om de honger en koude enigszins het hoofd te bieden. Tegen de kou werden door de wanhopige

De leiding van het Bureau Massavoeding in 1944. V.l.n.r.: Drs. J. Buntjer; Van Leersum Jr.; N.N.; H.W. Meihuizen; J.B. van Kesselen; N.N.; R.L. van Leersum sr; N.N. (Foto: GAS)

bevolking vele bomen in boomrijke straten en lanen en vooral in het toenmalige Sterrebos omgezaagd en tot brandhout gehakt terwijl ook vele leegstaande huizen van het hout werden ontdaan en alles wat maar kon branden werd opgestookt. Maar dan bleef de honger nog. Daarvoor werd toen vanuit het Rijksbureau voor de Voedselvoorziening in Oorlogstijd, het Bureau Massavoeding opgericht, in de volksmond bekend als de Centrale Keuken of gaarkeuken. Onder leiding van H.W. Meihuizen werd in Schiedam een hele organisatie opgezet. Overigens werd er met nadruk op gewezen dat "de centrale voeding alleen is bedoeld voor degenen die niet over een kookgelegenheid voor hun gezin beschikken" (want de gaslevering was onmogelijk geworden).

Onlangs ontving de Historische Vereniging Schiedam uit de nalatenschap van de heer B. van der Zee die deel uitmaakte van genoemde organisatie, een bundel papieren die daarvan getuigen. We gebruiken een belangrijk deel daaruit.

Op 22 november 1944 kwam er een twintigtal mannen in het stadhuis op de Grote Markt bij elkaar die waren opgeroepen om leiding te geven en toezicht te houden op de distributie van warm voedsel aan de bevolking van Schiedam. Daaronder de heren J.B. van Kesselen, oud-hoofdclerk bij de Gemeentepolitie, N.J. van de Voort, Melchers¹⁾, J.C. van Zijdeveld en R.L. van Leersum waarbij laatstgenoemde als voorzitter optrad. Deze stelde de anderen aan elkaar voor waarbij hij wees op de moeilijkheden die er nu al waren omdat een aantal uitgenodigden niet aanwezig kon zijn vanwege het feit dat ze opgeroepen waren om verplicht in Duitsland te werken²⁾. Desondanks moesten er nu spijkers met koppen geslagen worden. Na uitleg van het waarom en hoe werd de aanwezigen een plattegrond van zeven Schiedamse blokken en een Kethels blok (men sprak toen van blokken in plaats van wijken) verstrekt met de bijbehorende lijsten van medewerkers. Het verzoek aan de aanwezigen was om de op de lijst vermelde adressen te bezoeken. Er was al voorzien dat elk blok een of meer chefs en een uitdeelpost zou krijgen. Deze chefs en de uitdeelposten waren als volgt vastgesteld: Blok 1 met als chef de heer Versprille met de fietsenstalling van de Beatrixschool aan de Buys Ballotsingel als uitdeelpost; blok 2 met de chefs Van Wijk en Remmerswaal en een lokaal in de Julianabewaarschool in de Oostsingel als uitdeelpost; blok 3 met de chefs De Beer, Smits en Van de Wel met als uitdeelpost het Beursgebouw, later de Politiepost Grote Markt en weer later het Bestelhuis van Van Gend & Loos op de hoek van de Hoogstraat met de Korte Kerkstraat; blok 4 waarvan de chef nog niet bekend was en als uitdeelpost Garage Van der Most aan de Lekstraat; blok 5a met de directrice van de Huishoudschool als chef en als uitdeelpost een lokaal van de Huishoud- en Industrieschool in de Prins Mauritsstraat; blok 5b waarvan de chef ook nog niet bekend was en met uitdeelpost Van Speyk en Van Vliet van suikerwerkfabriek Arba in de Hagastraat; blok 6 met de chefs Van de Berg, Van Oosten en Bronkhorst en als uitdeelpost Garage Fabri in de Fabristraat. Blok 7 met de heren Osté en Van de Plaat als chef en aanvankelijk uitdeelpost Danszaal Schilperoord aan de Rembrandtlaan, die al snel werd verplaatst naar de "Brandweergarage op het Frans Halsplein" en weer later naar het Sportfondsenbad in de Burgemeester Knappertlaan. Verder waren er nog de blokken VIIa en b in Kethel, respectievelijk met de uitdeelpost in de tim-

1) Er worden in de verslagen geen voorletters genoemd en dat maakt het soms moeilijk om na te gaan wie wie precies was.

2) Dat was het gevolg van de razzia's van 10 en 11 november 1944 toen duizenden mannen van 17 tot en met 40 jaar werden opgepakt.

merwerkplaats van Van der Loo en bij graanmalerij Van Winsum (later uitgebreid met een post in de Polderbuurt en in de Kerkbuurt).

Bij de voorbereiding was vastgesteld dat er per post, naast de zaalchefs, minimaal aanwezig moesten zijn: 4 bon-innemers, 4 scheppers en 4 reserve-scheppers die om beurten scheppen en tijdens de rust optreden als orde-commissaris. Hierna werd nog uitvoerig gesproken over onderwerpen als de keuken(s), het vervoer, controle, administratie enzovoorts. Alles bij elkaar bleek dat was voorzien in een grote organisatie waarin 408 mensen werkten, 39 voor de kaartverkoop, 222 in de uitdeelposten, 47 in het vervoer (met het wagenpark van Van Gend & Loos), 22 in de controle, 70 in de keukens en 8 bij de administratie.

Zo begon op 4 december 1944 het uitdelen van warm voedsel, na inlevering van een eerder gekochte bon, aan de hongerige inwoners van Schiedam vanuit de toeleverende keukens. De Centrale Keuken was gevestigd aan de Hoofdstraat die onder de leiding stond van J. van der Meer, klerk bij de administratie van de Gasfabriek en de tweede was in de chocoladefabriek De Baronie in de Warande die pas zou gaan draaien als de Centrale Keuken het niet aankon. Overigens werd De Baronie al in de 3e week ingeschakeld voor de normale productie maar in de 4e week weer stilgelegd vanwege een lager aantal deelnemers. Er was ook voorzien in een tweetal vervangings- of noodkeukens die eventueel bij storingen konden worden ingezet, waarvan overigens geen gebruik gemaakt werd.

Voedseluitdeling bij Van Gend & Loos op de hoek van de Korte Kerkstraat en de Hoogstraat in de winter 1944-1945 (Foto: GAS).

Het eerste weekmenu in december 1944

zag er als volgt uit:

1. erwtensoep van spliterwt (zonder aardappelen)
2. bruine bonensoep (met aardappelen), later vervangen door veldbonensoep
3. groentesoep
4. capucijnersoep
5. stampot (stevig met alle vet er in voor de hele week)
6. erwtensoep van erwtenbloem
7. tomatensoep

Later werd dit weekmenu meestal aangepast aan de dan beschikbare grondstoffen.

Om te kunnen deelnemen aan de voedselvoorziening moesten speciale bonkaarten worden gekocht in combinatie met de destijds bekende distributiebonnen. Er werden dus elke week bonnen verkocht à een gulden, later 90 cent per stuk, die recht gaven op zeven porties, elke dag één. Voor de eerste voedseluitdeling op 4 december 1944 was een aantal van 14363

stuks³⁾ verkocht, een hoeveelheid die overeenkwam met 23% van de bevolking, een teleurstelling want men had meer verwacht. Misschien was de lage verkoop te wijten aan het geringe aantal en soms ongeschikte verkooppunten. Vooral in de Fabristraat en aan de Buys Ballotsingel werden die als onvoldoende aangemerkt, later werden die dan ook aangepast. Overigens was genoemd aantal bonkaarten zonder de deelname van werknemers van Wilton-Fijenoord want dat bedrijf werd op last van de Duitsers gescheiden van de rest met een eigen bonnenverkoop, het halen en verdelen van het voedsel voor (aanvankelijk) 1734 man van het eigen personeel, alsmede "voor de mensen op de andere scheepswerven". Door deze regeling, werd enigszins bitter geconstateerd, "werd per dag toch 500 liter eten aan Schiedam onttrokken". Dat werd nog meer toen ook de Nieuwe Waterweg en de Werf Gusto voor 321 man totaal onder dezelfde regeling vielen.

Het voedsel werd in de keuken in gamellen opgeslagen en per paard en wagen vervoerd via een vastgestelde route. Een gamel stampot bevatte 45 liter en een gamel met soep 42 liter. Dat wil niet zeggen dat dit aantal liters ook uitgeschept werd want tijdens het vervoer bleek een deel van de soep uit de gamellen te klotsen!

Het zag er in het begin allemaal redelijk uit, de kaartverkoop was in de 2e week al gestegen tot 28% maar in de loop van de tijd wisselde dat sterk met in de 5e week (1-7 januari 1945) nog geen 17% en in de 14e week (van 5-11 maart 1945) het hoogst, namelijk 47%). Aanlooppunten waren er ook: de uitdeelposten wisselden nogal eens maar dat was niet het enige dat verbetering behoeftte. Zo waren "de routine van de uitschepper", de "maat van de uitscheplepel", het "afscheuren van de voedselbonnen", de "kleding der uitscheppers" en vooral "het eten van het personeel op de uitdeelpost" nogal eens stof voor nader overleg. Vooral het laatste bleek tot excessen te leiden waardoor het nodig werd geacht "hierop scherpe controle uit te oefenen" met als gevolg dat er nogal wat mensen werden betrapt op "knoeierij" en moesten worden vervangen.

Naast de soep ("met hoog watergehalte" zoals door de uitscheppers wordt vastgesteld) die aan de bevolking werd verstrekt, kreeg de Centrale Keuken (C.K.) in december 1944 ook de beschikking over een partij vlees, te verstrekken via een "vleeschbon". In Rotterdam maakte men daar worstjes van maar in Schiedam (dat regionaal viel onder de inspectie die Rotterdam, Schiedam en Vlaardingen omvatte) voelde men daar niets voor vanwege "het aantal (aan te maken) worstjes en de kwaliteit hiervan). Men verwerkte het vlees liever in de maaltijden.

Op 30 december 1944 komt in de verslagen van de Keukenleiders voor het eerst het onderwerp tulpenbollen ter sprake als mogelijk voedsel. Daarvan was al 60 ton in de week van 18 t/m 24 december uit Leiden ontvangen. Er zouden echter eerst nog door een chemicus proeven worden genomen voordat tot consumptie werd besloten. Begin januari 1945 werd een proef genomen met de bereiding van stroop uit suikerbieten en werd de stampot aangevuld met suikerbietenpulp.

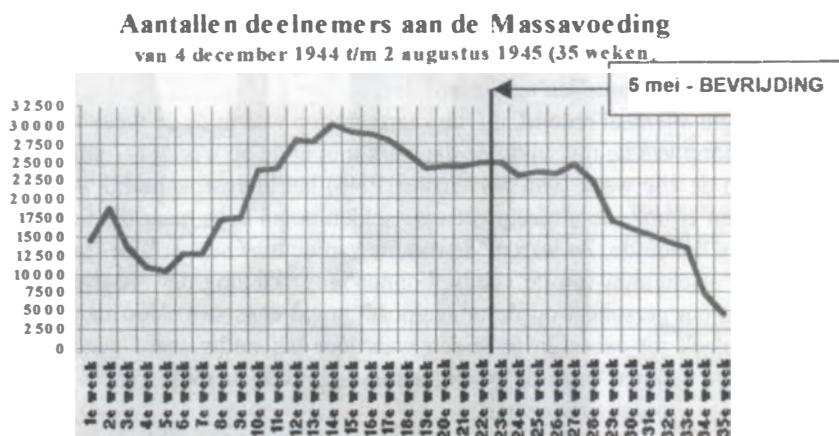
In de week van 15 tot 21 januari 1945 ontstond er vertraging in de bevoorrading van de uitdeelposten vanwege de sneeuw. Juist toen het aantal deelnemers steeg naar 17254, d.w.z. 7% meer dan de week er vóór, hetgeen het transport van 11000 liter voedsel per dag betekende. De daarna optredende en aanhoudende vorst verergerde het vervoersprobleem nog en toen

3) Die bonnen moesten na ontvangst allemaal opgeplakt worden. Hiervoor was "voldoende Gluton aanwezig" werd laconiek meegedeeld.

begin februari de dooi intrad zal een zucht van verlichting geslaakt zijn.

De honger werd echter nijpender hetgeen een stijging tot 24053 deelnemers betekende (38% van de bevolking) en de Centrale Keuken al 15000 liter voedsel per dag bereidde in twee ploegen. Weer een week later (van 19 t/m 25 februari) was het aantal deelnemers weer gestegen, nu tot 27976 (44%) en dat noopte tot een productie van 18000 liters per dag. Die stijging in de deelname werd voor een deel veroorzaakt doordat vanaf 4 februari ook een aantal gemeentelijke diensten zoals het Distributiekantoor, de Gemeentepolitie, het Gewestelijk Arbeidsbureau, de Secretarie, etc. zgn. bonloze maaltijden ontvingen.

Onderstaande grafiek geeft een beeld van het aantal deelnemers gedurende de 35 weken van het bestaan van de Massavoeding in Schiedam:

Wat vond de "gewone" Schiedammer die eten van de "gaarkeuken" betrok nu eigenlijk van de kwaliteit van het voedsel? De verslagen van "de keukenleiders" melden daarvan niet veel al wordt in het verslag van 16 december 1944 gewag gemaakt van "de maffe smaak" van de erwtenbloem, grondstof voor de erwtensoep. Verder vond iemand een stukje verband in een gamel... Ook bewees een mevrouw met een fi litermaatje van een melkboer dat de filterfichep van de uitscheppers die hoeveelheid niet haalde. Alle lepels werden nagemeten... Een andere klacht was dat de soep uit een volle gamel veel dunner was dan uit een halfvolle. De uitscheppers kregen toen opdracht vaker in de gamel te roeren, maar vaak was de soep gewoon te dun en hielp roeren echt niet.

Of deze klachten de oorzaak waren wordt niet gemeld maar een feit was dat in de 4e week van de voedselverstrekking het aantal deelnemers met 3130 daalde en in de week voor Nieuwjaar hielden nog eens 300 deelnemers het voor gezien. Misschien was het ook wel omdat de uitdeelposten zó smerig waren dat men moest besluiten deze regelmatig goed schoon te maken.

Op 5 april 1945 ontstonden er grote moeilijkheden toen een groep Schiedammers, voornamelijk vrouwen, naar het stadhuis op de Grote Markt toog en van burgemeester Draaijer eiste dat de kwaliteit van het voedsel moest verbeteren, de soep was veel te dun. Een dag later werd diezelfde eis gesteld aan de heer Van Leer, toen de groep voor diens woning verscheen. Het resultaat was, zo meldt het verslag, "er werd dan ook diezelfde avond door de

Centrale Keuken dikkere soep verstrekt"!

Het Bureau Massavoeding van Schiedam heeft vaak onder moeilijke omstandigheden moeten werken. Het was niet eenvoudig om voldoende grondstoffen te krijgen en bovendien waren die veelal van een heel slechte kwaliteit. Zo werd soms geconstateerd dat de aardappelen de kisten uitstonden of dat daaruit "het vocht over de grond liep" en het was dus geen wonder dat de bevolking klaagde over de kwaliteit. Toen er dan ook eind april 1945 via het Zweedse Rode Kruis een partij erwten beschikbaar kwam, was er weer even een opleving in de kwaliteit van de soep. Dat was nodig want de honger eiste ondanks dat men eenmaal per dag een waterige soep of een slechte stampot kreeg, toch slachtoffers voor wie een halve of driekwart liter voedsel per dag te weinig was om gezond te blijven.

*Ook na de bevrijding
zocht (en vond!) de
jeugd voedsel. (Foto:
GAS)*

Ouderen leden bovendien nog meer want er werd geen voedsel aan huis bezorgd en velen van hen waren dus afhankelijk van derden. Het is dus duidelijk dat van die groep het hoogste aantal overleed. Hoeveel Schiedammers aan honger overleden is moeilijk te zeggen. Volgens het Gemeenteverslag 1945 zijn het er 119 geweest in het tijdvak januari tot en met juni. Wie later aan de gevolgen van hongeroedeem overleed werd dus niet meer geregistreerd.

In Schiedam werkte het Bureau Massavoeding tot 2 augustus 1945. Daarna werd het opgeheven omdat nog slechts 4499 bonkaarten werden verkocht en dat was te weinig voor een dergelijk grote organisatie. De Centrale Keuken ging daarna nog wel door want de voedselsituatie was nog lang niet genormaliseerd: er was nog heel lang voedseldistributie; bovendien moesten ook de mannen en vrouwen die wegens collaboratie met de Duitsers door de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten waren opgepakt en op diverse plekken in Schiedam gevangen zaten, nog van voedsel worden voorzien.

Bronnen:

B. van Bochove, S. Ph. Louis, H. Voordegraaf, *Schaduw over Schiedam*, FHPS, 1990

L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, SDU, 1969-1991

B. van der Zee, *Massavoeding Schiedam*

DE BOOT VAN BIJLOO

Jeanne de Vlieger-Verbeek

Gebroeders Bijloo's Motorbootdiensten N.V., dat was een begrip voor Schiedam. De zaak schreef 150 jaar geschiedenis. In 1812 werd hij door overgrootvader Jacob Bijloo opgericht. Het jubileum werd nog gevierd in 1962 – toen was het gedaan met het familiebedrijf. Jacob Bijloo voer een tjalk met zeilen.

Vanaf Schiedam voerde de heen-en-weer-boot naar Amsterdam op 'ellebogenstoom'. Overgrootmoeder en de kinderen trokken het schip over het jaagpad naar Delft. Als de wind meezat: verder zeilen en laveren. Anders kwam er een (trek)paard aan te pas.

1900: de ijzeren tjalk van grootvader Abraham Bijloo bij de oude Spoelingbrug. Links het pand van Steenhouwerij H.L. Breve.

Een heel apart hoofdstuk, waar tot nog toe over gezwezen is, werd door de Bijloo's geschreven in de hongerwinter. Doordat de Duitsers de grenzen aan de IJssellinie gesloten hadden kon men niet meer op hongertocht om via de brug over de IJssel nog wat eten te halen voor de hongerende thuisblijvers. De vesting Holland zat potdicht; de gaarkeukens in de stad boden bietensoep, bomen uit de stad en 't Sterrenbos werden omgezaagd om dienst te doen in nooddacheltjes. Veel vrouwen, die man en vader in Duitsland of ondergedoken wisten, moesten maar zien hun kinderen te voeden. Bijloo had een 'Ausweis' om te blijven varen. Deed dat zelfs op motorolie: want hij was belangrijk voor de voedselvoorziening. Zes maal hebben de Catharina's ongeveer 50 mensen naar Amsterdam vervoerd, op stro in het ruim. Vandaar konden de hon-gerende Schiedammers hun weg via de Lemmerboot vervolgen, uit de vesting Holland ontsnappen, om in het gastvrije Friesland bij kennissen of geloofsgenoten eten en onderdak te vinden tot na de bevrijding. Ook voor de Schiedammers thuis bood dit enig soelaas: doordat het noorden van ons land was afgesloten van de vesting Holland golden daar andere voedselbonnen. De mensen die achterbleven hadden dus de rantsoenen van de vertrekkers en na de bevrijding was dit gewoon overvloed zodat ze burens ook konden laten delen.

Catharina I: de eerste motorboot van Bijloo, gepavoiseerd. De schuif ligt aan de Noordvest, rechts A braham (vader) bij de vlag, links Antoniüs, broer van Bram Bijloo die een stukje familiehistorie wilde vertellen en de foto's afstaan.

Zo is Bijloo een soort 'life-line' geweest voor een paar honderd stadgenoten. Bram Bij-loo vindt dat zelf een beetje overtrokken: 'ik had nu eenmaal een vergunning en de boot vertrok leeg uit Schiedam en dat was niet nodig'. Nog altijd geen kapsones! Externe oorzaken maakten een eind aan de dienstverlening voor uiteenlopende sectoren van handel in en om de stad.

Catharina V' in 1932. Op de achtergrond 'Hollandia'. Zes maal vervoerde deze boot ± 50 mensen naar Amsterdam in de hongerwinter. Van daar konden ze naar Friesland.

HET IKB EN DE 'UITZENDING' VAN KINDEREN

S.Ph.Louis

In de oorlog verzorgde het Inter Kerkelijk Bureau (IKB) de uitzending van kinderen die het nodig hadden om 'aan te sterken'.

Het IKB was een organisatie van Schiedamse kerken die de handen ineengeslagen hadden om praktisch werk te kunnen verrichten.

Van één van die activiteiten volgt hierna een verslag van iemand die zo'n kinderuitzending meemaakte als jongetje dat in aanmerking kwam voor zo'n 'uitzending'.

Het was eind 1944. Ik was ruim negen en mijn broer was acht jaar oud.

Op een dag zei moeder dat het zo niet langer ging: er was te weinig eten voor een gezin met vijf kinderen waarvan de vader nog ziek was ook. Dat er weinig voedsel was kon ik beamen want we hadden al aardappelschillen, koolraap, suikerbieten en suikerbietpulpkoekjes gegeten. Niet dat we als kinderen daar nou zo erg veel moeite mee hadden, het was de honger die rauwe bonen zoet maakte. Honger, dat hadden we. Van alles hadden we al bedacht om dat weemakende gevoel in de maag weg te werken en met suikerbieten viel het eigenlijk wel mee, vond je als jongen.

Toch was het een dagelijks terugkerende drama: moeder die altijd bezig was om voedsel te krijgen en soms letterlijk het brood uit eigen mond spaarde voor haar kinderen.

Gelukkig had moeder een grote familie en de een had het wat beter dan de ander. Zo mochten we eens in de maand bruine bonen komen eten bij oom Arie en tante Hendrien Verkade in de Groenelaan. Ook anderen hielpen mijn moeder wel met af en toe wat af te staan van het weinige dat ze zelf hadden. Ook vergeet ik nooit onze buurvrouw, de lieve mevrouw Den Blaauwen die als het even kon de helpende hand bood en ons vaak in haar Meerkerkse accent vroeg 'of we nog wat lustten'.

Het ging echter niet langer en moeder zei dat er een kans was dat ik, als oudste van de vijf kinderen - en kennelijk ook als de grootste eter - 'uitgezonden' zou worden. Mijn rieten koffertje was al gepakt met de meest noodzakelijk dingen voor maximaal vier weken verblijf bij vreemde mensen.

Ineens was het zover. Op een, in m'n herinnering druilerige en grijze dag, werd me verteld dat ik weg zou gaan. Vanaf de B.K. laan zou ik vertrekken. Hoewel mijn broer niet vooraf was aangemeld om 'uitgezonden' te worden, zei moeder dat hij ook mee moest gaan want ze zou proberen om hem ook 'uitgezonden' te krijgen.

En zo gingen we op weg, de Dirk van Wassenaarstraat in, rechtsaf de Vondellaan in, linksaf de Burgemeester Knappertlaan op, langs de Kommandantur naar een villa schuin tegenover de Gereformeerde kerk.

Toen begon het wachten We waren er laat in de morgen herinner ik me en we dat waren voornamelijk moeders met kinderen. Vaders waren er niet veel want de razzia van 10 en 11 november stond nog vers in het geheugen...

We moesten wachten tot de auto's kwamen en in die tijd deed moeder alle moeite om mijn broer alsnog op de lijst van 'uitgezonden kinderen' te krijgen.

Eindelijk kwamen de auto's, één herinner ik me nog goed want daarin kwam ik later te zitten: een oude vrachtauto met een gasgenerator op twee wielen er achter gekop-

peld en de houtblokjes om het ding te stoken in zakken in de met zeildoek overdekte achterbak. Maar we konden nog niet weg.

Eerst moest ieder kind worden voorzien van een touwtje om de nek en daaraan een label met zijn naam en woonplaats er op. Ik kreeg dat vrij vlot, ik was toch al eerder opgegeven. Met mijn broertje ging dat moeilijker want tot zijn gezelschap was nog niet besloten. Moeder heeft toen hemel en aarde bij de organisatoren bewogen om hem toch ook mee te mogen sturen want er was geen eten als je man niet kon werken...

Gelukkig hielp dat en mijn broer mocht mee. Het zou dan wel niet kloppen met het aantal gastgezinnen in Enter (want daar zouden we naar toe gaan) maar mijnheer Snickers (die ik me nog herinner als begeleider) zou dat wel weten te organiseren.

Toen iedereen 'gelabeld' was konden we nog niet weg want het was niet donker genoeg. Vrachtauto's werden overdag nogal eens beschoten door geallieerde vliegtuigen en dat gebeurde vooral op de route die wij moesten volgen. Naar het noord-oosten moesten we en dat betekende over de IJssellinie. Dat was de linie waaraan de Duitsers allerlei controleposten op de bruggen over de IJssel hadden geplaatst (en waaraan ook een aantal Schiedammers werkte met het graven van tankgrachten, gedwongen door de Duitsers) waardoor het zonder Ausweis erg moeilijk was om van het hongerige westen naar een beetje welvarender deel van Nederland te komen.

Eindelijk, toen het goed donker was, gingen we op weg. Van de reis herinner ik me niet veel meer dan dat het erg donker was, dat de vrachtwagen stonk en dat er steeds een zak blokjes in de gasgenerator moest maar dat we verder redelijk ongestoord konden doorrijden. Ik zat urenlang op een zak met houtblokjes, half of geheel slapend en geleund tegen een schoot van een grote man, naar ik meen die van mijnheer Snickers.

Ineens werden we wakker gemaakt, we waren in het plaatsje Enter. Hier zouden we vier weken verblijven. Op dat moment interesseerde dat ons niet.

We waren doodmoe van de lange reis en verlangden naar slaap. We moesten uitstappen en naar een groot huis lopen. Ik herinner me nog goed dat ik toen voor het eerst van mijn leven in een ruimte kwam die een bepaalde geur had en waarvan ik later besefte dat het een café geweest moet zijn.

Achter dat café was een zaal, daarin werd snel een aantal balen stro uitgespreid en daarin konden we slapen.

De volgende morgen bleek ons dat er in Enter geen plaats meer was. Dat dorp zat al vol met hongerige kindertjes uit het westen. Het zal de bij organisatoren misschien even beroering hebben gegeven maar ze wisten kennelijk al snel raad.

Na allemaal een dikke boterham opgepeuzeld te hebben (hoe lang was dat geleden!) gingen we weer in de vrachtauto en reden we naar het enkele kilometers verder gelegen plaatsje Goor.

Daar stopten we voor het Raadhuis en werden uitgeladen. Gelukkig bleek hier nog wel plaats te zijn. Hier waren allemaal mensen die goed te eten hadden en die bereid waren van die rijkdom te delen met bleekneusjes die dat voorrecht niet meer hadden. De enige wens die ze hadden was dat ze konden kiezen uit een jongen of een meisje. Maar er waren meer jongens dan meisjes. Er waren zelfs jongens te veel voor het aantal pleegouders...

Ik werd door een jonge vrouw meegenomen naar een huis in de Grotestraat waar ze woonde (naar later bleek samenwoonde) met een leuke zwartharige man en haar vader.

Mijn broer bleef echter over, iedereen had een pleegkind. Daar stond hij in z'n eentje. Gelukkig kwam er toen een man voorbij die de situatie herkende, hij keek m'n broer eens goed aan en zei, dié neem ik wel mee.

Hij ging een heerlijke periode tegemoet.

Zelf had ik het wat minder getroffen, waarschijnlijk omdat ik niet het meisje was waarom ze gevraagd hadden, waarschijnlijk ook omdat ik me niet thuis voelde (er was geen echte moeder in huis) en erg nerveus was. Ik kreeg veel 'straf' die bestond uit houtjes hakken voor de houtgestookte kachel. In mijn herinnering heb ik honderden bomen tot kachelhoutjes gehakt, alleen in een afgesloten schuur...

Toen de vier weken voorbij waren hoorden we dat we niet terug konden 'want de IJssellinie was dicht'. Dat was een teleurstelling of was het geluk want de ergste periode in het westen moest toen nog beginnen...

Zo bleven we in Goor tot de Canadezen na een korte felle strijd met de Duitsers aan het Twentekanaal, het dorp binnetrokken. Wij konden echter pas terug naar Schiedam toen de bruggen over de IJssel voldoende hersteld waren. Ik heb dus de bevrijding in Goor meegemaakt. Dat was in april 1945. Zo ontdekte ik als negenjarige ook dat de jonge vrouw waarbij ik woonde speciale belangstelling had gehad voor Duitse militairen.

Ik werd namelijk de eerste bevrijdingsdag ineens naar een familielid van haar gebracht, moest daar in huis blijven, sliep daar en mocht pas de volgende dag terug naar huis in de Grotestraat. Toen had mijn pleegmoeder' ineens zo'n raar hoofddoekje om waar een plukje haar uit stak... Haar vriend bleek ook ineens 'met vakantie'. Later hoorde ik dat hij als NSKK'er uit Duitsland gevlucht was omdat hij vermoedde naar het Oostfront gestuurd te worden. Hij kwam toen als een ander soort onderduiker bij mijn Duitsgezinde 'pleegmoeder' in Goor terecht...

Op 3 juli 1945 - mijn verjaardag - was de langverwachte dag aangebroken: ik ging naar huis, samen met mijn broer. Zijn pleegouders waren goede Nederlanders die voor de oorlog een vrachtbedrijf hadden. Hun enige vrachtauto werd verstopt om verdring door de Duitsers te voorkomen.

Dié vrachtauto, een in onze ogen prachtige, rode vrachtwagen werd weer tevoorschijn gehaald en daarmee reden we na ongeveer 6 maanden verblijf in Goor, terug naar Schiedam. We kwamen toen in de restjes van de grote, onvergetelijke bevrijdingsfeesten terecht.

Een enerverende periode lag achter me, zes maanden uit een tijd waarin ik als zeer jonge schiedammer de oorlogsjaren intensief heb beleefd en waaruit ik wellicht mijn grote belangstelling voor geschiedenis heb opgedaan.

Mijn broer heeft tot op de dag van vandaag nog regelmatig contact met de familie die hem toen zo gastvrij ontving.

Ik heb nooit meer iets van mijn pleegfamilie gehoord. Zij durfden waarschijnlijk niet (meer) toen ik in m'n onschuld eens een briefje stuurde met daarbij een fotootje van mijn vader in zijn overall als lid van de B.S...

Nu, vijfenveertig jaar later denk ik nog wel eens aan ze terug, tenslotte hebben ze me toch te eten gegeven toen ik honger had...

NSKK. National Sozialistisches Kraftfahrer Korps.

Duitse partij organisatie voor vervoersdiensten in gebieden achter het oorlogsfront.

In 1942 werden ook buitenlanders ingeschakeld aanvankelijk NSB leden of soortgelijke organisaties, later ook niet-NSB'ers.

**OFFICIEELE PUBLICATIE VAN HET RIJKSBUROU VOOR DE VOEDSEL-
VOORZIENING IN OORLOGSTIJD.
MINIMUMPRIJZEN ZOETWATERVISCH.**

Het Rijksbureau voor de Voedselvoorziening in Oorlogstijd deelt, met verwijzing naar de desbetreffende bekendmaking, mede, dat met ingang van 1 Juni voor de aflevering van de hieronder genoemde zoetwatervischsoorten door visschers aan afnemers, de navolgende minimumprijzen zijn vastgesteld:

Kleine zeelt van een gewicht van minder dan 400 gram per stuk	12	ct.	p.	$\frac{1}{2}$	kg
Zeelt van een gewicht van ten minste 400 gram per stuk	10 $\frac{1}{2}$	ct.	p.	$\frac{1}{2}$	kg
Kleine brasem	4	ct.	p.	$\frac{1}{2}$	kg
Kleine blei van een gewicht van minder dan 500 gram per stuk.					
\ voora, kolblei en andere soorten witvisch	4	ct.	p.	$\frac{1}{2}$	kg
Groote blei van een gewicht van ten minste 500 gram per stuk	7	ct.	p.	$\frac{1}{2}$	kg
Karper	11	ct.	p.	$\frac{1}{2}$	kg
Snoek	14	ct.	p.	$\frac{1}{2}$	kg
Snoekbaars	11 $\frac{1}{2}$	ct.	p.	$\frac{1}{2}$	kg
Baars	7	ct.	p.	$\frac{1}{2}$	kg
Aal van een gewicht van ten minste 350 gram per stuk	50	ct.	p.	$\frac{1}{2}$	kg

's Gravenhage, 31 Mei 1940

In het Keurlokaal, Sint Anna Zusterstraat 47, zal op Zaterdag 8 Juni, voormiddag 9 uur, worden verkocht

VERSCH RUNDVLEESCH
Soepstukjes 25 ct., lappen 30 en 35 ct., stukjes 40 en 45 ct., roastbeef 55 ct., biefstuk 60 ct. per pond, en rundvleesch, goedgekeurd onder voorwaarde van sterilisatie, 25, 30 en 35 ct. p. pond, hetwelk aan de hand van de bepalingen der verordening op den Keuringsdienst van Vee en Vleesch te Schiedam slechts aldaar mag geschieden.

In 1940 was er nog wel wat te koop

HERINNERINGEN AAN DE HONGERWINTER VAN 1944-1945

Siem Rosman

Op 17 september 1944 zond radio Oranje vanuit Londen een opdracht uit van de Nederlandse regering aan het personeel van de Nederlandse Spoorwegen om met ingang van 18 september 1944 te gaan staken, hetgeen ook gebeurde. De bedoeling was om het de Duitse bezetter onmogelijk te maken om de nog in Frankrijk aanwezige legereenheden per trein terug te trekken naar Nederland. Voedseltransport vanuit het oosten en noorden van Nederland naar de westelijke provincies evenals brandstoftransporten stagneerden echter ook. Gevolg voor het westen van Nederland: honger en kou. Niet alleen het treinverkeer lag plat, ook de tram reed niet meer.

Broodkapjes

De broodtrommel in mijn ouderlijk huis was in die tijd vaak leeg of bijna leeg. En allerlei andere levensmiddelen werden maar mondjesmaat gedistribueerd. En dus was iedereen zo ongeveer permanent bezig om voedsel en brandstof bijeen te scharrelen. Een vriendin van mijn moeder werkte in het Havenziekenhuis te Rotterdam en woonde in Rotterdam-Crooswijk. Het ziekenhuis kreeg ten behoeve van de verpleegden nog wel brood. Daar sneden ze de 'kapjes' van af en mijn moeders vriendin nam ze trouw elke dag mee naar huis. Eenmaal per week liep ik dan in m'n eentje van Schiedam-zuid naar Crooswijk om een zak vol van die kapjes op te halen. Aangezien mijn vader naar z'n werk moest en mijn moeder bij de jongere broertjes en zusjes bleef kweet ik mij als oudste (ik was toen dertien jaar!) van die taak. Thuisgekomen werden de - oudbakken - broodkapjes zeer verwelkomd. Maar, aangezien we met z'n zevenen waren was het brood in een zucht in de hongerige magen verdwenen. Tja daar had ik dan wel zo'n twee uur heen en twee uur terug voor moeten lopen...

Bruinkoolbriketten

Wij gingen vroeger elke zondag naar de Plantagekerk in Schiedam. In dat gebouw hingen grote borden met daarop de Tien Woorden (de Tien Geboden), waaronder, gij zult niet stelen... Maar ja wat doe je als er geen eten is en je in de kou zit. Op een van die brood-haaltochten naar Rotterdam liep ik op de terugweg vanaf het Marconiplein over de Schiedamseweg richting Schiedam. In een van mijn jaszakken zat altijd een kleine jute-zak (ongeveer 50 bij 35 cm) voor het geval dat ik onderweg iets tegen kwam wat ons goed van pas zou komen. Er was op de weg uiteraard geen tram te bekennen. Vrachtauto's reden er in die tijd nog maar heel weinig en daar was er ook geen een van te zien. Geen fietsers en geen voetgangers behalve ik. En vóór mij, stapvoets, een paard en wagen met een wat oudere Duitse militair er op. De wagen was geladen met bruinkoolbriketten (blokken geperste brandstof van ongeveer 15 bij 5 centimeter). Ik dacht die hebben ze vast van ons gestolen en ik zal er dus maar wat van terug pakken. Heel braaf liep ik op het trottoir en iedere keer als ik het idee had dat de soldaat niets in de gaten had pakte ik zo'n briket van de wagen. Bij het centrum van Schiedam aangekomen was de jutezak lekker gevuld... De Duitse soldaat had gelukkig niets gemerkt. Of misschien was dat toch het geval maar heeft hij wellicht gedacht: och, die paar briketten, laat die jongen maar ...

De 'feest'-maand december

Of we in december 1944 nog iets aan Sint-Nicolaas hebben gedaan is me niet meer bijgebleven. Van de kerstdagen herinner ik mij voor de Tweede Kerstdag te zijn uitgenodigd voor een maaltijd bereid door slager Van der Meer. Diens zaak was gevestigd aan de Hoofdstraat, vlak bij Café De Klok. De slager had om de hoek, in de Willem Brouwerstraat, ook nog een pakhuis. Daar waren tafels en banken neergezet. De kinderen die daar bijeen waren kregen allemaal een bord heerlijke erwtensoep. Ik vond het een feestmaal! Voedsel was schaars. Aardappelen waren bijna niet te koop. En als er een kleine hoeveelheid in de groentewinkel kwam moest je uren in de rij staan tot je aan de beurt was. Oudejaarsdag 1944 waren er geen aardappels meer in huis. Daarom gingen mijn vader en ik samen lopend naar Hoogvliet om te proberen wat te ruilen (textiel voor aardappelen). Nu was dat destijds geen eenvoudige onderneming, want Hoogvliet ligt aan de andere kant van de Nieuwe Maas en door de Maas-tunnel zou een flink eind om zijn geweest. Maar er voer gelukkig nog een pontje van Schiedam (Delfshaven) naar Heyplaat-Pernis. Daar liepen we heen. Aan de overkant aangekomen naar Hoogvliet gelopen en daar inderdaad textiel (bedlinnen) geruild voor 35 kilo aardappelen. Als transportmiddel hadden we een oude kinderwagen meegenomen. Het zoeken had echter zoveel tijd in beslag genomen dat we geen kans zagen om die dag naar huis terug te lopen aangezien de Duitsers hadden bepaald dat die avond na zes uur niemand meer buiten mocht zijn. Iemand regelde voor ons dat we op het politiebureautje mochten overnachten. Een kaal gebouwtje zonder bedden maar met een paar stoelen en ... een lekker brandende potkachel. Dat had twee voordelen. We hadden het niet koud en zo'n kachel heeft onderaan de voorzijde een klepje waar de vurige kooltjes op het rooster lagen. Je kon voor dat hete vuur - bij gebrek aan kook- of eetgerei- een aardappel neerleggen om te poffen. Het was een aardig tijdverdrijf en we hadden toch wat te eten. Al die tijd dat we daar waren hebben we geen mens gezien, behalve een paar Duitsers die buiten langs liepen en om twaalf uur in de lucht begonnen te schieten vanwege het nieuwe jaar.

De volgende dag - nieuwjaarsdag dus- zijn we terug gaan lopen. Van Hoogvliet naar Heyplaat. Het was een eenzame kale weg, en daar liepen wij dan met z'n tweeën. Nergens een huis of kantoor of een fabriek. Plotseling denderden op misschien honderdvijftig meter hoogte een heleboel Engelse vliegtuigen over ons heen. Uiteraard probeerde Duits luchtafweergeschut (zonder succes) ze neer te schieten. Het was een zeer angstaanjagende belevens. De vliegtuigen voerden een bombardementsvlucht op Waalhaven uit. Gelukkig bereikten we zonder kleerscheuren het pontje. In de loop van de middag kwamen wij met ons vrachtje aardappelen thuis. Inmiddels had ik hoofdpijn gekregen en was ik misselijk geworden zodat ik die dag geen aardappel door mijn keel kon krijgen. Maar de volgende dag ging dat gelukkig wel.

Naar Broek op Langedijk

aarmate de hongerwinter langer ging duren werd de situatie steeds moeilijker. In het noordoosten van Nederland en in Noord-Holland was nog wel voedsel. Als de levensmiddelen niet naar de hongerenden konden worden gebracht dan maar andersom. En zo gingen duizenden kinderen uit de steden naar families elders in het land. Mijn twee jongere broertjes en ik gingen tezamen met een groep kinderen in februari 1945 van Schiedam naar Broek op Langedijk in Noord-Holland. De organisatie liep via de kerkelijke contacten. Sommige groepen gingen met een vrachtauto, maar dat was nogal gevaarlijk omdat vrachtauto's nog al eens voor Duits transport werden aangezien en vanuit de lucht beschoten. Gelukkig gin-

gen wij over water met een schip van Bijloo. Behelpen was het wel. We kwamen terecht op een vrachtschip, uiteraard helemaal niet voor vervoer van passagiers ingericht. Er waren nauwelijks toiletten aan boord en ook geen slaappleatsen. Zo'n schip kon de bestemming niet in één dag bereiken en dus moest er aan boord worden overnacht. Ik denk dat er behalve de bemanning een stuk of zestig kinderen plus een aantal begeleiders aan boord waren. In het ruim had men de bodem met stro bedekt zodat we, naar omstandigheden, redelijk comfortabel konden zitten en liggen. De volgende dag kwamen we veilig in Broek op Langedijk aan en werden we afgezet bij de Gereformeerde Kerk. Daar waren alle mensen die een kind tijdelijk in huis konden nemen naar toegekomen. Ik werd ondergebracht bij een groot gezin waarvan de jongste kinderen ongeveer mijn leeftijd hadden. Bij de avondboterham werd ik aan allen voorgesteld en er werd bij gezegd dat ik daar was vanwege de voedselschaarste in Schiedam. Zij hadden nog wel voorraad. Maar die was toch ook wat krap. Dus het rantsoen van allen ging wat naar beneden. Mijn leeftijdsgenoten hadden het er knap moeilijk mee dat ze vanwege het 'brood delen', per dag een boterham minder te eten kregen...

Er was in het dorp geen middelbare school, dus werden we met een stuk of zes jongens in het kamertje van het hoofd van de Lager school (basisschool) gezet en moesten we wat taal, rekenen en Frans doen en verder hadden we erg veel vrij. Gelukkig was er vlakbij een klein bibliotheekje waar ik boeken kon lenen en ik zat dus vaak te lezen. Het dorp was een en al water en we konden er vaak met een bootje varen. We zagen dan veel vogels en probeerden die te herkennen. Ook bracht ik zo nu en dan een illegale krant (Trouw), verborgen onder mijn trui, bij andere families. En 's avonds lag ik met mijn oor op de grond (het was een houten vloer) te luisteren en kon ik horen dat de ouderen beneden de Engelse zender aan hadden en er nieuws van radio Oranje werd doorgegeven. Ik wilde niet dat ze dat in de gaten kregen en deed dus altijd maar net of ik van niets wist. Na de Duitse capitulatie hoorden we dat met de boten van de familie waar ik was, vaak 's nachts wapens waren opgehaald die de geallieerden met parachutes hadden gedropt.

Na de bevrijding konden we al snel weer naar Schiedam. Daar verlangden we naar want we hadden omdat de postdiensten niet werkten in die tijd, noch de telefoon, in drie maanden niets van onze ouders gehoord (en zij niet van ons). Mijn broertjes konden met een vrachtauto mee. Voor de kleineren duurde de reis dan niet zo lang. De grotere kinderen - zoals ik - gingen weer met een vrachtschip, ditmaal van schipper De Mos. Het was gelukkig niet zo koud als op de heenreis en we konden dus aan dek zitten. Maar we moesten zo ongeveer halverwege wel weer ergens overnachten. Dat kon ditmaal in Hotel Elim van het Leger des Heils, in de binnenstad van Amsterdam. Het was mooi weer en door de openstaande ramen hoorden we de trams en het geroezemoes van de grote stad. Een totaal andere belevenis dan op de heenweg en een groot contrast met de stilte van het dorpje Broek op Langedijk. De volgende dag werd de reis voortgezet. Via Leiden en Delft voer de boot naar Schiedam waar we in de loop van de middag arriveerden. Na drie maanden weer thuis en naar omstandigheden allen nog redelijk gezond ook. Geen Duitse soldaten meer op de straten. Wel was het schooljaar verknoeid, maar het belangrijkste vonden we toch dat het weer vrede was en we weer vrij waren om te zeggen wat we wilden. En wat voor een jongen van bijna veertien het allerbelangrijkste was? Misschien gewoon wel het heerlijke gevoel dat we na de bevrijding weer voldoende te eten hadden.

AFLEVERING AARDAPPELEN OUDE BONNEN

In verband met het feit dat bij het begin van de nieuwe regeling nog vele consumenten in het bezit waren van zoogenaamde oude bonnen, waarop zij geen aardappelen konden bekomen, wordt het volgende bekend gemaakt:

Onderstaande winkeliers zullen op

Vrijdag en Zaterdag 22 en 23 December

verplicht zijn **AARDAPPELEN AF TE LEVEREN** aan alle consumenten die in het bezit zijn van de volgende oude bonnen:

297 - 298 - 284 - R 27 - R 38 - R 39 - 285 - R 28.

Op de bonnen 297 en 298 zal 2 kg. en op de bonnen 284 en 285, R 27, R 38, R 39 en R 28 1 kg. worden verstrekt.

Nogmaals wordt er met **NADRUk OP GEWEZEN**, dat **ALLE CONSUMENTEN**, voor zoover zij geen gebruik maken van de Centrale Keuken, verplicht zijn hun aardappelbonnen en rantsoenbonnen wekelijks, uiterlijk tot Woensdagavond, bij hun leverancier **V O O R U I T** in te leveren. In het vervolg zal onder geen enkele voorwaarde nalevering geschieden.

WINKELIERS:

**VAN DER VELDE, Broersvest
ILMER, Beijerl.straat**

V.B.N.A. SCHIEDAM

VIJF DECEMBER 1944 - NOG STEEDS DE MOOISTE DAG VAN ONS LEVEN

Emmy Bleislout Bedeaux

U, als lezer van dit artikel, vindt het misschien een vreemd thema voor een verhaal dat speelde in de slechtste tijd voor het westen van ons land, n.l. de hongerwinter van 1944. Wij, dat waren Koos, Leny, Aad en ik (Emmy) hielden ons toen bezig met alle mogelijke illegale zaken waartoe wij ons als leden van de Schiedamse L.K.P. verplicht hadden. Vandaag terugdenkend aan die dag, die vijfde december 1944, ervaar ik weer als de mooiste dag en bovendien bijzonder zinvol voor ons, maar bovenal voor hen die wij er toen bij betrokken hebben. Leest U maar verder. Die winter was niet alleen verschrikkelijk koud, maar er was ook bijna niets meer te eten. Er zullen onder mijn lezers velen zijn die de verschrikkelijkellende van honger en kou zelf ervaren hebben. Vele anderen zullen zich in deze tijd van welvaart en overvloed afvragen waar ik het over heb. Probeer het je in te denken, geen gas, geen licht, geen brandstof en geen eten. Om dat hele kleine beetje eten (veelal suikerbieten) te kunnen bereiden, werd er drif-tig gezocht naar alles wat maar branden wilde, vooral hout. Bomen werden gekapt, trapleuningen en schuurtjes gesloopt enz. Ergens wat gaan stelen, kwam nog al eens voor. Met de kleding was het ook slecht gesteld. Geen kousen, sokken of schoenen meer te koop. En dan toch over straat moeten, voortbaggerend door sneeuw en ijs. Velen deden dat door de met lappen bedekte voeten in klompen te steken. Kortom één brok ellende. In november 1944 bij Koos en Leny thuis, kwamen wij met z'n vieren op het idee om op 5 december voor Sinterklaas te gaan spelen. Wij hadden ongeveer één maand de tijd om dat te realiseren. Alles wat wij beschikbaar hadden aan gebreide spullen (veel poppenkleertjes) werd uitgehaald, de wol gewassen en geveerd in don-kerblauw. Dat was ons schamele materiaal voor het breien van mutsjes, sjaals en wantjes voor de kinderen. Intussen adressen opzoeken van families waarvan de man en vader was gefusilleerd of nog verbleef in een Duits concentratiekamp en waar naar onze mening de hulp het hardst nodig was. Wij kwamen op ongeveer 15 adressen. Wij maakten kaartjes en meldden er op dat Sint Nicolaas het plan had om op 5 december om zo en zo laat persoonlijk langs te komen voor een bezoek. Omdat wij in de L.K.P.-organisatie werkten, hadden wij de beschikking over enkele broodbonnen die wij konden gebruiken voor het aanschaffen van een sinterklaasattractie taai-taai. Een ons bekende en goed gezinde bakker was genegen om deze te bakken. Lijnzaadolie, erwtenmeel en wat peulvruchten wisten wij ook nog te versieren en met wat ondergoed voor de kinderen via via van Gerzon verkregen, werd het pakket compleet. Naar onze bescheiden mening waren het voor die ellendige tijd, waar-devolle pakketten. Wij waren er zelf ook blij mee en toch ook wel trots dat het gelukt was. Maar toen nog het bezorgen! Ongeveer 2 à 3 dagen van te voren werden op de door ons uitgekozen adressen de eerder genoemde kaartjes in de brievenbus gedaan.

Achteraf bezien, was dit in ons enthousiasme opgekomen handelen, toch wel gevaarlijk en ook fout. Gelukkig ging alles goed. De moeders konden niet geloven dat iemand zo wreed kon zijn en zo gemeen, om zulke kaartjes te sturen. Droeve omstandigheden, man en vader niet thuis, misschien al niet meer in leven, geen eten en geen brandstof, honger en kou en dan van die kaartjes sturen naar kinderen die toch al zo veel misten, neen dat konden ze niet waarden; integendeel.

Maar goed, onze plannen waren nog niet af en dus bleven we verder zoeken. Koos vond een prachtig sluitstuk. Van een schoolhoofd had hij gedaan gekregen om een compleet Sinterklaascostuum en een Zwarte Pietepak te lenen. We dachten dat we er waren. Maar nee, je mocht immers niet verkleed op straat lopen; dan maar rijden, maar hoe? Aad ging toen naar zijn baas, een boer. Deze beschikte nog over verschil-lende rijtuigen o.a. een koetsje. Lenyen ik noemden het onze glazen koets, omdat het rondom ruiten had. Een groot paard er voor, een blauwe ruin, sprekend lijkende op de schimmel van de Sint, completeerde het geheel. Wat waren wijblij en tevreden over dit resultaat. Als betalingsregeling voor de huur kwamen wij overeen, dat wij na af-loop bij terugkomst ook even voor zijn kinderen bij hem binnenkwamen; wij deden dat graag.

De rollen werden verdeeld: Leny speelde voor Sint, Emmy voor Piet en Aad zou de koetsier zijn. Koos zou ons begeleiden en de omgeving in de gaten houden. Bij de schmink deed zich het grootste probleem bij mij voor. Ik moest nog zwart gemaakt worden en het gewone zwartsel was niet te koop. Dan maar schoensmeer, dat overi-gens wel verschrikkelijk stonk. Koos vond het nodig, in verband met de geloofwaar-digheid voor de kinderen, ook in de oren en de neusgaten zwart te maken. Het heeft wel 14dagengeduurdeer al het zwart eraf was, ondanks goed wassen met zeep. Maar ja, evenals de schoensmeer, was ook de zeep surrogaat, slechte kwaliteit. Toen werd het tijd om te vertrekken. Daar gingen we dan, gespannen en wat nerveus. Niet van-wege Sinterklaas, maar wel omdat we niet precies wisten hoe onze bezoeken zouden verlopen en helemaal niet omdat jemaar nooit wist wat de Duitserseventueel zouden doen. Het was een vreemde gewaarwording voor ons en voor het publiek. Wij, in het enige vervoermiddel in Schiedam endannog in een opvallend glazen koetsje, terwijl er geen auto's, bussen of trams meer reden. De Duitse bezetters hadden alles gevor-derd tot en met onze fietsen. Alleenartsen hadden nog een fiets. (Een zeer karakteris-tieke figuur was b.v. dokter de Leeuw op de fiets, getooid met een oranje bloem in zijn knoopsgat). Maar goed, wij dus op pad. Ieder mens op straat bleef stilstaan en keek verbaasd naar ons. Hoe was dat nu toch mogelijk? Oudere mensen zwaaiden naar ons. Wij hadden het idee dat onze Sinterklaas-verschijning in die barre tijden, voor hen een hart onder de riem was, een bemoediging om door te zetten en vol te houden bij alle nare toestanden. Bij de families waar wij kwamen was dit ook zo. Niemand had geloofd dat het zou gebeuren. Maar ja, het bleek echt waar. Stel je eens voor, die koets voor de deur die stopt, er wordt aan de bel getrokken, Sint en Piet stappen uit, komen naar binnen en delen kledingstukken en taai- taai uit. Is het begrijpelijk dat de moeders huilden van blijdschap? De kinderen reageerden als kinderen, druk, op-gewonden en versjes zingen. Tenslotte was het hun feest.

Zoals ik al eerder schreef, zeiden de moeders herhaaldelijk dat zij het aanvankelijk een wrede grap hadden gevonden en dat ze er nooit op gerekend hadden dat het zou gebeuren. Maar eenmaal over deze gedachten heen, waren ze er zeer gelukkig mee. Niet alleen een feestelijk gebeuren voor hun kinderen, maar ook en vooral een rugge- steun in hun moeilijke leven van alle dag. Wat voor ons het mooiste was, was dat zij zeiden dat zij zich door ons blijk van medeleven niet meer zo alleen voelden. Begrijpt U nu, beste lezers, dat 5 december 1944 voor ons de mooiste dag van ons leven was en nog steeds is? Terwijl ik dit schrijf, zijn we nog met z'n drieën; Koos is er helaas niet meer bij.

LKP: Landelijke Knok Ploeg
Een van de verzetsorganisaties

Herinnering van H. W. Winterswijk-Liefhebber

Wim Schelberg

“Op 18 mei 1924 ben ik geboren en nu we in 2009 zijn beland wil ik vertellen hoe mijn leven is verlopen. Uit mijn kindertijd weet ik niet alles meer te herinneren, maar er zijn momenten die me helder voor de geest staan.” Met die zinnen begint een in 2009 verschenen boekje van de hand van mevrouw Hui-berdina W. Winterswijk-Liefhebber. Het gebeurt niet zo heel van dat heel gewone Schiedammers op hoge leeftijd nog hun levensgeschiedenis op papier zetten. Nog minder gebeurt het, dat het dan met behulp van familieleden tot de uitgave van een boekje komt.

Oorlogsjaren en Hongerwinter

Tijdens de oorlog werkte ze onder andere in de wasserijen ‘De Pauw’ en ‘Edelweiss’. *“Na-tuurlijk werkten die ook voor de Duitsers, die er bijvoorbeeld uniformen brachten. En bed-dengoed. Daar draaiden wij dan knopen vanaf. Klein verzet. Hetzelfde herinnert ze zich van de kleine koperen snuisterijen die voor de sier in huis stonden. Die werden bij opoe boven de schuifdeuren verstopt, met de radio. Er waren toch nog wel kleine dingen waarom we konden lachen.”* De Hongerwinter neemt een apart deel in het boekje in. *“Op die hongertocht waren we al buiten Rotterdam met negen man. We trokken naar Zwolle. Ik zie nog zoveel dingen voor me die er op die verschrikkelijke tocht gebeurd zijn. Vreselijke dingen, maar ook mooie dingen. Ik heb nog vriendschappen opgebouwd met mensen uit die tijd van de hongertochten. Veel zijn er al overleden. Het is zo jammer dat ik sommige dingen niet meer kan vragen aan mensen.”*

Mw. H. W. Winterswijk: “Ik heb verschrikkelijke dingen gezien. Het ergste is dat je niets hebt om te troosten...”
(Foto: Wim Schelberg, juli 2009)

Al vertellende wordt ze er opnieuw emotioneel van. *“Er was een jongen, die dacht dat ‘ie het wel kon maken. Hij ging na spertijd de straat op en is meegenomen. Ik heb verschrikkelijke dingen gezien. Het ergste is dat je niets hebt om te troosten ... moeders kunnen hun eigen kinderen niet troosten, want ze hebben niks, he-le-maal niks. Je ziet mensen doodgaan van de honger. Dat gaat nooit meer weg.”* Is het toeval dat juist op pagina 45 het deel over de bevrijding begint? Hoe het ook zij: vanaf dat moment houden de herinneringen snel op. In enkele alinea’s wordt teruggeblift op de bevrijding en de jaren kort na de Tweede Wereldoorlog.

Hongerwinter

We gingen richting Amersfoort. Het weer was verschrikkelijk. Zware sneeuwbuien en een ijzige wind. Met de moed der wanhoop liepen we door tot het opnieuw tijd was om onderdak te zoeken. Bij de Amersfoortse Berg, een hele lange weg naar beneden, hadden we moeite om de wagen tegen te houden. Maar allemaal hielpen we mee. Iet veel later kwamen we bij een dependance van het Rode Kruis en mochten we naar binnen. Er lag stro op de grond, dus we waren blij dat we uit konden rusten. Er liepen zusters van het Rode Kruis rond en we kregen weer wat te eten en te drinken. Ook kwamen ze vragen waar je vandaan kwam en wat we onderweg allemaal meegemaakt hadden.

De auteur, mevrouw H.W. Winterswijk-Liefhebber. In Scydam nummer 4 van oktober 2009 een interview met de schrijfster (Foto: Wim Schelberg).

Ze keken of je luizen had, maar die hadden we allemaal; er was al zolang geen zeep meer. De beestjes zag je gewoon op je kleding lopen. Van vermoeidheid en kou vielen we snel in slaap. Zo af en toe werd je wakker omdat één van de kinderen huilde. De ochtend brak veel te gauw aan, we moesten opstaan en kregen wat te eten en te drinken en gingen weer op pad. De volgende halteplaats zou Harderwijk worden. Bij het naderen van het stadje was een spoorwegovergang. Daar stonden de zo gehate Duitse soldaten. Als er weer een stoet hongerige mensen aankwam, werden de spoorbomen dichtgedaan en moest je kijken naar

de mensen die doodgeschoten waren. Die lagen aan de ene kant van de weg en hadden een bord bij zich waarop ze hadden moeten schrijven "Ik ben een terrorist". Aan de andere kant hingen mensen in de bomen. Een vreselijk beeld dat niet te vergeten is en dat de haat alleen maar aanwakkerde.

Toen we weer verder mochten kwamen we langs een zuivelfabriek. Een heel bekend merk en toch ben ik de naam vergeten. Je kon daar in de rij gaan staan en kreeg een beker lekkere soep. Wat was dat heerlijk. Weer verder, de tijd drong, we moesten onderdak voor de nacht zien te krijgen. Dat vonden we snel; een grote ambachtsschool die helemaal ingericht was voor doortrekkers. Na geregistreerd te zijn mochten we in de grote lokalen een plekje zoeken. Op lekker dik stro was het goed uitrusten. De nacht was onrustig, veel mensen konden het beeld van de zogenaamde terroristen niet kwijtraken. We hadden onderweg zoveel ellende gezien, maar het wende nooit.

De volgende ochtend was het weer vroeg opstaan om weg te gaan. We hoopten Zwolle te halen. Voor we konden vertrekken werd ons door de mensen van het Rode Kruis gevraagd of we twee meisjes mee konden nemen. Een meisje van 18 die gevallen was en gekneusde knieën had en een meisje van 11 met bevroren voetjes, die was met haar zusje op hongertocht. Er werd natuurlijk een plekje op de wagen gemaakt. Dicht tegen elkaar aan liggen, dat warmde ook een beetje. We kregen van het Rode Kruis nog een deken mee, zodat de kinderen lekker ingestopt werden. We waren allemaal stil, je kon merken dat we moe waren. Automatisch gingen de benen vooruit. We moesten volhouden. Het weer was nog steeds slecht.

Om ongeveer vier uur konden we niet meer. We waren bij Oldenbroek. We vonden gelukkig onderdak in een zaaltje van een kerk. We kregen daar te eten en te drinken en vielen van vermoeidheid en ellende in een diepe slaap, die de veerkracht bracht om de volgende morgen verder te gaan. Hier konden we af en toe bij de huizen bellen en vragen of we wat te eten of te drinken konden krijgen en soms kregen we een boterham of warm drinken. Veel hadden de mensen ook niet meer, er kwamen zoveel mensen langs.

De dag vorderde. De brug over de IJssel was al in zicht. Het was een hoge lange brug, dik onder sneeuw en ijs. Drie stappen naar voren en dan gleeed je weer terug. Een grote ellende, wie duwen en trekken kon moest de laatste krachten inspannen. Eindelijk waren we dan toch in Zwolle. En oh, wat was dat een warm welkom. De mensen kwamen uit hun huis en vroegen waar

Mw. H.W. Winterswijk: "Deze foto is in 1943 gemaakt. Mijn man, toen nog mijn verloofde, was naar Duitsland getransporteerd en deze foto heb ik hem opgestuurd."

we vandaan kwamen. De één bracht boterhammen, de ander een zak kaakjes. Weer een ander gaf een paar warme sokken en weer anderen brachten ons naar het Rode Kruisziekenhuis. Daar konden wij onze patiëntjes met een gerust hart achterlaten; zij waren in goede handen. Voor ons schoot de dag alweer op. De wagen was lichter geworden en we hadden toch wel aardig wat gegeten.

We gingen met nieuwe moed op pad, richting Ommen. De kou was snijdend, maar omdat we voor ons gevoel in het beloofde land waren, liepen we stevig door. Soms even stoppen bij een boerderij, wat te drinken vragen voor mijn zusje. Zij voelde zich niet zo lekker, dus ze mocht op de wagen liggen. Intussen was het alweer tijd om onderdak te zoeken. Bij een grote boerderij vonden we dat. We mochten in de stal, daar was het lekker warm, want aan beide kanten stonden achttien koeien en in het midden lag een brede laag stro, daar konden we heerlijk uitrusten. We kregen allemaal een beker lekkere warme melk.

Een andere foto van de bruiloft op 22 mei 1946 toont het gezelschap, bovenaan het bordes van het stadhuis op de Grote Markt. (Foto: mw. H.W. Winterswijk)

Ik weet niet meer precies met zijn hoevelen we waren, maar ik denk toch nog wel met zijn zevenen.

Het zal zes uur geweest zijn toen de boerin ons in de keuken liet komen, waar we een bord lekkere pap kregen. De mensen waren erg benieuwd naar onze omstandigheden thuis en onderweg. De boerin vroeg ons of we sokken konden stoppen en natuurlijk deden we dat zo goed mogelijk. We waren blij dat we wat terug konden doen. Om negen uur gingen we naar de stal om te slapen en dat deden we! a een lange dag in de kou waren we zo onder zeil.

De morgen brak gauw genoeg aan. We mochten weer in de keuken komen en kregen een bord pap en ook nog een boterham en een beker melk. De gestopte sokken lagen klaar voor ons; wat waren we blij en dankbaar. Met de belofte dat we op de terugweg mochten langskomen om een zak aardappelen op te halen, gingen we weer op pad. Richting Dalfsen. We hoefden nu geen honger meer te hebben, want overal waar we aanbelden kregen we wel wat: bij de één een pond rogge, bij de ander tarwe, haver, spek of eieren. We konden eten in overvloed. Bij een boerderij een lekker bord erwtensoep, daar zat

een heel varkensoor in. Waar ik alles gelaten heb? Ik bleef eten! Ineke, mijn zusje, kon niets naar binnen krijgen en werd steeds zieker. Dat gaf een hoop zorg.

We liepen intussen met zijn drieën dus zij kon makkelijk in de wagen blijven liggen. Toen het tijd was voor onderdak, zagen wij van de weg af een klein boerderijtje liggen in het bos. Daar gingen we naartoe. Ook hier werden we heel gastvrij onthaald. De wagen mocht in de schuur en wij in een ruime keuken. Voor mijn zusje werd een plekje gemaakt in een bedstee.

Die nacht sliepen we op stro en werden we uitgerust wakker. Die mensen wilden niet dat Ineke mee zou gaan, want ze was heel erg ziek geworden. Dus gingen Haagse Bep en ik op pad, nu in de omtrek bij boeren. We haalden zo toch heel wat eten op. Op de terugweg konden we graan laten malen en het haver laten pletten. Zo af en toe kregen we eieren die we in een trommel bewaarden. Als er per ongeluk een kapot ging, slobberden we hem rauw op.

Intussen waren we op de vierde dag terechtgekomen in Dalfsen en Hardenberg. Toen gingen we weer terug naar de boerderij waar Ineke was achtergebleven. Ze was nog niet helemaal beter, maar we hadden nu eten genoeg en we wilden terug naar huis. Daar was de nood heel hoog dus vers stro op de wagen en Ineke goed ingepakt tussen alle tassen en zakken. Ze lag daar in elk geval zo goed mogelijk beschermt. Het afscheid van de mensen die zo goed voor haar hadden gezorgd was heel hartelijk.

Het leek wel of we vleugels hadden, zo vlot kwamen we in Ommen. Bij de bekende boerderij gingen we de beloofde zak aardappels halen, maar omdat het zondag was mochten we ze niet betalen. We hadden nog tijd om voor spertijd in Zwolle te zijn. Dus gingen we snel op pad en waren dichtbij de brug. Daar stonden al mensen klaar om de hele stoet met paarden over de brug te helpen. Als laatste aankomers werden we aangekoppeld met touwen, maar

H.W. Winterswijk: "In 1946 – 22 mei zijn wij in Schiedam getrouwd. De bruidsjurk en de jurken van de bruidsmeisjes heb ik zelf genaaid. De stof was door een tante vanuit Curacao opgestuurd. De bruidsmeisjes waren een zus van mijn man en mijn oudste zus. De bruiloft was verder heel sober: We hebben daarna 4 jaar op een zolderkamertje gewoond." (Foto: mw. H.W. Winterswijk)

omdat het zo glad was konden de paarden het niet trekken en werden wij weer afgekoppeld. Het was op dat moment dat ik ineens de moed verloor. Ik dacht nooit meer thuis te komen. Gehuild heb ik van wanhoop. Wat moest ik nu? Een stukje verder stond een groepje mannen te praten. Een van hen kwam naar ons toe met de vraag of hij ons kon helpen. Na gehoord te hebben waar we vandaan kwamen en waar we zo snel mogelijk weer naartoe wilden en dat ik me geen raad meer wist, zei hij dat we maar met hem mee moesten gaan. Hij zou in ieder geval voor die nacht voor onderdak zorgen.

Op de hoek van de Borneostraat moesten we wachten, hij moest even met zijn vrouw praten. Maar het kwam goed, want later kwam hij ons halen. De handwagen met de spullen werd achterom in de tuin gezet. En wij mochten ons in de keuken wassen en daarna binnen in de kamer gaan zitten. Intussen kwamen de burens; de één bracht brood de volgende een pannetje pap, en de volgende bonnen voor eten. Wat werden we verwend en wat moesten we veel vertellen. Hoe het bij ons thuis was en of er veel verzet was in de stad en ja, dat we dus zeker al een dag of 12 onderweg waren. En dat we graag naar huis wilden omdat de honger daar zo erg was en dat we blij en dankbaar waren dat we bij hen de nacht mochten doorbrengen. Ineke werd bij de kachel in de keuken in een grote teil met warm water gewassen. Daar werd besloten om haar bij die familie achter te laten, wat voor mij een hele zorg minder was, want ze was nog steeds erg ziek. Haagse Bep en ik mochten gauw naar bed, een echt bed op zolder, met warme dekens en een kruik. De nacht was zo om; we kregen weer pap en een stapeltje boterhammen om mee te nemen voor onderweg. Wat voelden we ons rijk. Na de mensen heel hartelijk bedankt te hebben gingen we met frisse moed op weg. Bij de brug gekomen konden we nu ingespannen worden en waren we er snel overheen. We liepen aan deze kant van de brug met niet zovelen. Als de mensen niemand hadden die thuis op ze wachtte, dan bleven ze aan de andere kant van de brug. Daar was de gastvrijheid heel groot. Maar wij wilden naar huis.

Het weer was nog steeds bar en boos. We kwamen daarom niet verder dan Oldenbroek. Bij een boerderij kregen we onderdak en mocht de wagen in een schuur staan. Wij sliepen weer tussen de koeien. De volgende ochtend was het weer zo slecht, dat we na een gesprek met de boer en boerin besloten om de wagen in de schuur te laten staan.

Een gonjzak werd klaargemaakt als rugzak, waar zoveel eten als we konden dragen ingestopt werd. En toen maar weer lopen. We spraken niet veel, hadden allebei onze gedachten aan thuis. Hoe zaten ze daar naar ons uit te kijken? Aan de andere kant van de weg liepen de mensen die nog niets hadden. Een trieste stoet stakkers die op weg was naar eten, maar nog een lange weg te gaan had. De doden langs de weg werden talrijker. We haalden Utrecht en sliepen weer in het Catharijne-ziekenhuis. Er was daar ook niet veel meer te eten en door de vorst werkte de waterleiding niet meer.

De volgende morgen weer vlug op stap. We hadden haast, want we hoorden vreselijke verhalen. Er gingen zoveel mensen dood van de kou en de honger dat de kerken vol met lijken lagen, omdat de grond zo hard bevroren was dat er niet begraven kon worden. Af en toe namen we wat uit de rugzak, maar we waren zuinig, want thuis hadden ze niets. We liepen weer tot Montfoort waar we de bekende slaappleaats opzochten. De andere dag snel verder. Het leek wel of we vleugels hadden, want we wilden graag gauw thuis zijn en gunden ons amper tijd om af en toe te rusten. We kwamen dan ook redelijk vroeg in Gouda aan, mochten naar binnen en konden uitrusten op de strozakken. We wilden de andere dag zo vroeg mo-

gelijk weg; misschien konden we dan 's avonds thuis zijn. We vielen gauw in slaap en stonden de andere dag vroeg op. Met frisse moed gingen we op pad. We voelden geen kou en ook geen honger. Er was maar één gedachte: naar huis. We zagen al snel de omtrekken en gebouwen van Rotterdam voor ons. Haagse Bep had familie in Rotterdam en ze besloot om daar naar toe te gaan, want Den Haag was toch een stapje te ver. Het adres van die familie was ergens in de buurt van de Goudsesingel.

Ik weet alleen nog dat er een kerk met twee koperen torens in de buurt was (de Koninginnekerk). We spraken af dat zij me na een week op zou halen om samen de handwagen bij die boer in Oldenbroek op te halen. Nu ik alleen was liep ik flink door, elke stap dreunde door mijn hoofd: thuis, thuis, thuis.

Bij het Marconiplein aan het begin van de dijk stopte een auto. Een meneer vroeg waar ik naar toe moest. Toen ik zei dat ik terugkwam van een hongertocht mocht ik instappen. De wagen reed toch naar Schiedam. Onderweg moest ik heel veel vertellen over hoe ver we waren geweest, wat we allemaal gezien en gehoord hadden en of er daar ook nog iets van de oorlog te merken was.

Bij de Oranjebrug gekomen ben ik uitgestapt. Gauw naar de Groenelaan, maar op mijn bellen werd niet open gedaan. Van de burens hoorde ik dat mijn moeder met mijn broertje waarschijnlijk op de Nieuwe Haven zou staan, bij de kolenoverslag. Dus gauw daar naar toe. Wat waren we blij elkaar weer te zien! "Kom gauw mee naar huis, ik heb eten bij me." Dat was een feest; wat was ik blij dat ik zelf ook weer iets kon eten, maar nog blijer was ik voor mijn moeder en broertje. Gauw wat hout gehakt en water gekookt voor een bordje havermout. Er werd gesmuld door hen. Wat ik verder nog bij me had hebben we in trommels gedaan. Voor iedere dag een portie.

Veel burens en kennisjes kwamen vragen hoe het was geweest en of we misschien die of die hadden gezien, want die waren al zo lang weg en ze hoorden maar niets van hen. Dikwijls moest ik de mensen teleurstellen, iedereen had onderweg genoeg aan zijn eigen ellende. Sommige mensen vroegen of ze wat van het meegebrachte eten konden kopen of ruilen. Maar nee, dat deed ik echt niet. Alleen mijn opa heb ik twee kopjes havermout gegeven. Ik was heel zuinig, ook voor onszelf. Wie weet wanneer we weer wat zouden krijgen.

BURGERLIJKE STAND
GEBOREN: Cornelis, z v W. J. Winterswijk en H. W. Liefhebber, Groenelaan 37; Johannes F., z v W. Pols en M. P. Sniijders, Voorhaven; Sonja H. d v F. Kleihorst en A. C. Hendrickx, Vlaard.dijk 25; Josephina, d v A. Giesen en J. Schippers, Tuinlaan 70; Theodora C., d v J. C. Nuiten en A. C. v. d. Heijden, St. Anna Zusterstr. 47; Hendrik W., z v J. v. d. Kraan en N. M. v. Pelt, B. K. laan 255; Elisabeth H., d v R. Figee en C. Bitter, Dr. Noletstraat 1; Wilfrid, z v H. Hoo en A. Th. de Vreede, Tuinlaan 70; Maarten W., z v J. A. v. d. Kleij en A. W. Coenen, Voltastraat 18; Cornelia J., d v A. V. Bosman en A. Verbeek, Parallelweg 100; Johannes, z v B. Koning en A. M. J. Stillebroer, Halleyst. 31; Cornelis H. J., z v C. H. J. Beerends en C. Overgoor, Vriendschapsstr. 10; Willem, z v W. Versteeg en W. Wijnhorst, B.K. laan 255; Leonardus A., z v M. P. Kleiss en A. M. de Retver, Dr. Noletstr. 1; Maria J. E., d v E. v. Waart en P. Top, J. A. Alb. Thymstr. 75; Nelly, d v A. Bogerd en C. de Ronde, Gerdonstra 1.

Mw. H.W. Winterswijk: "Dit is de eerste foto van ons als gezin met onze eerste zoon. Hier zal hij zo ongeveer 8 of 9 maanden zijn. Wij hadden op vergunning deze mooie pitrieten wagen kunnen kopen. De achtergrond van de foto geeft nog een mooie ruimte aan.". Daarboven een uitgeknipt krantenartikelje met de geboorte-annonce.

Mw. H.W. Winterswijk: "Deze foto is ongeveer in 1945 genomen en die heeft mijn moeder als dank gekregen. Met dulle dinsdag in 1944 stonden deze twee kinderen voor de deur met een briefje. Er was gebeld dus hebben wij de deur opengedaan. De kinderen waren wel bekend bij ons. Papa was, zoals zoveel mannen, naar Duitsland afgevoerd en moeder was vreemd gegaan met de vijand. Willie en Johnnie werden liefderijk in ons gezin opgenomen en later bij eigen familie ondergebracht. De vader is na de oorlog nog komen bedanken. Ik noem geen achternamen, ik weet niet of de mensen nog leven. De voornamen van de kinderen zijn voldoende."

de graag mee naar huis. Ze miste haar moeder en broertje. Na een goede nachtrust gingen we de volgende morgen op weg.

De IJsselbrug was opnieuw een ramp. Nu stonden er soldaten die soms spullen afpakten van de mensen. Gelukkig mochten wij door en uren later kwamen we in Oldenbroek aan.

De dagen vlogen om en Haagse Bep kwam me weer ophalen. De ellende van de eerste keer kreeg een herhaling. Die winter was lang en heel streng. Wij kenden de weg en de slaapplekken. We hadden ook weinig bagage dus met een paar dagen waren we op de boerderij waar de handwagen stond. We mochten de spullen die er op lagen laten staan in de schuur. De aardappels waren jammer genoeg bevroren, maar die hebben we later toch meegenomen naar huis. We namen weer afscheid en gingen op pad. Vanuit Oldenbroek weer naar Zwolle. De IJsselbrug werd nu streng bewaakt door de Duitsers. We waren blij dat we daar voorbij waren. Op pad naar Ommen en weer overall vragen om eten, want door al dat lopen hadden we flinke trek.

Na een paar dagen hadden we wel genoeg bij elkaar gekocht en gingen we op pad om mijn zusje te halen. Weer werden we heel hartelijk ontvangen en ik was blij mijn zusje te zien. Wat zag ze er goed uit en wat was ze netjes aangekleed. Van die mensen mocht ze wel blijven, maar nee, ze wilde

Die nacht geslapen in de schuur van de boerderij, waar de spullen van de vorige keer op ons lagen te wachten. Nadat alles opgeladen was gingen we de volgende morgen op pad. Een lange koude reis naar huis. We sliepen in de ons bekende lokalen. We hadden nu meestal zorg om de handwagen met eten goed weg te zetten, want er werd veel gestolen. Wel begrijpelijk, maar niet leuk. Gelukkig is dat bij ons niet gebeurd.

Na een paar dagen waren we weer thuis waar we met grote blijdschap werden ontvangen. Dat zal zo ongeveer 10 februari geweest zijn. Nog steeds was het heel koud, maar gelukkig al vroeger licht en later donker. De sfeer werd steeds grimmiger. We waren heel zuinig met het meegebrachte eten en toch was het veel te snel op. In de winkels was er niets meer te koop. En ook al had je iets te ruilen, trouwringen of andere sieraden, er was niets meer. De kleding werd eindeloos versted en gestopt, zodat het zolang mogelijk te dragen was. Soms stonden de kleren stijf van het vuil; er was al zolang geen zeep meer voor de was. Ook water was soms door de strenge winter niet te tappen. Maar we hielden de moed erin. Het was duidelijk dat de oorlog op zijn laatste benen liep. De oorlog gingen ze verliezen, dat was duidelijk. Maar daardoor werden de ver- en geboden nog veel strenger. Dagelijks waren er razzia's en werden de mensen zonder vorm van proces neergeschoten.

Inmiddels was het eind februari geworden en de meegebrachte etenswaren verminderden, waardoor de bodems van de trommels verschenen. De winter was nog steeds streng en koud. Uit angst de oorlog te verliezen, een oorlog die niet meer te winnen was, deden de bezetters vreselijke dingen.

Geen mens was meer veilig en alles wat er nog was, werd weggeroofd. Toen er bij ons ook niets meer in de trommels was, ging ik weer denken aan de volgende hongertocht. Met een oudere buurvrouw sprak ik af om samen deze keer op de fiets naar de Achterhoek te gaan. Er lag nog steeds sneeuw, maar als er niet meer te fietsen viel, dan konden we ernaast gaan lopen. We gingen op pad. Normale banden hadden we allang niet meer. We hadden banden van hout of tuinslangen. Afwisselend fietsten of liepen we. Toch ging dat vlugger dan met de handwagen. Met een paar dagen waren we ergens bij de IJssel en konden we vanuit Arnhem overvaren. Er was veel controle. Eenmaal aan de overkant gingen we verder op de fiets. Ook hier was gelegenheid om te overnachten en moesten we veel vertellen over hoe het in Holland was. We kregen hier redelijk te eten en konden overal wel wat kopen voor thuis.

Er was veel oorlogsbeweging, we moesten dikwijls van de weg in de greppels springen vanwege de beschietingen. We hoorden ook dat de IJssel in maart niet meer open zou zijn voor de overtocht.

Intussen waren we in Aalten beland, dat was om half twee, en om half vijf brak daar het front los. De kogels vlogen ons om de oren. We zochten snel onderdak. Dat kregen we bij mensen die aan de overkant van de begraafplaats woonden, de familie Fukkink, Patrimo-

Mw. H.W. Winterswijk: "Dat is op de hoek Leliestraat en Groenelaan. Op de achtergrond is de spaarbank 1820 te zien. Hier sta ik met mijn dove vriendinnetje Miep Albers. Deze foto is zo ongeveer in 1942 gemaakt."

niumstraat in Aalten. Het was er ook niet veilig, maar toch beter dan buiten. Door het raam zagen we dat een paard getroffen werd door een scherf van een granaat. Elke keer rilde het beest van de pijn en dan kwam er een golf bloed uit de wond.

Het was levensgevaarlijk om naar buiten te gaan, maar toch ging de boer het dier halen en bracht het naar de stal. Hoe het verder is gegaan weet ik niet. We kwamen redelijk de nacht door en sliepen in de kamer op de vloer. De andere dag besloten we toch maar zo gauw mogelijk naar huis te gaan. Men wees ons de kortste weg. De oversteek bij Arnhem was afgesloten. Uiteindelijk kwamen we bij Brummen. Daar was nog een pont in de vaart, die je op eigen risico wilde overzetten. Tot ons geluk ging dat goed. We hadden nu haast om thuis te komen. Het was zwaar fietsen op de surrogaatbanden en de oorlog zat ons op de hielen. We werden dikwijls beschoten vanuit de lucht door de geallieerden en op de grond werden we gecontroleerd om te kijken of we wapens bij ons hadden. Tot overmaat van ramp kwam mijn buurvrouw te vallen en had een heel dikke knie. Van fietsen kwam niet veel meer. We hebben vreselijke dingen gezien en gehoord en doordat de buurvrouw ook met lopen veel pijn had schoten we niet zo hard op. Maar eindelijk kwamen we dan toch thuis.

og zuiniger werden we met de rantsoenen, want een volgende tocht konden we wel vergeten en onze krachten namen af. Er was heel weinig op de bonnen te koop. Gelukkig werd

het weer wat beter en eind maart, begin april was er sprake van dat we van het Zweedse Rode Kruis allemaal brood zouden krijgen. Dat gaf weer hoop op een betere tijd. En ja, de precieze dag weet ik niet meer, maar eindelijk kwamen de Rode Kruisvliegtuigen en gooiden grote pakken met bloem op afgebakende terreinen. Wie op het dak kon klimmen ging het dak op, zwaaiend met alles waar maar mee te zwaaien viel. We waren uitzinnig van blijdschap; eindelijk zicht op wat eten. Het meel werd onder de bakkerijen verdeeld, die extra brandstof hadden gekregen om te bakken. a twee dagen kregen alle mensen, groot of klein, een heel wittebrood en als ik me goed herinner ook nog een pakje boter. Wat voelden we ons rijk; bij ons thuis kregen we een extra boterham. Maar er werd heel zuinig mee gedaan, want wie weet wanneer er weer wat was.

De mensen wisten eigenlijk allemaal dat de oorlog ten einde liep. De soldaten voelden ook wel dat het aan het aflopen was. Sommigen werden juist fanatieker, maar de meesten zagen het verlies onder ogen. Er was niet veel meer over van de rijen zingende soldaten in de straten, het trotse 'Herrenvolk' voelde zich verslagen en dat waren ze ook.

De Bevrijding

April liep ten einde en de geruchten over de bevrijding werden steeds sterker. Vol verlangen keken we elke dag naar alle nieuwtjes die nu toch redelijk open

Mw. Winterswijk: "Dit is een foto van mijn jongste zusje en die foto is in 1943 gemaakt. Er werd in dat jaar nogal gebombardeerd. Bedoeld was Wilton, maar de bommen kwamen in de B.K. laan, Jan Steenstraat en Frans Halsplein terecht. Mijn moeder is toen voor een paar weken naar een oom in Leimuiden gegaan met ons. Deze oom Gijs had een boerderijtje onder aan een dijk."

werden verspreid. Er werd eindeloos gezocht in de kasten naar lapjes rode, witte en blauwe stof. Er was niet veel meer, maar met de bevrijding in het vooruitzicht kwam er nog weleens iets tevoorschijn. Toch was het gevaarlijk om openlijk blij te zijn; er zijn op de laatste dagen en zelfs op de Bevrijdingsdag nog mensen doodgeschoten. De avond van de 4e mei waren de geruchten niet van de lucht. En eindelijk de volgende ochtend werd bevestigd dat de oorlog gewonnen was. We waren bevrijd. We huilden van blijdschap: eindelijk vrij.

De verhalen vlogen rond: *“De ‘Tommies’ zijn al in Rotterdam en komen zo naar Schiedam.”*

Iedereen die nog maar even kracht had ging naar de Rotterdamsedijk om ze op te wachten. De verstopte vlaggen en oranje sjerpen wapperden vrolijk in de wind. We waren als één familie. Groot en klein liep uit om de Tommies te verwelkomen. De mensen die fout waren in de oorlog hielden zich verborgen of waren de laatste dagen op de vlucht geslagen. De meisjes die zich met Duitse soldaten hadden ingelaten werden uit huis gehaald en door de jongens van B.S. (Binnenlandse Strijdkrachten) onder luid gejoel van de omstanders kaal geschoren. Met verf werd er een hakenkruis op hun hoofd gekladderd.

Op de Rotterdamsedijk hebben we een paar dagen moeten wachten voor de Tommies in de stad kwamen. Maar toen ze er eenmaal waren met hun jeeps en andere voertuigen, werden ze bedolven onder de uitzinnige vreugde van de bevolking. Dagenlang hosten we zingend en dansend door de straten. De Tommies deelden soms wat etenswaren uit. Als je geluk had en vooraan stond, kreeg je een reep chocolade of van die lekkere kaakjes. Toch gingen er ook nu nog mensen dood van de honger. De chaos was groot, maar van lieverlee kwam er een beetje orde en was er weer wat op de bonnen te koop.

Nu was het wachten op de jongens en mannen die terugkwamen uit Duitsland. En weer was het groot feest, als er iemand terugkwam. Die mensen hadden ook veel verhalen. Half augustus kwam mijn vriend eindelijk thuis. Wat waren we blij. Een paar dagen later kwamen zijn twee oudere broers ook thuis. Daarna moesten we wachten op bericht van hun vader. Hij was op zee toen de oorlog uitbrak en had de jaren daarna redelijk veilig in Amerika doorgebracht. De moeder van mijn vriend had het niet zo makkelijk gehad, maar was blij dat man en grote zonen de oorlog overleefd hadden en zij nu met haar man en elf kinderen ook weer een beetje toekomst had. Langzaam maar zeker kwamen we er allemaal bovenop. Werk was er in overvloed. De hijskranen in de haven waren als eersten aan de beurt om hersteld te worden. Die waren allemaal vernield toen de bezetter doorkreeg dat zij de oorlog gingen verliezen.

Toen de aanvoer van alles weer op gang kwam, konden we de nodige dingen kopen. Er werden huizen hersteld en nieuw gebouwd. Al is er tot ver na de oorlog nog woningnood geweest. Mijn vriend ging weer werken in de scheepsbouw. Eerst bij Gusto en later bij de Nieuwe Waterweg. Hard werken voor weinig geld voor een toekomst voor ons samen.

Dit is een herinnering aan een periode in mijn leven die ik niemand toewens. Maar ook een levensles: hoe moeilijk de toekomst ook lijkt, je komt er altijd sterker uit. Dit boekje wil ik nalaten aan mijn kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen. Zodat zij weten, dat de vrijheid die zij nu hebben, door velen met hun leven is betaald.

NASCHRIFT: *Hiermee eindigt het tweede en laatste deel van de tekst van het boekje van mw. Winterwijk-Liefhebber. Alle foto's in dit artikel zijn in bezit van mw. Winterswijk-Liefhebber.*

Bevrijding, oorlogsleed en herdenken

Je was vrij en blij, maar...

WAAR BLIJVEN NOU TOCH DIE CANADEZEN?

Bas van Bochove

Bij de bevrijding van Schiedam is geen schot gelost. Via de BBC en Radio Oranje werd op 4 mei, even na acht uur in de avond, bekendgemaakt dat de Duitse troepen in het westen van Nederland de wapens hadden neergelegd.

Zelf hadden wij geen radio, maar werden attent gemaakt op enig opgewonden gepraat op straat. Een buurman, wel in het bezit van een radio, vertelde het grote nieuws. Heel snel werd het drukker op straat en telkens moest de buurman van de radio opnieuw zijn verhaal vertellen. Je zag hem groeien in zijn rol van de bringer van het grote nieuws; we zijn vrij!

Bijna vijftien jaar was ik en kon het eigenlijk niet helemaal bevatten.

Was het nou wel echt waar? Waren we al niet eerder blij gemaakt met een doolie mus. Bijvoorbeeld op Dolle Dinsdag, enkele maanden eerder. Ook toen kwam via Radio Oranje het goede nieuws tot ons dat het een kwestie van dagen was en we waren vrij. Het is toen echter heel anders gelopen. Een barre koude hongerwinter stond west Nederland nog te wachten.

Later volgde op de radio een herhaling van de goede tijding en toen daarbij ook nog de naam genoemd werd van Prins Bernhard, die bij de overgave aanwezig was geweest, kende de vreugde geen grenzen meer. Maar ook verdriet.

Iedereen verwerkte de bevrijding op zijn manier. Lachend en vol vreugde, maar ook met verdriet en in stilte. De een had familie in Duitse concentratiekampen en van anderen waren vaders en zonen in november 1944 weggevoerd naar Duitsland. En er was, ondanks het Zweedse wittebrood, nog steeds die honger.

Ik herinner me nog een opmerking van mijn jongste broertje, toen het tot hem was doorgedrongen dat we vrij waren, of we nu weer van alles konden kopen in de winkels. En of Jamin dan ook weer open zou gaan. Later is hij daar flink mee gepest.

Wat me ook is opgevallen, was dat opeens mannen, die je al maanden niet had gezien, zich op straat begaven. Zij waren sinds de november-razzia ondergedoken geweest. Maar ondanks de vreugde bleef er de angst. Steeds werd met angst naar het einde van de straat gekeken. Want hoe zouden de Duitsers reageren als ze de straat zouden inlopen? Opeens gejuich. Een van de burens had de nationale driekleur uitgestoken. Het werd donker en de een na de ander verdween weer in huis.

Liggend in bed, realiseerde ik me, dat ik ook weer naar school zou moeten.

Want in de hongerwinter was dat er niet van gekomen. Er was geen brandstof voor de kachels op school en op voedseltochten gaan was toen even iets belangrijker dan leren.

De andere dag vroeg op en de straat op. Het was die vijfde mei een prachtige dag. Zelden heb ik uit zoveel huizen en gebouwen vlaggen zien hangen.

Met een stel vrienden gingen we de stad in. Onderweg zag je de mannen van de Binnenlandse Strijdkrachten, gestoken in hun blauwe overall met om hun arm een oranje band. Er werden foute Schiedammers gearresteerd en moffenmeiden kaalgeschoren. Persoonlijk vond ik dat laatste niet zo'n verheffende gebeurtenis.

Het doel van mijn vrienden en van mij was de Koemarkt. Want daar zouden onze bevrijders langskomen. Dat kon niet anders als ze vanuit Rotterdam Schiedam zouden bevrijden. Maar dat zou een enorme teleurstelling worden.

Waar blijven ze zou.

Wij waren niet de enige die naar de Koemarkt waren getrokken. Heel Schiedam stond er. Sommigen konden hun ongeduld maar moeilijk de baas en liepen alvast een stukje de Rotterdamsedijk op in de richting van het Marconiplein. Wij, de jeugd, hadden postgevat op de schuilkelder op het Koemarktplein. Daar waar nu de kiosken staan, turend in de richting Rotterdam.

Na een lange dag wachten nog steeds geen Canadees te zien. Zo ook de dagen daarna. Maar na drie dagen-de belangstelling was lang zo groot niet meer-kwam er vanuit Rotterdam een figuur op een motor aanrijden.

'Daar komen ze', ging de mare door het publiek. De stip kwam steeds dichterbij en warempel, daar was de eerste bevrijder. Een verkenners, dachten wij, de rest zal zo meteen wel komen. De man reed rond het Koemarktplein, maar kon ongeveer ter hoogte van de Passage niet verder. Hij werd ingesloten door een uitzinnige menigte. Hij werd gekust en op z'n schouders geklopt, maar toen het publiek hem ook nog op de schouders wilde nemen vond hij het wel genoeg zo. Hij strooide met gulle hand sigaretten om zich heen.

Iedereen dook op die gulle gave, waarna de weg vrij kwam voor de Canadees om zich weer in volle vaart richting Rotterdam te begeven.

Later kwamen de Canadezen wel naar Schiedam, maar toen was de roes van de overwinning bij de bevolking al weer achter de rug. Toch stonden nog honderden Schiedammers iedere dag rond het Koemarktplein. Maar dat was met een geheel ander doel. Zij stonden te wachten op familieleden die terugkeerden uit Duitse concentratie- en werkkampen. Met vrachtwagens werden deze Schiedammers tot aan het Koemarktplein gebracht.

Daar hebben zich droevige toestanden afgespeeld. Velen kwamen terug, maar anderen nooit meer.

Ik heb daar dagen op mijn vader staan wachten, die in november 1944 met vele anderen naar Duitsland was afgevoerd na de razzia. Mijn angstig wachten werd gelukkig beloond. Zijn terugkeer was mij eigenlijk meer waard dan al die Canadezen die toch niet kwamen...

*Bevrijding Hoogstraat. Een heel andere sfeer dan de voorplaat!
(foto: Gemeentearchief Schiedam)*

*Waar blijven nou toch die Canadezen? Wachten op de Koemarkt.
(foto: Gemeentearchief Schiedam)*

Nogmaals de door H. Kiela geleverde foto van een in de Nieuwstraat gehouden Bevrijdingsfeest. (Zie ook: 'Scyedam' 11e jrg. nr. 2, p. 51)

ONBEKENDE BEVRIJDINGSFOTO'S

Als secretaris van de Documentatiegroep '40 - '45 zoek ik voortdurend foto's en andere documentatie uit de periode 1940 - 1945. Via een reactie uit Rucphen kwam ik in het bezit van enkele unieke foto's, gemaakt rond de bevrijding in 1945, toen deze familie aan de Rotterdamsedijk tegenover de Oosterkerk woonde.

Op de foto's 1, 2 en 3 ziet u de aankomst van de eerste jeep met onze bevrijders, komende uit de richting Marconiplein.

Op de foto's 4, 5 en 6 ziet u het bevrijdingsdefilé.

Wie weet wat het doel is van het bouwsel wat zichtbaar is boven de huizen naast de Oosterkerk, is het gewoon van de flasfabriek of is het iets van de Duitsers?.

Wie heeft nog herinneringen aan deze gebeurtenissen en wil ze aan mij toesturen?

Tevens ben ik op zoek naar de film, die gemaakt is rond de bevrijding. Heeft u nog foto's, dia's of andere documentatie uit de periode van de Tweede Wereldoorlog en vlak daarna,

neemt u van s.v.p. contact met mij op !

D.H. Doctor
Nassaulaan 17
3116 EP Schiedam

Foto 4,5 en 6

DE BEVRIJDING IN HET CONCENTRATIEKAMP DACHAU

BELEEFD DOOR EEN SCHIEDAMMER OP 29 APRIL 1945

Luc Buist
Dachau no. 40545

In dit aangrijpende artikel beschrijft L. Buist hoe hij de bevrijding in het concentratiekamp Dachau beleefde. Ter toelichting daarvan het volgende.

Luc Buist was betrokken bij het werk van de Geuzen. Hij werkte toen bij een stomerij en gebruikte dit als dekmantel voor illegaal werk. In een carrier vervoerde hij wapens en Geuzenblaadjes. Toen eind 1940 de arrestatie van de Geuzen plaatsvond, wist Luc Buist in eerste instantie aan de dans te ontspringen. Een 'goede' politiemann waarschuwde hem, waarop hij onderdook. Uitgeweken naar Frankrijk ging hij ook daar in het verzet. Hij hield zich daar bezig met het over de demarcatielijn brengen van vluchtelingen. In 1942 werd hij door verraad gearresteerd. Na een reis langs Franse en Belgische gevangenis belandde hij in Dachau. Hij maakte daar alle verschrikkingen mee van de Duitse concentratiekampen. Toen hij op 29 april 1945 door de Amerikanen bevrijd werd, woog hij nog maar 48 kilo. Dat belette hem niet om de dag daarna dienst te nemen in het Amerikaanse leger. Luc Buist vertelt zijn verhaal, opdat we niet vergeten en waakzaam blijven!

Het was ongeveer vijf uur in de middag, het kanongebulder was al enige tijd opgehouden.

Van de wachttorens en bij de hoofdingang wapperden witte vlaggen, dat konden we zien van uit het raam van de barak waar we bijeen geklonteerd zaten: Polen, Russen, Belgen, Fransen, Hollanders en vele andere nationaliteiten.

De opdracht was 'Binnen blijven'.

We zaten wel in spanning wat ons nu weer te wachten stond. Het was geen angst, want dat woord kenden we niet meer. Het was een week vol spanning geweest, we waren wel wat gewend. In het begin van de week werden alle Joden uit het kamp op de appèlplaats bijeen gedreven; uit verschillende barakken zagen we ze door de kampstraat strompelen, richting appèlplaats. Ze werden daarna in het kampstation in gesloten goederenwagons gepropt tot er geen man meer bijkon. De wagons werden afgesloten en zijn daar blijven staan; het gekerm uit die wagons is een paar dagen te horen geweest maar werd van lieverlee minder, na de bevrijding waren ze op een paar na allen gestikt. Daarna werden alle Russen naar de appèlplaats geroepen. Velen gaven daaraan geen gehoor, slechts enkele duizenden gaven gevolg aan die oproep. Ze werden nog geëvacueerd. Een groot gedeelte stierf onderweg van uitputting. In het kamp werd verteld dat de Russen op enkele kilometers van Dachau bijeen gedreven werden en door mitrailleurvuur in massa werden neergeschoten.

Bijna niemand durfde zich nog op de appèlplaats te vertonen. Gisteren was het laatste transport in Dachau aangekomen. Het was een transport uit Buchenwald. (Buchenwald werd op 11 april 1945 bevrijd). Voor 11 april moesten die wagons geladen

zijn, dus de ongelukkigen waren dan meer dan 14 dagen zonder eten of drinken onderweg geweest. Ongeveer 2800 van hen bleken niet meer te leven. De overlevenden waren wandelende lijken die door de ontberingen niet meer konden lopen en ondersteund moesten worden.

De afgebeulde slaven van het kamp-transport zeulden grote karrevrachten lijken naar het crematorium. Papier om het gevangenennummer aan hun teen te binden was er niet meer; dus werd het nummer maar op hun borst geschreven.

Er waren gevangenen die tussen de lijken bij het crematorium weer bijkwamen. Een geluk voor hen dat het crematorium de berggen lijken niet meer aankon. Gisteravond was ons verteld dat we die nacht afgemaakt zouden worden.

Dat klonk ons niet vreemd in de oren, omdat dat al een paar dagen eerder aan ons was meegedeeld. 'Niet één gevangene mocht levend in handen van de Russen of Amerikanen komen'. Het gerucht deed de ronde dat de SS het water en meel vergiftigd had, waardoor er geen soep gemaakt en geen brood gebakken zou kunnen worden.

Nog steeds waren de wachttorens bezet door de SS en de mitrailleurs stonden dreigend naar binnen gericht, naar het kamp, naar ons. Opeens jankten de sirenes, langer dan anders bij luchtalarm. Plotseling zagen we andere gevangenen langs het raam lopen en ik rende ook naar buiten, als in een roes, weg gezag, weg regels, het was een chaos in mij en rondom mij. Vanaf de wachttorens werd geschoten op naderbij van boom tot boom sluipende Amerikaanse soldaten (ONZE BEVRIJDERS) en ze kwamen steeds nader, de SS'ers werden stuk voor stuk uit hun wachttorens geschoten, andere SS'ers kwamen met hun handen omhoog en wilden zich overgeven. Ik was er getuige van dat diverse SS'ers op verzoek van de gevangenen ter plekke gefusilleerd werden. Dat waren namelijk die SS'ers die zich dagelijks beestachtig en als beulen bij diverse werkkommando's hadden gedragen. Toen begon het, het juichen, het huilen, het schreeuwen. Ik ben terug op de wereld, ik brul. Het duurde niet lang maar voor ons was het eindeloos.

Vele gevangenen werden gek van vreugde en stortten zich in de prikkeldraadversper-ring en werden geëlectrocuteerd. Met hen stierven er die dag van de bevrijding nog vele honderden van honger, van emotie en moegestreden. Ze hadden hun strijd gestreden en hun doel bereikt. Ze hadden de bevrijding meegemaakt en konden niet meer.

De eerste die het kamp betrad was een Amerikaanse oorlogscorrespondente en een Amerikaanse officier, maar we zagen alleen die vrouw, we omspoelden haar en wilden haar aanraken om zeker te zijn dat het geen droom was.

Dat werd duidelijk niet op prijs gesteld, want we beseften niet hoe verschrikkelijk we wel stonken en hoe we onder de luizen zaten.

Later kwamen de Amerikaanse militairen uit het SS-kamp met grote voorraden conservenblikken met vlees, die werden uitgedeeld. Het rantsoen was één kilo vlees per uitgehongerd skelet, maar onze magen waren niet bestand tegen het vet. We werden wel gewaarschuwd, maar niemand dacht daaraan toen het blik eenmaal open was;

het werd meteen naar binnen geschrokt.

De dag daarna hadden de meesten diarree en er waren weer vele doden te betreuren. Het was wel erg triest te moeten aanzien dat zovelen na jaren honger lijden, de dag na de bevrijding stierven van het eten.

Daarna werden de Duitse burgers van Dachau en bewoners uit de omtrek het kamp ingedreven en ze werden gedwongen de bergen van duizenden lijken die bij het crematorium en gaskamer kris kras door en op elkaar lagen te bekijken.

Het merendeel van hen kwam daar kokhalzend en brakend vandaan. Ook waren er mannen en vrouwen die weggedragen moesten worden omdat ze die aanblik niet aankonden.

Een paar dagen na de bevrijding werd ik met nog drie vrienden opgenomen in het Amerikaanse bezettingsleger, waar we enorm zijn verwend en vertroeteld en we lieten ons dat wat graag welgevallen.

*Bedenk, dat hetgeen gisteren bedreigd werd,
heden en morgen opnieuw in gevaar kan verkeren.
Bescherm het en wees waakzaam.*

(H.M. van Randwijk)

*Uitdeelpost Centrale Keuken in de
Hoogstraat hoek Korte Kerkstraat
(foto: Gemeentearchief Schiedam)*

In het spoor van Hendrik Adriaan Marius Jonker Roelants (1899-1945)

Maarten Geerdes
Franca Geerdes

Hendrik Adriaan Marius Jonker Roelants¹⁾ woonde al zijn hele leven in Schiedam toen hij in juni 1942 werd opgepakt door de Duitsters vanwege verboden wapenbezit. Hij werd in 1943 door de Duitse bezetter tot vier jaar gevangenis veroordeeld. De periode voor zijn veroordeling bracht hij door in gevangnissen in Nederland. Na zijn veroordeling werd hij naar Duitsland overgebracht. Hij overleed op 1 mei 1945, na de bevrijding, in het ziekenhuis van Salzwedel (voormalig Oost-Duitsland). Wat gebeurde er met onze grootvader in de laatste maanden van zijn leven toen hij gevangen zat in Duitsland? Twee van zijn kleinkinderen, Maarten en Franca Geerdes (beiden geboren te Schiedam in respectievelijk 1951 en 1957) volgden zijn spoor om te achterhalen wat er met hun grootvader is gebeurd na zijn arrestatie.

Bij de start van onze zoektocht wisten wij twee dingen over onze grootvader. Hij zat in 1943 in de gevangenis van Rheinbach (nabij Keulen) en hij was

overleden op 1 mei 1945 in Salzwedel. Hij bevond zich in bevrijd gebied maar overleed voordat hij naar Schiedam kon terugkeren. Wij beginnen onze reis met een bezoek aan het stadsarchief in Rheinbach en de gevangenis van Rheinbach. Marius verbleef daar van 1 juni 1943 tot 16 september 1944.

Het leven in de gevangenis

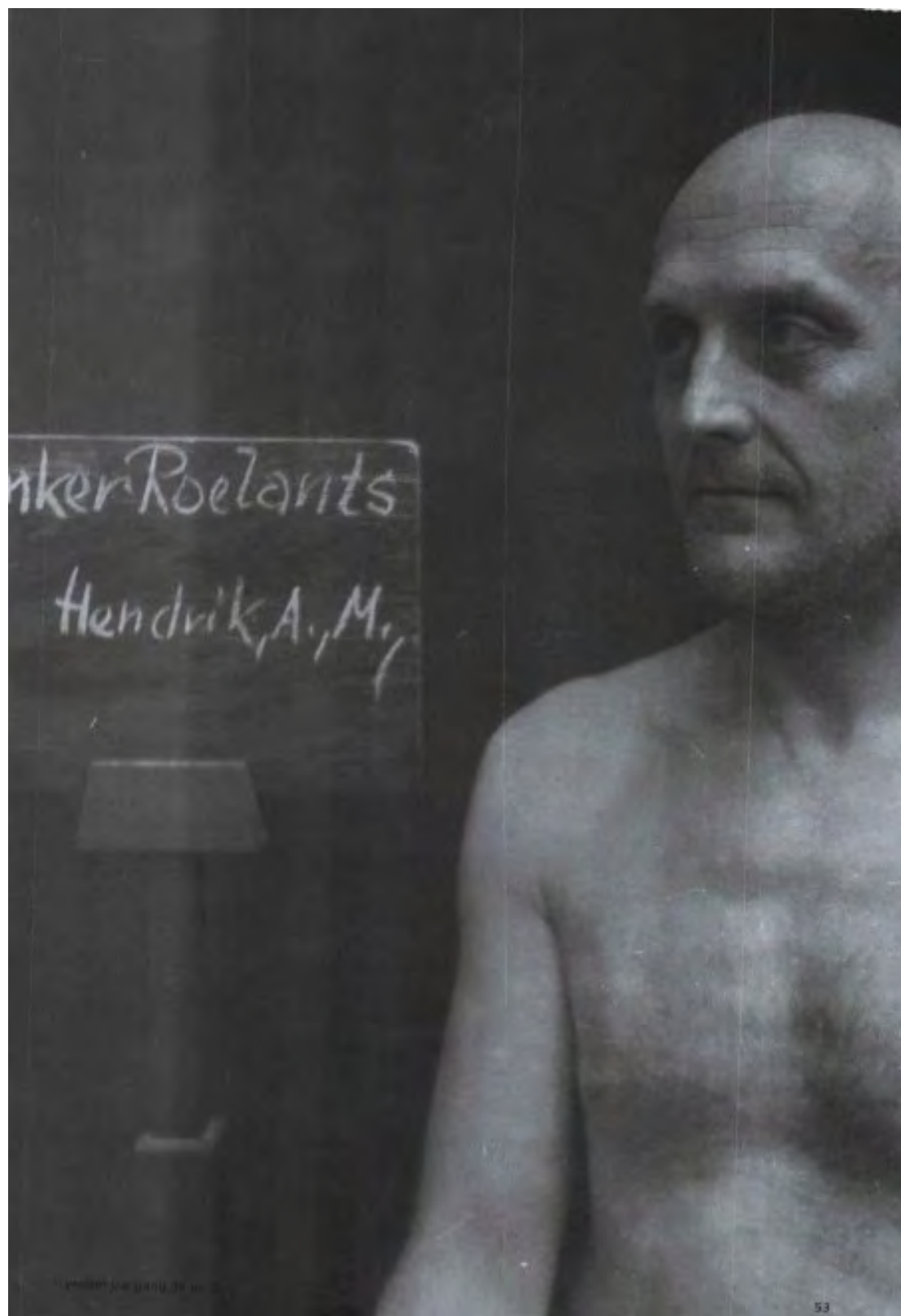
De informatie die we over de gevangenis in Rheinbach hebben verkregen is afkomstig van een beschrijving van de archivaris van Rheinbach die ons een deel van een dagboek van T. Vermeeren liet lezen en de brieven van Marius zelf. De gevangenis zat op 1 januari 1944 overvol: bij een capaciteit van 512 gevangenen zaten er 1.301 (waaronder Marius). 83 Procent van de gevangenispopulatie bestond uit buitenlanders, vooral Nederlanders, Fransen en Belgen. In het algemeen was het regiem in Rheinbach relatief goed. Er werd in 'Aussenkommandos' gewerkt. Uit de brieven blijkt, dat Marius soms bij een boer werkte. In de winter van 1943 had hij binnenwerk bij het magazijn van de politie en toen dat (tijdelijk) gesloten werd werkte hij aan de aanleg van een smalspoor.

Zelf schrijft hij daarover: "Wie veroordeeld is tot een straf van niet meer dan zes jaar mag buiten werken en ben ik dus ook bij een zg 'Aussenkommando' ingedeeld. Er zijn verschillende Kommandos, maar de meeste gaan werken bij de boeren. Ik ben nu ook bij een boerenkommando en heb al de meest verschillende veldarbeid gedaan; aardappelen rooien, hooien, grasmaaien, bieten hakken, onkruid wieden

H.A.M. Jonker Roelants in Duitse gevangenschap, 1945.
(Foto: Hann.86 Celle Acc.142-90 Nr.44-2595 Aufn.1)

1) De in dit artikel genoemde H.A.M. Jonker Roelants, geboren op 3 april 1899 en overleden op 1 mei 1945 was één van de zoons van Jan Jonker Roelants. De andere zoon, H.L. Jonker Roelants, trad in in 1928 tot de directie van drukkerij H.A.M. Roelants toe. H.A.M. Jonker Roelants was niet meer actief in het drukkerijbedrijf, maar werd als directeur opgenomen in de Hollandsche Wijnhandel, één van de ondernemingen van zijn schoonfamilie.

Jan Jonker Roelants is als zoon van de oude H.A.M. Roelants geboren op 21 april 1870. De toevoeging "Jonker" aan zijn familienaam, ter nagedachtenis aan zijn grootvader Jan Jonker is bij Koninklijk Besluit van 9 oktober 1886 verleend. Met zijn broer, H.J.C. Roelants, wordt hij op 7 december 1906 vennoot in de het uitgevers- en drukkerijbedrijf onder de firma's "H.A.M. Roelants" en "Koninklijke Nederlandsche Boekdrukkerij". De oude H.A.M. Roelants overlijdt kort daarna, op 9 december 1904. De boekdrukkerij komt dan in handen van de beide zoons. Twee dochters ontvangen hun erfdeel in geld. De zoon van H.J.C. Roelants, mr. H.A.M. Roelants wordt op 11 juli 1896 geboren. Hij was directeur van de Schiedamse drukkerij Roelants, toen daar in de oorlogsjaren onder meer Het Parool en Vrij Nederland werden gedrukt. Zijn neef H.L. Jonker Roelants verbleef van 4 juni 1942 tot 10 februari 1943 in het gijzelaarskamp in St. Michielsgestel.

Interieur van de kapel in Rheinbach. Franca Geerdes: "Als kleinkinderen zijn we in de kapel geweest die destijds gebruikt werd en hebben zijn aanwezigheid gevoeld." (foto: collectie auteurs)

Begraafplaats met herdenkingsmonument nabij het Außenlager Hecht (foto Panoramilio)

enfin alles wat zo op het land te doen valt. 't Is flink aanpakken, maar toch niet zo zwaar dan dat ik het niet gemakkelijk vol kan houden. Bovendien geeft dit buitenwerk weer extra eten."²⁾

Liduina-schrijntje

Je kon met het werk ook wat verdienen en dat naar huis sturen: "Het volgend jaar, zo over een maand of twee, hoop ik wat geld te kunnen oversturen. Je moet namelijk weten, dat wij hier ook geld verdienen, ca 40 pfennig per dag en heb ik al een 60 Mark op mijn konto staan. Een gedeelte moet op het konto blijven staan, de rest kun je naar huis sturen. Ik zou graag hebben, dat je dit geld bewaarde om hier later het Liduina schrijntje van te laten maken. Tenzij jij een beter doel hiervoor weet, lijkt mij dit het mooiste waaraan wij dit geld kunnen besteden."³⁾

's Zondags was er een mis. Die was voor Marius erg belangrijk, hij heeft het er veel over in zijn brieven, zoals in een brief die hij op 23 april 1944 vanuit Rheinbach aan zijn vrouw schreef: "M'n liefste! Vandaag de feestdag van de H. Liduina. Vanmorgen, onder de H. Mis te communie geweest en nog eens extra voor jullie gebeden, vanzelfsprekend zijn je gedachten op een dergelijke dag nog meer als anders bij thuis."

Men sliep eerst met 3 man op een cel. "Ook onder elkaar weten wij wel wat ervan te maken valt; mijn beide celgenoten zijn wat dit betreft bijzonder prettige mensen. De één, waarmee ik al drie maanden samenwoon, is Gerard van Duinen, een Amsterdammer. Het is iemand van mijn leeftijd, een eenvoudige kerel, maar toch uitstekend ontwikkeld, muzikaal en altijd vrolijk en opgeruimd. Hij werkt hier nogal eens bij particulieren en doet daar nogal eens een extraatje op, een stuk taart, wittebrood, stroop, maar nooit zal hij nalaten van zijn extraatjes wat voor ons mee te brengen. Hij is echt wat je noemt een goede kameraad. En dat is iets wat je vooral hier leert, dat het belangrijker is hoe iemand van binnen is dan welke plaats hij inneemt op de maatschappelijke ladder."⁴⁾

Dagritme en gevangenisleven

Het dagritme, in de woorden van Marius zelf, loopt hoofdzakelijk langs de lijnen van momenten dat er gegeten werd, misschien om de harde werkelijkheid van het gevangenisleven en het harde werk in zijn brieven wat te verbloemen en beslist om de censuur geen kans te geven, om passages onleesbaar te schrappen: "Je vroeg nog naar de dagindeling: kwart voor zes opstaan, wassen, aankleden en ontbijt met twee sneden brood en koffie. Om kwart

2) Brief van 3 juli 1943.

3) Brief van 25 december 1943.

4) Brief van 25 december 1943.

voor zeven aantreden op de binnenplaats en rukken de verschillende Arbeitskommandos om 7 uur uit, hetzij lopende, hetzij per auto of tractor, naar het werk – heel veel bij boeren in de omtrek. Om half tien koffie drinken met twee sneden brood. Om 12 uur middageten (dat in thermos-ketels op het werk gebracht wordt). Om half vier koffie drinken met 1 snee brood, om half zes terug naar ons hotel en om half zeven avondeten bestaande uit soep of pap met één of twee sneden brood. En daarna met de kippen op stok. Gisteren had ik nog wat extra: 's morgens een halve soepierriën heerlijke pap, 's middags een stevig bord erwtensoep en een snee of zes brood. Ik snap tenminste niet, dat ik niet moddervet word.'⁵⁾

Het eten in de gevangenis was goed volgens de mededelingen, de medische verzorging daarentegen slecht. Zoals in alle kampen heerste hier ook een chronische luizenplaag.

Vanaf juni 1944 rukten de geallieerden vanuit het westen op en de Duitsers besloten, dat de gevangenen op de linker Rijnsoever ontruimd moesten worden. Alle buitenlanders werden tussen 16 en 22 september 1944 naar Diez, Ziegenhain, Kassel en Hameln overgebracht.⁶⁾

5) Brief van 12 maart 1944.

6) Op 6 juni 1944 landden de geallieerden in Normandië. Na aanvankelijk zeer zware en moeizame gevechten in het Franse hagenlandschap, de "bocage", kwam een definitieve uitbraak uit het bruggenhoofd begin augustus 1944. Nadat de Duitse troepen

Hameln en 'Außenlager Hecht'

Marius is op 16 september 1944 in Hameln aangekomen en op 19 september naar 'KZ-Außenlager Hecht' nabij Holzen gestuurd. Holzen ligt zo'n twintig kilometer ten zuidoosten van Hameln.⁷⁾ Daar werd hij tewerkgesteld in een mijn die een ondergrondse fabriek was waar vliegtuigonderdelen werden gemaakt.⁸⁾ Gevaarlijk werk. Marius schrijft in een brief van 1 januari 1945 over de omstandig-

in Frankrijk op 19 augustus 1944 in het gebied rond Falaise in een tangbeweging goeddeels waren omsingeld en vernietigd, werd de Duitse terugtocht in Frankrijk een vlucht. Eind augustus 1944 bevond het front zich grofweg langs de lijn Nantes, Tours, Verdun, Reims, Abbeville en Dieppe. Medio september waren de geallieerden ver doorgedrongen in België, Luxemburg en in de richting van Metz en Nancy. Het gehele zuiden van Frankrijk was bovendien bevrijd, nadat ook daar amfibische landingen hadden plaatsgevonden. In het uiterste noorden van de opmars zou Operatie 'Market Garden' niet veel later van start gaan in een poging om de bruggen bij Nijmegen en Arnhem te veroveren en zo de Rijn over te kunnen steken. Deze operatie mislukte, waar door de oorlog aan het westelijk front tijdelijk in een impasse zou belanden die pas na het mislukte Duitse Ardennenoffensief (dat startte op 16 december 1944) zou eindigen.

7) Bij Holzen bevond zich vanaf september 1944 een "Außenlager" van het concentratiekamp Buchenwald. Hier werden onder bedrijfsvoering van de firma Stein (codenaam voor het Volkswagenwerk Wolfsburg) tussen de in het begin tweehonderd en uiteindelijk maximaal 1.100 mannelijke dwangarbeiders ondergronds te werk gesteld. De gevangenen zelf verbleven in bovengrondse houten barakken. Het Außenlager was in bedrijf van 14 september 1944 tot 31 maart 1945, toen het kamp door de Duitsers ontruimd werd. De codenaam voor dat werkkamp was "Hecht" (snoek).

8) Als gevolg van de toenemende bombardementen op Duitse industrie en steden, was een aanzienlijk deel van de productiecapaciteit van Duitsland onder de grond verplaatst (zgn. "Untertage-Verlagerung, of kortweg "U-Verlagerung"). Deze inrichtingen hadden codenamen die afhankelijk waren van hun vroegere functie. Mijnen hadden in het algemeen codenamen gebaseerd op vissen- en amfibieën. Zie ook noot 7

Interieur van een cel in de gevangenis in Rheinbach
(foto collectie auteurs)

heden in het ondergrondse werkkamp met bijbehorende barakken voor de gevangenen: “Nieuwjaarsdag 1945. Wij maken het verder uitstekend en zijn gezond, opgewekt en optimistisch. Het leven in onze “Lager” is vanzelfsprekend veel prettiger als in onze vorige verblijfplaats, terwijl ook het eten goed en smakelijk is. Sommige artikelen bijv. groente zijn hier echter veel schaarscher en is de voedingswaarde van het eten hier dan ook minder. En zijn wij wel wat magerder geworden, maar vrezen wij dat dit bij jullie ook wel het geval zal zijn, tenminste de berichten die wij hier in de kranten over Holland zien, zijn weinig rooskleurig.

Wat het werk in de mijn betreft, dit valt erg mee en is ons absoluut niet te zwaar en heeft bovendien het voordeel in deze tijd van het jaar van een “dak” boven het hoofd te hebben. Een verder voordeel is, dat wij hier ver weg van de steden boven in de bergen zitten en dus geen last hebben van “Terrorangriffe”. Verder is er een goede kans, dat ik binnenkort een baantje in de keuken krijg en zal dit ongetwijfeld de slanke lijn van mij en van Gerard ten goede komen.

(Gerard en ik zijn nu al ruim 15 maanden samen!).”

Na deze brief heeft Marius zich kennelijk aan zijn hand verwond. Dat zou gebeurd kunnen zijn met het stenen sjouwen/hakken in de mijn. Marius zegt het zelf in een ongedateerd briefje. Een bewaker van de ziekenboeg van het kamp schreef na de oorlog aan mijn grootmoeder, dat Marius (omstreeks eind januari 1945) in zijn ziekenboeg was opgenomen en niet meer terug de mijn in wilde.⁹⁾ Het vermoedelijk laatste en ongedateerde briefje van Marius:

“Geachte Heer Kamp, Van het feit dat mijn hand weer vrijwel beter is – ik lig namelijk al 14 dagen in het Krankenbaracke met een onbruikbare hand – maak ik gebruik om U hartelijk dank te zeggen

9) Hoe de verwonding aan Marius' hand is ontstaan, wordt uit de brieven niet duidelijk. Wel is er een brief van zijn hand van 1 januari 1945, waarin hij zegt dat het hem goed gaat. En ook een brief van een bewaker van de Krankenbaracke, waarin de bewaker zegt dat Marius onder geen beding meer aan het werk wilde in de mijn.

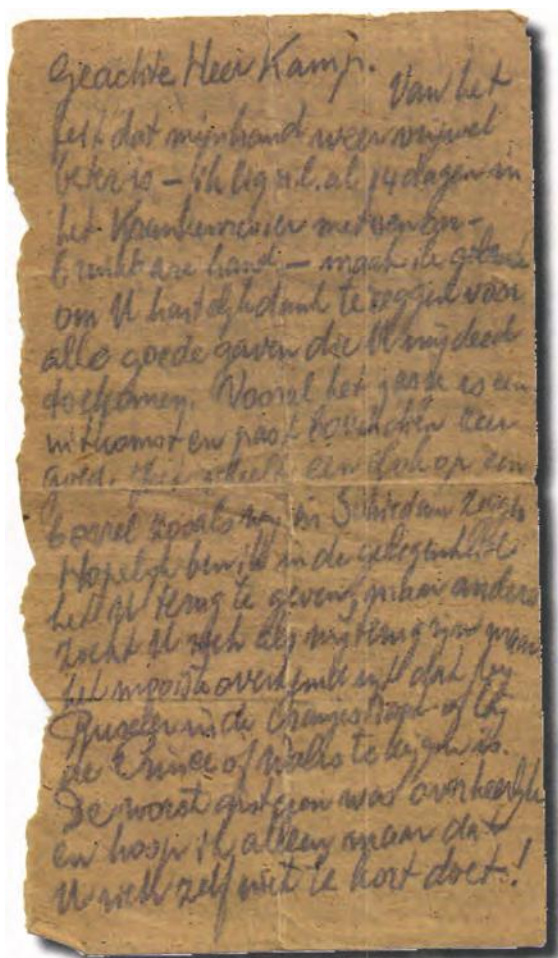
voor alle goede gaven die U mij deed toekomen. Vooral het jasje is een uitkomst en past bovendien zeer goed. Het scheelt een slok op een borrel, zoals wij in Schiedam zeggen. Hopelijk ben ik in de gelegenheid het U terug te geven, maar anders zoekt U zich als wij terug zijn maar het mooiste overhemd uit dat bij Ruseler in de Oranjestraat of bij de Prince of Wales te krijgen is. De worst gisteren was overheerlijk en hoop ik alleen maar dat U zichzelf niet tekort doet! Ik had deze dagen ook van het Lager wat extra voeding, omdat ik zoo afgevallen ben en dit met de rest maakt dat ik mij nu weer veel sterker voel. Wij hopen allen weer spoedig thuis te zijn; misschien gaan wij wel gelijk. Met vriendelijke groeten en nogmaals hartelijk dank, Uw H.A.M. Jonker Roelants.”

Van Holzen naar Hameln

De Duitsers hielden van alle gevangenen ‘Personalakten’ bij. Toen wij in Hameln op het stadsarchief waren, hebben we bij toeval Bernhard Gelderblom ontmoet: een historicus die onder andere publiceerde over de persoonlijke verhalen van dwangarbeiders tijdens de Tweede Wereldoorlog.¹⁰ Zijn drijfveer is dat Duitsers nooit mogen vergeten wat zij de mensen in Europa hebben aangedaan. Vanwege zijn werk heeft hij toegang tot een Duitse databank waarin alle gegevens van de gevangenen in de Tweede Wereldoorlog staan. Zo weten we

¹⁰ Bernhard Gelderblom werd geboren op 9 maart 1943 in Schwetitz aan de Weichsel (gelegen in wat tegenwoordig Polen is). Zijn vader was betrokken bij de nazificering van de gebieden in

Oost-Europa. Zijn moeder vluchtte met de drie kinderen richting Magdeburg als gevolg van de Russische opmars. Na verdere verhuizingen groeide Gelderblom op in Herford (Rheinland-Westfalen). Hij studeerde theologie van 1964 tot 1970 in Münster, Wenen, Bonn en Göttingen, waar hij het diploma voor Protestants priester behaalde. Hij liet een religieuze arbeidssloop liggen ten faveure van zijn belangstelling voor geschiedenis en politiek. Dat doceerde hij van 1976 tot 2006 in Hameln. Met name de fascinatie voor de geschiedenis van het Joodse leven en de Jodenvervolging in Duitsland heeft hem ertoe gebracht hieraan verschillende studies te wijden, waaronder vele krantenartikelen en diverse boeken. “Der jüdische Friedhof Hameln” (1988) en “Sie waren Bürger der Stadt: Die Geschichte der jüdischen Einwohner Hamelns im Dritten Reich” (1997) mogen als zijn bekendste werkern gelden. In dat verband deed hij onderzoek naar de “Arbeitslager” in de omgeving van Hameln en publiceerde hij “Am schlimmsten waren das Heimweh und der Hunger. Briefe nach sechzig Jahren.”, over buitenlandse dwangarbeiders in en rond Hameln in de periode 1939-1945 aan de hand van hun brieven.

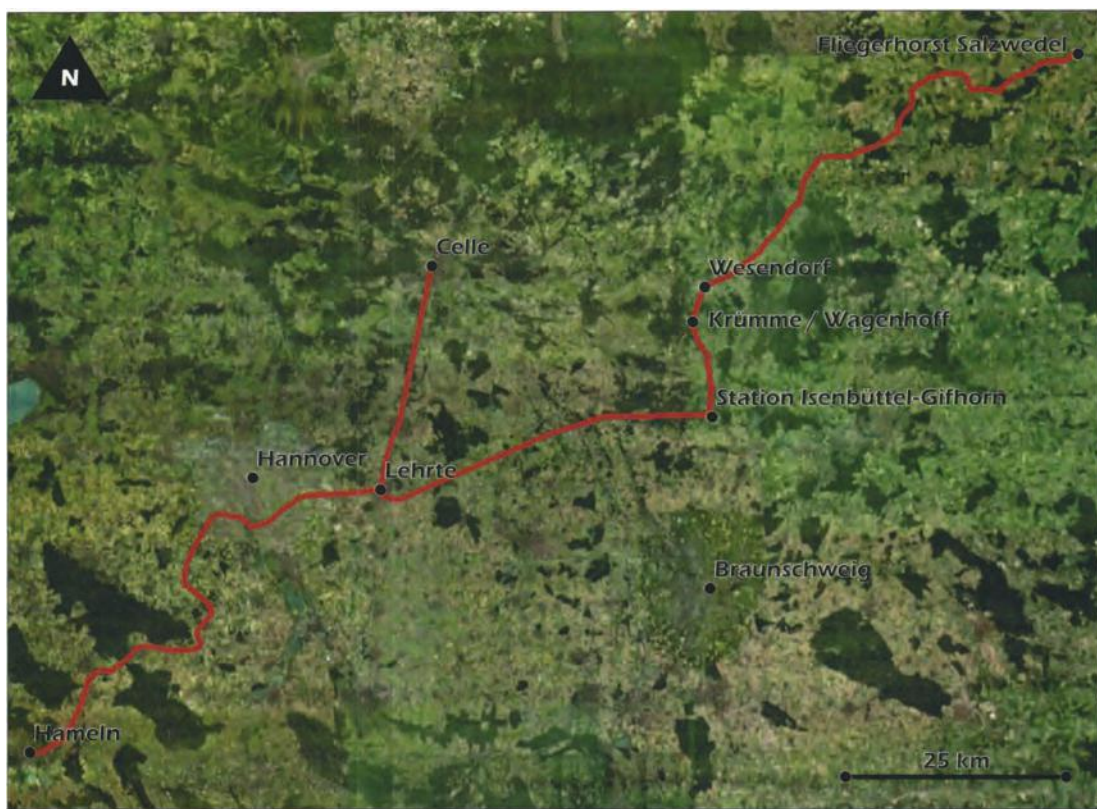

De voorzijde van het vermoedelijk laatste, ongedateerde briefje van H A M Jonker Roelants (foto: collectie auteurs)

dat Marius vanuit de ziekenbarak van ‘KZ-Außenlager Hecht’ is teruggebracht naar Hameln. In de ‘Personalakte’ is toen geschreven: “Für Holzen unbrauch-bar”. Op 14 februari is hij teruggekomen in Hameln, waar Marius ondergebracht werd in de vleugel voor ‘Tutzenkleben’, of: zakjesplakken. Dat kwam erop neer dat van vellen papier puntzakken werden gemaakt, door ze handmatig te lijmen. Die werkzaamheden werden op cel gedaan.

Op weg naar Dreibergen

Vanuit Hameln werd hij, als gevolg van de Gealli-

Route van Hameln naar Lehrte en het station Isenbüttel-Gifhorn (per trein) en vervolgens te voet naar Wesendorf. Van daaruit is een mogelijke looproute naar Fiegerhorst Salzwedel weergegeven, uitgaande van dagmarsafstanden van rond de 18 kilometer over het in 1945 bestaande secundaire wegennet. (bewerking op een foto uit Google Earth)

eerde opmars in Duitsland, op 27 maart op transport gezet naar Drebergen.¹¹⁾ Die plaats ligt zo'n 260 kilometer in Noordoostelijke richting ten opzichte van Hameln. Vermoedelijk heeft de tocht deels met de trein en deels te voet plaatsgevonden. Hij ontmoet Wim Habets (een andere Nederlandse gevangene) in de avond van 28 maart, volgens Habets "...op weg van het station Isenbüttel-Gifhorn naar het kamp in Wesendorf."¹²⁾ Habets heeft onze grootmoeder

brieven geschreven nadat hij weer in Nederland was aangekomen. Habets: "Zoals ik reeds schreef leerde ik Uw man kennen op de avond van 28 maart '45 op weg van het station Isenbüttel-Gifhorn naar het kamp in Wesendorf. Uw man was toen erg mager, maar nog steeds gezond. Terwijl de verzorging en hygiënische toestand zeer veel te wensen overliet. Vanaf die dag heb ik mij zeer met Uw man geoccupeerd. Ikzelf ben nog erg jong (27 jaar) en vond het heerlijk na lange jaren weer eens gesprekken te kunnen voeren met een intellectueel persoon, iets waaraan ik in de gegeven omstandigheden grote

11) Hameln werd op 7 april 1945 door de 30ste U.S. Infantry Division "Old Hickory" (XIX U.S. Army Corps) veroverd. Drebergen moet worden gelezen als Justizvollzugsanstalt Bützow. Die bevindt zich in het Ortsteil Drebergen in het noordwesten van de in de Landkreis Rostock (Mecklenburg-Vorpommern) gelegen kleine stad Bützow. Het is historisch gezien één van de grotere gevangenissen in Mecklenburg-Vorpommern. Van 1933 tot 1945 bevonden zich in het tuchthuis / de strafgevangenis Drebergen-Bützow gemiddeld 900 gevangenen; in 1944 waren het er zelfs 3.000. Op 3 mei 1945 trok het Rode Leger Bützow binnen.

12) De afstand van Hameln naar Isenbüttel-Gifhorn is hembreed ongeveer 90 kilometer. Vanuit Hameln ging in de Tweede

Wereldoorlog een spoorlijn naar zowel Celle (het meest logische uitgangspunt voor de verdere treinreis naar Bützow) als naar Isenbüttel-Gifhorn. De splitsing in deze lijnen lag in Lehrte, iets ten oosten van Hannover. Het lijkt aannemelijk dat om welke reden dan ook de treinreis niet naar Celle is gegaan, maar rechtstreeks naar Isenbüttel-Gifhorn. Dat past in het beeld van chaos tijdens de ineenstorting van Nazi-Duitsland.

behoefte had. We leerden elkaar zodoende al vlug kennen en onze gesprekken voerden over de meest uiteenlopende onderwerpen".¹³⁾

Krümme

Marius werd op 31 maart in de gevangenis van Celle, 'Krümme', ingeschreven.¹⁴⁾ Wesendorf was een dependance van de gevangenis van Celle. Op dat moment was de conditie van Marius nog redelijk. Vanuit Krümme, waar ze kennelijk een paar dagen gebleven zijn, zijn ze vlak voor de bevrijding naar Wesendorf gegaan (hemelsbreed een kilometer of vijf noordelijk van Krümme gelegen). Dat moet omstreeks 9 april 1945 geweest zijn. Van daaruit zijn ze te voet op pad gestuurd naar de gevangenis 200 kilometer verder in Mecklenburg, de gevangenis Dreibergen.¹⁵⁾ De conditie van Marius verslechterde toen. Wim Habets schrijft over de situatie op 11 april 1945: "Toen we op de derde dag van dat laatste transport van de grote colonne afraakten en terecht kwamen op de vliegeniersschool te Salzwedel, waar dezelfde avond een bezetting van 10.000 man de vlucht nam, hadden we eindelijk weer eens voldoende voedsel".¹⁶⁾

13) Brief van na de oorlog, nadat Habets van het overlijden van H.A.M. Jonker Roelants had vernomen, gedateerd 29 juni 1945. 14) In ieder geval is er dan een vertraging in de administratie van de inschrijving. Immers: Habets en Jonker Roelants ontmoeten elkaar al op 28 maart 1945 als ze (te voet) op weg zijn van het station Isenbüttel naar Krümme en de afstand tussen het station en Krümme is te gering om een dagenlange wandeling te veronderstellen. In Celle is een gevangenis die een Außenkommando des Zuchthauses Celle in de buurt van Krümme (het huidige Wagenhoff) kende. Iets ten noorden van Krümme ligt het in de tekst genoemde Wesendorf, dat op zijn beurt plm. 30 kilometer oostelijk van Celle ligt. Waarschijnlijk is echter dat Jonker Roelants nooit in Celle is geweest, maar dat de treinreis rechtstreeks van Hameln naar Isenbüttel voerde.

15) Uitgaande van wat er in de brief van Habets staat, heeft het vertrek op 9 april plaatsgevonden: Habets komt immers aan op 11 april in Salzwedel op de derde dag van het laatste transport. Dat betekent dat ze op 9 april zijn vertrokken uit Wesendorf. Hemelsbreed liggen die twee plaatsen iets meer als 50 kilometer uit elkaar, hetgeen een afstand is die in drie dagen wandelend te overbruggen is.

Op 8 april werd Celle getroffen door een geallieerde luchtaanval. Hierbij waren de spoorweginstallaties het doel. Op dat moment bevonden zich daar verschillende wachtende treinen, waarin rond de 4.000 gevangenen uit het KZ Salzgitter Drütte (een bijkamp van KZ Neuengamme) waren ingesloten. De treinen werden zwaar getroffen en honderden mensen kwamen om het leven. Een deel wist te ontsnappen, maar werd in de twee dagen erna door SS-bewakers en burgers uit Celle in de bossen opgejaagd en doodgeschoten in wat nu bekend is als de 'Celler Hasenjagd'. Rond de 170 gevangenen worden zo zonder pardon vermoord. Op 12 april 1945 werd de stad zonder verder bloedvergieten aan de Britten overgedragen.

Links het insigne van het Amerikaanse XIX. Corps, waartoe de U.S. 30th Infantry Division behoorde. Afgebeeld is het derde ontwerp van het embleem, zoals dat in 1944/1945 werd gedragen en vanaf 3 mei 1944 was geautoriseerd. De afgebeelde Tomahawk is zowel een wapen, als een (vredes)pijp. Rechts het insigne van de 30ste infanteriedivisie 'Old Hickory', bestaande uit de letters 'O' en 'H' en het Romeinse cijfer XXX. (coll. W. Schelberg)

Volgens het archief van Salzwedel gaat het hierbij om de "Fliegerhorst-Salzwedel", een school voor de Luftwaffe en voor opleiding tot parachutisten¹⁷⁾ ongeveer twee kilometer ten zuidoosten van Salzwedel. De Fliegerhorst is in de nacht van 11 op 12 april 1945 ontruimd. Marius is daar met een groep van 4 achtergebleven, naast Wim Habets uit Kerkrade, Gerard Bieler uit Rotterdam en een Rijnlander Fritz Wilhelm uit Schanzen bij Zelle aan de Moezel. Marius en Gerard Bieler waren erg ziek, (dysenterie), echter Habets schrijft dat er genoeg te eten was.

Habets vervolgt: 'Uw man, die toen echter niet meer zo sterk was, kreeg toen last van dysenterie evenals de heer Bieler die reeds enkele dagen van deze ziekte zwaar te lijden had en voor wie ik het ergste vreesde. Beiden heb ik toen direct in bed gestopt en hoewel ikzelf last had van een zwerende voet, die mij het lopen zeer moeilijk maakte, is het mij toch gelukt beide zieken naar behoren te kunnen verplegen.

16) Brief gedateerd 29 juni 1945. Het woord 'Transport' duidt hier niet op gemotoriseerd vervoer; de gevangenen verplaatsten zich te voet.

17) Het zou hier gaan om een zgn. Blindflugschule. Blindflugschulen waren speciale Vliegerscholen van de Luftwaffe waar piloten verder gespecialiseerd werden. Ook zat het 4. Fallschirmjäger Ausbildung Battalion op Salzwedel.

Ik moest handelen naar omstandigheden en opgedane ervaring uit voorgaande jaren. Het mocht mij gelukken rijst en biscuit te verkrijgen en stelde beiden op zeer streng dieet. Voor een andere lotgenoot en mijzelf wist ik ook genoeg voedsel te bemachtigen om in leven te kunnen blijven. De toestand van de heer Bieler was zeer kritiek. Ook medicijnen en medicamenten wist ik te krijgen en aan hun verzorging mankeerde niets. Natuurlijk was het minder prettig voor beide zieken als zij ons stevige kost met zeer grote eetlust zagen verorberen en het moet wel een zeer grote dosis zelfvertrouwen en ontzegging geweest zijn voor beiden hier niet aan mee te doen. Uw man deed moeite zich aan het dieet te houden, maar bezweek tenslotte toch voor de verschrikkelijke

verleiding van de lekkere 'hapjes' af te blijven. Waardoor zijn toestand natuurlijk niet vooruit ging. Hr. Bieler daarentegen hield zich buitenge-

Insigne van de Amerikaanse 84ste infanteriedivisie 'Railsplitters', die Salzwedel bevrijdde. Dit insigne werd in bezet Duitsland in 1945 voorzien van zilverdraad. Veel Amerikaanse soldaten lieten insignes bij lokale kleermakers of naaiateliers verfraaien. (coll. W. Schelberg)

woon kranig. Intussen was echter ook mijn derde lotgenoot, een Duitser, ziek geworden. Dus moest ik alles alleen doen.

Geen moeite of opoffering was mij teveel. De toestand werd echter onhoudbaar en na zeer veel moeilijkheden en veel geluk wist ik het bij de Amerikanen klaar te spelen in het ziekenhuis kosteloos te worden opgenomen.¹⁸⁾ De toestand van Uw man ging met de dag achteruit en al mijn raadgevingen en verzorging waren tevergeefs”.

Hoe slecht het met Marius ging blijkt ook wel uit de sporadische mededelingen van zijn gewicht. Op 3

juni 1943 woog hij 82 kilo. In september 1944 was hij al 13 kilo afgevallen en in november 1944 woog hij 62 kilo. Bij opname in het ziekenhuis op 18 april 1945 woog hij nog slechts 54 kilo.

Kreiskrankenhaus Salzwedel

De groep van vier werd op 18 april 1945 in het Kreiskrankenhaus in Salzwedel opgenomen. Habets: “Eindelijk kwamen we in het ziekenhuis terecht, waar wij een buitengewone verzorging genoten van Duitse verpleegsters en een zeer bekwaam Russisch arts. Ik werd er o.m. aan mijn voet geopereerd.

De toestand van Uw man ging toen ook direct iets vooruit, hoewel de koorts van dag tot dag langzaam opliep. Jammer genoeg hield Uw man zich niet strikt aan de aanwijzingen van de dokter, iets wat absoluut noodzakelijk was voor zijn herstel. Verschillende malen hebben wij hem dat met alle vriendschap voorgehouden, maar het mocht niet baten. Totdat wij, ten einde raad, de dokter volledig op de hoogte brachten van de gang van zaken. Een ernstige beris-

ping volgde en had succes. Zijn toestand ging van stationair in vooruitgang over. Op dat moment verliet ik het ziekenhuis en had toen op redelijke gronden hoop op herstel van Uw man.”

Overlijden en begrafenis

De heer Bieler schreef aan Marius' echtgenote, Lise Jonker Roelants-Kleipool, in het overlijdensbericht: “Na 5 jaar als strafgevangene in Duitsland te zijn geweest, ben ik weer in Holland teruggekomen. In April, op transport zijnde van een straflager in Kifhorn (bij Hannover)¹⁹⁾, heb ik kennis gemaakt met uw man, en van die dag zijn wij als kameraden bij elkaar gebleven. Helaas moet ik U de zeer droevige tijding geven, dat uw man, na de bevrijding van

18) Hoewel de Britten het nabijgelegen Celle oververden, was de Amerikaanse 84th U.S. Infantry Division 'Railsplitters', 1ste Bataljon van het 333ste infanterieregiment verantwoordelijk voor de verovering van Salzwedel en de bevrijding van het vrouwenkamp aldaar. Dat was op 14 april 1945. Van daaruit trok een deel van de divisie door naar de Elbe, waar zij de Russen ontmoetten.

19) Dit moet Gifhorn zijn.

de Amerikanen in een ziekenhuis in stad Salzwedel in Duitsland is overleden op 28 april. Uw man was ernstig ziek aan zijn ingewanden, het gevolg van ondervoeding en door zijn lichamelijke zwakte is hij niet in staat geweest deze ziekte te overwinnen.”²⁰⁾

En in een latere brief schrijft hij: “U zult wel begrijpen, dat wij van deze tragedie – het sterven van uw man – allen niets gemerkt hebben, omdat hij in de nacht gestorven is, bij de controle van de zuster in de ochtend om 5 uur, constateerde de zuster eerst, dat uw man in de nacht overleden was. Het stoffelijk overschot is toen direct van zaal overgebracht naar een ander vertrek en wij hebben nadien niets meer daarvan gezien.”²¹⁾

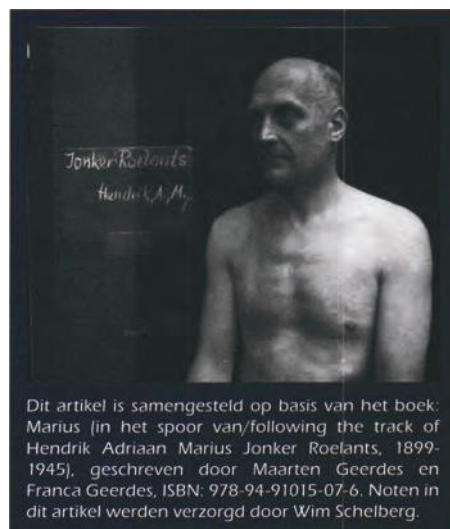
Verder geeft hij aan dat Marius geen bijzondere verwondingen had of sporen van mishandeling, maar “... de hoofdzaak dat hij bij ons op ziekentransport is meegegaan, dat is zijn zwakheid geweest en hij dus niet het voettransport bij kon houden.”

Het is overigens maar de vraag of voortgezette deelname aan het voettransport een betere kans op overleven had gegeven. Een aantal van zijn kameraden, zoals Van Megen uit Holzen/Hecht en zijn kamergenoot Gerard van Duinen overleden vóór de bevrijding. Gerard overleed (werd doodgeschoten?) op 2 mei 1945 in Bützow/Dreibergen, de dag vóór de bevrijding.

Volgens het overlijdensbericht uit het ziekenhuis, is Marius op 1 mei 1945 om 5.00 uur aan TBC en entero-colitis overleden. Het stoffelijk overschot is op 5 mei 1945 op de Perver Friedhof begraven in graf 5-16-9.

Wij hebben, als zijn kleinkinderen, na ons bezoek aan Hameln onze tocht voortgezet en zijn hartelijk ontvangen in het ziekenhuis in Salzwedel alwaar wij een kleine herdenkingsdienst hebben gehouden voor onze, inmiddels bekende en vertrouwde grootvader.

Via het stadsarchief van Salzwedel hebben wij ook zijn begraafplaats gelokaliseerd. Echter bleek bij latere opgravingen na de oorlog dat er lijken waren verwisseld en het lichaam van Marius is niet meer teruggevonden. Onze grootmoeder heeft daar veel verwoede pogingen toe ondernomen maar zonder succes. Zij had graag gewild dat Marius in Schiedam zijn laatste rustplaats zou hebben gehad. Door te weten wat er met hem is gebeurd kunnen wij nu als familie in ieder geval zijn verhaal laten rusten.

Dit artikel is samengesteld op basis van het boek: Marius (in het spoor van/following the track of Hendrik Adriaan Marius Jonker Roelants, 1899-1945), geschreven door Maarten Geerdes en Franca Geerdes, ISBN: 978-94-91015-07-6. Noten in dit artikel werden verzorgd door Wim Schelberg.

20) Brief van 13 juni 1945.

21) Brief van 14 april 1947.

Toen trouwde mijn buurmeisje met een Engelse bevrijder....

Lidwien Meijer

Ted Buckers-Wuisman (82) woonde in haar jeugd op de Broersvest, boven het café van haar ouders: Lion D'or.

“Het was gezellig, echt een bruin café. Er was een leestafel waar iedere dag nieuwe kranten op lagen, mensen speelden domino, er was een biljart en een piano. De warmte kwam van een grote potkachel. Er kwamen veel vaste klanten, ook nogal wat vertegenwoordigers. Als er gevloekt werd, zei mijn vader: ‘Luister ‘s, het is hier een christelijk pakhuis.’ Buurman Stokhof kwam iedere dag een borreltje halen. ‘Schrijf maar op’, zei hij dan en weg was hij. Hij was fietsenmaker en verhuurde ook handwagens. Ik was een nakomertje in het gezin. Mijn broer Ben is op 10 mei 1940 gesneuveld, in Noord Limburg, Maasbracht. Mijn ouders hoorden dit pas drie weken later. Toen mijn moeder het telegram las, viel ze flauw. Ze werd helemaal koud, en heeft de hele dag met haar jas aan gelopen. Ben werd in Limburg begraven. Hij is herbegraven bij de Grebbergen. Duitsers waren daarom niet welkom in het café. ‘We gaan net sluiten’, zei mijn vader dan. En als er officieren binnenkwamen met een vrouw: ‘Nee, ik heb geen vergunning voor dames.’

We hebben angstige momenten meegemaakt. Bijvoorbeeld toen er rond Dolle Dinsdag een stel dronken matrozen bij Stokhof kwamen en eisten dat hij ze fietsen zou meegeven. Stokhof werkte ze eruit en deed een zware balk voor de poort. Toen gingen ze bij ons aanbellen, mijn vader naar beneden, hij hield de bel vast, zodat we niets meer hoorden. ‘Morgen moeten de fietsen buiten staan, anders gaan jullie er allemaal aan...’, riepen ze. Mijn zus en ik hebben toen de hele nacht onder het bed van onze ouders gelegen.

Ik herinner me ook dat er slachters vlees kwamen verdelen in het café. Die mannen waren verplicht om op het abattoir voor de Duitsers te slachten. Ze

Flaneren op de Broersvest

goiden dan stiekem wat vlees over de schutting en gingen dat later weghalen. De oogst werd gedeeld en mijn moeder zat er dan bij met een gehaktmolen. En ik zie nog die stoet mannen die opgepakt waren bij de grote razzia. Jaren later zag ik weer zo'n grote rij mannen, Wilton staakte toen, en in een flits kwam dat beeld weer boven van al die mannen op de Broersvest.

Toen kwam de bevrijding en ons buurmeisje, Riet Stokhof, kreeg verkering met een Engelse soldaat, Lesley heette hij. Die jongen kwam kennismaken bij ons thuis. Mijn grote zussen leerden Engels op de mulo, dus die vonden dat maar wat interessant. Op de trouwfoto zie je mij links, met die witte strik in het haar. En mijn vader maakte ook wat moois mee. Kort na de bevrijding ging hij naar de Maaskant, dat deed

hij graag. Terwijl hij daar stond, hoorde hij een stem vanaf een schip, door een toeter of zo. 'Wil degene, die daar aan de Maaskant staat te kijken, gaan zeggen dat ik eraan kom?' Er volgde ook een adres, en mijn vader is toen bij die familie langs gegaan.

Het was gezellig wonen op de Broersvest. Vaak stond ik met mijn zus boven in de voorkamer te kijken hoe mensen hun vaste rondje liepen. Over

de Broersvest, door de Hoogstraat, de Lange Kerkstraat. 'Daar loopt Klauwtje', zeiden we dan. 'Daar gaat de Hondenkop.' Iedereen had een bijnaam in Schiedam." ◀

Tekening: Peter Kooke, een neef van Ted.

VAN FALSARIS TOT OPENBARE AANKLAGER

Piet Seij

Enige maanden voor zijn overlijden in 1983 hield Mr. R.L. Heukels uit Amsterdam voor een klein gehoor een lezing over het onderwerp: 'De filosofie van het recht'. Schrijver dezes had de eer bij deze causerie aanwezig te zijn. Na afloop daarvan raakte ik met de spreker in een geanimeerd gesprek, dat nog geanimeerder werd toen bleek, dat we beiden uit Schiedam afkomstig waren en van voetbal hielden. Al heel gauw hadden we het over SVV en Hermes DVS en over gemeenschappelijke kennissen. Het 'ken jij die en die' en 'heb je die nog gekend' was niet van de lucht.

Voortbordurend op zijn lezing en de jaren 40/45 concludeerde hij nog: 'Mensenkinderen, we kunnen op onze Nederlandse rechtsorde niet zuinig genoeg zijn', een wel zeer kernachtige uitspraak. Hij deed nog zo'n kernachtige uitspraak over de Duitse taal, die hij kortaf 'dieventaal' noemde.

Gedurende de bezettingstijd woonde en werkte hij in Pijnacker. Van 1946 tot 1953 woonde hij in Breda en werkte daar als substituut officier van Justitie. Openbare aanklager dus. Daarna vestigde hij zich tot 1958 in Dordrecht, wordt ook daar substituut officier van Justitie en werd in zijn vrije tijd nog voorzitter van de bekende voetbalvereniging EBOH, 'Elf Boeren Op Hol', zoals hij het ludiek noemde. In 1958 gaat hij in Amsterdam wonen, vestigt zich daar als advocaat en procureur en werkt nog enige tijd als substituut officier van Justitie.

In 1983 is hij op 65-jarige leeftijd overleden. Hij werd in Bilthoven begraven. In brokstukken heeft deze oud-stadgenoot mij het verhaal verteld over zijn belevenissen in Pijnacker tijdens de tweede wereldoorlog, welk verhaal door mij nader werd uitgediept voor de lezer van Scyedam en waarvan onderstaande neerslag volgt.

Rinke Lulof Heukels werd op 15 maart 1918 in Pernis geboren als derde zoon van een christelijke hoofdonderwijzer aldaar. In 1923 verhuisde het gezin naar Schiedam, omdat de vader was benoemd tot Hoofd ener school in de Lekstraat. Men gaat wonen in het huis Aleidastraat nr. 9. Zijn middelbare schoolopleiding genoot de jonge Rinke op de Christelijke HBS te Vlaardingen. Na zijn geslaagde studie wordt hij lid van de CHJO (Christelijke Historische Jongeren Organisatie¹, de jongerenorganisatie van de CHU, die toen nog bestond. In 1940 wordt hij benoemd tot Secretaris van de Burgemeester van Pijnacker en gaat hij op kamers wonen in de Stationsstraat vlakbij de bekende huisarts dokter K. Bolle, die op nr. 29 zijn praktijk uitoefent. Deze arts en zijn woning zouden in de naaste toekomst een belangrijke rol in zijn leven gaan spelen, maar daar had de toen nog jonge Rinke zelf geen idee van. Al spoedig werden de beide burens wat vertrouwelijk met elkaar, ja, de dokter en onze stadgenoot werden min of meer bevriend. Dit had zijn consequenties, want na verloop van enige tijd bleek het Heukels, dat het huis van de dokter een z.g. aanloopadres was voor door de lucht gedropte of per boot aan wal gezette Engelandvaarders en hij raakte hierin betrokken. In maart 1942 beklaagde dokter Bolle zich erover bij Heukels, dat de door

Londen verstrekte persoonsbewijzen zo abominabel slecht waren vervalst². Zojuist was de agent Jan Emmer³, van oorsprong uit Halfweg, bij hem komen aanlopen en zijn persoonsbewijs was niet voorzien van een deugdelijk watermerk, zodat het gevaar bestond dat hij bij de eerste de beste controle door de mand zou vallen. Wat te doen? Nou, daar kon Heukels wel een oplossing voor vinden. Als Secretaris van de Burgemeester viel het hem niet al te moeilijk om aan een blanco persoonsbewijs te komen. Samen met de in 1904 geboren secretarie-ambtenaar Gijs de Jong, maakte hij een verbeterd en ditmaal perfect persoonsbewijs, waarmee Jan Emmer weer enige tijd vooruit kon.

En zo kwam tussen de drie mannen, de Jong, Bolle en Heukels, een samenwerking tot stand met medeweten van de burgemeester, die ertoe leidde, dat alle bij de dokter Bolle binnenlopende agenten van deugelijke papieren konden worden voorzien. Dat was een uiterst riskante bezigheid, want de persoonsbewijzen waren genummerd en de Duitse perfectiekennende, zal op het centraal afgifte-adres zeker zijn geregistreerd welke nummers naar welke gemeenten waren gestuurd. En als er iets fout ging en er ging heel veel fout door het England-Spiel, zou het spoor linea recta naar Pijnacker leiden. We weten niet hoe zij het deden, maar het driemanschap moest, indien nodig, ook nog zorgen voor distributiebonnen voor de 'aanlopers' en hun enig kleingeld verschaffen. Dit laatste was nodig, want het is wel gebeurd, dat zij vanuit Londen zilveren kwartjes en dubbeltjes meekregen, terwijl het zilvergeld in bezet gebied allang vervangen was door zinken munten⁴. Op den duur werd de grond toch wat te heet onder de voeten van het driemanschap. De zeer gevaarlijke V.mann P. van de geheime Duitse inlichtingendienst de 'Abwehr', soms werkende onder de naam Dick was al enige malen in Pijnacker gesignaleerd en dat moet wel te denken hebben gegeven, want het driemanschap moest bij arrestatie wel op de zwaarste straf rekenen. De nog rechten studerende Rinke Heukels dook onder in de stad Groningen. Gelukkig vond hij daar een prima repetitor, zodat hij al onderduikende zijn studie kon voortzetten en met succes bekronen.

Dokter Bolle had inmiddels het plan opgevat om de V.mann Poos uit de wet te ruimen. Zover kwam het niet. Dr. Bolle werd in 1943 gearresteerd en door een Duitse rechtbank ter dood veroordeeld, hetgeen later werd omgezet in levenslange gevangenisstraf. In april 1945 werd hij uit de gevangenis van het Duitse Hameln door Engelse en Canadese troepen bevrijd. De in 1904 geboren Gijsbertus de Jong verhuisde in 1984 naar het verpleeghuis Vredenhof in Nootdorp. Aldaar vernamen we op 1 februari jl. dat hij twee jaar geleden is overleden. En Mr. Heukels? Volgens zijn weduwe mev. P. Heukels-Brons, leefde hij in zijn onderduiktijd in het noorden van het land met de merkwaardige schuilnaam Dominee Beukels. Hij verwierf toch nog zijn meesterstitel in de rechten. En zo kon de oud-falsaris van officiële documenten, na de bevrijding met opgeheven hoofd de openbare functie aanvaarden van Openbare Aanklager.

Noten

- 1 Mededeling van de heer H.W. Heukels te Bilthoven (broer van Rinke)
- 2 Wil men hiervan een voorbeeld, dan leze men op blz 841 van deel 9 van Dhr. L. de Jong's Het Koninkrijk der Nederlande in de Tweede Wereldoorlog: 'Hoofdstuk Uitrusting der geheime agenten'.
- 3 Jan Emmer had tot opdracht de Nederlandse kust te verkennen en contact op te nemen met de commissaris der Koningin in Groningen Mr. Linthorst Homan (weten we nu). Hij viel uiteindelijk toch in Duitse handen, werd naar Mauthausen gedeporteerd en overleefde dit niet (mededeling van dr. K. Bolle te Vierhouten).
- 4 Aldus verklaarde de heer H.W. Heukels te Bilthoven, die destijds in Rijswijk woonde en te zijnen huize vaak zorgde voor de finishing touch van de Pb's.

De gegevens van dit artikel zijn ontleend aan:

1. Dr. L. De Jong. Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog.
2. Het verslag van de parlementaire enquête-commissie naar het regeringsbeleid 1940, 1945 deel 4a en 4b over Nederlandse geheime diensten en de verbindingen met het bezet gebied.
3. Inlichtingen van dokter K. Bolle, thans wonende in Vierhouten.
4. Inlichtingen van mw P. Heukels-Brons te Amsterdam.
5. Inlichtingen van de heer H.W. Heukels te Bilthoven.
6. Informatie bij het gemeente-secretarie van Pijnacker.
7. Informatie bij de receptie van verpleeghuis Vredehof te Nootdorp.

*Uitreiking laatste bonvrije rookwaren Singel bij Emmastraat
(foto: Gemeentearchief Schiedam)*

EEN BIJZONDERE BEVRIJDINGSREVUE

Wim Schelberg

Mei 1945. a vijf jaar bezetting was ook Schiedam bevrijd. Uitzinnig werd er gefeest, gezongen gedanst. Drukkerij 'De Magneet' drukte op het schaarse, nog voorradige papier een flink aantal exemplaren van het programmaboekje voor een bevrijdingsrevue, waaraan nog tijdens de laatste oorlogsmaanden was gewerkt en gerepeteerd op de bovenverdieping van een pand aan de Nassaulaan 38. Zo'n beetje iedere Schiedamse amateurtoneelvereniging werkte eraan mee.

"In 't geheim werden de teksten geschreven en de plannen uitgewerkt.", is in het voorwoord van het programmaboekje te lezen. Direct na de bevrijding werd in het Passage-Theater verder geoefend en is het stuk diverse malen opgevoerd, onder regie en algemene leiding van P. Alberts. De werven Gusto en Wilton stelden materiaal ter beschikking om de requisieten en decors te vervaardigen. Die laatste werden ontworpen door J. Scholte en door W. Beine in Amsterdam gemaakt. Medewerking aan het artistieke gedeelte werd verleend door diverse Schiedamse toneel- en muziekkrachten, balletten onder leiding van Yvonne van der Tuijn-Schotman en Stien van der Kraan-Bonefaas en het Gemengde en het Jongenskoor. Muzikaal werd een en ander begeleid door Hakkerts Ensemble, terwijl Jo Walvis op het orgel van het Passage-Theater bespeelde. Dat alles onder leiding van dirigent W. de Rooij. Voor de kostuums en het kapwerk tekende de firma Brinkhaus. De auteurs, P. Alberts, P. Engering en H. Kamp hadden als doel niet alleen een leuke bevrijdingsrevue te presenteren. De opbrengsten uit de kaartverkoop en andere donaties konden, via penningmeester H. Willemse, ten goede komen aan de leniging van de nood der oorlogsslachtoffers.

Het laatste nummer van *De Vliegende Hollander*. Het werd kort na de capitulatie in honderdduizenden exemplaren door Geallieerde vliegers uitgeworpen. (Coll. auteur)

Het programmaboekje verraadt maar gedeeltelijk de letterlijke inhoud van de revue. Maar daar is wel naar te raden. In het eerste deel wordt in de scènes *Het Sprookje*, *En toen kwam ...* en *Klaas Vaak* waarschijnlijk een verwijzing gemaakt naar Nederland voor de oorlog. Die breekt uit in de vierde scène, na een ballet. De titel *Luchtalarm op een Maanfeest* spreekt boekdelen. Een expeditie van de protagonisten Koning Manus en Kukirol naar Antarctica, waar bovendien Koning Timosjenko ten tonele ver-

schijnt, is een duidelijke verwijzing naar de invasie van de Sovjet-Unie en de strijd daar bij arctische temperaturen. Het elfde tafereel, *Aan de Gordel van Smaragd*, betreft de oorlogsjaren in Nederlands-Indië. Er wordt een uitstapje naar het vrij Zwitserland gemaakt en op de Brennerbaan ontmoeten Koning Manus en Kukirol zowaar Hitler en Mussolini, die ook weer in de *Doodendans der Matadores* voorkomen, naast Churchill en Stalin. Andere scène-titels gaan over onderduikers en razzia's (waarin een student, een jood en een krijgsgevangene de revue passeren en ook Rauter, die gedurende de oorlog 'Höhere SS- und Polizeiführer' in Nederland was, ten tonele verschijnt). Andere titels zijn cryptischer. Wat te denken van *O wee! Portiekenwee!* of *Romantiek om Oud-Mathenesse*?

Het zal te raden zijn dat enkele revueliederen gebaseerd zijn op populaire Schlagers uit die tijd. Wat te denken van een lied dat gezongen wordt tijdens het zesde tafereel en dat getiteld is met "*Galgenhumor*"? Wie de tekst bekijkt, kan al snel de bijbehorende melodie, *Lili Marlene*, bedenken:

*"Onder deze boomen
Hangen wij nu hier.
Wij zijn nu geen baas meer
En hebben geen plezier.
Is me dat een reuze mop:
Ze hangen ons zoowaar maar op,
Voor Volk en Vaderland. (2x)"*

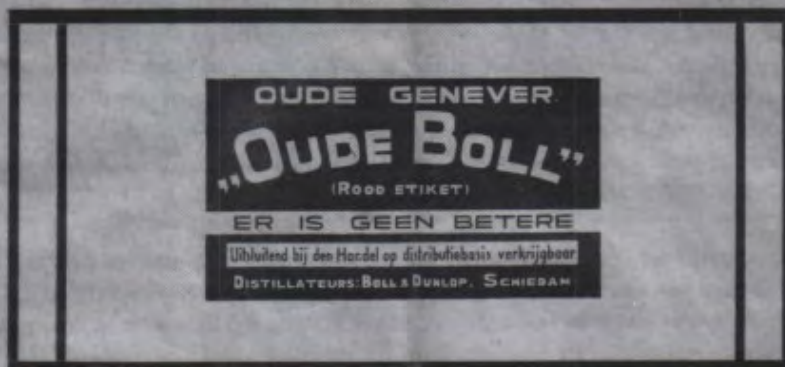

Eén van de humoristische 'overlijdensadvertenties' voor Hitler, "Oud Schilder ... GEEN EERBETOON ... GEEN BLOEMEN..." zoals die kort voor de bevrijding verschenen. (Coll. auteur)

Behalve de tekst van dit lied zijn een aantal andere teksten in het programmaboekje opgenomen, zoals de entréegezangen voor Koning Manus en Kukirol. En natuurlijk de revue-schlager '*Zit er op!*'. Muziek en tekst zijn van W.H. Noordman en het refrein luidt:

*" 't Zit er op,
je moet maar boffen;
De Heimat heeft nu zelf de strop.
We zijn weer vrij,
Weg met de Moffen;
Je zag ze sloffen;
't Zit er op."*

Over de rolverdeling is het programma duidelijker. Er waren verschillende dubbelrollen voor de achttien uit het programma af te leiden betrokkenen. De hoofdrollen (als daar echt sprake van is geweest) voor Kukirol en Koning Manus werden verzorgd door J. Groenendijk en Jo Linkels. H. Alberts nam de rol van kind op zich. W. de Bruijn was achtereenvolgens De Onzichtbare, een Sol-

Pauze

Revue-schlager: „'t Zit er op!“

Muziek en tekst: W. H. Noordman

Refrein:

't Zit er op,	}	bis
je moet maar boffen;		
De Heimat heeft nu zelf de strop.		
We zijn weer vrij,		
weg met de Moffen;		
je zag ze sloffen;		
't Zit er op.		

Fijne Hollandsche Likeuren

Herman Jansen

Anno 1777

Schiedam

Afbeelding op pagina 22: Pagina 9 uit het programmaboekje van 't Zit er op! Afgebeeld op deze pagina is de tekst van de revue-schlager en een tweetal advertenties. (Coll. auteur)

daat, Kapitein van de Bismarck en een Veldwachter. Fr. Elshof was Lid van de G.G.G.-Raad, Soldaat, Churcill en Hoofdagent. Ted van Gent vertolkte de rollen van Vorst Timosjenko, Adriaan van Mathenesse, Stalin en Kapitein van de Hood. M. van Haasteren was achtereenvolgens Astroloog, Bestuursambtenaar, Waard en Juffrouw Flit. J. van Haasteren was Lid van de G.G.G.-Raad, Soldaat, Rauter en W.A.-Man. Ben Vredebregt was de Kabouterkoning, terwijl Wies Ziekman de rollen van Sneeuwvitje en een verder naamloze 'Zij' vertolkte. H. Kamp was Bootsman, een Student, Bode en Pelgrim. M. van Laarschot was Grootmoeder, Waardin, Juffrouw Delues en Vrouwe Hillegonda. Til Ripperda was behalve Lachebek ook Klaas Vaak. N. Seters was een van de Astrologen, een Soldaat, een Jood, Slagersjongen en Kapelmeester. J. Slobbe was Kapitein, Burgemeester, Carbonari, Astroloog en Juffrouw Tante. J. v/d Toorn was Lid van de G.G.G.-Raad en vertolkte de rol van Hitler. W. Uytdewiligen speelde Fulco de Nar, Mussolini, Neptunus en een Agent. G. de Veth ten slotte nam de rol van een Lid van de G.G.G.-Raad, een Soldaat en een Krijgsgevangene.

Declamaties waren er door: Fie Elshof-de Veld en Til Ripperda. Naast de hierboven genoemde spelers, zijn er nog volop figuranten die niet bij naam worden genoemd. Het jongenskoor biedt voldoende spelers voor het dwergen- en kaboutervolk. Verder komen nog op: de vrouw van Koning Manus – Cassiopea, de Prinses van Vredeland, enkele hofdames, matrozen, een scheepskapel, een niet nader omschreven gevolg, Maanstrijders, gewoon volk en een dorpskapel.

Interessant zijn de vele advertenties in het programmaboekje. Met de bevrijding was Nederland zeker nog niet terug op 'vooroorlogs peil'. Diverse aanprijzers van even diverse nering, zijn inventief genoeg om ook te kunnen adverteren als er niets te verkopen valt. Drogist Van der Sman hoopt in de advertentie weer spoedig elastieke kousen te kunnen leveren. Wat te denken van de tekst van vishandel A. Fillekes: "*Wij capituleren nooit, zoodra er olie en visch is gaan wij weer bakken.*". Of de slogan "*Nu!!! Reparatie. Straks!!! Leverantie*", van W.A. Verwajien. Textielhandels zoals die van W. Perquin zaten met grotere problemen: "*Textiel in soort en kleur willen wij U bieden maar... 't zit er niet aan. Hebt nog wat geduld met W. Perquin*". Brood- en Banketbakkerij H. Wijsbroek maakte een advertentie op rijm:

*“Hoera de moffen zijn verdwenen
Want onze bevrijders zijn verschenen
Laat dus nu den moed niet zakken
Want Wijsbroek gaat zelf weer bakken
Wij zijn dan ook dol van pret
Als we denken aan zijn brood en banket.”*

NASCHRIFT: *De auteur houdt zich zeer aanbevolen voor verdere informatie over deze in Schiedam uitgevoerde bevrijdingsrevue. Is tijdens een van de uitvoeringen gefotografeerd? Heeft iemand nog de beschikking over liedteksten of muziek? Wie weet meer over de uitvoerenden, of stond wellicht zelf op de planken?*

DE KABELJAUW

Jacques Gans

In Rijnbende Blijmoedig maandblad nr. 4 februari 1952 stond dit verhaal. Het speelt in de oorlog. Later heeft Gans ook nog over zijn avonturen in het buitenland geschreven tijdens de oorlog in het maandblad. Gans was een van de weinige mensen, die zowel voor als na de oorlog medewerker was. Van hem is al een bijdrage van maart 1932 "Waar Berlijn drinkt". Daarin beschrijft hij het culturele en cafeleven van Berlijn. Gans was in veel kringen gevreesd om zijn scherpe pen.

Het was in de herfst van 1942 dat ik besloot met mijn vriend Reinier bezet Nederland te verlaten, met Zwitserland als reisdoel. De dag voor het vertrek blijft mij ook zonder hulp van dagboek-notities bij. Voor Reinier's kaspositie onderweg had ik nog enige goudstukken kunnen bemachtigen. De man, die mij daaraan hielp, zeurde nogal lang over het risico dat er aan vastzat. Ten slotte had ik ze in de zak, al was het laat geworden. Ik besloot in de stad te blijven eten en stapte een visrestaurant aan het Leidse Plein binnen. Omdat ik haast had bestelde ik bij de ober vast een kabeljauw en ging aan een vrije tafel zitten. Mijn bril was beslagen en nadat ik hem met een servet had schoongeveegd zag ik, dat aan de tafel achter mij drie weermachtsofficieren met hoge paarse kragen, de borst vol kruisen en brede biezen op de broek, indrukwekkend zaten

te eten. Nu nog opstaan en gaan verzitten zou een demonstratie zijn.

Daar had ik zo kort voor het vertrek geen behoefte aan en ik bleef waar ik was. Terwijl ik op het eten wachtte zag ik in de spiegel, dat het lieden op leeftijd waren. Zeker met meer belangstelling voor de heerlijkheden die zij voor zich hadden, dan voor die paar verboden goudstukken in mijn zak. Nauwelijks stond mijn vis op tafel, of de restaurantdeur tegenover mij kletterde open en mijn vriend Stapels zwaaide binnen in luidruchtige en aangeschoten toestand en vervulde de ruimte met de explosieve atmosfeer, die hij altijd om zich heen weet te verspreiden. Hij is uitgever van zijn vak, bezit een bijzonder fraaie anarchistische en literaire bibliotheek, die hij niet alleen gelezen heeft, maar waaruit hij zonder zichtbare moeite hele brokstukken uit het hoofd kan opzeggen. In 1939 werd hij voor een rechtbank in Berlijn tot een geldboete veroordeeld, omdat hij tijdens een persdiner, waar hoge nationaal-socialistische functionarissen aanzaten, Ribbentrop voor een handelsreiziger in slechte champagne had uitgemaakt. In nuchtere toestand een intelligent, hartelijk en amusant man. Met een borrel op iemand, die hinnikend van plezier nog vóór hij een zin heeft uitgebracht de grootste onheilen, ook voor zichzelf, kan aanrichten. Toen ik hem in die toestand binnen zag zeilen, dwarser en gevaarlijker dan ooit, wist ik dat het noodlot in eigen persoon in de buurt was en ik dook achter een krant weg om het te ontgaan. Maar het was te laat. Hij slaakte een wilde begroetingskreet, stoof op mij toe, drukte mij van aandoening aan de borst en liet zich op de stoel tegenover mij neerploffen.

Meteen begon hij met zijn vingers de beste stukken uit mijn kabeljauw te graaien en liet ze in de mond verdwijnen. “Zolang hij eet, maakt hij tenminste geen ongelukken”, dacht ik. De graat van de kabeljauw was nog niet zichtbaar of hij stootte, kraaiend van plezier uit: “Dat is prachtig. De enige jood die lak aan alles heeft en overal komt, eet kabeljauw! Verdond goed!” Ik zat in mijn prozaïsch nuchtere toestand afschuwelijk op hete kolen, trapte hem onder tafel tegen zijn schenen en maakte een wanhopige hoofdbeweging om hem op het gezelschap met de hoge bezetters attent

te maken. Het drong nauwelijks tot hem door. “Heb je sigaretten?”, vroeg hij, nadat hij de kabeljauw kaal geplukt op mijn bord had achtergelaten. “Neen!”, zei ik, want ik had geen tijd gehad ze te kopen. “Wat!”, zei Stapels: “Wel kabeljauw eten en geen sigaretten?” Er kwam hulp van onverwachte zijde. Een van de officieren wendde zich naar ons toe en liet Stapels een onaangebroke pakje sigaretten zien.

“Wenn ich Ihnen ein Gefallen tun kann. Sie können mir das abkaufen!”

“Wieviel?”, vroeg Stapels, terwijl hij het de man uit de vingers griste.

“Ein Gulden!”, zei de bezetter mild. Het was goedkoop, ze kostten overal twee.

Stapels tuurde op de banderolle. Ik zag 70 cents staan en begreep dat het verschrikkelijke gebeurde.

“Eine Unverschämtheit!”, barstte hij los. “Sind Sie ein Ehrenmann? Ein deutscher Offizier? Sie sind ein Schwarzhtindler!” Hij gooidde het pakje bij de officieren op tafel terug.

Het zweet brak mij uit en ik werd slap van de narigheid. Ik zag de tocht door de twistzucht van de vervloekte Stapels in duigen vallen. Ik liet de goudstukken los in mijn zak glijden. Niet de beste bagage om mee op de Amstelveenseweg te belanden.

“Der Kerl ist ja besoffen!”, mengden de andere officieren zich in de situatie. Zij hadden goddank meer trek in hun eten dan in energiek optreden om de beledigde weermacht te wreken.

“Völlig besoffen!”, beaamde ik hoofdschuddend. De “Schwarzhändler” keek nog eens van Stapels naar mij, haalde zijn schouders op, draaide zich om en at verder.

Nu vond ik het genoeg. Ik was kwaad op mijzelf omdat ik Stapels tegenover dit gezelschap verloochend had. Toch wilde ik mij niet langer aan de risico's van zijn explosies blootstellen. Ik riep de ober, betaalde en liet hem bij de resten van de kabeljauw achter. Toen ik veilig en wel in de trein naar Den Haag zat, kon ik om het zotte geval lachen. Hij is heelhuids de oorlog doorgekomen. Evenals twee joodse vrienden, die bij hem ondergedoken zaten.

Schiedam in oude foto's (11)

H. Kiela

BEVRIJDINGSFEESTEN 1945

Na vijf jaar Duitse overheersing kwam eindelijk de bevrijding. Om uiting te geven aan de blijdschap ontstonden spontaan in geheel Nederland feestelijkheden. De organisatie was meestal in handen van buurtverenigingen en gezelligheidsclubs. Straten werden met beperkte middelen, doch met veel inventiviteit versierd. Van papier knipte men vlaggen, die aan een touw bevestigd tussen de gevelwanden van de straat werden opgehangen. Er werden spelletjes, zoals zaklopen en koekhappen voor de kinderen georganiseerd. Zowel overdag als 's avonds werd er op straat gedanst, op in de oorlog door de Duitsers verboden muziek. Kleine groepjes muzikanten speelden de nummers van o.a. Vera Lynn en Glenn Miller. Men kende deze melodieën van de geheime zender.

Deze opname moet kort na de bevrijding door een amateurfotograaf zijn gemaakt. We zien de Nieuwstraat in de richting van de Korte Achterweg. Feest in hartje stad voor de bewoners van de Nieuwstraat en omgeving. Dit alles zich afspelend in de onmiddellijke nabijheid van de Grote Kerk. Links op de foto het Diaconie-huis, waar thans zoldertheater "in de Teerstoof" is gehuisvest.

Verkleedpartijen zoals hier

vormden een onderdeel van de festiviteiten. De mensen dosten zich uit als haremdames, arabieren, politie-agenten, danseressen, geestelijken, indianen, clowns of men ging in klederdracht. In het midden van de groep staat een meisje met een mandoline. Tussen de voorste rij mensen is zelfs een geitje te zien. In de hongerwinter zou dit beestje het er slechter afgebracht hebben.

De strepen op straat dienden als markering van de banen tijdens de spelletjes. Opvallend is de meerderheid aan vrouwen. Men moet bedenken dat vele in de oorlog gevorderde mannen nog terug moesten komen uit Duitsland. De meesten waren binnen een maand na de bevrijding weer thuis.

Tijdens alle feesten was het uitzonderlijk goed weer. 1945 was een mooie zomer met weinig regen, waardoor alles wat in de buitenlucht werd georganiseerd doorgang kon vinden.

Bevrijdingsfeest in de Nieuwstraat

Boekbesprekingen

SCHADUWEN OVER SCHIEDAM. BIJ DE TOTSTANDKOMING VAN EEN BOEK.

Herman Noordegraaf

Over Schiedam (en Kethel) in de Tweede Wereldoorlog is weinig gepubliceerd. Een ieder die zich verdiept in de geschiedenis van deze gemeenten zal dit opvallen. Dit is des te meer te betreuren, omdat de periode '40-'45 van zeer ingrijpende betekenis is geweest ook voor Schiedam en zijn bevolking. Voorts wordt de groep mensen die de oorlog nog bewust hebben meegemaakt en dus als bron van informatie kan dienen, steeds kleiner. Ze vormt nog maar een minderheid van de bevolking.

Dit alles was reden voor het bestuur van de Stichting Fonds Historische Publikaties Schiedam om de mogelijkheden van de realisering van een publikatie over Schiedam en de Tweede Wereldoorlog na te gaan. In de bestuursvergadering van 19 oktober 1988 werd deze zaak besproken. Besloten werd om contact op te nemen met de Historische Vereniging Schiedam. Het bestuur van de vereniging verwelkomde het plan en besloot in april 1989 om een project te starten ten einde te komen tot een boek over Schiedam in de Tweede Wereldoorlog. Daartoe werd een werkgroep ingesteld, die voor het eerst bij elkaar kwam op 18 mei 1989.

Ze heeft toen niet kunnen bevroeden dat er daarna nog zevenentwintig vergaderingen zouden volgen!

Hoewel er enig verloop is geweest en er tussentijds enige aanvullingen plaatsvonden, is er grote continuïteit geweest in de samenstelling. Alle leden waren vrijwilligers, die zich op enigerlei wijze met de Tweede Wereldoorlog bezig hielden en/of al eerder gepubliceerd hadden over de geschiedenis van Schiedam. Bovendien werd zorg gedragen bij de samenstelling dat ook de band met het voormalig verzet aanwezig was. Uiteindelijk bestond de werkgroep uit de volgende personen: M.J. van Alphen, B.C. van Bochove, L. Buist, D.H. Docter, P.J. Drenth, M. van 't Hof, M. Jongste, S.Ph. Louis (secr.), H. Noordegraaf (voorz.) en A. van der Tang.

Elke geschiedschrijving is een waagstuk. Immers, elke beschrijving van het verleden blijft een benadering door gebrek aan bronnen, selectie en fouten die al in de bronnen zelf zitten en de eigen (voor)oordelen van de schrijver. Bij het beschrijven van de Tweede Wereldoorlog geldt dit alles des te sterker. Zo'n gevoelige en aangrijpende periode doet haast automatisch al die werkelijkheid met een zeer gekleurde bril bekijken. Men denke alleen al aan de hele discussie over goed en fout in de oorlog. Er was ook sprake van een waagstuk, omdat de auteurs het risico liepen dat zij enerzijds geen recht zouden doen aan de verzetsdaden, hoe groot of hoe klein ook, van mensen, anderzijds dat zij daden van verraad en collaboratie zouden onder- of over belichten.

De werkgroep is zich van dit alles goed bewust geweest. Zij heeft zich goed voor laten lichten door medewerkers aan het project 'Het dagelijks leven van de Rijswijkers in de bezettingstijd', die al langer bezig waren.

Voorts heeft de werkgroep geprobeerd om alle gegevens zoveel mogelijk te verifiëren.

Waar dat niet lukte, is dat aangegeven of is het gegeven als mening weergegeven. Het ging hierbij om een tijdrovend en lang niet altijd eenvoudig karwei, omdat getuigen of schriftelijke bronnen nog wel eens verschillende versies gaven of meer interpretaties toe lieten.

De werkgroep ging als volgt te werk. Er werd nagegaan welke archieven van belang waren. Dat bleken letterlijk vele meters materiaal te zijn. Vooral Ser Louis, Bas van Bochove en Marietje van 't Hof hebben zich voor dit intensieve en tijdrovende onderzoek ingezet. Voorts zijn interviews afgenomen en is er materiaal ingezameld bij particulieren. Bij dat laatste valt te denken aan dagboeken, foto's, folders, affiches enz..

Zo kon soms uniek en nog onbekend materiaal verzameld worden. Alles werd zeer zorgvuldig geïnventariseerd naar onderwerp en naar namen. Er kon een uitgebreide documentatie opgebouwd worden. Deze zal ter zijner tijd op het Gemeentearchief gedeponeerd worden.

Al kort na haar installatie kreeg de werkgroep het verzoek van de redactie van Scyedam om een themanummer over Schiedam in de Tweede Wereldoorlog te verzorgen in mei 1990. De werkgroep reageerde positief op dit verzoek. Hoezeer de periode '40-'45 leeft, blijkt wel uit het feit dat dit themanummer, dat in verhoogde oplage was uitgekomen, in korte tijd totaal was uitverkocht.

Regelmatig werd de voortgang in de werkgroep besproken, kwamen er suggesties om bepaalde personen te interviewen en werden de conceptteksten door gesproken. Zo groeide het boek Schaduw en over Schiedam. De redactie daarvan kwam uiteindelijk te liggen bij Bas van Bochove, Ser Louis en Herman Noordegraaf.

Besloten werd om veel illustraties op te nemen om ook via het beeld deze tijdsperiode zichtbaar te maken. Daarbij moest nog een selectie uit het vele materiaal gemaakt worden.

Wie het boek leest, zal merken dat er terughoudendheid is betracht in het oordelen. De 'feiten' moeten zoveel mogelijk voor zich spreken. De werkgroep heeft niet willen oordelen voor de lezer. Voorts zijn in het algemeen de initialen weergegeven van 'foute' mensen, mede met het oog op nabestaanden.

Voor eventueel later onderzoek wordt een exemplaar met volledige namen gedeponeerd op het Gemeentearchief.

Met het boek Schaduw en over Schiedam is er voor het eerst een uitgebreid boek over Schiedam tijdens de Tweede Wereldoorlog verschenen. Daarmee is overigens niet gezegd dat daarmee alles over die tijd nu in kaart is gebracht. Er zijn onderwerpen die zich lenen voor verdere uitwerking, bijv. de positie van de kerken in die tijd. Gebrek aan bronnenmateriaal legde de auteurs daarbij beperkingen op. Voorts zal een ieder die die tijd heeft meegemaakt uit zijn of haar herinneringen verhalen weten te vertellen die de moeite waard zijn of aanvullingen of correcties kunnen geven. Wij hopen dan ook dat het onderzoek door zal gaan. De kolommen van Scyedam staan open! Wel kan met een grote mate van waarschijnlijkheid gesteld worden dat Schaduw en over Schiedam een standaardwerk is, waarin geprobeerd is om een zo'n goed mogelijk beeld te geven van wat de Schiedammers in die tijd van bezetting en onderdrukking hebben meegemaakt.

EINDELIJK WEER GEWOON NAAR BUITEN

Wim Schelberg

Ter gelegenheid van de 65ste verjaardag van de bevrijding verscheen in Schiedam het boek 'Eindelijk weer gewoon naar buiten - oorlog en bevrijding door jongeren van toen', van de hand van Hans van der Sloot. Het boek is uitgegeven door Stichting Muis met ondersteuning door de gemeente Schiedam, het De Groot Fonds en het Fonds Schiedam Vlaardingen. ISBN 978-90-73677-21-0. Het boek telt 128 pagina's, waarvan vele met afbeeldingen in kleur en foto's. Het boek wordt ingeleid door burgemeester Verver-Aartsen.

Van der Sloot brengt verhalen van jongeren van toen die, zo stelt hij, met elkaar iets vertellen " ... over hoe - voor jongeren toen in leeftijd van twaalf tot achttien jaar - Schiedam er in de Tweede Wereldoorlog uitzag.". Hoewel het boek is gericht op jongeren, is er toch een zekere kennis nodig om als jongere 'verbinding' te krijgen met de materie. Er wordt erg veel uitgelegd, verklaard, beschreven en door elkaar gehusseld. Daardoor leest het boek snel, maar leidt het vaak ook af van de verhalen die de Schiedammers van toen vertellen. Daarbij mag dan nog worden aangetekend dat de opsomming van de feiten en gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog de overgrote meerderheid vormen van het boek - de Schiedamse vertellingen komen op een tweede plaats. Al doet de titel anders vermoeden.

Het boek begint, bij wijze van inleiding, met een korte herinnering aan de bevrijdingsrevue "t Zit erop". Daarna gaat het kriskras door de gehele oorlog, waarbij dan wel hoofdzakelijk de nadruk ligt op de laatste jaren van hongervinter en bevrijding. Herinneringen aan bevrijding en honger-winter van Jan Cornelisse, Neeltje en Cyriel van Dijk-van der Sloot, Jan Arie en Matje van Eck-Hoogendijk, Bep en Mar de Graaf, Siem Rosman en George van der Vlies.

Zo is het een boek dat het midden houdt tussen de verhalen en de geschiedenis er omheen. Met soms opmerkelijke uitspraken. "Het schrijven van een bevrijdingsrevue was geen daad van verzet ... ", schrijft Van der Sloot. "Maar makkelijk zal het niet zijn geweest ... ". Ook het soms harde oordeel over Nederlanders die een keuze maakten die - achteraf bezien - laakbaar mag heten. Onwillekeurig dringt zich wel de gedachte aan de lezer op: "Wie was die oorlog nou eigenlijk begonnen?".

Geen typisch Schiedamse geschiedenis met ook niet overal typisch Schiedamse vertellingen. Wel een overzicht van een aantal begrippen die synoniem zijn met de Tweede Wereldoorlog of met Nederland in de Tweede Wereldoorlog. Aan de hand van de verhalen van de jongeren van toen licht Van der Sloot een aantal typische Nederlandse begrippen toe die betrekking hebben op de Tweede Wereldoorlog, of wijdt hij verder uit over het verloop van de oorlogsgeschiedenis op het wereldtoneel. Soms is dat - hoe kan het ook anders - wat eenzijdig.

Zoals bijvoorbeeld waar het over prof.dr. Jan van Dam gaat. De (berekende?) rol die deze Nederlandse wetenschapper gedurende de oorlog heeft gespeeld, is in ieder geval het noemen van zijn naam waard. Van Dam zag zichzelf wellicht als verbindende schakel tussen Duitsers en Nederlanders in het onderwijsstelsel. Maar hij waaide daarin beslist met de heersende oostenwind mee. Zelfs waar het het dwarsbomen van de NSB als factor van invloed in Nederlands bestuur betekende. Verder dan begunstigend lid van de *Nederlandsche SS* durfde Van Dam daarbij niet te gaan. Geen woord echter over de Lijst Van Dam, waarop de namen van Nederlandse joden staan die vanwege hun verdienstelijkheid op het terrein van de Nederlandse wetenschap en cultuur, vrijgesteld zouden moeten worden van vervolging. Niet dat de bezetter uiteindelijk die wens honoreerde, maar de meesten van de 650 op de lijst voorkomende joodse Nederlanders overleefden deportatie en concentratiekamp. Na de oorlog kon Van Dam op weinig coulance rekenen: hij verloor werk en pensioenaanspraken. Tot zijn dood bleef het een omstrede figuur, besmet met het stigma dat er geen duidelijk etiket op te plakken was.

Eén boodschap wordt in het boek van Van der Sloot wel duidelijk: een toestand van oorlog of ellende heeft het in zich om het beste en het slechtste in mensen naar boven te halen

Van bleekneusje naar zenuwpeesje

Antoine Lagrouw

De sociale kwestie, die de tweede helft van de negentiende eeuw vooral in de geïndustrialiseerde landen beheerste, liet zich ook voelen op het vlak van gezondheid en hygiëne. In Nederland werd in 1901 de leerplichtwet ingevoerd. Het aanstellen van schoolartsen betekende dat de gezondheidszorg van kinderen serieus ter hand genomen werd. Dat bestond veelal uit aandacht en verzorging vanuit de eerste lijn: artsen en onderwijzers. De gezondheidssituatie van het Schiedamse kind was wat dat betreft niet anders dan die van kinderen in de rest van Nederland. Schiedam werd dan ook meegezogen in de maalstroom der tijd en onont-koombaar werden initiatieven ontplooid om het gezondheidsspeil van kinderen te verbeteren.

Voornamelijk vrouwen uit de gegoede burgerij trokken zich de slechte gezondheid van kinderen uit de lagere sociale klasse sterk aan.

Caroline Nieuwendijk heeft in: de Schiedamse bleekneusjes. Kinderuitzendingen tussen 1900 en 1979 een bijdrage geleverd om dit stukje Schiedamse geschiedenis uit de vergetelheid te halen. En niet alleen dat. Zij heeft tevens voorzien in een welkome aanvulling op publicaties die over kinderuitzendingen naar gezondheidskolonies in Nederland zijn verschenen.

Caroline neemt de bleekneusjes vanaf 1900 mee: elke generatie in haar eigen tijd. Haar boek is grosso modo in drie hoofdstukken te verdelen: de periode 1900 tot aan het begin van de Tweede Wereldoorlog, de Tweede Wereldoorlog en uitzendingen kort daarna en, als laatste hoofdstuk, de periode 1947 tot de sluiting in 1979 van Gezondheidskolonie "Groot Dennenlust" in Voorthuizen. Op nauwgezette en chronologische wijze wordt de ontwikkelingsgeschiedenis van de gezondheidskolonie uiteengezet. Misschien wat droog, maar duidelijk en ter zake doende. Vrouwen uit de gegoede burgerij ontplooiden initiatieven om het gezondheidsspeil van kinderen te verbeteren.

Bleekneusjes/Zenuwpeesjes. Namen zijn bekend, maar niet wie waar staat of zit. Wie kan aanvulling geven? Antoine Lagrouw staat achterste rij derde van links. Foto werd gemaakt in januari/februari 1958. De kinderen kwamen uit Schiedam en Delft. (Foto: collectie Antoine Lagrouw)

Een vooraanstaande rol is weggelegd voor Laura Albertina Maas en M.C.M. de Groot. Laura was de gedreven kracht achter dit project om invloedrijke personen in de Schiedamse samenleving te mobiliseren voor het opzetten van een vakantiekolonie. Gebrek aan geld, een terugkerend probleem, werd vaak opgelost door filantroop De Groot. Al snel vindt er een samenwerking plaats tussen Schiedam en Delft, uitmondend in een opdracht voor de bouw van de Kinder Gezondheidskolonie "Groot Dennenlust" in Voorthuizen. In 1907 werd "Groot Dennenlust" geopend. Aanvankelijk alleen bestemd voor Schiedamse en Delftse bleekneusjes, later ook ruimte biedend aan Amsterdamse bleekneusjes. Het maakte niet uit van welke gezindten de kinderen afkomstig waren. Pas later slaat de verzuiling toe en kreeg men concurrentie van onder andere door de R.K. Gezondheidszorg.

Deze zond de kinderen veelal uit naar pleeggezinnen. De Tweede Wereldoorlog en de korte periode tot 1947 is qua beleving het meest aansprekende deel van het boek. Ontegensprekelijk krijgt het boek opeens een heel andere dynamiek. De orale geschiedenis gaat nu een belangrijke rol spelen en geeft veel informatie prijs: hoe kinderen hun periode van uitzending hebben beleefd. Door volwassenen in interviews hun belevenissen uit die periode te laten vertellen, gaat het verleden leven en wordt niet alleen een beeld geschetst van hoe moeilijk die oorlogsperiode was, maar ook hoe inventief men werd om de problemen te omzeilen. Na 1942 gaan de kinderen niet meer naar "Groot Dennenlust", maar waaieren zij uit naar alle windstreken van ons land en worden zij veelal ondergebracht bij particulieren op het platteland. Of de kinderen nu per boot of per vrachtwagen reisden, het was voor hen een avontuur. Zo'n "avontuur" beschrijft Caroline over de reis met het motorschip Petronella. In die paar pagina's schuilt veel onderzoek. Het reizen, zo blijkt, kon soms dagen duren voordat de kinderen hun eindbestemming bereikten. Uiteindelijk blijkt dat belang en zorg van het kind voorop blijft staan. Zelfs bij de Duitsers!

Het meest plezier lijkt weggelegd te zijn voor kinderen, die al vanuit het bevrijde Zuiden naar Engeland werden uitgezonden en kort na de oorlog zelfs naar Denemarken, Zwitserland, Zweden, etc. En, wie zou er nou, bleekneusje of geen bleekneusje, in die tijd niet op kasteel Méridon in Frankrijk geloged willen hebben? Deze uitzendingen werden niet vanuit Schiedam georganiseerd, maar in 1944 geïnitieerd door de minister van sociale zaken Jan van Tempel, centraal aangestuurd door De Nationale Commissie. Helaas bungelt het laatste hoofdstuk 1947-1979 er een beetje bij. Het betreft een periode van 32 jaar en het wordt in slechts 12 pagina's van de 166 pagina's, die het boek telt, afgedaan. Het zwaartepunt verschuift van lichamelijke- naar geestelijke zorg. Bleekneusjes worden nu zenuwpeesjes. Hoewel Caroline aangeeft dat het hoogtepunt van "Groot Dennenlust" - in vol bedrijf- in de jaren vijftig van de vorige eeuw lag, zou je toch verwachten dat daar dan meer over te vertellen is. Juist door interviews, omdat de meeste herinneringen nog vers in het geheugen liggen. Want er is vast veel meer te schrijven dan dat de discipline streng was, een groot aantal kinderen het minder naar hun zin had en het eten, vooral de pap, niet bepaald lekker smaakte. Ik kan er, als zo'n zenuwpeesje, over meepraten.

Het boek eindigt bijna zoals het begint: gebrek aan geld. Wist men voor de Tweede Wereldoorlog door particulier initiatief de problemen op te lossen, nu moest "Groot Dennenlust" door onder andere het dichtdraaien van de subsidiekraan de deuren sluiten en vale het doek definitief in 1979.

Ondanks het zwakke laatste hoofdstuk ademt het boek een gedegen onderzoek uit. Het is in elk geval een stuk sociale geschiedenis, dat het waard was en is grondig onderzocht te worden. De Schiedamse bleekneusjes geeft veel informatie en feiten prijs. Wat dat betreft sluit het boek mooi aan op eerder verschenen studies zoals die van: Meccrop G.G.], De kinderuitzending in Nederland. Een kritische studie (1945) en Swankhuisen Marianne, Schweizer Klaartje en Stoeltje Addy. Bleekneusjes. Vakantiekolonies in Nederland 1883-1970 (2003).

Toch had er nog meer ingezet. Want, wat vooral opvalt, is het geheel ontbreken van noten. Ik kan mij haast niet voorstellen dat Caroline Nieuwendijk onder meer akkoord is gegaan de noten weg te laten. Voor een onderzoeker(ster) immers een doodzonde. Het lijkt er op dat Caroline van de uitgever geen carte blanche heeft gekregen de resultaten van haar onderzoek, volwaardig en verantwoord in boekvorm te laten verschijnen. Nu zit de charme van het boek, naast de wetenschappelijke ondertoon, vooral in feit dat het voor de bleekneusjes of zenuwpeesjes, achteraf gezien, een herinnering is, die ze nooit meer zullen vergeten. (A. Lagrouw)

Bleekneusjes/Zenuwpeesjes. Namen zijn bekend, maar niet wie waar staat of zit. Wie kan aanvulling geven? Antoine Lagrouw staand achterste rij derde van links. Foto werd gemaakt in januari/februari 1958. De kinderen kwamen uit Schiedam en Delft. (Foto: collectie Antoine Lagrouw)

'Als een soort lawine kwam het allemaal los...'

Lidwien Meijer

Een boek met jeugdherinneringen aan de Tweede Wereldoorlog, voor een groot deel in Schiedam. We zien de oorlog door de ogen van een kind: bommen, vluchten, honger en hulp via wonderlijke wegen.

Het is ruim tien jaar geleden. De heer Piet Edelman, toen rond de zeventig, stapt in Amersfoort een winkel binnen. Hij raakt aan de praat met de verkoopster, zijn oorlogsherinneringen komen ter sprake, en zij luistert zo belangstellend, dat hij bijna niet kan stoppen met vertellen.

“Dat moet u opschrijven”, raadt zij hem met klem aan en dat gaat hij doen. Schrijven over zijn jeugd in de oorlogsjaren, in Schiedam, Voorschoten, Leiden en na de oorlog opnieuw Schiedam. Alleen het geschreven woord blijkt niet te kunnen uitdrukken wat hij wil vertellen. Hij gaat erbij tekenen en schilderen: met een kroontjespen en plakkaatverf legt hij 180 beelden vast. Hij werkt op blaadjes van een ouderwets kladblok, zodat alle afbeeldingen dezelfde afmetingen hebben. Tien jaar doet hij erover.

Die afbeeldingen zijn met zijn verhaal verschenen in een boek: Hemelse wacht voor dag en nacht.

Details

Als je door het boek bladert, tref je veel huiselijke tafereeltjes, die een bijzonder beeld geven van gezins-leven in de jaren veertig. Tochtjes met tram en bus, ouderwetse gezelligheid, kleine winkeltjes. We zien het Schiedam van die tijd: Koos de Kapper op het Edisonplein, winkels als Bervoets en de Kaplaars, het oude station met in de tunnel de reclame: 'Drink louter Kabouter.'

Tot de kleinste details geeft Edelman dit alles weer. Maar dit idyllische beeld is maar een deel van zijn getekende verhaal. De beelden van het oorlogsgeweld dat hij als kind moet meemaken, zijn zeer indringend. Mei 1940 ziet hij uit een raam, bij zijn grootouders het bombardement op Rotterdam. Het leek zijn vader veilig om tijdens de eerste oorlogsdagen nietm hun Schiedamse huis vlak bij de werf Wilton Fijenoord te blijven. Ze gingen logeren bij opa en oma in Rotterdam Noord. Zo ziet hij van een afstand de binnenstad gebombardeerd worden en ruikt hij de brandlucht. Maar de beelden die het meest bij hem voortleven zijn die van het bombardement in Schiedam West, maart 1943. Het gezin woonde in de Van Ostadelaan, vader had een baan bij de werf. Het huis werd gebombardeerd en alleen de piano kwam vrijwel onbeschadigd tevoorschijn. Het gezin overleefde op wonderlijke wijze.

Gangkast

"Die piano staat hier nog in de kamer", zegt Piet Edelman, als ik hem spreek in zijn huis aan de rand van Elspeet waar hij dertig jaar geleden met zijn ouders ging wonen. "Er waren alleen een paar toetsen beschadigd."

Het boek ligt op tafel. Ik ben verbaasd over de gede-tailleerde tekeningen. Die beelden hebben kennelijk al die jaren scherp op zijn netvlies gestaan.

"Ik heb altijd graag getekend op school en wou daar eigenlijk wel iets mee. Maar mijn vader zei dat je daar de kost niet mee kon verdienen - 'je wilt toch geen putjesschepper worden,' zei hij dan - dus ik werd kantoorbediende en tekende nooit meer.

Totdat die oorlogsherinneringen naar boven kwamen, als een soort lawine kwam het allemaal los.“ In 2015 werd zijn boek uitgegeven.

Het meest aangrijpende beeld in dit boek is wel het gezin Edelman: vader, moeder en twee jongens, in een gangkast, boven op elkaar, schuilend voor het bombardement. Waarom ze juist in die kast waren gekropen, is een ongelofelijke geschiedenis. Edelman is nog steeds aangedaan als hij erover vertelt.

“Precies negen weken voordat de bommen vielen, waren mijn oom en tante en neefje Hans bij ons op bezoek. Het was zondagmiddag, het was gezellig, maar de dreiging die de nabijheid van Wilton Fijenoord bij mijn ouders opriep, kwam ook ter sprake. De werf moest wel een doelwit zijn voor een bombardement. Wilton lag immers vol Duitse oorlogsschepen en wij woonden er zo dichtbij! Mijn neefje Hans riep mij toen even apart. Hij vertelde mij in vertrouwen dat ons huis inderdaad gebombardeerd zou worden.

Alleen de gangkast onder de trap zou overeind blijven, daarom moesten we daar samen gaan schuilen. Ik was natuurlijk vol ongeloof maar vertelde dit alles toch maar aan mijn vader. Hij nam het verhaal van Hans ook niet echt serieus, maar ging die gangkast helemaal leegmaken. We gingen de weken erna in de gang slapen naast die kast. Negen weken later, 28 maart 1943, ook op zondagmiddag werd het huis gebombardeerd en we overleefden het, samen in die kast.“

Koos de kapper

Na het bombardement ging het gezin in Voorschoten wonen, later ook in Leiden. Ze kwamen de oorlog door. In 1945 keerden ze terug naar Schiedam. “Met de trekschuit gingen we terug. We meerden af in de Schie, ter hoogte van de Singel en liepen zo naar het Edisonplein. Daar hadden we een woning toegevoerd gekregen.”

Koos de kapper komt hij er tegen, in die tijd een bekende Schiedammer. In het boek staat ook de geschiedenis van de Julianakolonne, een groep vrouwen uit Raamsdonkveer, die vlak na de oorlog in Schiedam kwam helpen in de gezinszorg. Onder hen was mejuffrouw Ribbens, die later zou trouwen met fotograaf Krijger. Zo kwam Huize Brabant aan zijn naam!

Met zijn neef Hans heeft Piet Edelman na de oorlog de bijzondere redding nog besproken. “Hoe wist hij negen weken tevoren zo precies te vertellen, dat we in die kast veilig zouden zijn? Hans zei dat hij op die zondagmiddag toen we gezellig verjaardag vierden een boodschap ingegeven kreeg van een ‘goede wachter’.

Hij hoorde duidelijk een stem die hem de opdracht gaf om mij meteen de woorden door te geven die hij te horen kreeg, en om mij te wijzen waar het veilig zou zijn. In die gangkast.” Piet Edelman is er van overtuigd dat het gezin op een bijzondere manier bescherming heeft genoten, ook later in de oorlog nog. Vandaar de titel van het boek: *Hemelse wacht voor dag en nacht*.

Zijn neef Hans leeft niet meer, maar zijn twee dochters heeft Piet Edelman inmiddels opgespoord, via het radioprogramma *Adres onbekend*. Hij laat enthousiast foto's zien van de hereniging met zijn familie.

Piet Edelman, *Hemelse wacht voor dag en nacht*. Uitgave: Nabij Producties Barneveld, 2015. ISBN 9789492055088
Het boek is te koop in het bezoekerscentrum van de Historische Vereniging Schiedam. Prijs: € 25,-

BRONVERMELDING

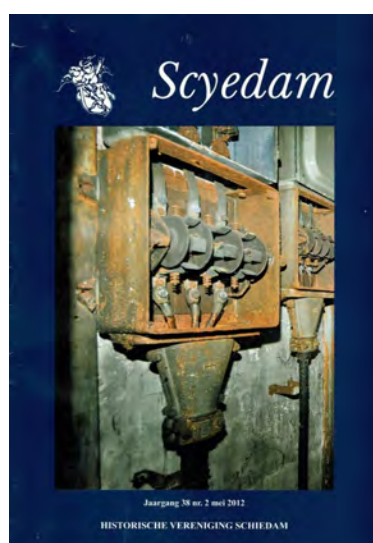
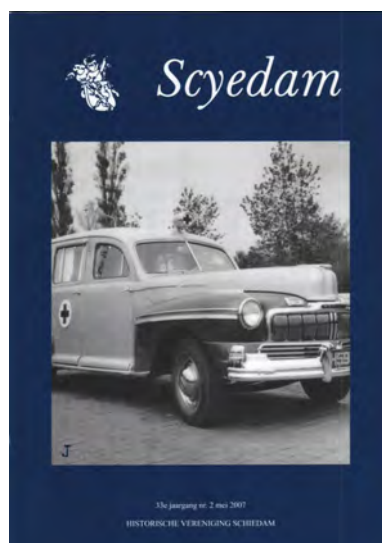
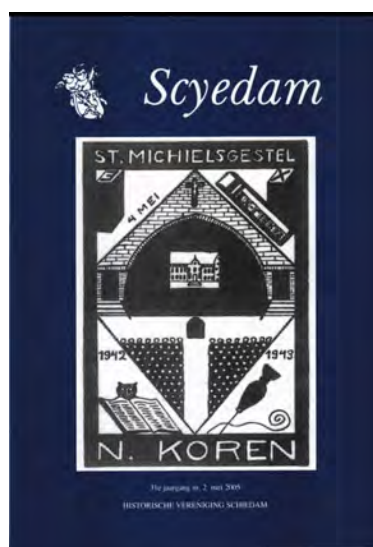
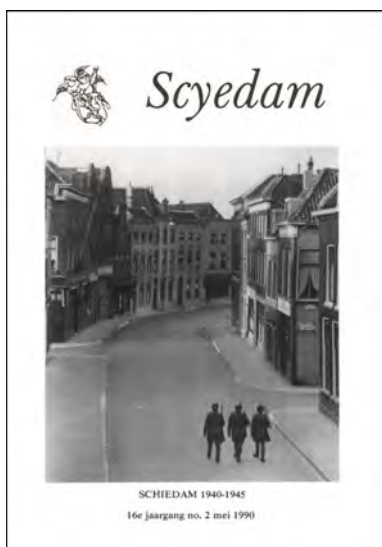
In het overzicht is de jaargang (Jrg) en het nummer (Nr) van het historisch tijdschrift Scyedam vermeld waaruit (delen van) artikels zijn overgenomen.

Artikel	Auteur	Jrg	Nr
Fascisme, civiele verdediging, mobilisatie			
De N.S.B. in Schiedam voor de tweede Wereldoorlog	H. Noordegraaf	16	2
De Algemene Nederlandsche Fascistenbond in Schiedam	H. Noordegraaf	11	2
Schuilplaats Vlietland-Luchtbeschermings bunker in Schiedam	R. Vossenbeld	38	2
Schiedam in oude foto's	W.P. Rook	10	4
	W.P. Rook	16	2
Oorlog, onderdrukking, onvrijheid			
Op vrijdag 10 mei 1940 werden we vroeg wakker	F. Sondermeijer	31	2
De Schiedamse Artsen in crisis en oorlogstijd	S. Rosman	36	2
Een gevelsteen ingemetseld in het slachthuis	F.C. Noordergraaf Sr.	11	2
Een bom op het Julianapark	P.J.H. Willems	10	5
Een bombardement op het Singelkwartier	Ph.C.J. Swinkels	31	2
Bernard IJzerdraat, de onvervaarde, de allereerste	P. Sey	14	2
Kethel had een actieve verzetsgroep	B. van Bochove en P. Plaisier	16	2
De geschiedenis van de Neutrale Organisatie	B. van Bochove	16	2
De illegale pers in Schiedam – Een oproep	D.H. Doctor	22	5
Enige opmerkingen over de Schiedamse pers in de oorlog	W. Snickers	21	1
Drukkerij Roelants -Schiedam	Ph.C.J. Swinkels	23	2
Heldendaad	A. Kleijwegt	21	1
Foto gijzelaars St. Michielsgestel		09	1

Artikel	Auteur	Jrg	Nr
		09	2
Om niet te vergeten	A.M.S. Rosman-Koren	31	2
Foute boeken in de bibliotheek	B. van Bochove	21	1
Postcensuur in Schiedam	PH.C.J. Swinkels	27	1
Brieven uit Duitsland: Arbeitsinzet van Schiedammers	W. Schelberg	33	2
Niet de brave knul uithangen Oorlogsherinneringen van P. Plaizier	A. van der Tang	16	2
Schiedamse dwangarbeider beschreef zijn belevenissen	S. Louis	42	4
Door Eendracht Victorie	J.L. van der Pauw	22	2
Klandizie in de oorlog	E.P. Hajee van Bommel	21	
Er waren ook 'goede' Duitsers	D.H. Doctor	21	1
Jenever in de oorlog	W. Snickers	32	2
Hollandia in de oorlog	F. Wessel en H. Rosman	21	1
Uit de levensherinneringen van H.Sabel	H. Noordegraaf	23	1
Cultuur en vermaak tijdens de bezetting	B. van Bochove	21	1
De vleesdistributie	F.C. Noordegraaf Sr.	16	2
Vijf jaar spanningen en nachtwerk	H. Noordegraaf	16	2
Ziekenvervoer in Schiedam	S. Peereboom	33	2
De hongervinter			
De hongervinter 1944 – 1945	S. Louis	31	2
De boot van Bijloo	J. de Vlieger-Verbeek	19	3
Het IKB en de 'uitzending' van kinderen	S. Louis	16	2
Herinneringen aan de hongervinter 1944 – 1945	S. Rosman	31	2
Vijf december 1944 – nog steeds de mooiste dag van ons leven	E. Bleislout	16	2
Herinneringen van H.W.Winterswijk-Liefhebber	W. Schelberg	35	4
		35	5
Bevrijding, oorlogsleed en herdenken			

Artikel	Auteur	Jrg	Nr
Waar blijven toch die Canadezen	B. van Bochove	16	2
Foto bevrijdingsfeest		11	3
Onbekende bevrijdingsfoto's	D.H. Doctor	26	2
De bevrijding in het concentratiekamp Dachau	L. Buist	16	2
In het spoor van Hendrik Adriaan Marius Jonker Roelants	M. Geerdes en F. Geerdes	39	2
Toen trouwde mijn buurmeisje met een Engelse bevrijder	L. Meijer	43	2
Van falsaris tot openbare aanklager	P. Sey	16	2
Een bijzondere bevrijdingsrevue	W. Schelberg	33	2
De kabeljauw	J. Gans	32	3
Bevrijdingsfeesten 1945	H. Kiela	11	2
Boekbesprekingen			
Schaduw over Schiedam, bij de totstandkoming van een boek	H. Noordegraaf	21	1
Eindelijk gewoon weer naar buiten	W. Schelberg	36	4
Van bleekneusje naar zenuwpeesje	A. Lagrouw	39	2
Piet Edelman: Oorlogsherinneringen	L. Meijer	42	3

Historisch tijdschrift Scyedam

Scyedam is een kwartaaluitgave van de Historische Vereniging Schiedam. Het blad wordt toegezonden aan leden en begunstigers. Losse nummers zijn voor € 5,00 verkrijgbaar in ons bezoekerscentrum Hoogstraat 74a. Voor de openingstijden zie de website van de vereniging: scyedam.nl. E-mail: redactie.scyedam@gmail.com

Historische
Vereniging
Schiedam

